

3'2001

ПРАВОВА ДЕРЖАВА

Constitutional State

Правовое государство

НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ

До 10-річчя Незалежності України

Мова видання: українська, російська

Редакційна рада

*Є. Л. Стрельцов, Х. З. Зіфрід, М. О. Коротков,
Д. Мейхем, Д. Олбрайт, Д. Фальк,
М. Фінке, Ф.-Х. Шрьодер*

Редакційна колегія

*Є. Л. Стрельцов — головний редактор,
З. В. Балабаєва, А. С. Васильєв, А. І. Кавалеров,
С. М. Наумкіна, І. М. Пахомов, О. А. Підпригора,
В. П. Плавіч, О. В. Скрипнюк, П. М. Черниш*

Відповідальний секретар

Н. А. Москаленко, канд. філол. наук, доцент

Редактор

С. В. Комар

Технічний редактор

М. М. Бушин

Засновник: Одеський національний університет ім. І. І. Мечникова

Зареєстровано у Міністерстві інформації України

Серія КВ № 3687

Опубліковані матеріали відображають позицію автора, яка може не співпадати з думкою редакції.
За достовірність фактів, статистичних даних та інших матеріалів відповідальність несе автор або
особа, яка надала матеріал. Передрукування матеріалів допускається з дозволу редакції.

Адреса редакції:

Україна, 65026, Одеса, вул. Дворянська, 2, к. 60.

Тел./факс: (8-0482) 23-03-23

Надруковано у друкарні видавництва «Астропринт»

Тел.: (0482) 269-882, 269-682

Здано до набору 12.03.01. Підписано до друку 20.04.01. Формат 70x108 1/16. Папір офсетний.

Друк офсетний. Ум. друк. арк. 13,65. Обл.-вид. арк. 13,64. Тираж 300 прим. Зам № 183.

ШАНОВНІ ЧИТАЧІ!

Презентуємо черговий випуск журналу "Правова держава".

Як ви бачите, в багатьох рубриках журналу є статті та повідомлення, які стосуються історичних та сучасних сторінок політичного і правового вітчизняного та закордонного суспільного життя.

Правова реформа в нашій державі має постійний розвиток. Прийнятий в квітні цього року новий Кримінальний

кодекс України повинен вступити в дію з 1 серпня 2001 року. Це, безумовно, важливий крок у такій загальнодержавній реформі.

Потрібно зауважити, що деякі матеріали були направлені до журналу ще до строку прийняття цього кодексу, тому в них не враховані нові положення кримінального законодавства. Тільки стаття в рубриці "Нове законодавство" надає перший погляд на новий кодекс.

*З повагою,
головний редактор*

професор Є. Л. Стрельцов

ЗМІСТ**НОВЕ ЗАКОНОДАВСТВО**

- Кармазін Ю. А.,**
Стрельцов Є. Л.
Новий кримінальний кодекс України: Перший погляд. 7

УПРАВЛІННЯ, ГОСПОДАРЮВАННЯ, ПРАВО

- Кучеренко І. М.**
Правове регулювання створення, діяльності, реорганізації та ліквідації акціонерних товариств. 19

- Труба В. І.**
Правове регулювання похідних цінних паперів в Україні 26

- Казанфарова І. С.**
Особливості правового регулювання відповідальності за договором залізничного перевезення вантажів 31

- Стрельцова Є. Д.**
Генеза договору морського перевезення вантажу 35

- Зилковская Л. М.**
Некоторые вопросы отмены усыновления 40

- Харченко В. Г.**
Проблема мінімізації ризику на стадії реалізації управлінського рішення 45

- Яковлев Ю. В.**
Особливості припинення діяльності командитного товариства 49

- Петрик С. П.**
Правові аспекти охорони довкілля. 53

- Сергієнко В. В.**
Механізм реформування нафтогазового ринку України 57

- Харченко Г. Г.**
Правовий статус учасників трасових правовідносин 61

ПРАВОСУДДЯ ТА ПРАВООХОРОННА ДІЯЛЬНІСТЬ

- Миколенко О. І.**
Про деякі питання захисту прав потерпілого в провадженні у справах про адміністративні правопорушення 66

- Гончар Т. О.**
Представництво прокурором інтересів громадян і держави в суді: проблеми і перспективи . . . 70

- Арістова І. В.**
Інформаційна стратегія розвитку органів внутрішніх справ України 73

- Заркуа Л. Д.**
Правовые проблемы легализации доходов физических лиц 78

- Будіявський М. Ф.**
Взаємодія і взаємозв'язок у співпраці оперативних служб та слідчих підрозділів (організаційно-психологічний аспект) 82

ЗМІЩЕННЯ ПРАВОПОРЯДКУ ТА БОРОТЬБА ЗІ ЗЛОЧИННІСТЮ

- Короленко М. П.**
Співучасть в умисних убивствах та її вплив на кваліфікацію 86

- Миколенко О. Н.**
Правовые последствия преступлений против чести и достоинства личности 92

- Холостенко А. В.**
Форми преступлення, передусмотренного ст. 80-3 УК Украины "Нарушение законодательства о бюджетной системе Украины" 96

- Лупиносова О. Н.**
Убийство из хулиганских побуждений 101

- Сотула О. С.**
Посягання на життя державного діяча: проблеми визначення та кваліфікації 106

Бараненко Д. В.

К вопросу об ограниченной
вменяемости 111

КРИМІНОЛОГІЯ

Васильченко Г. С.

Страх перед преступностью
в современном обществе 116

ПРАВОВА РЕФОРМА

Плавич В. П.

Зміцнення законності
як невід'ємний елемент
становлення правової держави . . 120

ОБГОВОРЮЄМО ЗАКОНОДАВСТВО

Потопахіна О. М.

Деякі питання удосконалення
законодавства України
про охорону праці 125

Савин В. Ю.

К проекту нового Уголовного
кодекса України 129

Пономаренко Ю. А.

Актуальні питання дії
кримінального закону в часі
у зв'язку зі скасуванням
смертної кари 133

МІЖНАРОДНЕ

ТА ЗАРУБІЖНЕ ПРАВО

Зигфрід Ламміх,

Еліко Циклаурі-Ламміх.

Відповідальність
за транснаціональну торгівлю
жінками в Чехії і деяких інших
східноєвропейських країнах 138

Поплавський І. Г.

Торгівля людьми та людськими
органами як один із напрямків
кримінального бізнесу міжнародних
і транснаціональних організованих
злочинних формувань 146

Аль-Нсур Мухамед

Міжнародно-правовий захист
політичних прав жінок 153

Крупко Д. І.

Деякі проблеми кваліфікації
хабарництва в кримінальному
праві ФРН 157

Архипов О. М.

Проблеми винної відповідальності
держав за міжнародні
правопорушення 164

Аль Соуд Санад Амджад

Особенности мусульманского
права 169

**Айман Хусейн Мухаммед
аль Орими.**

Понятие мошенничества по
уголовному праву Иордании 172

Ясир Мусбах Сааді

Соучастие в преступлении
по уголовному праву Иордании . . 178

Акрам Трад Аль-фаиз

Уголовная ответственность
за получение взятки 182

ПОЛІТОЛОГІЯ

Лясота Л. І.

Теоретичні основи вивчення і соці-
альні механізми формування систе-
ми політичних цінностей 188

Петракова Е. Р.

Политическая реклама:
технология дискредитации
конкурента 193

Яковлев Д. В.

Социологические интерпретации
политической реальности 199

З ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОГО ПРАВА

Бачур Б. С.

Поземельні відносини за звичаєвим
правом України у X-XIII ст. . . . 203

Патlachук В. Н.

Компетенція Ради старшин
(зовнішня політика і міжнародні
відносини) 211

Чуваков О. А.

Уголовное наказание в Украине
(1917 – 1922 гг.) 219

ПРАВОВЕ ВИХОВАННЯ

Магарін М. С.

Деякі зауваження щодо правового
виховання в неюридичних вищих
учбових закладах 226

ІНФОРМАЦІЯ ДЛЯ АВТОРІВ . . . 229

CONTENTS

NEW LEGISLATION

Karmazin Y. A., Streltsov E. L.	
<i>The New Criminal Code of Ukraine: First Look</i>	7

MANAGEMENT, ECONOMIC ACTIVITY, LAW

Kucherenko I. M.	
<i>Legal Regulation of Establishing, Activity, Reorganization and Liquidation of Joint-Stock Partnership</i>	19

Truba V. I.	
<i>Legal Regulation of Secondary Securities in Ukraine</i>	26

Kanzafarova I. S.	
<i>Peculiarities of Legal Regulation of Responsibility According to the Contract of Carriage of Goods by Rail</i>	31

Streltsova E. J.	
<i>Genesis of the Contract of Carriage of Goods by Sea</i>	35

Zilkovskaya L. M.	
<i>Certain Issues of Revoke of Adoption</i>	40

Kharchenko V. G.	
<i>Problem of Minimization of Risk at The Stage of Realization of Managerial Decision</i>	45

Yakovlev Y. V.	
<i>Peculiarities of Suspension of a Limited Partnership Activity</i>	49

Petrik S. P.	
<i>Legal Aspects of Environmental Protection</i>	53

Sergiyenko V. V.	
<i>Mechanism of Reformation of Oil and Gas Market of Ukraine</i>	57

Kharchenko G. G.	
<i>Legal Status of Parties to Trust Legal Relations</i>	61

JUSTICE AND LAW ENFORCEMENT ACTIVITY

Mikolenko O. I.	
<i>Certain Issues of Protection of a Complainant Rights in Proceedings of Administrative Violations</i>	66

Gonchar T. O.	
<i>Representation of Citizen's and State's Rights in Court by a Prosecutor: Problems and Perspectives</i>	70

Aristova I. V.	
<i>Informative Strategy of Development of Internal Affairs Bodies of Ukraine</i>	73

Zarkua L. J.	
<i>Legal Problems of Legalization of Individuals' Income</i>	78

Budiyanskiy N. F.	
<i>Interaction and Interconnection in Cooperation of Operational Service and Investigative Departments (Organizational and Psychological Aspects)</i>	82

CONSOLIDATING LAW ORDER AND FIGHTING CRIME

Korolenko M. P.	
<i>Accompliceship in Willful Murder and Its Influence on Legal Estimation of the Crime</i>	86

Mikolenko O. M.	
<i>Legal Consequences of Crimes Against Honor and Dignity of a Person</i>	92

Kholostenko A. V.	
<i>Forms of Crime Provide For By Art. 80-3 of Criminal Code of Ukraine Violation of Legislation on Budget System of Ukraine</i>	96

Lupinosova O. M.	
<i>Hooliganism Related Homicide</i>	101

Sotula O. S.	
<i>Attempt on a Statesman's Life: Problems of Determination and Legal Evaluation</i>	106

Baranenko D. V. <i>Towards the Issue of Diminished Sanity</i>	111	Arkhipov O. M. <i>Problems of Guilt Responsibility of States for International Infringements</i>	164
CRIMINOLOGY		Al Soud Sanad Amjad <i>Peculiarities of Muslim Law</i>	169
Vasilychenko G. S. <i>Fear For Crime in a Modern Society</i>	116	Ayman Huseyn Mohammed al Orimi <i>Definition of Fraud under Criminal Law of Jordan</i>	172
LAW REFORM		Yasir Musbakh Saadi <i>Criminal Complicity under Criminal Law of Jordan</i>	178
Plavich V. P. <i>Consolidation of Legitimacy As An Inalienable Element of Establishing of a Law Ruling State</i>	120	Akram Trad Al-phaiz <i>Criminal Responsibility for Acceptance of a Bribe</i>	182
DISCUSSING OF LEGISLATION		POLITIOLOGY	
Potopahina O. M. <i>Certain Issues of Facilitating Labor Protection Legislation of Ukraine</i> .	125	Lyasota L. I. <i>Theoretical Basics of the Study and Social Mechanisms of Forming the System of Political Values</i>	188
Savin V. Y. <i>Towards the New Criminal Code of Ukraine</i>	129	Petrakova E. R. <i>Political Advertising: A Competitor Discrediting Technology</i>	193
Ponomarenko Y. A. <i>Current Questions of Operation of Criminal Law in Time in Relation to Revocation of Death Penalty</i> . . .	133	Yakovlev D. V. <i>Sociological Interpretation of the Political Reality</i>	199
INTERNATIONAL AND FOREIGN LAW		FROM THE HISTORY OF UKRAINIAN LAW	
Zigfried Lammich, Eliko Tsiklauri-Lammich <i>Responsibility for Transnational Women Trafficking in Czech Republic and in a Number of Eastern European Countries</i> . . .	138	Bachur B. S. <i>Land Relations under Customary Law of Ukraine in the 10-12 Centuries</i>	203
Poplavskiy I. G. <i>Trafficking in Humans and Human Body Parts As One of the Fields of Criminal Business of International and Transnational Organized Criminal Groups</i>	146	Patlachuk V. N. <i>The Competence of the Council of Doyen (Foreign Policy and International Relations)</i>	211
Al-Nsur Muhamed <i>Women Political Rights Protection by International Law</i>	153	Chuvakov O. A. <i>Criminal Penalty in Ukraine (1917-1922)</i>	219
Krupko D. I. <i>Certain Problems of Legal Evaluation of Bribe Under Criminal Law of Germany</i>	157	LEGAL EDUCATION	
		Magarin M. S. <i>Some Notes As to the Legal Education in High Educational Institutions Other Than Law Institutions</i>	226
		INFORMATION	
		FOR THE AUTHORS	

УДК 343(477)(094.4)

Ю. А. Кармазін,

Голова Комітету Верховної Ради України з питань боротьби з організованою злочинністю і корупцією, народний депутат України, заслужений юрист України,
м. Київ, вул. Банкова, 6-8.

Є. Л. Стрельцов,

проректор Одеського національного університету ім. І. І. Мечникова,
завідуючий кафедрою ЕПФ, доктор юридичних наук, професор,
м. Одеса, вул. Дворянська, 2

НОВИЙ КРИМІНАЛЬНИЙ КОДЕКС УКРАЇНИ: ПЕРШИЙ ПОГЛЯД

У статті будуть розглянуті положення нового Кримінального кодексу України.

Ключові слова: новий Кримінальний кодекс, поняття злочину, склад злочину, покарання та його види, положення Особливої частини

6 квітня 2001 року Верховна Рада України прийняла новий Кримінальний кодекс України, який вступає в дію з 1 вересня цього року.

Новий Кримінальний кодекс складається з двох частин: Загальної і Особливої. У цьому кодексі немає глав, а є розділи. У Загальній частині 15, в Особливій частині 20 розділів, та прикінцеві і перехідні положення. У Загальній частині сформульовані принципи положення щодо злочину та покарання. У розділах Особливої частини, яка побудована за так званім лінійним принципом, є кримінально-правові норми, в яких указані конкретні злочинні діяння та покарання, які можуть за це наступити.

Безумовно, дуже складним завданням є практично відразу, в тому ж квітні — початку травня, дати повний, систематизований коментар до нового Кримінального кодексу. Це, як здається, буде робитися поступово, аргументовано тощо. У нашому, можливо, першому коментарі ми спробуємо визначити основні положення нового кодексу, положення, які відрізняють новий кодекс від нині діючого. Потрібно враховувати, що цей коментар ми давали, враховуючи не тільки наше сучасне суспільне станови-

ще, але і минулу нашу судову, прокурорську і слідчу діяльність.

Прийняття нового кодексу, це, безумовно, важливий крок у побудові правової держави, створенні необхідної законодавчої бази для удосконалення захисту прав і свобод громадян, економічної та політичної систем, суспільного життя, демократизації українського кримінального законодавства. Цей кодекс, якщо можна так сказати, покликаний до життя реформаторськими процесами, які проходять в Україні, сконцентрував у собі підсумки нового соціально-економічного устрою і повинен сприяти становленню нового суспільства, ствердженню в ньому національних та загальнолюдських ідей. Як відомо, це четвертий Кримінальний кодекс в Україні і перший, який був прийнятий в самостійній державі.

Розуміння процесу прийняття кодексу дає можливість стверджувати, що в країні завершився досить суттєвий етап реформування кримінального законодавства. Основу реформи законодавства складали важливі положення, які характеризують мету та зміст нового кодексу. Для першого коментаря, з цих положень, можна виділити наступне:

1. Говорячи про мету створення цього кодексу, в широкому, соціально-економічному, та більш вузькому, професійному розумінні цього поняття, можна виділити наступні положення. Нове кримінальне законодавство має мету правового забезпечення охорони кримінально-правовими засобами нових правовідносин, які за останні сорок років з часу прийняття нині діючого кодексу зазнали серйозних змін, насамперед після прийняття Конституції України 1996 року та визнання в статті 9 цього основного документа того факту, що чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України.

Потрібно також врахувати, що положення цього кодексу мають загальну мету — попередження злочинності.

Новий кодекс повинен бути, умовно кажучи, простим, зрозумілим для населення та юристів, як вчених так і практиків: суддів, адвокатів, прокурорських співробітників, співробітників органів СБУ і МВС тощо. Мабуть, умовно кажучи, "простота" в розумінні цього кодексу буде також працювати на попередження злочинності.

Він створений таким чином, щоб не виникала необхідність давати постійні тлумачення або керівні роз'яснення практично усім його положенням з боку Конституційного або Верховного судів України.

У кодексі закріплені найкращі та найважливіші досягнення вітчизняної кримінально-правової науки, щоби дати, по можливості, єдині визначення до тих правових положень та понять, до яких зараз є різні підходи у вчених або в юридичних школах. Тому для багатьох таких положень та понять у кодексі надається законодавче визначення або тлумачення. У Загальній частині кодексу це, наприклад, стосується таких понять, як замах на злочин, умисел і його види тощо.

2. Якщо розглянути змістовні правові положення, які є в новому кодексі, то можна вказати на наступне:

а) В Україні вже сталися принципові

зміни в розстановці ціннісно-нормативних пріоритетів у протидії злочинності. У новому кодексі чітко визнано, що людина в цивілізованих країнах є найвищою суспільною цінністю. Згідно з цим загальним положенням у кодексі послідовно проведений принцип пріоритету загальнолюдських цінностей, оголошена орієнтація на максимальне забезпечення охорони особистості, всебічну охорону життя, здоров'я, честі, гідності, прав і свобод громадян, їх недоторканості. Саме тому суттєво відрізняються завдання, які ставились до Кримінального кодексу 1960 року і Кримінальному кодексу 2001 року.

Якщо перший мав завданням, в першу чергу, охорону "суспільного ладу України, його політичної та економічної систем власності" і тільки потім — "особи, прав і свобод громадян і всього правопорядку від злочинних посягань", то новий кодекс зробив своїм завданням "правове забезпечення охорони прав і свобод людини і громадянина", а вже потім — "власності, громадського порядку і громадської безпеки, довкілля, конституційного устрою України від злочинних посягань, забезпечення миру і безпеки людства, а також запобігання злочинам".

б) Суттєве розширення завдань, що поставлені перед новим кодексом, свідчить про якісно новий рівень підходів до нової ролі, яку має грати кримінальне право в суспільстві. Ці положення повністю реалізують статтю 3 Конституції України, відповідно до якої "людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканість і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю... утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави" [1, с.4]. Тому в Особливій частині нового кодексу, згідно з об'єктами груп злочинів, вже існує схема, в якій першою поставлена людина, потім — суспільство і вже потім — держава.

в) Нове кримінальне законодавство послідовно проводить також принципи демократизації і гуманізму. Це — законність, рівність перед законом, вина

при скоєнні суспільно небезпечного діяння, справедливість відповідальності тощо. Взагалі, коли мова йде, як вже було сказано, про побудову правової держави, то новий кодекс повинен нести у своєму змісті гуманістичні ідеї та положення.

г) Новий кримінальний кодекс України також закріплює положення, що злочинне діяння, його покарання тощо визначаються тільки цим кодексом (ст. 3). Застосування до особи покарання має не тільки загальні засади, а й окреме важливе законодавче зазначення, що "особі, яка вчинила злочин, має бути призначене покарання, необхідне і достатнє для її виправлення та попередження нових злочинів" (ч. 2, ст. 65).

Говорячи про це, необхідно звернути увагу ще на одне важливе положення нового кодексу, яке пов'язане з вказаним. У відповідності зі ст. 62 Конституції України "Особа вважається невинуватою у вчиненні злочину і не може бути піддана кримінальному покаранню, доки їй вину не буде доведено в законному порядку і встановлено обвинувальним вироком суду" [1, с. 61].

Коли це так, то що тоді можна сказати про щорічні припинення сотень тисяч справ проти громадян України за так званими нереабілітуючими обставинами? У зв'язку з чим автори послідовно відстоювали позицію, що тільки суд може визначати вину і всіляке закриття кримінальних справ за нереабілітуючими обставинами після прийняття нової Конституції повинно вважатися неконституційним!

Ця точку зору отримувала постійний опір з боку керівництва правоохоронних органів, які за закриттям справ за таких обставин часто ховали огріхи слідства.

Після внесення до ч. 2 ст. 44 нового кодексу поправки, що належить авторам, звільнення від кримінальної відповідальності здійснюється виключно судом!

Також в новому кодексі можна виділити:

д) У новому кодексі, крім вже відомих, вказані нові види обставин, що вик-

лючають злочинність діяння (наприклад, фізичний або психічний примус), або нові види звільнення від кримінальної відповідальності (наприклад, у зв'язку з примиренням винного з потерпілим) тощо.

е) Автори кодексу вважали, що як світ не може бути тільки чорним і білим, так дуже часто неможливо відразу зрозуміти людину, що скоїла злочин. Тому, враховуючи різні психічні аномалії та патології, які медичні фахівці все частіше відмічають у деяких груп населення, в окремому розділі нового кодексу, де мова йде про суб'єкт злочину, введена так звана обмежена осудність, яка дозволяє більш точно враховувати особисті риси особи, яка вчинила злочин [8].

є) По-новому побудована система видів покарань у Загальній частині і в санкціях статей Особливої частини, що види покарань починаються з більш м'яких і закінчуються більш тяжкими. До речі, в діючому кодексі система видів покарань побудована навпаки.

ж) Кодекс має і нові види покарань, наприклад, громадські роботи, обмеження свободи, арешт. Автори вважали, що такі види покарань повинні, умовно кажучи, бути як "холодний душ" для тих осіб, що не завжди свідомо, впевнено скоїли злочин. Введення таких видів покарань базується на результатах соціологічних досліджень. Ці дослідження показують, що, як правило, після того, як особа відбуває шестимісячне покарання, у вигляді позбавлення волі, особливо у виправно-трудовій установі, це покарання вже не має необхідного виховного ефекту. Безумовно, тут виникають питання. Наприклад, де будуть відбувати покарання засуджені до арешту? Напевно, необхідно будувати арештні будинки, або це буде відбуватися в слідчих ізоляторах, або у виправно-трудовах установах. Очевидно, ці питання необхідно нам терміново розробляти. Безумовно, для практичного забезпечення виконання цих видів покарань потрібні і певні матеріальні ресурси.

Говорячи про безумовні зміни у видах покарань, потрібно розглянути таке,

умовно кажучи, перспективне питання, пов'язане, наприклад, з позбавленням волі. Наскільки зменшиться кількість засуджених до позбавлення волі, скажімо, через рік. Як здається, через рік після введення нового кодексу, можна орієнтовно очікувати, що не менш як на третину.

з) Змінено ставлення до такого виду покарань, як конфіскація майна. Враховуючи тяжкий фінансовий стан населення і не бажаючи створювати фактично нові передумови для скоєння злочинів, у новому кодексі конфіскацію майна можна буде застосовувати тільки за тяжкі та особливо тяжкі злочини. Потрібно сказати, що навіть проста арифметика показує: якщо в нині діючому кодексі майже 130 кримінально правових норм, які мають такий вид покарання, як конфіскація майна, то в новому — кількість таких норм не складе і третини.

и) Розширено обставини, які пом'якшують покарання, наприклад, вчинення злочину під впливом погрози, примусу або через матеріальну, службову чи іншу залежність (ст. 66 КК). До речі, в ч. 3 цієї статті є дуже важливе законодавче положення, що чітко визначає правило, яке необхідно враховувати при кваліфікації злочину і призначенні покарання: "Якщо будь-яка з обставин, що пом'якшує покарання, передбачена у статті Особливої частини цього Кодексу як ознака злочину, що впливає на його кваліфікацію, суд не може ще раз враховувати її при призначенні покарання як таку, що його пом'якшує". Таке ж правило вказане і для обставин, які обтяжують покарання (ч. 4 ст. 67 КК).

і) У кодексі є новий окремих розділ "Примусові заходи медичного характеру та примусове лікування". Цей розділ має низку статей, в яких містяться положення щодо порядку застосування таких заходів до осіб, які вчинили суспільно небезпечні діяння у стані неосудності, або вчинили злочин у стані обмеженої осудності, або вчинили злочин у стані осудності, але захворіли на психічну хворобу до постановлення вироку або під час відбування покарання.

ї) Суттєво підвищений розмір грошових сум, з яких, умовно кажучи, наступає кримінальна відповідальність. Наприклад, кримінальна відповідальність за одну з форм контрабанди починається тоді, коли переміщення товарів через митний кордон України проходить поза митним контролем або з приховуванням від митного контролю, якщо їхня вартість у тисячу і більше разів перевищує неоподаткований мінімум доходів громадян [6, с. 18].

к) Схоже сформульована кримінальна відповідальність за ухилення від сплати податків, зборів, інших обов'язкових платежів. Тут потрібен спеціальний коментар. Авторами було проведено дослідження ефективності рішень, які приймають налогові органи України. Наші запити обласні арбітражні суди та Вищий арбітражний суд України повідомили, що в середньому 70 відсотків оскаржених в суди справ щодо санкцій, застосованих податковими органами, визнаються судами незаконними. Крім того, була взагалі вивчена практика застосування ст. 148-2 "Ухилення ..." Встановлено, що тільки за 2000 рік було порушено близько 12 000 кримінальних справ органами налогової міліції за вказаною статтею. Яке ж було здивування авторів, коли вони побачили, що в суди було направлено тільки близько 300 справ, тобто 2,5 відсотка. А до позбавлення волі було засуджено менш ніж 50 чоловік. Звичайно, автори не вважають, що позбавлення волі — єдине реальне покарання. Ці дані наведені для того, щоб зрозуміти реальне становище з протидії ухилення від сплати податків, інших обов'язкових платежів [6]. Взагалі, при аналізі такого становища, може виникнути думка, що не у кожному місті України є людина, яка приховує податки у значних розмірах. Це, безумовно, сумнівна думка.

Нам уже потрібно чітко розуміти, що Державний бюджет України, укріплення фінансової системи, погашення державою своєї заборгованості перед населенням по пенсіях, зарплатах, стипендіях тощо, багато в чому залежать від системи забезпечення сплати податків, інших

платежів, у тому числі і правової протидії ухиленню від сплати цих платежів. Саме так це робиться у розвинутих країнах. Наприклад, у січні 1997 року в Німеччині до 3 років і 9 місяців позбавлення волі був засуджений за ухилення від сплати податків Пітер Графт, батько відомої тенісистки Штефі Графт. Його звинувачували у тому, що за декілька років він із 26 млн доларів, які заробила його донька, сховав від сплати податків 12 млн доларів. Декілька років тому до 4 років позбавлення волі і штрафу у 7,1 млн доларів був засуджений за ухилення від сплати податків господар всесвітньо відомої тенети готелів Л. Хемслі [9, с. 314].

А що ж сталося з тими справами, які пішли у "корзину". Будемо вважати, що ці справи були припинені за об'єктивними засадами. Але 11 700 справ. Таким чином, по цих справах, що найменш проходили, — 11 700 директорів і головних бухгалтерів, їх родина, знайомі тощо. Їх допитували, очевидно, робили обшуки тощо. Саме у зв'язку з цим встало питання, що важливіше для нашої держави: карна функція (за нині діючим кодексом, кримінальна відповідальність настає за межі, коли ухилення від сплати податків дорівнює 1700 гривень) або все ж реальне залучення грошей у державний бюджет. Очевидне останнє. Наприклад, у великій Америці за 2000 рік було порушено менш ніж 3000 кримінальних справ. А у нас, при нашому розвитку економіки, 12 000. Але весь бюджет в Україні — 8 млн доларів, а в США — 2 трільона доларів.

У зв'язку з чим нами було вибрано інше правило. Автори, спільно з творчим колективом, який працював над новим кодексом, та народним депутатом України Інною Богословською запропонували, щоб "поріг" кримінальної відповідальності за цей злочин був значно підвищений. У новому кодексі кримінальна відповідальність настає тільки в разі ухилення від сплати податків чи інших платежів на суму, яка у 1000 разів перевищує неоподаткований мінімум доходів населення (який дорівнює 17 000 гривень).

Наступною кваліфікованою обставиною є "поріг", який у 3000 разів перевищує неоподаткований мінімум доходів громадян (51 000 гривень). Наступною кваліфікованою обставиною у цій статті є "поріг" у 5000 і більше мінімумів (85 000 і більше гривень). Коли ми подивимося на суми ухилення від сплати податків, які ми наводили у раніш показаних іноземних прикладах, то ми вже починаємо використовувати перевірені ознаки.

До речі, для того, щоб такі суми не виглядали такими великими, автори навіть внесли пропозицію, щоб рахувати ці суми у доларах США.

З метою реального отримання грошей у бюджет, у цій статті також було передбачено існування частини 4. У цій частині мова йде про те, що коли особа, яка вперше скоїла злочин, який вказаний у частинах 1 або 2, у випадках, якщо вона до притягнення до кримінальної відповідальності сплатила податки, збори (об'язкові платежі), а також відшкодувала шкоду, завдану державі їх не своєчасною сплатою (фінансові санкції, пеня), то така особа звільняється від кримінальної відповідальності. Таким чином, навіть у випадках сумнівів після призначення і проведення необхідної експертизи, людина має шанс переконатися, що в його діях є склад злочину і вона має можливість відшкодувати це державі, а не працівнику податкової адміністрації чи міліції.

Останню тезу необхідно продовжити. У нині діючому кодексі є тільки декілька статей (ст. 56, ст. 170 та ін.), які в окремих частинах мають умови спеціального звільнення від кримінальної відповідальності особи (інколи такі норми називають заохочувальними нормами), яка вчинила такий злочин. У новому кодексі не тільки введені нові статті з такими умовами, а й розширений перелік умов, виконання яких звільняє особу від кримінальної відповідальності. У статтях 255 "Створення злочинної організації" та 260 "Створення не передбачених законом воєнізованих або озброєних формувань" вказані традиційні наступні умови звільнення:

якщо особа добровільно вийшла з таких формувань і повідомила про їх існування, сприяла їх розкриттю тощо. А, наприклад, в ч. 4 ст. 212 "Ухилення від сплати податків, зборів, інших обов'язкових платежів" сформульовані, як ми вже казали, досить нові умови звільнення від кримінальної відповідальності.

л) Декриміналізовані образа та наклеп. Більше немає кримінальної відповідальності за такі дії, що більше відповідає сучасним Європейським поглядам, у відповідності з якими "за слово не карають в'язницею".

3. При створенні нового Кримінального кодексу ставилось, як вже вказувалось, завдання максимально зробити так, щоб кримінально-правові положення, які закріплені у статтях кодексу, захищали більше коло, ніж зараз, конституційних прав особи. Тому з'явилися нові статті, в котрих захищаються права особи. Наприклад, це нова стаття 174, яка передбачає кримінальну відповідальність за "Невиплату заробітної плати, стипендій, пенсій чи інших, установлених законом виплат", охороняючи цим конституційні права осіб, які мають права на ці виплати.

Ще одна нова стаття, яка захищає конституційне право особи (ст. 59), в якій передбачена кримінальна відповідальність за "Порушення права на захист особи", тобто коли до підозрюваного, обвинуваченого, підсудного, які мають конституційне право на захист, не допускають, або не надають своєчасно захисника, а також коли мають місце інші порушення цього права людини, то особа, яка проводить дізнання, слідчий, прокурор або суддя будуть притягнені до кримінальної відповідальності. Взагалі, треба підкреслити, що, з урахуванням положень нового Кримінального кодексу, в ньому практично захищені всі конституційні права особи.

4. У новому кодексі кримінальне законодавство більше відповідає сучасному стану розвитку економічної системи в Україні. Наприклад, зараз у нашій Конституції та в цивільно-правових документах закріплена рівність у правах та обов'язках між усіма формами влас-

ності. А в нині діючому кодексі захист власності передбачений кримінально-правовими нормами, які є у двох главах: глава II "Злочини проти державної та колективної власності" і глава V "Злочини проти індивідуальної власності громадян". Але таке становище є, безумовно, застарілим. Тому в новому кодексі сформульований один розділ VI "Злочини проти власності", в якому чітко зібрані усі суспільнонебезпечні діяння проти власності, незалежно від її форми [10].

5. Цей кодекс "взяв" все що є позитивне в міжнародному досвіді, тобто при розробці кодексу були враховані: а) положення чинних міжнародних договорів, згоду на обов'язковість яких надала Верховна Рада України; б) положення міжнародних конвенцій, до яких приєдналась Україна. Наприклад, у новому кодексі є такі статті, як: 147 "Захоплення заручників", 149 "Торгівля людьми або інша незаконна угода щодо передачі людини", 209 "Легалізація (відмивання) грошових коштів та іншого майна, здобутих злочинним шляхом", 305 "Контрабанда наркотичних засобів, психотропних речовин або прекурсорів", 306 "Використання коштів, здобутих від незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин чи прекурсорів". Потрібно додати, що врахування міжнародних правових положень у нашому кримінальному законодавстві створює можливість екстрадиції злочинців.

6. У процесі роботи над новим кодексом була вивчена практика застосування кримінально-правових норм, що передбачають відповідальність за найбільш небезпечні злочини, в тому числі пов'язані з міжнародними обов'язками держави.

Так, порівняно недавно, 24 березня 1998 року, діючий кодекс, прийнятий у 1960 році, Законом № 210/98 було доповнено статтею 124-1, якою передбачено відповідальність за торгівлю людьми. З об'єктивної сторони цей злочин полягає у "відкритому чи таємному заволодінні людиною (виділено нами. — Ю. К., Є. С.), пов'язаному з законним чи незаконним переміщенням за зго-

дою чи без згоди особи через Державний кордон України для подальшого продажу або іншої оплатної передачі з метою сексуальної експлуатації, використання в порнобізнесі, втягнення у злочинну діяльність, залучення в торгівлю кабалу, усиновлення в комерційних цілях, використання в збройних конфліктах, експлуатації її праці".

Отже, у цій нормі існує, як здається, невідповідність назви статті об'єктивній стороні складу злочину через те, що у всьому світі торгівля визначається як купівля-продаж [11]. А відкрите чи таємне заволодіння людиною більш нагадує інші склади злочинів: крадіжку і грабж. Крім того, зважаючи, що за змістом міжнародних конвенцій мова йшла про боротьбу з торгівлею людьми, виникали серйозні правові колізії при розслідуванні справ. Не в повній мірі охоплювались цією статтею дії злочинців, які програвали людей в карти, дарували, використовували як предмет застави, міняли тощо. Це викликало потребу по-новому сконструювати склад злочину, в редакції авторів узгоджений з Уповноваженим Верховної Ради України з прав людини Ніною Іванівною Карпачовою.

Зараз стаття 143 кодексу носить назву "Торгівля людьми або інша незаконна угода щодо передачі людини". Об'єктивна сторона злочину тепер визначається як "продаж, інша оплатна передача людини, а так само здійснення стосовно неї будь-якої іншої незаконної угоди, зв'язаної з законним чи незаконним переміщенням за її згодою або без згоди через Державний кордон України для подальшого продажу чи іншої передачі іншій особі (особам) з метою сексуальної експлуатації, використання в порнобізнесі, втягнення у злочинну діяльність, залучення в боргову кабалу, усиновлення (удочеріння) в комерційних цілях, використання у збройних конфліктах, експлуатації її праці". До цього потрібно додати, що у минулому році в системі Міністерства внутрішніх справ був створений окремий відділ, який займається розслідуванням злочинів, пов'язаних з торгівлею людьми.

Тому, як здається, якісне законодавство створить необхідну базу для роботи цього відділу [7, с. 4–6].

7. Впродовж останніх 5–7 років в українській юридичній літературі неодноразово обговорювалось питання стосовно тероризму. При цьому в Україні був створений і кілька років функціонував навіть Антитерористичний Центр, а кримінальної відповідальності за цей злочин не було встановлено через надто велику заполітизованість питання. Спочатку певні політичні сили боялись, що під ознаки цього злочину підпадут опозиційні партії, а згодом текст прийнятого закону відхилив Президент. Між іншим, до країн, які не мають свого власного антитерористичного законодавства, на Заході ставляться з недовірою.

Автори переконували, в процесі прийняття нового кодексу, опонентів щодо роз'єднання понять "тероризм". Тероризм як явище, яке, безумовно, присутнє в країнах, на територіях яких ведуться національно-визвольні операції (Ізраїль, Росія, Туреччина, Ліван тощо) це — одне, та терористичний акт як конкретний злочин проти громадської безпеки — це інше.

Цей склад злочину сформульований в редакції авторів. "Терористичний акт. Терористичний акт, тобто застосування зброї, вчинення вибуху, підпали чи інші дії, які створювали небезпеку для життя чи здоров'я людини, або заподіяння значної майнової шкоди чи настання інших тяжких наслідків, якщо такі дії були вчинені з метою порушення громадської безпеки, залякування населення, провокації воєнного конфлікту, міжнародного ускладнення, або з метою впливу на прийняття рішень чи вчинення або невчинення дій органами державної влади місцевого самоврядування, службовими особами цих органів, об'єднаннями громадян, юридичними особами, або привернення уваги громадськості до певних політичних, релігійних чи інших поглядів винного (терориста), а також погроза вчинення зазначених дій з тією самою метою".

У Конституції це один з найбільш громіздких складів злочину, тому що важко передбачити, при яких обставинах особа, що скоїла терористичний акт, ухилилась би від відповідальності.

Частина четверта цієї статті передбачає відповідальність "за створення терористичної групи чи терористичної організації, керівництво такою групою чи організацією або участь у ній, а так само матеріальне, організаційне чи інше сприяння створенню або діяльності терористичної групи чи терористичної організації".

Також потрібно сказати, що і в цій статті є заохочувальна норма (спеціальний вид звільнення від кримінальної відповідальності), основною метою якої є запобігання вчиненню подібних злочинів та їх розкриття. Так, у відповідності з частиною 5 цієї статті за діяння, передбачені в частині 4, особа, крім організатора і керівника, яка добровільно повідомила про злочин правоохоронний орган і сприяла припиненню існування або діяльності терористичної групи чи організації, або розкриттю злочинів, вчинених у зв'язку зі створенням або діяльністю такої групи чи організації", якщо в її діяннях немає складу іншого злочину, звільняється від кримінальної відповідальності.

8. Суттєвою відмінністю нового кодексу від діючого стало також практичне запровадження в життя положення ст. 21 Конституції України щодо вільності і рівності усіх людей у своїй гідності і правах та положень ст. 24 Конституції, у відповідності з якою "Громадяни мають рівні конституційні права і свободи та є рівними перед законом". У зв'язку з чим не може бути привілеєм та обмежень за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками".

Саме через це розділ IV "Злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості особи" суттєво відрізняється від передбачених складів злочину нині діючого кодексу. Так, якщо

потерпілою особою при звалтуванні чи при примушуванні до вступу в статевий зв'язок є тільки жінка, то в новому кодексі це може бути і чоловік. Більше того, не передбачається і злочин, який зараз зветься "мужолозтво", тому що треба було б тоді вводити і злочин "лесбійанство". Натомість ст.153 УК передбачає відповідальність за насильницьке задоволення статевої пристрасті неприродним способом.

Взагалі, безпосереднім об'єктом злочинів, передбачених ст.ст. 152–156 цього розділу, є суспільні відносини, які складаються з приводу забезпечення прав, інтересів та потреб особи на статево свободу, недоторканість.

Слід відзначити, що перемога цієї точки зору далась нелегко. "Традиціоналісти", тобто прихильники старих підходів, намагались різними методами чинити тиск на авторів з метою повернутися до редакції діючого Кримінального кодексу. Разом з тим, свою небайдужість і підтримку авторам демонструвала громадськість.

9. Також необхідно вказати, що в цьому кодексі зроблена більш точніша і ретельніша диференціація кримінальної відповідальності, яка залежить від класифікації злочинів. Якщо в нині діючому кодексі наданий тільки перелік тяжких злочинів, то в новому є окрема стаття 12, яка зветься "Класифікація злочинів", в якій залежно від ступеня важкості злочину поділяються на злочини невеликої важкості, середньої важкості, важкі та особливо важкі. Одночасно вказуються ознаки кожної групи злочинів. В основі цих ознак знаходяться санкції за конкретні злочини. З диференціацією кримінальної відповідальності пов'язана система і види покарань, які є в кримінальному законодавстві.

10. У новому Кримінальному кодексі, на відміну від діючого [2, 4], не передбачені режими виправно-трудова колоній. Це відповідає вказаним вище новим підходам до класифікації злочинів. Тому задача парламентарів і науковців полягає зараз в тому, щоб до набрання чинності новим Кримінальним кодексом внести зміни і доповнення до дію-

чих Кримінально-процесуального та Виправно-трудоного кодексів.

Очевидно, що засуджені будуть відбувати покарання в місцях позбавлення волі в залежності від тяжкості злочину, згідно класифікації злочинів, вказаної вище.

11. Ще однією суттєвою відмінністю нового кодексу є скасування статті щодо особливо небезпечного рецидивіста. Це відповідає новим завданням кодексу, а також визначенню поняття "покарання" та його мети (ст. 50 КК).

Якщо взяти до уваги, що тільки в місцях позбавлення волі зараз перебуває близько 230 тис. чоловік і ця кількість протягом ряду останніх років не зменшується, незважаючи на щорічні амністії, кримінальна політика має бути докорінно змінена. Саме тому в ч. 2 ст. 50 зазначено, що покарання має на меті не тільки кару, а й виправлення засуджених, а також запобігання вчиненню нових злочинів як засудженими, так і іншими особами [5].

Тому зняття "клейма" особливо небезпечного рецидивіста (ОНР) буде стимулювати таку категорію засуджених до звільнення, в яке вони майже втрачають віру, стимулювати їх до виправлення та швидкої соціальної реабілітації. У відповідності до Прикінцевих та Перехідних положень, про які ширше буде сказано далі, стосовно аналізуючих законодавчих новел, вказується, що з дня набрання чинності цим кодексом не є особливо небезпечними рецидивістами особи, визнані такими відповідно до ст. 26 КК України 1960 року. Якщо ці особи продовжують відбувати призначене їм покарання, то вироки судів щодо них підлягають зміні в частині визнання їх особливо небезпечними рецидивістами. У разі потреби змінюється кваліфікація вчинених ними злочинів, а також зменшується покарання відповідно до частини третьої ст. 74 кодексу.

Потрібно також вказати, що на відміну від діючого кодексу в новому кодексі суттєво обмежені повноваження Президента України щодо здійснення помилування. Помилування Президентом здійснювалось на підставі п. 27 ст.

106 Конституції України. Але, практично, у зв'язку з відсутністю відповідного закону, який би визначав межі повноваженості Президента, помилування здійснювалось на підставі Положення про порядок здійснення помилування осіб, засуджених судами України, яке було затверджено Указом Президента України від 31 грудня 1991 року (№ 22).

У відповідності з цим Указом, помилування засуджених здійснюється у вигляді: "заміни смертної кари позбавленням волі, повного або часткового звільнення від як основного, так і додаткового покарання, заміни покарання або його невідбутої частини більш м'яким покаранням, зняття судимості". Таким чином, є перерозподіл влади: зміна вироків по будь-якій справі, яку повинна вирішувати тільки так звана "третя влада" — суд!

Вважаючи такий підхід неконституційним, у новому кодексі актом помилування можна лише замінити засудженому призначене судом покарання у вигляді довічного позбавлення волі на позбавлення волі на строк не менше двадцяти п'яти років (ч.2 ст. 87 КК).

12. У цьому кодексі є нові кримінально-правові норми, які створюють додаткові умови для гарантування незалежності представників органів державної влади, місцевого самоврядування та громадських діячів для ефективного виконання ними своїх обов'язків із захисту інтересів населення нашої держави. Наприклад, у розділі XV "Злочини проти авторитету органів державної влади, органів місцевого самоврядування та об'єднань громадян" є статті 344 "Втручання у діяльність державного діяча", 346 "Погроза або насильство щодо державного чи громадського діяча", 351 "Перешкодження діяльності народного депутата України та депутата місцевих рад".

13. У новому кодексі можна виділити важливі загально-правові положення щодо підвищення рівня захисту суддів, адвокатів, представників особи, робітників правоохоронних органів.

Наприклад, низці норм щодо захисту

діяльності захисника та представника особи. Так, у ст. 397 встановлена кримінальна відповідальність за "Втручання в діяльність захисника чи представника особи"; в ст. 398 — за "Погрозу або насильство щодо захисника чи представника особи"; в ст. 399 — за "Умисне знищення або пошкодження майна захисника чи представника особи" тощо.

14. Кримінальний кодекс 1960 року фактично залишав для вчених та для практиків розв'язання питань щодо вчинення злочинів організованою групою або злочинною організацією. Тільки зараз (ст. 28) вперше у закон включені чотири норми, що регламентують відповідальність за здійснення злочинів організованою групою осіб, злочинною організацією.

Злочин визнається вчиненим організованою групою, якщо в його підготовці або вчиненні брали участь декілька осіб (три і більше), які попередньо зорганізувалися у стійке об'єднання для вчинення цього та інших злочинів, об'єднаних єдиним планом з розподілом функцій учасників груп, спрямованих на досягнення цього плану, відомого всім учасникам групи, або керівництві чи координації злочинної діяльності інших осіб, або забезпеченні функціонування як самої злочинної організації, так і інших злочинних груп.

Говорячи про ці законодавчі новели, потрібно також враховувати, що якщо в 1991 році організованими злочинними групами було вчинено 2732 злочини, то вже в 2000 році — близько 10 000 злочинів.

Саме це викликало до життя встановлення кримінальної відповідальності і за створення злочинної організації (ст. 255), і за сприяння учасникам злочинних організацій та укриття їх злочинної діяльності (ст. 256).

Ці статті є серйозною перешкодою для організованого злочинного середовища. Вказані положення дозволяють, на нашу думку, бути впевненими суспільству у своєму майбутньому, звичайно, в тому випадку, коли ці норми будуть застосовуватися правоохоронними органами. Аналізуючи законодавство

європейських країн, можна впевнено стверджувати, що подібного арсеналу для боротьби з цими небезпечними злочинами практично не існує.

Необхідно також вказати на нові положення, які доповнюють існуючу в новому кодексі законодавчу базу для боротьби, в першу чергу, з організованою злочинністю. Наприклад, у ст. 43 КК "Виконання спеціального завдання з попередження чи розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації" вказані умови, які звільняють або значно пом'якшують відповідальність осіб, які виконували спеціальне завдання в організованій групі або в злочинній організації. Наявність таких правових положень повинна надати реальні важелі для протидії злочинності. У всякому разі створюється можливість для необхідної оперативної праці серед злочинних груп, розкриття злочинної діяльності, умовно кажучи, зсередини тощо. Те, що Верховна Рада пішла на введення такої заохочувальної норми, свідчить про ту велику увагу, яка приділяється у нашій державі протидії такій злочинності.

15. Потрібно враховувати, що положення, які є в новому кодексі, не мають "завдання" тільки механічно пом'якшувати кримінальну відповідальність. Ще раз потрібно нагадати, що в кодексі повинні бути такі правові положення, які відповідають вимогам часу. Тому, наприклад, розширена відповідальність за скоєння злочинів у сфері службової діяльності. Суб'єктами цих злочинів можуть вже бути не тільки посадові особи, як нині, а й службовці.

16. Окремо необхідно виділити положення, що є у окремій частині нового кодексу, яка звється "Прикінцеві та перехідні положення", в яких також є два розділи. Не зупиняючись детально на цих положеннях, в той же час необхідно враховувати наступне. Багато прикінцевих та перехідних положень зроблено для того, щоб процес зміни кримінального законодавства пройшов найбільш, умовно кажучи, спокійно, мав при цьому мету більш м'якого перехідного процесу.

Безумовно, наявність цих положень, про які ми вище вже говорили, інших таких положень потребує враховувати те, до якої кількості осіб будуть застосовані такі перехідні положення або, умовно кажучи, це Велика Амністія. За попередніми розрахунками, в тому чи іншому випадку, ця амністія буде стосуватися не менше 20 відсотків засуджених. Це теж потрібно враховувати.

На закінчення першого короткого коментаря нового Кримінального кодексу виникає необхідність підкреслити його відповідність найважливішим положенням Конституції України, загальнолюдським цінностям, позитивний вплив на формування і захист конституційних прав людини, існування цілісного професійного світогляду майбутніх юристів, на вдосконалення і підняття на більш високий рівень діяльності нашої правової системи.

Література

1. Конституція України. — Одеса: Астропринт, 1999.

2. Кримінальний кодекс України 1960 р. — Київ: Юрінком, 1999.

3. Кримінальний кодекс України 2001 р.

4. Виправно-трудоий кодекс: Науково-практичний коментар / Відп. ред.: Шахун В.І. — К.: НАВСУ — "Правові дже-рела", 2000.

5. Багрий-Шахматов Л. В. Социально-правовые проблемы уголовной ответственности и форм ее реализации. Часть I. — Одесса: Бахва, 1998; Багрий-Шахматов Л. В. Социально-правовые проблемы уголовной ответственности и форм ее реализации. Часть II. — Одесса: Юридическая литература, 2000.

6. Див. більш детальніше: Карма-

зин Ю. А. Будем жить по-новому УК // Зеркало недели. — 2000. — № 14 (400).

7. Цю проблему детально розробляє один з авторів. Див.: Кармазін Ю. А. Українське законодавство щодо боротьби з торгівлею жінками: проблеми вдосконалення законодавства та завдання органів внутрішніх справ України // Вісник університету внутрішніх справ. Спец. випуск. — Харків, 1999.

8. Цю проблему багато років розробляє Н. А. Мірошніченко. Див.: Мірошніченко Н. А. Ограниченная вменяемость: Сборник научных трудов. — Барнаул, 1985; Мірошніченко Н. А. Пограничное состояние психики, наркомания, вменяемость // Сб. Одесского мединститута. — Одесса, 1994; Майер Д. И., Мірошніченко Н. А. Предпосылки к законодательным предложениям по уменьшенной вменяемости // Судебная и социальная психиатрия 90-х годов. Выпуск 5. — Киев, 1994; К проблеме ограниченной вменяемости // Сб. Одесского мединститута. — Одесса, 1995.

9. Див. більш детальніше: Стрельцов Е. Л. Экономическая преступность в Украине: Курс лекций. Предисловие проф. Мартина Финке (университет Пассау, ФРГ). — Одесса: Бахва, 1997.

10. Таку точку зору майже 10 років розробляє один з авторів. Див. перші публікації з цього приводу: Стрельцов Е. Л. Правові проблеми регулювання підприємництва (кримінально-правовий аспект) // Право України. — 1992. — № 2. Потім такі доводи продовжували додатково аргументуватися. Див. наприклад: Стрельцов Е. Л. Економічні злочини: внутрідержавні та міжнародні аспекти. — Одеса, Астропринт, 2000. — С. 45-47.

11. Див.: Фінансовий словник / А. Г. Загородній, Г. Л. Вознюк, Т. С. Смовженко. — К.: Знання, 2000.

кові на одержання частини прибутку у вигляді дивіденду, а також на участь у розподілі майна при ліквідації акціонерного товариства.

Тому на практиці виникає багато складностей щодо вирішення питання, чи є акціонер — учасником, членом акціонерного товариства. На нашу думку, у законі повинна бути достатньо чітка термінологія й акціонери акціонерного товариства не можуть називатися його учасниками або членами. Щодо додержання вимоги ст.4 Закону про обов'язкове зазначення в установчих документах відомостей про склад засновників та учасників, то, на нашу думку, ця норма не може бути виконана в установчих документах акціонерних товариств.

По-перше, як уже було сказано вище, в акціонерному товаристві немає учасників.

По-друге, якщо установчий договір регулює відносини, які виникають при створенні акціонерного товариства, то засновники повинні бути зазначені лише в установчому договорі. У статуті товариства не потрібно зазначати засновників.

По-третє, не потрібно у статуті акціонерного товариства вказувати всіх акціонерів, що є власниками акцій, бо тоді при зміні власника акцій потрібно було б вносити відповідно зміни до статуту.

У ст. 13 Закону "Про господарські товариства" зазначається, що вкладками учасників та засновників товариства можуть бути будинки, споруди, обладнання та інші матеріальні цінності, цінні папери, права користування землею, водою та іншими природними ресурсами, будинками, спорудами, обладнанням, а також інші майнові права (у тому числі права на інтелектуальну власність), грошові кошти, в тому числі в іноземній валюті. Але ст. 8 Закону України "Про цінні папери та фондову біржу" передбачає, що акції оплачуються у гривнях, а у випадках, передбачених статутом акціонерного товариства, також в іноземній валюті або шляхом передачі майна. Отже, акції не можуть

оплачуватися правами на користування землею, водою та іншими природними ресурсами, будинками, спорудами, обладнанням, а також іншими майновими правами (у тому числі на інтелектуальну власність), а тільки грошима або майном, яке передається у власність товариства.

У ст. 24 Закону зазначається, що акціонерним визнається товариство, яке має статутний фонд, поділений на визначену кількість акцій рівної номінальної вартості, і несе відповідальність за зобов'язаннями тільки майном товариства. В той же час у цій же статті зазначається, що акціонери відповідають за зобов'язання товариства тільки в межах належних їм акцій, а у випадках, передбачених статутом, акціонери, які не повністю оплатили акції, несуть відповідальність за зобов'язаннями товариства також у межах несплаченої суми. Зазначена норма закону протирічає одна одній. Бо в одному випадку йдеться про відповідальність за зобов'язаннями товариства акціонерним товариством, а у другому — про відповідальність акціонера. Крім того, слід зазначити, що законодавством не визначається, у яких випадках акціонер несе відповідальність своїми акціями, а також несплаченою сумою за акції та перед ким — чи перед кредитором або перед самим товариством: у випадку ліквідації товариства, чи тоді, коли у товариства не вистачає коштів для погашення боргів. Вважаю, що більш точним було б визначити не відповідальність акціонера, а обов'язок акціонера у випадку ліквідації оплатити неоплачену вартість акцій, бо акціонер є боржник товариства, а не кредиторів товариства.

Засновниками акціонерного товариства можуть бути юридичні особи та громадяни (ст. 26 Закону). Але виникає питання, чи можуть бути засновниками акціонерного товариства особи без громадянства. На нашу думку, більш доцільно було б у зазначеній нормі закону застосувати не термін "громадяни", а термін "фізичні особи".

Для створення акціонерного товари-

ством власних акцій: право чи обов'язок акціонера продавати акції акціонерного товариства, якщо загальними зборами прийнято рішення про викуп власних акцій. Ст. 32 Закону визначає, що акціонерне товариство має право викупити у акціонера оплачені ним акції тільки за рахунок сум, що перевищують статутний фонд, для їхнього наступного перепродажу, розповсюдження серед своїх працівників або анулювання. На нашу думку, право продавати чи не продавати акціонером акцій акціонерному товариству належить тільки йому.

Фізичній особі чи юридичній особі акції належать за правом власності. Згідно з п.1 ст.55 Закону України "Про власність" власник не може бути позбавлений права власності на своє майно, крім випадків, передбачених законодавством України. Підстави припинення права власності поділяються на такі, що залежать, і такі, що не залежать від волі власника. До підстав позбавлення права власності, які не залежать від волі власника, відноситься примусове оплатне вилучення майна у випадках, передбачених законом.

Виходячи зі змісту ст.32 Закону України "Про господарські товариства" можна зробити висновок, що передача акціонером акціонерному товариству права власності є оплатною, тому що акції викупаються акціонерним товариством за рахунок сум, що перевищують статутний фонд.

Оплатне позбавлення права власності можливе у випадку вилучення майна у власника з виплатою йому вартості майна. Згідно з п.3 ст.55 Закону України "Про власність", у випадках, передбачених законодавчими актами України, допускається оплатне вилучення майна у власника за рішенням суду чи іншого компетентного органу (службової особи). Власникові виплачується вартість цього майна у порядку й розмірах, встановлених законодавчими актами. Законом України "Про господарські товариства" та іншими законодавчими актами, не передбачений порядок та розмір виплати власникові акції її вар-

тості при викупі. Звідси можна зробити висновок, що викуп (придбання) акціонерним товариством акцій (відповідно до ст.32 Закону України "Про господарські товариства"), що випускаються ним, не можна вважати оплатним вилученням майна у власника. Тому на припинення права власності на акції шляхом викупу акцій згідно зі ст.32 Закону України "Про господарські товариства" потрібне обов'язкове волевиявлення обох сторін — акціонерного товариства й акціонера. У цивільному праві вольові правомірні дії, які безпосередньо спрямовані на досягнення правового результату (у нашому випадку на зміну власника акцій акціонерного товариства) визнаються договором.

Оскільки, за договором викупу акцій, акціонер зобов'язується передати майно (акції), у власність акціонерного товариства, а акціонерне товариство зобов'язується прийняти це майно (акції) та сплатити за нього відповідну грошову суму, такі відносини регулюються договором купівлі-продажу, вимоги, до якого встановлено главою 224 Цивільного кодексу України. Відносини, що складаються між акціонером та акціонерним товариством по викупі акцій, є договірними відносинами, а згідно зі ст.153 Цивільного кодексу України, договір вважається укладеним, коли між сторонами (у потрібній у належних випадках формі) досягнуто домовленості щодо всіх істотних умов договору, які визнані такими законом, а також відносно яких згідно із заявою однієї зі сторін повинно бути досягнуто згоди.

При викупі акціонерним товариством акцій необхідна воля двох сторін (акціонерного товариства й акціонера), спрямована на передачу права власності на акції акціонера у власність акціонерного товариства. Суттєвою умовою договору купівлі-продажу є ціна договору. Отже, при викупі акцій згідно зі ст.32 Закону України "Про господарські товариства" ціна акцій визначається за угодою сторін, тобто ні акціонер, ні акціонерне товариство не мають права в односторонньому порядку встановлювати ціну викупу акцій. Рішення про викуп

И. Н. Кучеренко

Институт государства и права НАН Украины,
отдел проблем гражданского, трудового и предпринимательского права,
ул. Трехсвятительская, 4, Киев, 01001, Украина

ПРАВОВОЕ РЕГУЛИРОВАНИЕ СОЗДАНИЯ, ДЕЯТЕЛЬНОСТИ, РЕОРГАНИЗАЦИИ И ЛИКВИДАЦИИ АКЦИОНЕРНЫХ ОБЩЕСТВ

РЕЗЮМЕ

Сделаны теоретические обобщения и практические рекомендации по применению законодательства, которое регулирует деятельность акционерных обществ. Рекомендуются предложения по усовершенствованию законодательства: предлагается внести изменения в Закон Украины "О хозяйственных обществах" относительно использования термина "договор о совместной деятельности" вместо используемого в действующем законе термина "учредительный договор"; аргументировано излагается взгляд на содержание и цель договора о совместной деятельности. Вносятся предложения по корректированию указанного Закона в части разграничения используемых в нем терминов "акционер", "участник" и "член" акционерного общества. Вносится предложение о приведении положений Закона Украины "О хозяйственный обществах" относительно вкладов в уставный фонд акционерного общества в соответствии с положениями Закона Украины "О ценных бумагах и фондовой бирже" по этому вопросу.

Ключевые слова: акционерное общество, хозяйственные общества, права акционеров, акция, учредительный договор, договор о совместной деятельности, устав, уставный фонд акционерного общества.

В. І. Труба, канд. юрид. наук, доцент, зав. каф.

Одеський національний університет, кафедра цивільно-правових дисциплін,
Французький бульвар, 24/26, Одеса, 65058, Україна

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ПОХІДНИХ ЦІННИХ ПАПЕРІВ В УКРАЇНІ

Проаналізовано діюче законодавство і Проект цивільного кодексу України визначено поняття *похідних цінних паперів* — деривативів і розкриваються їх окремі види: *форвардні контракти (форварди), ф'ючерсні контракти (ф'ючерси)* та *опіони*.

Ключові слова: похідні цінні папери, деривативи, форварди, ф'ючерси, опіони.

На фондовому ринку існують цінні папери, які поєднують у собі елементи декількох видів, або являють собою настільки специфічні документи, що їх неможливо віднести до тієї чи іншої категорії цінних паперів. Такі документи одержали назву *похідних або спеціальних цінних паперів*. До спеціальних (похідних) фондових інструментів ринку цінних паперів належать *деривативи*, у тому числі *форварди, ф'ючерси, опіони* та ін. Шляхом аналізу діючого законодавства України та Проекта Цивільного кодексу України спробуємо визначитися з цими видами цінних паперів.

Закон України від 18 червня 1991 р. "Про цінні папери і фондову біржу" [1, ст. 508] не визначає таких видів цінних паперів як похідні.

Правове регулювання похідних цінних паперів здійснюється Законом України "Про оподаткування прибутку підприємств" [2, ст. 181] в редакції Закону України від 25 травня 1997 р., хоч у ньому деривативи прямо не визнаються цінними паперами. Відповідно до статті 1 указанного Закону, *дериватив* — це стандартний документ, що засвідчує право та/або зобов'язання придбати або продати цінні папери, матеріальні або нематеріальні активи, а також кошти на визначених ними умовах у майбутньому.

Відповідно до виду цінностей деривативи розподіляються на:

а) *фондовий дериватив* — стандартний документ, який засвідчує право продати та/або купити цінний папір на обумовлених умовах у майбутньому.

б) *валютний дериватив* — стандартний документ, який засвідчує право продати та/або купити валютну цінність на обумовлених умовах у майбутньому.

в) *товарний дериватив* — стандартний документ, який засвідчує право продати та/або купити біржовий товар (крім цінних паперів) на обумовлених стандартних умовах у майбутньому.

До деривативів належать: *форвардний контракт (форвард), ф'ючерсний контракт (ф'ючерс) та опіон*.

Форвардний контракт — стандартний документ, який засвідчує зобов'язання особи придбати (продати) цінні папери у визначений час та на визначених умовах у майбутньому, з фіксацією цін такого продажу під час укладення такого форвардного контракту. При цьому будь-яка сторона форвардного контракту має право відмовитися від його виконання виключно за наявності згоди іншої сторони контракту або у випадках, визначених цивільним законодавством. Претензії щодо невиконання або неналежного виконання форвардного контракту можуть пред'являтися виключно емітенту такого форвардного

контракту. Продавець форвардного контракту не може передати (продати) зобов'язання за цим контрактом іншим особам без згоди покупця форвардного контракту. Покупець форвардного контракту має право без погодження з іншою стороною контракту в будь-який момент до закінчення строку дії (ліквідації) форвардного контракту продати такий контракт будь-якій іншій особі, включаючи продавця такого форвардного контракту.

Відповідно до ст. 189-5 Проекту Цивільного кодексу України, *форвардні контракти (форварди)* — похідний цінний папір, який засвідчує безумовне зобов'язання особи щодо продажу (придбання) відповідної кількості цінних паперів на зафіксований в момент укладання ціни у визначений час у майбутньому. Покупець (продавець) форварду має право на відмову від його виконання виключно за наявності згоди іншої сторони.

Ф'ючерсний контракт (ф'ючерс) — стандартний документ, який засвідчує зобов'язання придбати (продати) цінні папери у визначений час та на визначених умовах у майбутньому, з фіксацією цін на момент виконання зобов'язань сторонами контракту.

При цьому будь-яка сторона ф'ючерсного контракту має право відмовитися від його виконання виключно за наявності згоди іншої сторони контракту або у випадках, визначених цивільним законодавством.

Покупець ф'ючерсного контракту має право продати такий контракт протягом строку його дії іншим особам без погодження умов такого продажу з продавцем контракту.

Відповідно до ст. 189-4 Проекту Цивільного кодексу України *ф'ючерсний контракт (ф'ючерс)* — похідний цінний папір у формі строкового контракту, який передбачає зобов'язання щодо майбутнього продажу (купівлі) цінних паперів, інших фінансових або товарних ресурсів, або на оплату чи одержання плати, розрахованим у залежності до ціни цінних паперів, інших фінансових або товарних ресурсів у

визначений час у майбутньому. Покупець (продавець) ф'ючерсу має право на відмову від його виконання виключно за наявності згоди іншої сторони.

Ф'ючерси — це різновид термінових угод на купівлю або продаж стандартної кількості визначених цінних паперів у майбутньому (в зазначений день) та за визначеною ціною. Завдяки тому, що ф'ючерсні угоди стандартизовані (вони передбачають стандартизацію базового активу та строків виконання) [4, 4], продавці та покупці можуть передавати один одному свої зобов'язання щодо поставки чи купівлі певних цінних паперів, на яких базується угода.

Для гарантування виконання ф'ючерсних угод продавці та покупці заздалегідь депонують певну суму грошей у третьої нейтральної сторони (розрахункової палати), яка гарантує дотримання кожною стороною своїх зобов'язань за угодою. Розрахунок після закінчення ф'ючерсної угоди є обов'язковим [5, 33]. Щодо ринку цінних паперів, предметом ф'ючерсів найчастіше є короткострокові державні та інші облигації. Ціна, за якою зазначені цінні папери будуть продані, називається ціною поставки. Укладення ф'ючерсної угоди здійснюється безкоштовно для обох сторін. Обидві сторони, укладаючи ф'ючерсну угоду, очікують що ціна на ці цінні папери у майбутньому зміниться. *Опціон* — стандартний документ, який засвідчує право придбати (продати) цінні папери на визначених умовах у майбутньому, з фіксацією ціни на час укладення такого опціону або на час такого придбання за рішенням сторін контракту.

Перший продавець опціону (емітент) несе безумовне та безвідкличне зобов'язання щодо продажу цінних паперів (товарів, коштів) на умовах укладеного опціонного контракту. Будь-який покупець опціону має право відмовитися у будь-який момент від придбання таких цінних паперів (товарів, коштів).

Претензії стосовно неналежного виконання або невиконання зобов'язань опціонного контракту можуть пред'являтися виключно емітенту опціону.

Опціон може бути проданий без об-

межень іншим особам протягом строку його дії.

Проект Цивільного кодексу України в ст. 189-4 передбачає, що опціон — похідний цінний папір у формі контракту, який передбачає право однієї особи придбати у іншої особи чи продати іншій особі цінні папери, інші фінансові та/або товарні ресурси протягом визначеного часу з фіксацією ціни реалізації на дату укладення (придбання) опціону. Продавець опціону несе зобов'язання щодо збереження безумовної та безвідкличної пропозиції про реалізацію права покупця опціону на придбання (продаж) цінних паперів протягом строку дії опціону. Покупець опціону має право на відмову від придбання (продажу) цінних паперів, інших фінансових та/або товарних ресурсів.

Опціон являє собою договір, у відповідності з яким один із його учасників набуває право купівлі або продажу будь-якого товару за фіксованою ціною протягом певного періоду часу, а інший учасник за грошову премію зобов'язується забезпечити у разі необхідності реалізацію цього права, тобто бути готовим продати або купити цінні папери за обумовленою договором ціною. Опціонні угоди можуть укладатися з приводу будь-якого товару. На ринку цінних паперів опціони пов'язані з торгівлею різними видами цінних паперів.

Опціон може бути двох типів: опціон покупця та опціон продавця. Опціон покупця являє собою контракт, який дає його власнику право придбати певні цінні папери протягом визначеного часу за фіксованою ціною. Опціон продавця дає право продажу цінних паперів протягом визначеного часу за фіксованою ціною.

Особа, яка отримала право і має прийняти рішення, є покупцем опціону, оскільки вона повинна сплачувати за це право. Особа, яка продала право покупцю і таким чином має прореагувати на рішення покупця, є підписником опціону [6, 45].

Рішенням Державної комісії з цінних паперів та фондового ринку України затверджені 24 червня 1997 р.

Правила випуску та обігу фондових деривативів [7, 143].

Слід зауважити, що в цих Правилах закріплене правове становище тільки двох різновидів деривативів, а саме ф'ючерсів і опціонів, і нічого не сказано про форварди.

Між тим, у Правилах зафіксовано, що опціони та ф'ючерси на будь-який базовий актив, укладені як стандартизовані контракти, є похідними цінними паперами, обіг яких здійснюється виключно на фондових чи товарних біржах або в організаційно оформлених позабіржових *торговельно-інформаційних системах* (далі ТІС). Випуск опціонів та ф'ючерсів здійснюється як в паперовій (документарній), так і у безпаперовій (бездокументарній) формах.

Емітентами опціонів можуть бути тільки юридичні особи — торговці цінними паперами, що є членами фондової біржі або учасниками ТІС. Емітент опціону на купівлю цінних паперів повинен бути власником базового активу (предмета дериватива: цінних паперів, товару або коштів) у кількості не менше 80% від загальної кількості, передбаченої умовами випуску опціонів, або мати договір (договори) комісії з власником (власниками) не менше 80% загальної кількості базового активу, передбаченої умовами випуску. Термін дії договору (договорів) комісії повинен бути не менше терміну дії опціону.

Емітентом ф'ючерсу є створена фондовою (товарною) біржею або ТІС клірингово-розрахункова палата або розрахунково-кліринговий банк, зареєстрований Державною комісією з цінних паперів та фондового ринку, з яким ця біржа (ТІС) уклала відповідний договір.

Базовим активом ф'ючерсів можуть бути тільки товарні ресурси або кошти (валютні цінності).

Правила випуску та обігу фондових деривативів (п. 8) передбачає реквізити сертифіката опціону: а) повна назва емітента опціону та його юридична адреса; б) різновид опціону ("Опціон на купівлю" або "Опціон на продаж"); в) тип опціону (з виконанням протягом терміну дії

чи з виконанням в обумовлену дату); г) зазначення виду, кількості та інших характеристик цінних паперів, які є базовим активом опціону; д) загальна кількість опціонів даного випуску; е) термін розміщення; є) термін дії опціону; ж) підпис уповноваженої особи та печатку емітента.

Відповідно до реквізитів ф'ючерсів у Правилах (п.18) зазначається, що ф'ючерс повинен містити обов'язкові реквізити, які відповідають стандартним (типовим) формам, визначеним законодавством.

В Україні деривативи набувають все більшого поширення. Такими угодами торгують як на фондових біржах, так і на позабіржовому ринку. Але аналіз ситуації, що склалася на ринку деривативів в Україні, діючого законодавства дозволяє зробити висновок, про непослідовне, хаотичне регулювання похідних фондових інструментів.

По-перше, в Законі України "Про цінні папери і фондову біржу" слід закріпити можливість існування похідних цінних паперів і визначити їх поняття, як це зроблено в ст.178 Проекту Цивільного Кодексу України, що похідні цінні папери (деривативи) — такі папери, механізм випуску та обігу яких пов'язаний з правом на придбання чи продаж протягом строку, визначеного договором, цінних паперів, інших фінансових та/або товарних ресурсів.

По-друге, в тому ж Законі слід виз-

начити які види деривативів існують, тому що на сьогоднішній день в цьому питанні є різночитання між Законом України "Про оподаткування прибутку підприємств" і Правилами випуску та обігу фондових деривативів. Слід зауважити, що Проект Цивільного кодексу України до похідних цінних паперів відносить опціони, ф'ючерсні контракти, форвардні контракти, варанти, депозитарні свідоцтва, інші види документів, передбачених законом.

По-третє, слід в законодавстві визначити реквізити форварда, та ф'ючерса.

Література

1. Відомості Верховної Ради України, 1991. — №38. — Ст.508.
2. Відомості Верховної Ради України, 1997. — № 27. — Ст.181.
3. Українське право. — Число 1(11) ' 1999.
4. Майоров С. Фьючерс и государственные казначейские обязательства: стратегия и специфика // Рынок ценных бумаг.-1996. — №4. — С.4.
5. Фондовый рынок України/ Під ред. В.В.Краузе. — К.: УФБ "Скарбниця", 1994. — 120 с.
6. Кузнєцова Н.С., Назарчук І.Р. Ринок цінних паперів в Україні: правові основи формування та функціонування. — К.:Юрінком Інтер, 1998. — 528 с.
7. Урядовий кур'єр. — 1997. — 07.08.97. — № 143–144.

цих договорах відсутня можливість узгодження волі шляхом обговорення умов договору, тому зникає суттєвий елемент самого поняття договору — "узгодження". Але, разом з тим, такі договори неминучі у тих сферах економіки, де укладається величезна кількість однотипних, стандартних угод.

Специфіка правової природи договору залізничного перевезення вантажів, як договору приєднання, обумовлює і ті суттєві особливості, які притаманні відповідальності контрагентів за порушення договірних зобов'язань.

Чинний Цивільний кодекс УРСР (далі ЦК), поряд із закріпленням принципу повного відшкодування збитків (ст.203 ЦК), встановлює можливість обмеження розміру відповідальності за окремими видами зобов'язань (ч.1 ст.206 ЦК). А ч.3 ст.358 ЦК містить вказівку на те, що умови перевезення вантажів, пасажирів та багажу і відповідальність сторін за цими перевезеннями визначаються статутами (кодексами) окремих видів транспорту і правилами, що видаються у встановленому порядку. Таким чином, правове регулювання цивільно-правової відповідальності за невиконання або неналежне виконання договірних зобов'язань по перевезенню віднесено законодавством до сфери відомчої правотворчості.

Згідно п.22 ст.92 Конституції України принципи цивільно-правової відповідальності повинні визначатися виключно законами України. І цей імператив практично не порушується, оскільки можливість обмеження розміру цивільно-правової відповідальності закріплена в ЦК, а самий принцип обмеженої відповідальності перевізника змістовно закріплений у ст.13 Закону України від 10 листопада 1994 р. "Про транспорт" та у ст.23 Закону України від 4 липня 1996 р. "Про залізничний транспорт". Однак безпосереднє регулювання здійснюється підзаконним нормативно-правовим актом — Статутом залізниць України, затвердженим постановою Кабінету Міністрів України від 6 квітня 1998 р. №457 (далі Статут) [2, 47].

Відповідно до ст. ст.113,114 Статуту, за незбереження (втрату, нестачу, псування і пошкодження) прийнятого до перевезення вантажу, багажу, вантажо-багажу залізниці несуть відповідальність у розмірі фактично заподіяної шкоди, якщо не доведуть, що втрата, нестача, псування, пошкодження виникли з не залежних від них причин.

Залізниця відшкодовує фактичні збитки, що виникли з її вини під час перевезення вантажу, а саме: а) за втрату чи недостачу — у розмірі дійсної вартості втраченого вантажу чи його недостачі; б) за втрату вантажу, який здано до перевезення з оголошеною вартістю, — у розмірі оголошеної вартості, а якщо залізниця доведе, що оголошена вартість перевищує дійсну, — у розмірах дійсної вартості; в) за псування і пошкодження — у розмірах тієї суми, на яку було знижено його вартість. Недостача маси вантажу, за яку відшкодовуються збитки, в усіх випадках обчислюється з урахуванням граничного розходження визначення маси вантажу і природної втрати вантажу під час перевезення. Загальна сума відшкодування збитку за незбережений вантаж в усіх випадках не може перевищувати суми, яка сплачується за повністю втрачений вантаж.

Поряд із відшкодуванням збитків, у разі втрати вантажу, залізниця відшкодовує стягнуту за цей вантаж провізну плату, якщо вона не включається у вартість втраченого вантажу. Витрати і збитки, які не передбачені договором перевезення і Статутом, не підлягають відшкодуванню.

Вищевказані положення Статуту можна оцінити позитивно. Але окремі норми не відрізняються достатньою якістю юридичної техніки.

Зокрема, згідно із ч.1 ст.116 Статуту, за несвоєчасну доставку вантажів і порожніх вагонів, що належать підприємствам, організаціям, установам, громадянам — суб'єктам підприємницької діяльності або орендовані ними, залізниця сплачує одержувачу штраф (якщо не доведе, що прострочення сталося не з її вини) у розмірі: 10 відсотків провізної плати — за прострочення на дві доби;

20 відсотків провізної плати — за прострочення на три доби; 30 відсотків провізної плати — за прострочення на чотири і більше діб.

Застереження "чотири і більше діб" у принципі не обмежує граничну тривалість прострочення. Однак непряме обмеження цієї тривалості міститься в ч.1 ст.117 Статуту, відповідно до якої відправник або одержувач має право вважати вантаж втраченим і вимагати відшкодування за втрату, якщо вантаж не було видано одержувачу на його вимогу протягом 30 діб з моменту закінчення терміну доставки, а у разі перевезення вантажу у прямому змішаному сполученні — після закінчення двох місяців з дня приймання вантажу до перевезення. Тут фактично встановлюється гранична тривалість прострочення — 30 діб і два місяці. Однак, це саме непряме обмеження, оскільки відправник або одержувач мають право, а не обов'язок вважати вантаж втраченим і вимагати відшкодування за втрату, і це право вони можуть реалізувати не одразу. Тим більше, що ч.2 ст.117 Статуту покладає на одержувача (у випадку, коли вантаж прибув з перевищенням зазначених термінів) обов'язок прийняти вантаж і повернути суму, отриману від залізниці за його втрату.

Якщо одержувач ще не встиг купити замість недоставленого вантажу новий (аналогічний) товар, він, можливо без суттєвих збитків для себе, прийме вантаж і використає його за призначенням. Але як бути тому одержувачеві, який уже встиг придбати новий товар і запустити його у виробництво, а вантаж, доставлений залізницею з великим простроченням, є настільки індивідуалізованим, що наступна його реалізація іншій особі стає практично неможливою?

Крім цього, як з економічної точки зору можна обґрунтувати розміри штрафів, встановлені в ч.1 ст.116 Статуту? Чому за прострочення на чотири доби і за прострочення на 30 діб встановлено однаковий розмір штрафу — 30 відсотків провізної плати? Чому при простроченні залізниці терміни порушення визначаються в добах (ст. 116

Статуту), а для її контрагентів — в хвилинах і годинах (ч.9 ст. 119 Статуту)?

Окремі положення Статуту сформульовані не конкретно, що породжує проблему тлумачення змісту норми права. Зокрема, відповідно до ст. 120 Статуту "за затримку вагонів і контейнерів через недодання до накладної документів, необхідних для виконання митних, санітарних та інших адміністративних правил або неналежне їх оформлення, вантажовідправник вносить плату, встановлену відповідно до ст.119 цього Статуту, і несе відповідальність перед залізницею за наслідки затримки вагонів і контейнерів". Яку відповідальність? У яких розмірах? Що необхідно розуміти під визначенням "наслідки"?

Аналіз вищевказаних та інших норм Статуту дозволяє дійти висновку, що закріплені в цьому підзаконному нормативно-правовому акті санкції, в більшості своїй, відірвані від економічного змісту суспільних відносин, що негативно впливає на ефективність застосування мір цивільно-правової відповідальності.

І в цілому, на наш погляд, існування інституту обмеженої відповідальності перевізника породжує ряд негативних наслідків. Насамперед, порушується один із основних принципів приватно-правового регулювання, який полягає у юридичній рівності сторін. Цей факт не можна ігнорувати, незалежно від того, в якій якості ми виступаємо, — продавця чи покупця транспортної послуги.

Суб'єкти підприємницької діяльності, які користуються послугами транспортних організацій, у результаті втрати, псування або пошкодження вантажів, а також у результаті порушення термінів доставки зазнають величезних збитків (як прямих, так і напрямних), що негативно впливає на їх конкурентноздатність на ринку товарів і послуг. Тоді як держава, відповідно до ст. 42 Конституції України, повинна забезпечувати захист конкуренції в підприємницькій діяльності.

Головним аргументом, який обґрунтовує доцільність існування інституту обмеженої відповідальності перевізника,

є те, що кількість зобов'язальних відносин, які виникають у процесі здійснення діяльності транспортних організацій, визначається цифрами, близькими до астрономічних. Внаслідок чого, обов'язок у повному обсязі відшкодувати збитки, заподіяні невиконанням або неналежним виконанням перевізником умов договору, може поставити під загрозу нормальне здійснення господарської діяльності цими організаціями.

На наш погляд, підтекст цього аргументу містить контраргумент, який полягає у наступному. Діяльність транспортних організацій є підприємницькою. А для того, щоб діяльність суб'єкта могла вважатись підприємницькою, необхідно наявність кількох кваліфікаційних ознак, серед яких однією з найсуттєвіших є здійснення діяльності на власний ризик і під власну відповідальність. В даному ж випадку, встановлюючи обмежену відповідальність пере-

візника, держава прямим приписом закону зменшує його підприємницький ризик і, таким чином, породжує три проблеми: 1) ризик, як кваліфікуюча ознака підприємницької діяльності перевізника, втрачає свою повноту і якість; 2) знижується рівень дії стимулюючої функції цивільно-правової відповідальності; 3) порушується принцип юридичної рівності суб'єктів.

Вищевказані проблеми є досить суттєвими і потребують вирішення на законодавчому рівні. А підвищення ефективності господарської діяльності транспортних організацій залежить, насамперед, від економічних чинників.

Література

1. Мукмінова Т. Нові орієнтири залізничної галузі // Урядовий кур'єр. — 2000. — № 223 (30 листопада). — С. 6.
2. Офіційний вісник України. — 1998. — № 14. — С. 47-79.

И. С. Канзафарова

Одесский национальный университет, кафедра гражданско-правовых дисциплин,
Французский бульвар, 24/26, Одесса, 65058, Украина

ОСОБЕННОСТИ ПРАВОВОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ ОТВЕТСТВЕННОСТИ ПО ДОГОВОРУ ЖЕЛЕЗНОДОРОЖНОЙ ПЕРЕВОЗКИ БАГАЖЕЙ

РЕЗЮМЕ

Определена правовая природа договора железнодорожных перевозок грузов как договора присоединения. Представлен анализ норм действующего законодательства Украины, которые регулируют ответственность контрагентов за нарушение договорных обязательств. Обоснована нецелесообразность существования института ограниченной ответственности перевозчика.

Ключевые слова: железнодорожная перевозка багажей, ограниченная ответственность перевозчика, конкуренция в предпринимательской деятельности.

Стародавній Греції та Стародавньому Римі. Так, відомий історик Геродот свідчить: "Кожен раз, коли карфагеняни прибували до тамтешніх людей, вони вивантажували свої товари на березі і складали в ряд. Потім знову сідали на кораблі і розводили сигнальний дим. Місцеві ж жителі, помітивши дим, приходять до моря, кладуть золото і товари, потім відходять. Тоді карфагеняни знову висаджуються на берег для перевірки: якщо вони вирішать, що кількість золота рівноцінна товарам, то беруть золото і відїжджають. Якщо ж золота, на їх думку, недостатньо, то купці знову сідають на кораблі і очікують. Туземці знову приходять на берег і додавають золота, поки купці не задовольняться. При цьому вони не обманюють одне одного" [1]. **Третій** момент — *зобов'язання сторін будуються на економічних цінностях та довірі між сторонами*. При цьому повинна бути витримана паритетність ціноутворення. Але у ціну запропонованого тубільцям товару включено й вартість його перевезення. **Четвертий** момент — *зобов'язання мають свою процедуру, яка повинна витримуватися добровільно сторонами на засадах справедливості при умові порядності контрагентів*.

З часом, коли морська торгівля та морські перевезення вантажу стали регулярними, видом економічної діяльності для їх здійснення стали потрібні спеціально обладнані кораблі та прибережні споруди. Відомо, що 42 р. до н.е. неподалік від Риму був споруджений перший порт, ще через 50 років — другий. Це заклало засади й традиції створення спеціальної морської торговельної інфраструктури, без якої організація, забезпечення та здійснення морських перевезень вантажу неможливе. Поступово починається й будівництво спеціалізованих суден виключно для здійснення морської торгівлі. Отже, з'являється **п'ятий** момент — *наявність технічних передумов для забезпечення стабільності вантажопотоків й орієнтації потенційних споживачів про них та можливий характер вантажу*. Між іншим, така інформація в подальшому

була вкрай важливою для піратів. Якщо ж ще згадати морську стихію, то перевезення вантажів морем супроводжується підвищеним ризиком. Тому **шостий** момент — значна доля ризику не могла не відбитись на *формуванні інституту морських перевезень вантажу й способах мінімізації втрат* учасників. Згадаємо, що страхування зародилось у XVII столітті у лондонській кав'ярні Едварда Ллойда і було пов'язане з необхідністю рівномірно розкласти негативні наслідки втрати вантажу чи корабля на всіх учасників морської справи [2, 303]. З'являються також і центральні фігури у здійсненні морської торгівлі — судновласники, "... оскільки всі відношення з експлуатації судна, його використання так чи інакше пов'язані з судновласником" [3, с.60]. Власник судна може самостійно здійснювати морську перевезення або передати його у найм (фрахт). Цікаво, що у міжнародній морській практиці власник судна отримав назву "арматор" — той, хто озброює, постачає й споряджає судно. **Сьомий** момент — *наявність спеціальних суб'єктів*, набуття статусу якого породжує відповідні права та обов'язки і є *своєрідним компасом для вибору контрагентів*. Якщо врахувати, що в подальшому арматори обслуговували лише певні напрямки вантажопотоків, то й відправник вантажу мав змогу орієнтуватися у виборі перевізника. Морську торгівлю здійснювала й Київська Русь, про що свідчать договори з Візантією. Запорізька січ мала свої судна і будівельну верф, підтримувала торговельні зв'язки із Турцією та іншими країнами Причорномор'я. **Восьме** — *морські перевезення вантажу здійснювали морські держави і спочатку охоплювали лише прибережні сусідні країни*. При тому ці країни стали розвивати кораблебудування. В Росії воно було започатковане Петром I.

У XVI столітті намітилася тенденція до виділення як спеціально морського перевезення так і його різновидів, наприклад, чартеру [4] (від італ. Carta patita — поділена карта), документ який поділявся надвоє і вручався власнику

вантажу та перевізнику. Поява чартеру пов'язана із *трамповим* [5] судноплаванням -коли судно здійснює перевезення у будь-якому напрямку в залежності від адреси вантажу. В подальшому такі перевезення пов'язувалися із певними видами вантажу. Чартер забезпечував інтереси власника судна щодо гарантованості оплати його послуги незалежно від завантаженості судна, а власники вантажу мали змогу його перемістити за відсутності стабільних транспортних сполучень.

У кінці XVI століття з'являється прообраз коносаменту [6], який отримав поширення в XIX з появою й розповсюдженням так званого "лінійного судноплавання". Торгівельні судна ходять на визначених маршрутах та з стабільних вантажопотоком. При такому судноплаванні завчасно відомі умови перевезення: транспорт (назва судна), порт відправлення та порт призначення, строки. Недарма це дало підставу для висновку що "виникнення двох організаційно-правових форм торгового судноплавання (трампового и лінійного) сприяло появі двох основних документів, покладених в основу договору морського перевезення вантажу" [7, с.6]. *Дев'яте — договір морського перевезення з часом став модифікуватися і оформлюватися у специфічну правову форму, яка відображала змістову сторону правовідносин між сторонами перевезення і визначала їх правовий статус та технології здійснення морського сполучення.*

Договір морського перевезення міг ускладнюватися в залежності від певних об'єктивних факторів і виступати у вигляді договору товариства чи врегульовуватися іншими організаційно-правовими формами, наприклад, шляхом створення командитного товариства [8, с.38], коли всі учасники організували ніби то одне підприємство, в рамках якого ділили між собою витрати та прибутки, пов'язані з перевезенням товарів та їх продажем.

При дослідженні особливостей субінституту договору морського перевезення слід виходити з того, що він має загальні суттєві ознаки перевезення

взагалі, але ускладнюється особливістю кожної транспортної артерії та морської стихії. Наприклад, у деяких видів перевозів відсутні такі форс-мажорні обставини як повна та часткова морська аварія, настання яких уже саме по собі породжує права та обов'язки для всіх суб'єктів: вантажовідправника, перевізника, вантажоотримувача та страхової компанії.

Економічне підґрунтя морського перевезення зумовлено тим, що Україна як морська держава має окрему підгалузь народного господарства, морський торговий та промисловий транспорт, морську інфраструктуру, розвинуте суднобудування, а торгове мореплавання протягом всієї історії цивілізації зв'язувало між собою прибережні держави, розвивало морську торгівлю, встановлювало та закріплювало економічні відносини між державами [7, с.3]. Українські моряки — визнані у світі фахівці своєї справи протягом уже тривалого часу, існують українські соціальні традиції морської справи. До того ж, коефіцієнт транзитності України внаслідок її гео економічного розташування є одним із найвищих в Європі. Морський та річковий транспорт України налічує сьогодні 18 державних морських портів, 8 річних портів-акціонерних товариств. Україна хоча й за роки самостійності і втратила значну частину свого торгового та пасажирського флоту, все таке зосталась морською державою, і її флот здійснює значний обсяг морських пасажирських та вантажних перевезень.

На становлення морських вантажних перевезень впливає і законодавство. Україна є учасницею ряду міжнародних угод з морського права. Так, у березні 1994 р. вона стала повноправною учасницею Міжнародної морської організації (ІМО). На розвиток внутрішнього морського й цивільного права впливає Міжнародна конвенція про уніфікацію деяких правил про коносамент 1924 р., Афінівська конвенція про перевезення морем пасажирів і багажу 1974 р., Конвенція ООН по морським перевезенням вантажів 1978 р. і т. ін. Якщо Україна є учасницею ряду міжнародних органі-

заций, членом ООН, посилено йде до європейської спільноти, то вона повинна виконувати всі міжнародні угоди.

Гносеологічно особливістю договору перевезень є наявність публічного інтересу. Держава однією із своїх функцій має організацію поштової справи, транспорту. Тому вона не тільки приймає нормативні акти, але, з огляду на стратегічне значення транспортних засобів та можливі наслідки катастроф, особливо переймається станом транспортної інфраструктури, відповідно до Закону України "Про ліцензування певних видів господарської діяльності" [9, 229], від 1 червня 2000 р. здійснює ліцензування пасажирських та транспортних перевезень, контроль за станом рухомого складу та дотримання безпечних умов перевезень, у тому числі й судноплавства, встановлює ціни та тарифи на такі перевезення. Загальні засади такої діяльності закріплені Законом України "Про транспорт" [10, 446] від 10 листопада 1994 р. В ст. 6 цього закону вказується, що перевезення пасажирів, вантажів, багажу й пошти, надання інших транспортних послуг, експлуатація та ремонт шляхів здійснюють залізниці, пароплавства, порти (пристані) автомобільні, авіаційні, дорожні підприємства, якщо це передбачено їх статутами. Важливість транспортних послуг для держави й умовлює втручання державних органів у організацію перевезень. Підприємства транспорту як спеціальні суб'єкти підприємництва здійснюють перевезення вантажів та пасажирів і надають інші транспортні послуги на підставі державних контрактів і договорів про перевезення з урахуванням економічної ефективності перевізних та переробних можливостей транспорту.

Договір морського перевезення вантажів як різновид цивільно-правових зобов'язань має специфіку та різновиди. Це призвело до різних позицій не тільки на практиці але й в законодавстві і до необхідності спеціального законодавства. Так, поняття та конструкція змісту договору морського перевезення по-

міщені в Кодексі торгівельного мореплавства. Можна розводити безліч об'єктивних та суб'єктивних причин такого стану, але в період становлення цивільного законодавства України на принципово нових засадах договірному праву воно повинно бути взаємоузгоджене й становити єдину правову матерію навіть за тієї умови, що окремі його субінститути об'єктивно повинні бути врегульованими поза рамками нового ЦК України. Це повністю стосується договору морських перевезень, який традиційно регулюється КТМ та значною кількістю міжнародних конвенцій.

Географічне та геополітичне положення України, наявність на її території розгалуженої інфраструктури наземного і річкового транспорту, розвиток гірничодобувної та металургійної промисловості, переважання у структурі зовнішньої торгівлі експорту сировини, відносна дешевизна робочої сили, непогана портова та припортова інфраструктура та інші чинники сприяють розвитку її морської торгівлі та становленню України як морської держави.

Література

1. Геродот. *История*. IV. 196.
2. Підприємницьке право України: Підручник/За заг.ред.доц.Р.Б.Шишки. Х.: Вид-во Ун-ту внутр.справ, "Еспада", 2000. — 480 с.
3. Демиденко В.В., Шемякин А.Н., Балобанов А.О., Прусс В.М., Ищенко А.Л. *Морское право Украины: Учебное пособие*. — Одесса. — 1996. — 138 с.
4. **Чартер** — документ, що посвідчує наявність та зміст морського договору між власником судна і фрахтовником (наймачем) на оренду всього судна чи його частини для перевезення вантажу на визначений рейс чи строк. Розрізняють рейсовий чартер, тайм-чартер, бербоут-, чи димайз-чартер.
5. Від англ. *tramp* — бродяга.
6. **Коносамент** — цінний товаророзпорядчий папір, який надає його утримувачу право розпоряджатися вантажем і одержати його після завершення перевезення.
7. Шемякин А.Н., Короткий Т.Р. *Право-*

вое регулирование морской перевозки грузов и пассажиров. — Одесса, 1999. — 170 с.

8. Кашанина Т.В. Корпоративное право. — М., 1998. — 268 с.

9. Відомості Верховної Ради України. — 2000. — №36. — С. 299.

10. Відомості Верховної Ради України. — 1994. — №51. — С. 446.

Е. Д. Стрельцова

Одесский национальный университет,
кафедра общеправовых дисциплин и международного права,
Французский бульвар, 24/26, Одесса, 65058, Украина

ГЕНЕЗИС ДОГОВОРА МОРСКИХ ПЕРЕВОЗОК ГРУЗОВ

РЕЗЮМЕ

Торговое мореплавание, включающее в себя перевозку грузов, пассажиров, багажа, и т.д., относится к одному из старейших видов коммерческой деятельности, возникшей одновременно с торговлей. Морская перевозка грузов в давние времена оформлялась лишь заключением эпизодических местных сделок, совершаемых в кофейнях судовладельцами и купцами. Правовое обеспечение морских перевозок совершенствовалось на протяжении веков под влиянием различных факторов, к которым можно отнести: рост объема и расширение мировой торговли, которые сделали морские перевозки необходимостью; усовершенствование и строительство новых специализированных судов, что обеспечило стабильность мировых грузопотоков; появление специальных субъектов, наделенных правами и обязанностями при осуществлении перевозок; разработка и принятие национальных и международных правовых норм, регулирующих права и обязанности участников морской перевозки и др.

Ключевые слова: договор морских перевозок груза, морская торговля, судовладелец, грузоотправитель, грузополучатель, перевозчик, чартер, коносамент, линейное и трамповое судоходство.

хроническими алкоголиками или наркоманами. Конечно, вряд ли возникнет ситуация, при которой усыновитель откажется взять ребенка из родильного дома, добиваясь усыновления, но отказ взять его из иного учреждения, жестокое обращение с ребенком, совершение умышленного преступления против жизни и здоровья ребенка супруга или другого родителя (усыновителя), но не супруга, поскольку не всегда супруг родителя (усыновителя) имеет отношение к ребенку (кстати, как и супруг родителя по происхождению) — факты, свидетельствующие о негативном отношении к ребенку и его интересам, и они должны фигурировать как основания отмены усыновления.

Как отмечалось выше, отмена усыновления по основаниям, предусмотренным в ст. 123 КоБС Украины, не всегда предполагает виновное поведение усыновителя. Например, интересы ребенка могли нарушаться тяжелым материальным положением усыновителя, затрудняющим воспитание, его болезнью, отсутствием необходимого контакта, несмотря на усилия усыновителя и т.д.

В отдельных случаях цель усыновления не достигается из-за качеств ребенка, генетических или приобретенных. Например, бывает отмена усыновления по тому основанию, что ребенок склонен к воровству, привык употреблять спиртные напитки и т.п., и все меры воздействия на него оказываются безрезультатными.

Особенно серьезны случаи, когда обнаруживается умственная отсталость ребенка, наследственные болезни, о чем в момент оформления усыновления не было известно. Естественно, что ряд таких заболеваний исключает применение воспитательных мер (например, слабоумие, тяжелая душевная болезнь). Вряд ли при этом справедливо возложение на усыновителя обязанностей родителя. Данные отношения не родительские, и если детей по происхождению не выбирают, то порядок усыновления, учет детей, подлежащих усыновлению, свидетельствуют о подборе кандидатур в усыновляемые. Обнаружение

впоследствии дефектов в умственном и физическом развитии, которые уже существовали в момент усыновления, должно служить безусловным основанием к отмене усыновления, особенно тогда, когда на этом настаивает усыновитель, лишенный возможности реализовать по отношению к усыновленному родительские чувства. Подобного мнения придерживаются многие юристы.

Если обратиться к ст. 123 КоБС Украины, то очевидно, что подобные случаи не охватываются положениями закона, т.е. закон, по сути, умалчивает об отмене усыновления, если оно ущемляет интересы усыновителя. Статья 123 откровенно имеет в виду обстоятельства, затрагивающие только интересы ребенка. Таким образом, с позиции закона интересы самого усыновителя не являются основанием для отмены усыновления. Представляется, что в силу ст. 125 КоБС Украины в таких случаях, когда усыновители взяли на воспитание здорового ребенка, а впоследствии у усыновленного было обнаружено врожденное или наследственно обусловленное заболевание, усыновители должны обращаться в органы опеки и попечительства либо к прокурору. А они, в свою очередь, обращаются с иском в суд об отмене усыновления. Нельзя лишь тогда удовлетворять просьбу усыновителей, если недуг у ребенка наступил после оформления его усыновления.

В этой связи считаем необходимым расширить перечень оснований к отмене усыновления, допустив её в случаях, когда затронуты существенные интересы усыновителя, связанные с воспитанием усыновленного; когда налицо психические или физические недостатки ребенка, о которых было неизвестно при усыновлении; а также когда невозможен контакт с усыновленным, т.е. в случаях, которые приводят к невозможности достижения цели усыновления.

Представляется целесообразным изменение текста ч.1 ст. 123 КоБС Украины. Следовало бы принять его, например, в следующей редакции: "Усыновление отменяется, если оно противоречит

интересам ребенка по любым основаниям и с учетом его мнения, а также, если усыновление не отвечает интересам усыновителя в связи с невозможностью достижения цели усыновления, воспитания усыновленного, в частности, когда у ребенка будет обнаружено заболевание, затрудняющее процесс воспитания, о котором усыновителю в момент усыновления не было известно, или когда невозможен контакт с усыновленным".

В практике бывают также случаи, когда усыновление производится чисто формально, а воспитанием ребенка усыновитель не занимается и не собирается этого делать. Таким образом, признаётся недействительным фиктивное усыновление, произведенное без намерения воспитывать ребенка, независимо от того, с какой целью оно осуществлялось.

Иногда расторжение брака с родителем ребенка или другим усыновителем создаёт такую обстановку, что воспитание усыновителем не осуществляется и утрачивается смысл в сохранении отношений усыновления, но в то же время, лицо, воспитывающее ребенка, желает сохранить формально данные отношения лишь с единственной целью — получения от усыновителя алиментов. В этом случае следует отменить усыновление, а если после отмены материальное положение ребенка окажется затруднительным, можно взыскать с бывшего усыновителя алименты. Следовательно, интересы ребенка, требующие сохранения усыновления, никак нельзя сводить к вопросу о возможности получения от усыновителя содержания. В своё время практика отказывалась от сохранения усыновления, если усыновитель не проявлял заботу о ребенке, а ограничивался уплатой алиментов.

Но само по себе расторжение брака с родителем ребенка или другим усыновителем не может служить основанием для отмены усыновления. Ведь правоотношение между усыновителем и усыновленным не зависит от взаимоотношений между его близкими. Безусловно, в результате развода нередко изменяются условия жизни усыновленно-

го. Например, усыновитель, расторгнув брак с матерью ребенка, может уклоняться от выполнения своих обязанностей. И если к осуществлению обязанности по содержанию его можно принудить, взыскивая алименты, то едва ли реально принудительное выполнение обязанности по воспитанию.

Однако не исключены случаи, при которых развод между лицами, осуществляющими воспитание усыновленного, не изменяет отношений к нему, и тогда в его интересах оказывается необходимым сохранение усыновления.

Анализ судебной практики и жизненных ситуаций позволил сделать некоторые обобщения, которые выявляют наиболее типичные мотивы, побуждающие требовать отмены усыновления. Это случаи расторжения брака родителя ребенка с усыновителем, ухудшение здоровья усыновителей или изменение их семейного положения, восстановление супружеских отношений с родителями по происхождению, отсутствие контакта с ребенком по самым различным причинам. В своё время, В.А.Рясенцев представил перечень мотивов, допускающих отмену усыновления. Он указал, что "интересы ребенка требуют отмены усыновления при неудовлетворительных условиях жизни и воспитания в семье усыновителя, в результате невыполнения последним своих обязанностей: плохое обращение, отсутствие заботы, недостойное поведение, влияние на ребенка и т.д. Однако для отмены усыновления в интересах ребенка не требуется, чтобы усыновитель всегда был виновен в невыполнении обязанностей. Оно может быть иногда результатом серьезного заболевания усыновителя, прикованного к постели, душевного расстройств, а также смерти одного из усыновителей-супругов" [2, 269]. Такой перечень достаточно верный. Кроме того, работники суда утверждают, что достаточное число отмен усыновления приходится на подростковый возраст детей. В этом случае наряду с общими проблемами обнаружатся проблемы, возможно, связанные с неблагоприятной генетикой; часто усыновители ока-

зываются не готовыми к такому трудно-му делу, на которое они решились.

Очевидно, что отмена усыновления может быть осуществлена по самым различным основаниям и решающее значение придается интересам ребенка, поэтому нужно производить отмену даже при таких обстоятельствах, которые не смогли бы поставить под сомнение сохранение отношений с родителями по происхождению. Например, если родитель признается безвестно отсутствующим и нет сведений, подтверждающих его недобросовестное отношение к ребенку, то невозможно говорить о лишении родительских прав. Однако вполне правомерно при таких обстоятельствах говорить об отмене усыновления, как не отвечающего интересам усыновляемого. Это еще раз подтверждает, что правоотношение усыновления, будучи сходным с родительским, не является полностью тождественным с ним. Государство вмешивается в отношения между родителями и детьми только при наличии оснований, предусмотренных законом в качестве оснований для лишения родительских прав или отобрания детей без лишения родительских прав. Другое дело, когда родительские функции представляются постороннему лицу. Это делается только в интересах ребенка, и их нарушение даже при отсутствии вины, в том числе при обстоятельствах, обусловивших безвестное отсутствие не по вине усыновителя, должно влечь за собой прекращение правоотношений, не обеспечивающих интересы детей.

В КоБС устанавливается в качестве оснований для отмены усыновления обстоятельства, свидетельствующие о нарушении некоторых условий усыновления, а именно, нарушений требований о согласии определенных лиц. Полагаем, что законодатель поступил бы правильно, если бы ограничился общей формулой о решении вопроса об отмене усыновления с ориентацией на интерес усыновленного. В литературе отмечается, что практически нереально усыновление без согласия родителей, проживающих совместно с детьми или даже не прожи-

вающих с ними, но добросовестно осуществляющих свои родительские обязанности. В редких случаях усыновление без согласия родителей может быть произведено только тогда, когда родители не выполняют свои обязанности, не интересуются судьбой детей. Сама постановка вопроса об усыновлении уже свидетельствует о том, что ребенок остался без родительского попечения, и если он обретет семью в лице усыновителей, проявляющих о нем родительскую заботу и внимание, то нет смысла лишать его этого. В своё время, Косенко А.Е. указывал, что усыновление ребенка без согласия родителя свидетельствует обычно о ненадлежащем выполнении родительских обязанностей, в связи с чем стало возможным помещение ребенка в чужую семью, "поэтому, несмотря на преимущество родительских прав, автоматизм недействительности усыновления здесь непригоден" [3, 89]. Вместе с тем, жизненные условия многообразны, и иногда отсутствие данного согласия может быть связано с нарушением интересов ребенка, и тогда, бесспорно, нужно отменять усыновление. Например, если между родителями и детьми существовала привязанность, при стечении непредвиденных обстоятельств они были разделены, помнят друг друга, ребенок тоскует о родителе, родитель желает осуществлять свои права и обязанности, — в таких обстоятельствах, исходя из ч.2 ст. 123, суду следует отменить усыновление.

Література

1. *Постанова Пленуму Верховного Суду України "Про застосування судами деяких норм Кодексу про шлюб та сім'ю України" від 12 червня 1998 р. № 16, п.31. // Бюллетень законодавства і юридичної практики України. — 1999. — № 5. — 239с.*
2. *Рясенцев В. А. Семейное право. — М.: Юрид. лит., 1971. — 296 с.*
3. *Косенко А.Е. Отмена усыновления и признание усыновления недействительным // Вопросы истории и практики гражданско-правового регулирования. — Томск: Изд-во Томского университета. — 1982. — С. 80-91.*

Л. М. Зилковська

Одеський національний університет, кафедра цивільно-правових дисциплін,
Французький бульвар 24/26, Одеса, 65058, Україна

ДЕЯКІ ПИТАННЯ СКАСУВАННЯ УСИНОВЛЕННЯ

РЕЗЮМЕ

Правове регулювання скасування усиновлення в Україні здійснюється на основі Кодексу про шлюб та сім'ю в Україні, який, на жаль, не передбачає всіх можливих підстав для скасування. Зокрема, законом не проведено аналогії підстав позбавлення батьківських прав і скасування усиновлення, а також не передбачено як підставу для скасування скоєння всиновителем умисного злочину проти життя та здоров'я дитини.

Ключові слова: скасування усиновлення, підстава скасування, визнання усиновлення недійсним.

УДК 35.077.6

В. Г. Харченко, ст. викл.

Одеський національний університет,
кафедра адміністративного і підприємницького права,
Французький бульвар, 24/26, Одеса, 65058, Україна

ПРОБЛЕМА МІНІМІЗАЦІЇ РИЗИКУ НА СТАДІЇ РЕАЛІЗАЦІЇ УПРАВЛІНСЬКОГО РІШЕННЯ

Досліджено проблему накопичування факторів невизначеності, ризику на стадії реалізації управлінського рішення. Аналізуються деякі елементи природи ризику, зроблено класифікацію чинників ризику на групи. Досліджено кілька методів, засобів, спрямованих на мінімізацію ризику на стадії реалізації управлінських рішень.

Ключові слова: ризик, управлінське рішення, управлінський процес, суб'єкт управління.

Вінцем розвитку управлінського процесу можна вважати стадію реалізації управлінського рішення. Саме цей період дає відповідь на питання, як реагувати органу управління на ту або іншу ситуацію, однак до моменту реалізації рішення, практичні наслідки його застосування носять ймовірностний характер. Як визначити "ризикованість" управлінського рішення? Коли починається процес акумулювання ситуацій ризику? Це питання, відповідей, на яке залежить ефективність практичного процесу управління, особливо в умовах невизначеності.

Ситуація ризику має декілька модифікацій:

По-перше, суб'єкт, роблячи вибір з декількох альтернатив, має в розпорядженні об'єктивні ймовірності отримання передбачуваного результату, що ґрунтуються на проведених дослідженнях;

По-друге, ймовірності наступу очікуваного результату можуть бути отримані тільки на основі суб'єктивних оцінок, тобто суб'єкт має справу з суб'єктивними ймовірностями;

По-третє, суб'єкт у процесі вибору і реалізації альтернативи володіє як об'єктивними, так і суб'єктивними ймовірностями" [1, 37].

Беручи до уваги вказані модифікації ситуацій ризику можна передбачити, що накопичення чинників ризику відбувається протягом усього процесу прийняття управлінського рішення. І на кожній стадії управлінського процесу чинники ризику мають як об'єктивний, так і суб'єктивний характер.

Об'єктивність ризику виявляється в тому, що він пов'язаний з реально існуючими в житті явищами, процесами, сторонами діяльності. Причому ризик існує незалежно від того, усвідомлюють його наявність чи ні, враховують або ігнорують його. Потрібно зазначити, що, незважаючи на об'єктивно існуючу невизначеність, чимала частка невизначеності виникає внаслідок дій суб'єкта управління і схильна до змін відповідно до діяльності суб'єкта.

Розглядаючи проблему ризику на стадії реалізації управлінського рішення необхідно поділити чинники ризику на такі групи:

- а) *якість управлінського рішення;*
- б) *учасники реалізації управлінського рішення;*
- в) *інформація про хід виконання управлінського рішення, швидкість інформаційного обміну між керівником і виконавцем;*
- г) *непереборна сила.*

При цьому потрібно мати на увазі, що "підготовка, обґрунтування, прийняття і організація виконання управлінських рішень являють собою основний вид управлінської діяльності" [2, 39]. У підготовці і обґрунтуванні управлінського рішення починає діяти вся структура апарату управління. Однак помилковим буде той шлях вирішення питання, по закінченні якого керівнику буде наданий тільки один варіант рішення. Подібна ситуація є сигналом, свідчить про те, що апарат управління "дає збої" за якихось причин.

На ступінь ризику, тобто на характер непередбачених наслідків при реалізації управлінського рішення, безумовно, вплине і проблема "різноманітності" управлінських рішень. Кількість і якість варіантів управлінських рішень може залежати від чинника, який набуває все більшої важливості інформація і швидкість передачі інформації, тобто ті чинники, які будуть впливати як на вироблення альтернативних управлінських рішень, так і на вибір управлінського рішення і "керованість" його реалізацією, а надалі і на вживання заходів по локалізації негативних наслідків ризику.

При цьому виникають також супутні проблеми, зокрема інформаційного характеру; надлишок або нестача інформації, як для виконавця, так і для керівника може виявитися згубним.

"Необхідно пам'ятати, що існують межі сприйняття інформації і її обробки" [3, 47]. Ці межі являють собою як біологічну здатність індивідуума сприйняти, обробити і застосувати інформацію, так і технічний бар'єр для отримання інформації.

До важливого чинника ризику, який справляє часом саме згубний вплив на реалізацію управлінського рішення, відноситься непереборна сила. Виконання управлінського рішення буде стикатися не тільки з обставинами, які були передбачені, але і з елементами несподіванки з боку і непередбачених обставин що не контролюються [4]. Чинник невизначеності постійно наявний у прийнятому управлінському рішенні,

хоч би тому, що це рішення реалізується в суспільстві (на мікро- або макро- рівнях). А в суспільстві відбуваються процеси, які, будучи не пов'язаними з даним рішенням, можуть вплинути не тільки на його результати, але і на процес виконання рішення.

Процес виконання управлінського рішення залежить, звичайно, і від виконавців. У процесі виконання беруть участь усі рівні і ланки управління, включаючи посадових осіб, фахівців і рядових управлінських працівників. Кожний суб'єкт управління, так чи інакше, виявляється задіяним у цьому процесі. Положення суб'єкта в цьому процесі визначається тим набором повноважень, які він реалізовує. Різні органи і ланки управління, різні посадові особи і рядові працівники грають неоднакову роль в процесі реалізації управлінського рішення. Чіткість у визначенні положення суб'єкта управління безпосередньо визначає міру ризику при реалізації управлінського рішення.

Якщо управлінський труд в апараті управління організований досить раціонально і функції, задачі, повноваження обґрунтовано розподілені по всій ієрархії організаційної структури, то здійснення конкретних робіт при реалізації управлінського рішення доручається певному колу органів і посадових осіб. Для кожного суб'єкта управління визначаються функції і повноваження, які він повинен здійснювати як виконавець управлінського рішення. Причому основним засобом зменшення ймовірності настання негативних наслідків від реалізації управлінського рішення є розподіл функцій і повноважень між структурними ланками апарату управління і всередині управлінських ланок, тобто розподіл функцій між конкретними керівниками й іншими учасниками процесу реалізації управлінського рішення [2, 41]

Найбільш значущу роль при цьому виконують керівники, які виступають як ключові структури будь-якої системи управління, оскільки їх основне завдання полягає в інтеграції всіх управлінських функцій [2, 44]. Для керівника будь-

якого рангу змістом його діяльності є, передусім, прийняття управлінських рішень і організація їх виконання для забезпечення життєдіяльності керованого об'єкта.

Організацією реалізації управлінського рішення займаються, як правило, керівники оперативного рівня (керівники конкретного структурного підрозділу). За своїм правовим положенням вони є відповідальними виконавцями. Саме вони відповідають за якість виконання прийнятого управлінського рішення, і від них залежить ефект реалізації управлінського рішення.

Здійснюючи організацію виконання управлінських рішень, керівник оперативного рівня неминуче буде вирішувати проблему ризику. Його структурний підрозділ буде стояти перед дилемою вибору ефективних форм виконання управлінських рішень з урахуванням матеріально-трудова і тимчасових ресурсів. Для подальшої діяльності завжди необхідно визначити ту міру ризику на шляху реалізації управлінського рішення, яка буде або не буде виправдовуватися результатом діяльності (виконання управлінського рішення).

Іншим аспектом розв'язання проблеми ризику, при виконанні управлінського рішення керівником оперативного рівня є вирішення завдання організації роботи безпосередніх виконавців: їх підбір, розставлення, забезпечення співпраці. Ці і інші виникаючі питання керівник повинен вирішувати в рамках тих повноважень, які дані йому при організації управлінського апарату. Як правило, ці повноваження він реалізовує шляхом видання індивідуальних актів управління, спрямованих на організацію діяльності безпосередніх виконавців управлінських рішень.

Ще однією сферою вияву ризику в управлінській діяльності є прийняття керівником рішення про оптимізацію

діяльності апарату управління, структурного підрозділу, шляхом вибору способів реалізації управлінського рішення із залученням фахівців та експертів. Потреба в залученні фахівців та експертів для рішення складних управлінських задач і їх виконання — це об'єктивна необхідність для сучасного керівника, який повинен не тільки прийняти управлінське рішення, але й організувати його реалізацію з урахуванням правового дозволу міри ризику, "який допускає можливість настання непередбачених негативних наслідків" [5, 44]. Оскільки при будь-якому делегуванні повноважень відповідальність за прийняття рішень і результати його реалізації несе керівник, остільки вибір будь-якого способу підготовки і організації виконання управлінських рішень пов'язаний з певною мірою ризику, зумовленою безліччю чинників об'єктивного і суб'єктивного характеру (помилка в підборі фахівців, некваліфіковані думки експертів, зміна об'єктивних умов функціонування керованого об'єкта тощо).

Література

1. Альтин А.П. *Риск и его роль в общественной жизни.* — М.: Мысль, 1983. — 126 с.
2. Васильев А.С. *Подготовка и принятие управленческих решений: организационно-правовые проблемы.* — Одесса: Бахва, 1997. — 159 с.
3. Рассолов М.М. *Управление. Информатика и право.* — М.: Мысль, 1983. — 163 с.
4. *Хозяйственный риск и методы его измерения.* — М.: Экономика, 1979. — 183 с.
5. Васильев А.С. *Деятельность руководителей предприятий в новых условиях хозяйствования: проблема профессионального риска//Актуальные проблемы гос-ва и права. Сб. науч. тр.* — Одесса, 1994. — С. 44-50.

В. Г. Харченко

Одесский национальный университет,
кафедра административного и предпринимательского права,
Французский бульвар, 24/26, Одесса, 65058, Украина

**ПРОБЛЕМА МИНИМИЗАЦИИ РИСКА НА СТАДИИ РЕАЛИЗАЦИИ
УПРАВЛЕНЧЕСКОГО РЕШЕНИЯ**

РЕЗЮМЕ

При анализе проблемы пришли к выводу, что в работе руководителя должны использоваться современные научные достижения науки управления. Это меры не только организационного характера, но и *психологического*, т. е. руководителю необходимо определить природу ситуации неопределенности, риска также на основании *основных достижений науки управления*.

Ключевые слова: риск, управленческое решение, управленческий процесс, субъект управления.

товариства особливо загострюється у тому разі, коли повний товариш один і він помирає чи стає обмежено або повністю недієздатним. Чинне законодавство не передбачає ніяких альтернатив, і правонаступництво у даному разі не може бути застосоване. Воно стосується лише майнової сфери, а немайнової і організаційної — ні. Виникає, по суті, своєрідна "патова" ситуація. Командитне товариство не може бути припинене тому, що нікому виконати всі необхідні для цього дії, але воно повинно бути припинене внаслідок вказівки закону через відсутність учасників з повною відповідальністю. Командитисти у такому разі це товариства представляти теж не можуть, тому що для цього у них немає повноважень. Вони мають права вимог. При смерті єдиного учасника командитного товариства ці майнові вимоги можуть бути заявлені спадкоємцями у межах вартості успадкованого ним майна.

Тому важливо передбачити в законодавстві порядок припинення командитного товариства у разі смерті єдиного учасника. На нашу думку, це право повинно бути надане найбільш заінтересованим у справедливому припиненні командитного товариства особам-вкладникам. Саме останні й повинні представляти командиту в разі смерті єдиного учасника. У зв'язку з наведеним, вважаю за доцільне доповнити ст. 83 Закону України "Про господарські товариства" частиною третьою наступного змісту: "У разі смерті єдиного учасника з повною відповідальністю, визнання його, в установленому Законом порядку, обмежено чи повністю дієздатним, а рівно безвісти відсутнім, при припиненні командитного товариства його представляють вкладники. При наявності декількох вкладників, вони на зборах обирають відповідального представника, якому передають повноваження по управлінню справами командитного товариства до моменту його повного припинення". Відповідно, частина 3 стає частиною 4 згаданої статті.

Окрім цього, повинні бути забезпе-

чені й права спадкоємців, у тому числі й на участь у діяльності командитного товариства замість вибувшого спадкодавця. Якщо вони в установленому порядку приймаються, то підстави для припинення діяльності командитного товариства відпадають. Тому коли повних товаришів є два та більше, то є завжди можливість поповнити їх склад за рахунок правонаступників чи інших прийнятих у командитне товариство учасників. Імовірність забезпечення стабільності існування такого товариства більша у порівнянні з товариством, де є лише один учасник з повною відповідальністю. Учасник створеного на невизначений час командитного товариства може вийти з нього у будь-який час, попередивши про це інших учасників не менш ніж за три місяці. Якщо ж таке товариство створене на визначений час, то вихід з нього учасника з повною відповідальністю допустиме лише за наявності поважних причин та за умови попередження інших учасників у строк не менше ніж за 6 місяців. На мій погляд, у цьому є суперечливість. Встановлений у законі строк є явно не співрозмірним передбаченим підставам виходу — поважні причини. За загальним правилом поважні причини трапляються негадано (хвороба, необхідність з'єднання із сім'єю, виїзду у інше місце у зв'язку з переїздом у іншу місцевість тощо). Тому, на мій погляд, мова може йти про інші причини — суб'єктивного характеру. Тоді у інших учасників є можливість вжити необхідні заходи для нейтралізації негативних наслідків виходу із товариства. Якщо з виходом учасника із товариства воно продовжує свою діяльність, то вибуваючому учаснику виплачується вартість його внеску у відповідності із балансом на день виходу. Відзначимо, що Закон передбачає "у відповідності з балансом, який складено на день виходу". Це суперечить правилам складення балансу. На вимогу вибуваючого учасника і за згодою товариства, внесок може бути повернутим повністю або частково в натуральній формі. Вибуваючому учаснику виплачується також належна йому час-

тина отриманого у поточному році прибутку. Передане у користування майно повертається у натуральній формі без винагороди.

Учасник командитного товариства може бути виключеним з нього в передбаченому засновницьким договором порядку, у разі систематичного невиконання чи неналежного виконання своїх обов'язків, чи створення перепон у діяльності та досягненні мети товариства. В такому разі наступають вищезазначені наслідки.

Кредитори учасника з повною відповідальністю також можуть вимагати припинення діяльності командитного товариства і виділу долі учасника-боржника. Якщо учасників два та більше, то товариство продовжує свою діяльність. Якщо ж він один, то з його виходом припиняє свою діяльність і командитне товариство.

Якщо ж учасник один, то в період між його смертю (визнанням померлим), виникає неможливість діяльності товариства тому, що нікому представляти командиту. Це фактично призводить до необхідності припинення її діяльності. Таке припинення повинно проводитись також вкладниками, що варто передбачити самим Законом, у тому числі й розроблюваним Корпоративним кодексом.

Діяльність командитного товариства припиняється також у разі вибуття з нього всіх вкладників. В той же час законодавством передбачена альтернатива для учасників з повною відповідальністю у вигляді його перетворення і пе-

ререєстрації як повного товариства. Для цього в установчий договір необхідно внести відповідні зміни.

Відповідно до п. 20 Положення про державну реєстрацію суб'єктів підприємницької діяльності передбачається, що перереєстрація суб'єктів підприємництва здійснюється у місячний строк у разі зміни назви, організаційно-правової форми, а також форми власності. Перетворення командитного товариства у повне і є проявом зміни організаційно-правової форми. Одночасно з тим повинна й змінитися назва створеного на базі командити повного товариства.

Література

1. *Громадянське право України. Ч.1. Учебник / За общ. ред. Проф. А.А.Пушкіна, доц. Самойленко.* — Х.: Основа, 1996, — 151 с.
2. *Громадянське право. Часть 1: Учебник / Под ред. Ю.К.Толстого, А.П.Сергеева.* — М.: ТЕИС, 1966. — 132 с.
3. *Підприємницьке право України. Підручник / За загальною редакцією доц. Р.Б. Шишки.* — Х.: Еспада, 2000. — 480 с.
4. *Господарське право України. Навчальний посібник / За загальною редакцією Щербини В.С.* — К.: Атіка, 1999. — 336 с.
5. *Правовые основы предпринимательской деятельности в Украине. Лекции / Доц. Попов А.А.* — Х.: Консум, 1997. — 104 с.
6. *Закон України "Про господарчі товариства" / Відомості Верховної Ради України.* — 1991. — № 49.

спробу запропонувати деякі території Північно-Західного Причорномор'я (а саме на території Одеської області), які є перспективними для заповідування.

Одеська область характеризується особливими природними умовами, які обумовлені її приморським розташуванням. Інтенсивна господарська діяльність, нерациональне господарювання, нехтування законами природи спричинили тяжкі, часто незворотні зміни в природному середовищі регіону.

Деградують цінні унікальні причорноморські лимани (Хаджибейський, Тилігульський, Куяльницький), які утворилися в результаті відносного занурення прибережних частин суші; на берегах цих рідкісних геологічних утворень тисячоліттями формувалася унікальна флора і фауна. Лікувальні грязі Куяльницького лиману визнані еталонними за їх лікувальними властивостями, а на березі лиману розташований курортний комплекс міжнародного значення.

Значної деградації зазнали приморські рекреаційні зони, перш за все унікальні пляжі, де здійснюється несанкціонована забудова базами відпочинку (селища Затока, Кароліно-Бугаз, Санжейка, Примор'є і т. ін.) та приватними будинками. Ділянки закладів відпочинку, всупереч архітектурно-планувальній документації та сучасним вимогам природоохоронного законодавства розміщуються в межах берегової зони поблизу від зрізу води, 100-метрова водоохоронна зона не витримується [2, 229].

Безсистемний техногенний вплив позначився на генофонді флори і фауни на берегах лиманів та в прибережній смузі Чорного моря. Зараз збереглося 50 % природної рослинності, яка перебуває на різних етапах стадії трансформації. Особливу тривогу викликає стан генофонду рідкісних і таких, що знаходяться під загрозою зникнення, видів тварин і рослин.

Незважаючи на кризовий стан берегів лиманів та прибережної смуги Чорного моря, лише в цих місцях зберігається можливість зустрітися з

степовими та прибережно-морськими типами екосистем, де відношення адвентивних видів рослин до аборегенних є 50%:50 % [8,143], де зростає достатня кількість видів рослин і тварин, занесених до Червоної книги України (*Stipa capillata*...), де знаходяться ще великі запаси лікарських та декоративних рослин.

Однією з найефективніших форм збереження біотичної різноманітності є охорона її в межах біосферних резерватів (далі БР), яку можна організувати на берегах причорноморських лиманів та на прибережній смузі Чорного моря. Біосферні резервати — напівфункціональні природоохоронні території, які повинні включати в себе як природні так і антропогенно змінені ландшафти. Згідно з рекомендаціями МАБ ЮНЕСКО, на території БР виділяють три функціонально відмінні зони: заповідне ядро (А), буферну (В) і транзитну (С). Пріоритетною для зони А є репрезентативно-консерваційна функція, для зони В — захисна (захист зони А за принципом буфера), для зони С — екологічно обгрунтоване природокористування.

Щодо охорони біорізноманіття, то таку функцію повинні виконувати у різний спосіб усі зони. У зоні А, що включає первинно природні екосистеми, збереження природної різноманітності слід здійснювати шляхом повної консервації й невтручання. У зоні В, яка повинна бути значною за площею і, відповідно, охоплювати значну кількість як природних, так і змінених екосистем, режим охорони біорізноманітності повинен диференціюватися від повної охорони до екологічно обгрунтованого господарського втручання. У зоні С, процес використання природних ресурсів є найінтенсивнішим, ця функція повинна виконуватися за принципом постійного відновлення природних екосистем. Представлена форма заповідування найменше розходиться з інтересами людей, які знайшли можливість окультурення згаданих територій і найефективніше, при гнучкій організації, вона зможе адаптуватися в прибережній зоні Чор-

ного моря і на берегах причорноморських лиманів.

Включивши береги причорноморських лиманів і прибережну смугу Чорного моря до Національної екологічної мережі, створивши біосферний резерват, обласна адміністрація виконає одне із завдань Програми у питаннях охорони та відтворення водних ресурсів, а саме екологічно оздоровить природні території захисних смуг уздовж берегів водних об'єктів і крутосхилових ділянок [10, 4-7]. Реалізація Програми на берегах причорноморських лиманів та в прибережній смузі Чорного моря сприятиме запобіганню безповоротної втрати частини гено-, демо-, цено- та екофону Північно-Західного Причорномор'я; розвитку ресурсної бази для заняття туризмом, відпочинку та оздоровлення населення; удосканаленню природоохоронної нормативно-правової бази та її гармонізації з міжнародною.

Включивши береги причорноморських лиманів до національної екологічної мережі, обласна державна адміністрація виконає одне із завдань Програми у питаннях охорони та відтворення водних ресурсів, а саме — екологічно оздоровить природні території захисних смуг уздовж берегів водних об'єктів і крутосхилових ділянок.

Правовою основою формування Екологічної Національної мережі на берегах причорноморських лиманів та прибережної смуги є закон України "Про охорону навколишнього природного середовища", "Про природно-заповідний фонд України", "Про тваринний світ", "Про рослинний світ", "Земельний кодекс України", "Водний кодекс України" [Див. Л-ру: п. 10,11,12,13].

Керуючись названими міжнародними договорами України, береги причорноморських лиманів можна розглядати і як перспективні для заповідування, як природні ділянки міжнародного значення: Конвенція про водно-болотні угіддя, що мають міжнародне значення головним чином як середовища існування водоплавних птахів (1971), — Конвенція про охорону біологічного різноманіття (1994), — Конвенція про охорону ди-

кої флори і фауни і природних середовищ існування в Європі (1979), — Всеєвропейська стратегія збереження біологічного та ландшафтного різноманіття (1995), — Конвенція про захист Чорного моря від забруднення (1992) [Див. Л-ру п.3,4,5,6].

Фінансове забезпечення комплексу заходів, передбачених Програмою, здійснюватиметься за рахунок коштів Державного бюджету України, місцевих бюджетів, грантів Глобального екологічного фонду та інших міжнародних екологічних організацій [10,4-7]. Але найбільш вагомим внеском у природоохоронну діяльність є внески, які надходять до місцевих бюджетів від платежів за природокористування в області і складають більше 50 млн. грн. щорічно. На сучасному етапі ці кошти використовуються не для природоохоронних цілей [7, 230].

Таким чином, до територій, які ми рекомендуємо внести до Загальнонаціональної екологічної мережі, відносяться ділянки прибережної смуги Чорного моря і ділянки берегів причорноморських лиманів, які не ввійшли до складу природно-заповідного фонду Одеської області (Будацький, Хаджибейський, Куяльницький, Тилігульський), але мають велику рекреаційну та біосферну цінність.

Література

1. Конституционное право зарубежных стран. Учебник для вузов / Под общей редакцией М. В. Баглая, Ю. М. Мибо, Л. М. Єнтина. — М.: Норма — Инфра, 2000. — 832с.
2. Білявський Г. О., Падум М. М., Фудруй Р. С. Основи загальної екології. — К., 1995. — 368 с.
3. Конвенція про водно-болотні угіддя, що мають міжнародне значення головним чином як середовища існування водоплавних птахів // Вісник Верховної Ради України. — 1996. — №50. — Ст. 279.
4. Конвенція про біологічне різноманіття // Вісник Верховної Ради України. — 1994. — №49. — Ст. 433.
5. Конвенція про охорону дикої флори та фауни і природних середовищ існування в Європі // Вісник Верховної Ради

України. — 1996. — № 50. — Ст. 278.

6. Конвенція про захист Чорного моря від забруднення // Вісник Верховної Ради України. — 1994. — № 23. — Ст. 172.

7. І. Д. Лоева та інші. Стратегія регіональної програми охорони довкілля, раціонального використання природних ресурсів та забезпечення екологічної безпеки Одеської обл. // Сб. научных статей. Экологические проблемы городов, рекреационных зон и природных территорий. — Одесса: ОЦНТЭИ, 2000. — С. 228–235.

8. Петрик С. П., Корлюк С. С. Екологічна ситуація на берегах Хаджибейського лиману на прикладі його флори та пропозиції щодо її охорони // Сб. научных статей. Экологические проблемы городов, рекреационных зон и природных территорий. — Одесса: ОЦНТЭИ, 2000. — С. 228.

9. Васильева-Немерцалова Т. В., Коваленко С. Г., Ружицкая И. Г. Экологичес-

кие аспекты современной флоры урбанизированных территорий Причерноморья // Экологические проблемы городов и рекреационных зон, — Одесса: ОЦНТЭИ, 1999. — С. 3–9.

10. Закон України " Про загальнодержавну програму формування національної екологічної мережі України на 2000 — 2015 роки // Голос України. — 2000. — № 209, 14 листопада. — С. 4–7.

11. Закон України "Про природно — заповідний фонд України" // Вісник Верховної Ради України. — 1992. — №34. — Ст. 502.

12. Закон України " Про тваринний світ" // Вісник Верховної Ради України. — 1993. — № 18. — Ст. 191.

13. Закон України " Про природно — заповідний фонд України // Вісник Верховної Ради України. — 1992. — №34. — Ст. 502.

С. П. Петрик

Одесский национальный университет, кафедра гражданско-правовых дисциплин, Французкий бульвар, 24/26, Одесса, 65058, Украина

ПРАВОВЫЕ АСПЕКТЫ ОХРАНЫ ОКРУЖАЮЩЕЙ СРЕДЫ

РЕЗЮМЕ

В контексте требований дальнейшего усовершенствования и развития экологического законодательства Украины, в соответствии с Все-европейской стратегией сохранения биологического разнообразия, обоснованно рекомендуется некоторые площади Юга Украины внести в общую Национальную экологическую сеть.

Ключевые слова: право на благоприятную окружающую среду, природно-заповедный фонд, биоразнообразие, причерноморские лиманы, национальная экологическая сеть, правовая база.

УДК 346.7:665.61.7(477)

В. В. Сергієнко, здобувачУніверситет внутрішніх справ,
кафедра правових основ підприємницької діяльності
Проспект 50-річчя СРСР, 27, Харків, 61080, Україна**МЕХАНІЗМ РЕФОРМУВАННЯ
НАФТОГАЗОВОГО РИНКУ УКРАЇНИ**

Зроблено аналіз нормативно-правових актів, спрямованих на розв'язання проблеми залежності України від одного постачальника енергоносіїв; зокрема, наголошено на використанні в Україні альтернативних видів палива відповідно до встановлених у світі стандартів якості. Аргументовано необхідність участі України в міжнародних розробках, виробництві і споживанні альтернативного палива та дотриманні правил міжнародних і національних договорів купівлі-продажу, постачання палива.

Ключові слова: нафтогазовий ринок, енергоносії, сертифікування палива, правове регулювання здобичі та споживання палива, аукціон по продажу палива.

Найважливішим питанням становлення України як незалежної держави є усунення залежності у постачанні енергоносіїв від одного постачальника. Отже, необхідно якнайшвидше ввести в експлуатацію нафтовий термінал Одеса-Броди. Це дозволить зробити можливим постачання нафти в Україну з Ірану, Азербайджану, дозволить знизити вартість продуктів переробки нафти, а отже, й істотно вплине на вартість продукції, що випускається вітчизняними товаровиробниками.

Велике значення для зменшення залежності України від постачання нафти з-за кордону має прийнятий 14 січня 2000 року Закон України "Про альтернативні види рідкого і газового палива" [1, 94]. Згідно з Законом України (ст.4) до альтернативних видів рідкого палива відносяться: горючі рідини, отримані вчасно переробки твердих видів палива (вугілля, торф, сланці); спирт і спиртові суміші, рослинні масла й інше рідке біологічне паливо; паливо, отримане з нафти і газового конденсату нафтових, газових і газоконденсатних родовищ непромислового значення і родовищ з

важких сортів нафти та природних бітумів, якщо це паливо не належить до традиційних видів. У Законі України (ст.5) визначені альтернативні види газового палива і до них відносяться: газ (метан) вугільних родовищ, газ, отриманий під час переробки твердого палива (кам'яного і бурого вугілля, горючих сланців, торфу), природних бітумів, важкої нафти.

Газ, який є у водоносних пластах нафтогазових басейнів з аномально високим пластовим тиском; біогаз; генераторний газ, інше газове паливо, отримане з біологічної сировини; газ отриманий з промислових відходів. Законом України (ст.6) визначено порядок визнання палива альтернативним, але на наш погляд, недостатньо документального підтвердження про належність палива до альтернативних видів й ідентифікації палива; необхідно розробити механізм сертифікування палива і видачі сертифіката якості. Важливе значення при видачі сертифіката належності палива до альтернативних, має технічне підтвердження можливості роботи машин і механізмів на цьому паливі, при чому з не-

допустимістю зниження моторесурсу і пробігу. При цьому, на відміну від рекомендацій ст. 8 Закону України "Про альтернативні види рідкого і газового палива", на наш погляд, ці підтвердження повинні проводити уповноважені державою дослідницькі центри, передбачивши законодавством України відшкодування заподіяного збитку і виробником, і дослідницьким центром споживачеві за дачу фіктивних підтверджень про якість палива. Хоч в Законі України (ст.14) вказано, що порушення Закону "Про альтернативні види рідкого і газового палива", спричиняє за собою дисциплінарну, адміністративну, цивільну і карну відповідальність, необхідно, думаємо, на законодавчому рівні визначити, в яких випадках який вид покарання застосувати. А для розв'язання цього питання необхідно привести у відповідність діючі стандарти на традиційні види палива і розробити та прийняти стандарти на альтернативні види палива, причому врахувати діючі стандарти за межами держави. Необхідно врахувати, що Україна бере участь у міжнародних розробках і виробництві (здобичі) альтернативного палива, а також у його споживанні. Правове регулювання питань здобичі, споживання здійснюється на основі договору постачання, купівлі-продажу відповідно до законодавства України, а у випадку встановлення інших правил, не передбачених законодавством України, застосовуються правила міжнародного договору. Враховуючи ситуацію, що склалася в паливно-енергетичному комплексі України (відсутність власних розроблених родовищ нафти і газу), альтернативні види палива будуть відігравати важливу роль в економіці України.

Для розробки власних покладів нафти і газу, як вже не раз відмічалось, необхідні грошові кошти і для держави, і для існуючих нафтогазодобувних підприємств. Для цього необхідно вирішити питання платежів за використане паливо, а також встановити реальну ціну на нафту, газ і продукти їх переробки, яка дала б можливість нафтогазодобувним підприємствам отримувати реальні гроші за свій товар, а отже, і розвиватися за рахунок от-

риманого прибутку. Іншими словами, мова йде про необхідність вироблення реального механізму забезпечення виконання грошових зобов'язань щодо нафтогазового ринку. Спроби використати упорядковані механізми і адміністрування можуть тимчасово поліпшити становище, а на перспективу можуть працювати лише приватно-правові механізми. У даний момент левова частка прибутку осідає в кишенях посередників.

У зв'язку з цим Постанова Кабміну від 4 квітня 2000 р. "Про організацію та проведення аукціонів з продажу нафти, газового конденсату, скрапленого газу і вугілля" [2, 1], на наш погляд, закликає вирішити частину приватно-правових питань, які сприяють розв'язанню питання збуту, ціноутворення, взаєморозрахунків за отриману продукцію і за зменшення кількості посередників. Таким чином, нафтогазодобувні підприємства будуть отримувати реальні гроші, що дасть можливість розвивати виробництво і знизити рівень його бартеризації. У положенні про організацію і проведення аукціонів з продажу нафти, газового конденсату, скрапленого газу і вугілля врегульовані питання і про порядок продажу палива на аукціонах. Спосіб продажу нафти, газового конденсату, скрапленого газу, відповідно до якого покупцем визнається учасник аукціону, який запропонував найбільш високу ціну, визначену положенням і типовим договором купівлі-продажу. Учасниками аукціону є продавці і покупці нафти, газового конденсату і скрапленого газу. Продавцями нафти і газу можуть бути суб'єкти підприємницької діяльності, які здійснюють видобуток нафти і газу на території України згідно з отриманою ліцензією, виробники скрапленого газу, а так само інші юридичні особи, які отримують нафту і газ відповідно до договору про спільну діяльність.

Покупці- суб'єкти підприємницької діяльності й інші юридичні особи всіх форм власності, резиденти України, які бажають придбати нафту, скраплений газ і газовий конденсат, відповідно до умов аукціону (від свого імені і за власний рахунок), не повинні бути в стадії

ліквідації, і проти них не повинна бути збуджена справа про банкрутство. Для участі в аукціоні продавець зобов'язаний подати в аукціонний комітет заявку встановленого зразка. До заявки додаються документи, що підтверджують наявність товару в заявленій кількості, проект договору купівлі-продажу; додатково подається інформація для покупця про умови транспортування товару та наявність трубопровідного або іншого транспорту. Необхідно додатково вказувати в заявці, за яких умов здійснюється постачання, тобто, хто сплачує акциз, митні збори. До аукціону допускається нафта, газовий конденсат, скраплений газ стандартної якості, забезпечений паспортними характеристиками відповідно до встановленої класифікації.

Нафта, газовий конденсат і скраплений газ виставляються на аукціон у вигляді лотів, вартість і кількість яких визначаються продавцем, виходячи з кількості і паспортних характеристик товару. Дуже важливим моментом при здійсненні біржових операцій з нафтою, газом і продуктами їх переробки є ціна, яка на аукціонах формується вільно. І їх рівень визначається багатьма складовими: кількістю продукції, відповідністю прийнятним стандартам, відповідністю умовам постачання і т.ін.

Для участі в аукціоні покупці нафти, газу і продуктів їх переробки подають заявку на участь в аукціоні встановленого зразка, яка реєструється в журналі заявок; документ (завірену банком копію платіжного доручення), що підтверджує сплату попереднього внеску, який визначається спочатку в залежності від початкової вартості лота (лот — мінімальна за кількістю і вартістю партія товару).

За підсумками аукціону між покупцем і продавцем складаються аукціонні угоди. Вони проходять два етапи: на першому етапі підписуються аукціонне свідчення, на наступному складається угода купівлі-продажу. Договір купівлі-продажу в кожному випадку складається окремо за підсумками спеціалізованого аукціону з продажу нафти газу і продуктів їх переробки. На основі аукціон-

ного свідчення продавець і покупець повинні підписати договір купівлі-продажу в трьохдобовий строк.

Відповідно до умов договору купівлі-продажу продавець зобов'язаний здійснити постачання нафти, газу і продуктів їх переробки відповідно до певного базису постачання та якісних характеристик, а покупець прийняти товар і сплатити його. Для держави такий продаж нафти, газу і продуктів їх переробки дасть можливість здійснювати контроль за здійсненням торгових операцій з нафтою і газом, більш детально підходити до питання правового регулювання цін на енергоносії і впливати на зниження цін на паливо, за допомогою надання додаткових пільг. Але разом з тим слід зазначити, що цей указ створює ряд проблем: особливо дрібним підприємствам, що використовують у своїй діяльності природний газ і продукти переробки нафти, особливо в агропромисловому комплексі. Ці підприємства не здатні брати участь у торгах, оскільки не мають достатньо коштів, а так само, згідно з правилами участі в торгах, не мають спеціального дозволу. Отже, ті підприємства, які мають право брати участь у торгах купівлі-продажу нафти, газу і продуктів їх переробки, купивши їх, мають право власника товару встановлювати ціни, причому у бік збільшення, а після її переробки реалізувати товар за спекулятивними цінами. Тобто, тепер підприємства-споживачі нафти, газу і продуктів їх переробки, змушені будуть попадати в боргову кабалу, і практично за безцінь, у рахунок погашення боргів за надані нафтопродукти, віддавати власну продукцію. На наш погляд, необхідно вирішити питання про можливість держави суттєво впливати на такого роду негативні явища.

Література

1. *Відомості Верховної Ради України. — 2000. — №12. — 94 с.*
2. *Постанова Кабінету Міністрів України від 4 квітня 2000 "Про організацію та проведення аукціонів з продажу нафти, газового конденсату, скрапленого газу та вугілля" // Урядовий кур'єр. — 2000. — №87.*

В. В. Сергиенко

Университет внутренних дел,
кафедра правовых основ предпринимательской деятельности,
Проспект 50-летия СССР, 27, Харьков, 61080, Украина

**МЕХАНИЗМ РЕФОРМИРОВАНИЯ
НЕФТЕГАЗОВОГО РЫНКА УКРАИНЫ**

РЕЗЮМЕ

При отсутствии собственных разработанных месторождений нефти и газа альтернативные виды топлива будут играть важную роль в экономике Украины, если законодательство будет этому способствовать.

Ключевые слова: нефтегазовый рынок, энергоносители, сертификация топлива, правовое регулирование добычи и потребления топлива, аукцион по продаже топлива.

УДК: 347.232.3

*Г. Г. Харченко, аспірант*Одеський національний університет, кафедра цивільно-правових дисциплін,
Французький бульвар, 24/26, Одеса, 65058, Україна

ПРАВОВИЙ СТАТУС УЧАСНИКІВ ТРАСТОВИХ ПРАВІДНОСИН

Узагальнюючи світовий досвід розвитку відносин довірчої власності, автор дає загальний огляд прав і обов'язків основних учасників трастових правівідносин та зупиняється на певній специфіці їх правових статусів у деяких країнах світу.

Ключові слова: правовий статус, засновник трасту, бенефіціарій, довірчий власник, трастові правівідносини, трастова компанія.

У країнах, що визнають і активно використовують концепцію довірчої власності, виникнення трастових правівідносин звичайно пов'язують або з одностороннім розпорядженням засновника трасту, або з трастовою угодою між ним і довірчим власником.

У ролі трастового опікуна досить часто виступає трастова компанія, причому остання завжди має право вибору — приймати чи ні майно, що передається в траст. Згода трастової компанії, як правило, обумовлена рядом обставин — починаючи з відомостей про джерела одержання активів трасту і закінчуючи визначенням суми винагороди за надані з боку довірчого власника послуги.

При трастовій угоді згода довірчого власника розглядається як одна з умов, без якої неможливе виникнення відносин довірчої власності, в той час як у випадку з одностороннім розпорядженням засновника створення трасту може відбуватися не тільки без сповіщення і згоди бенефіціарія, але навіть і без повідомлення самому довірчому власнику (trustee). Якщо ж згодом він все ж таки відмовиться від виконання покладених на нього обов'язків, то це ніякою мірою не позначиться на існуванні самої довірчої власності.

При виникненні подібної ситуації, скажімо, в заповідальному трасті, суд просто призначає своїм рішенням на це місце іншого довірчого власника [1, 20].

Джерелом трасту може бути не

тільки відповідний договір або одностороннє волевиявлення засновника, але і закон. Іноді траст виникає і незалежно від волі сторін, безпосередньо витікаючи зі змісту їхніх правівідносин у межах іншого договору, можливо, навіть немайнового за своєю суттю ("конструктивний траст").

Траст може бути призначений також і судом з метою охорони інтересів недієздатних осіб (аналог нашого інституту опікунів та піклувальників).

Суд може призначити траст навіть супроти волі законного і дієздатного власника за позовами майбутніх спадкоємців, родичів, кредиторів, просто зацікавленої громадськості з позбавленням власника прав розпорядження майном і залишенням тільки певного бенефіту, якщо він управляє майном безгосподарно, псує його, зазнає утруднень в самостійному управлінні майном через брак досвіду або через особисті якості чи риси характеру може стати легкою здобиччю шахраїв тощо [2, 30–31].

Таким чином, зі сказаного вище логічно випливає твердження, що основними учасниками трастових правівідносин є три особи: засновник — довірчий власник — бенефіціарій.

Коло осіб, що беруть участь у відносинах довірчої власності, може бути і звуженим, за умови, наприклад, якщо засновник трасту одночасно буде бенефіціарієм або трастовим опікуном.

Законом інколи допускається й об'єднання в одній особі і довірчого власника, і бенефіціарія [3, 40].

На практиці заснування трасту включає два окремих моменти:

1) Засновник складає і підписує формальний документ (трастову декларацію або акт про заснування трасту), в якому оголошується траст, а також називаються довірчий власник, бенефіціарії, склад майна і цілі трасту. Потім цей акт передається довірчому власнику.

2) Засновник передає довірчому власнику право власності на зазначене в акті майно [4, 54–55].

Засновуючи довірчу власність одностороннім розпорядженням, фундатор трасту фактично самостійно визначає правовий статус усіх учасників трастових правовідносин.

Дещо інша ситуація виникає під час підписання трастової угоди, коли сторони договору — засновник і довірчий власник — разом домовляються про основні умови майбутнього акту. Важливо, що, незважаючи на те, що ні в першому, ні у другому випадках бенефіціарій не бере ніякої участі в розробці трастових документів, в той же час ці акти безпосередньо визначають його майбутні взаємовідносини з іншими учасниками трастових правовідносин.

І довірчий власник, і засновник трасту, вступаючи у відносини довірчої власності, беруть на себе взаємні права та обов'язки по відношенню один до одного. Так, зокрема, засновник зобов'язаний передати під контроль трастового опікуна активи трасту. Причому право власності на майно переходить від засновника до довірчого власника. Останній одержує і сам титул власника активів трасту і право участі в господарському обороті стосовно переданого майна як власник. У той же час тут існують певні особливості, пов'язані з тим, що особисті кредитори трастового опікуна не можуть звернути стягнення на активи трасту. Іншими словами, у випадку його неплатоспроможності або банкрутства активи трасту не будуть включені в конкурсну (ліквідаційну) масу довірчого власника.

Працюючи над змістом акту про заснування трасту, засновник не тільки формує за власним бажанням пакет довірчої власності, але і, як правило, прагне закріпити за собою в трастових правовідносинах такі права, які, на його думку, дадуть йому можливість надалі здійснювати певний контроль за діяльністю трастового опікуна. Звичайно в таких випадках засновник передбачає за собою право змінювати та скасовувати умови трастової угоди, право на заміну при певних обставинах довірчого власника або ж делегує це право іншій особі. В установчому акті часто згадують і право фундатора трасту на отримання з боку довірчого власника щорічних звітів, які б перевірялися незалежним аудитором.

Основним же обов'язком довірчого власника є управління майном, переданого в довірчу власність, відповідно до вимог акту про заснування трасту і в інтересах вигодонабувача. Засновник не має права давати довірчому власнику які-небудь вказівки або іншим чином втручатися в здійснення ним його прав і обов'язків за договором. Проте довірчий власник має виключне право визначати, який спосіб дій при здійсненні прав і обов'язків, що витікають з договору про заснування трасту, є найкращим з точки зору інтересів бенефіціарія [3, 41].

Взагалі розмір повноважень, що надаються трастовому опікуну з боку засновника трасту, знаходиться в прямій залежності від тих цілей і намірів, які він ставить перед собою. Детальна регламентація правових статусів кожного з учасників цих відносин дозволяє уникнути можливих кризових ситуацій між сторонами в майбутньому. Ось чому при складанні подібного роду документів важливо враховувати законодавчу специфіку країни, де засновується траст. Так, наприклад, у Панамі кожний траст, створений на її території, буде розглядатися владою як безвідкличний, якщо, звичайно, інше прямо не буде витікати із змісту документа, на підставі якого виникли відносини довірчої власності.

Трастовому опікуну, як правило, надаються широкі повноваження для використання трастового майна. Йому можуть даватися і особливі інструкції по розподілу трастового доходу або трастового капіталу між бенефіціаріями. Нерідко останній наділяється повноваженнями самостійно визначати співвідношення доходів, що виплачуються вигодонабувачам.

Повноваження довірчих власників визначаються не тільки трастовою угодою, але і законом. На Кіпрі, наприклад, останні є додатковими щодо тих повноважень, що передбачені в установчому акті. Більш того, такими повноваженнями трастові опікуни наділяються лише в тому випадку, якщо в акті про заснування трасту не виражений протилежний намір.

Довірчий власник при виконанні своїх обов'язків повинен виявляти необхідну міру обачливості щодо переданого майна, вживати всілякі заходи для забезпечення його збереження. Крім цього, на трастового опікуна звичайно покладається і зобов'язання по забезпеченню таємниці отриманої конфіденційної інформації про інших учасників трасту, його професійної діяльності, пов'язаної з управлінням активами трасту, розголос якої може спричинити негативні наслідки для учасників трастових правовідносин.

У зв'язку з цим законодавство ряду країн наділяє довірчих власників правами, використання яких дозволяє виконати взяті на себе зобов'язання. У Ліхтенштейні, наприклад, Законом про професійних довірчих власників передбачено надання трастовим опікунам права на збереження таємниці стосовно як самих доручених справ, так і фактів, що стали відомі в процесі їхньої професійної діяльності, розголошування яких не відповідало б інтересам їхніх клієнтів. Це право знайшло свою подальшу конкретизацію і в нормах Цивільно-процесуального і Кримінально-процесуального кодексів Ліхтенштейну. У першому документі передбачена норма, за якою довірчі власники звільняються від давання показань як

свідки, якщо не отримана згода їх клієнтів і ця процедура може призвести до розкриття професійних секретів.

У Кримінально-процесуальному кодексі, в свою чергу, передбачена ситуація, коли довірчий власник може відмовитися свідчити при допиті, якщо це безпосередньо може істотно зашкодити його матеріальному становищу або репутації. Однак при розгляді справ особливої важливості суд все ж таки може наполягти на наданні таких свідчень.

Серйозно поставилися до забезпечення конфіденційності отриманої інформації і у Великобританії. Тут навіть смерть або припинення існування особи, яка надала конфіденційну інформацію, зовсім не означає автоматичного припинення обов'язку дотримувати конфіденційність [5, 114].

Особливе місце в довірчих відносинах займає бенефіціарій, на якому фокусується "пасивне" право отримання визначених трастом вигод і доходів [6, 52]. Причому вся діяльність довірчого власника повинна здійснюватися тільки в інтересах останнього. Якщо ж трастовий опікун використовує свої права не відповідно до вигоди управління майном, що знаходиться в трасті, то за бенефіціарієм передбачається можливість звернення до суду з метою захисту своїх прав. У зв'язку з цим для охорони інтересів бенефіціарія законом вводиться норма, згідно з якою довірчий власник не має права змішувати свої особисті кошти з коштами бенефіціарія (наприклад, покласти гроші на один поточний рахунок у банку). Якщо ж він усе-таки зробив це і почав витратити ці суми, то, по-перше, вважається, що раніше він витратив те, що належить йому, а залишок належить бенефіціарію, а по-друге, у бенефіціарія є законне заставне право на майно довірчого власника, і тому у разі оголошення конкурсу вимоги бенефіціарія підлягають переважному задоволенню в порівнянні з вимогами інших кредиторів [1, 16].

За бенефіціарієм закріплюється право на пред'явлення позову не тільки до довірчого власника, але і до третіх осіб, що неправомірно придбали майно трасту.

У цьому аспекті окремим пунктом постає питання про відповідальність довірчого власника за збиток, ним заподіяний. Тут особливістю інституту довірчої власності є те, що останній несе відповідальність тільки при наявності провини [1, 20]. Підставами ж для притягнення його до відповідальності можуть бути або порушення закону і обов'язків, або недбалість і невиконання обов'язків [7, 52].

У той же час на Кіпрі, наприклад, згідно з Законом "Про довірчих власників" суд може звільнити від відповідальності довірчого власника повністю або частково за порушення трасту, якщо останній діяв чесно і обдуманно, і може бути справедливо виправданий за порушення і за те, що не звернувся до суду для отримання вказівок у справі, в якій він здійснив таке порушення.

У випадку ж, якщо довірчий власник здійснює порушення трасту внаслідок підбурювання чи вимоги, або з письмового дозволу бенефіціарія, суд може своїм рішенням зобов'язати вигодонабувача компенсувати такому довірчому власнику заподіяні збитки за рахунок всього або частини доходу бенефіціарія від трастового майна.

При описі прав і обов'язків учасників трастових правовідносин, просто неможливо перерахувати все їх різноманіття, оскільки зміст установчого акту по створенню трасту в кожному окремому випадку буде мати свою специфіку і унікальність, що, безумовно, позначається і на правових статусах засновника, довірчого власника, бенефіціарія. Повноваження ж, які вони отримують відповідно

до трастового договору, зумовлюються багатьма чинниками: особистістю засновника, активами, що передаються в довірчу власність, цілями трасту і багато чим іншим. Ось чому огляд правового статусу учасників відносин довірчої власності може мати лише загальний характер і не є вичерпним.

Література

1. Нарышкина Р.Л. *Доверительная собственность в гражданском праве Англии и США*. — М.: Ун-т дружбы народов им. П. Лумумбы, 1965. — С. 37.
2. Барац Г. *Підприємство як власник // Галицькі контракти (другий зошит)*. — 1999. — №40. — С. 25–32.
3. Лахно П., Бирюков П. *Траст — новый институт российского права // Хозяйство и право*. — 1995. — №2. — С. 33–43.
4. Соловяненко Н. *Конструкция доверительной собственности (траст) и правовое регулирование рыночных отношений в России // Хозяйство и право*. — 1993. — №7. — С. 55–59.
5. Власова О. *Законодательство Великобритании: охрана коммерческой тайны и другой конфиденциальной информации // Хозяйство и право*. — 1998. — №8. — С. 111–116.
6. Лахно П., Бирюков П. *Траст — новый институт российского права // Хозяйство и право*. — 1995. — №4. — С. 50–58.
7. Майданик Р.А. *Траст: собственность и управление капиталами (природа прав, рецепция в право Украины)*. — К.: Наукова думка, 1995. — С. 176.

Г. Г. Харченко

Одесский национальный университет, кафедра гражданско-правовых дисциплин,
Французский бульвар, 24/26, Одесса, 65058, Украина

**ПРАВОВОЙ СТАТУС УЧАСТНИКОВ
ТРАСТОВЫХ ПРАВООТНОШЕНИЙ**

РЕЗЮМЕ

Есть три основных участника трастовых правоотношений: основатель — доверительный собственник — бенефициарий. Доверительный собственник и основатель траста, вступая в отношения доверительной собственности, принимают на себя права и обязанности в отношении друг друга. Так, в частности, основатель траста обязан передать в собственность трастового опекуна активы траста, а последний обеспечивает профессиональное управление собственностью траста. Особое место в доверительных отношениях занимает бенефициарий, на котором фокусируется “пассивное” право получения определенных трастовых выгод и доходов.

Ключевые слова: правовой статус, основатель траста, бенефициарий, доверительный собственник, трастовые отношения, трастовая компания.

зації свого суб'єктивного права на звернення до суду з цивільним позовом, ніж скористається ним. Але, якщо Україна буде правову державу, то діюче законодавство повинне містити в собі механізми захисту всіх порушених майнових прав, навіть таких дрібних і незначних.

Тому і виникає необхідність існування поруч з цивільно-правовим адміністративно-правового механізму захисту майнових прав потерпілих від адміністративних правопорушень. Такий механізм існує і закріплений у діючому адміністративному законодавстві [2, Ст.133-136], але він настільки недосконалий, що на практиці майже не здійснюється.

Так, ст.40 КпАП закріплює: "якщо у результаті вчинення адміністративного правопорушення заподіяно майнову шкоду громадянину, підприємству, установі або організації, то адміністративна комісія, виконавчий комітет сільської, селищної Ради під час вирішення питання про накладення стягнення за адміністративне правопорушення має право одночасно вирішити питання про відшкодування винним майнової шкоди, якщо її сума не перевищує двох не оподаткованих мінімумів доходів громадян, а суддя районного (міського) суду — незалежно від розміру шкоди, крім випадків, передбачених частиною другою цієї статті".

Але існування цієї статті не означає, що матеріальна шкода, заподіяна адміністративним правопорушенням, якісно і своєчасно відшкодовується у порядку провадження в справах про адміністративне правопорушення. І для цього існує багато причин. По-перше, відшкодування матеріальної шкоди — це право, а не обов'язок адміністративно-юрисдикційних органів. І це право, як ми знаємо, може бути за власною ініціативою органу реалізоване або ні. Нажаль, адміністративні органи, що розглядають справи про адміністративні правопорушення, частіше схильються до останнього.

Між тим, наприклад, Кримінально-процесуальний Кодекс у ст.29 твердить, що у випадках, коли цього потребує охо-

рона інтересів держави, а також громадян, що за станом здоров'я та з інших поважних причин не могли захистити свої права і цивільний позов не був пред'явлений, суд зобов'язаний при винесенні вироку за власною ініціативою вирішити питання про відшкодування матеріальної шкоди, яка була заподіяна злочинцем. Але головне те, що потерпілий від злочину завжди за власною ініціативою може звернутися з цивільним позовом до винної особи у рамках кримінального процесу і таким чином захистити свої майнові права [3, Ст.23].

У провадженні в справах про адміністративні правопорушення, потерпілий за власною ініціативою підняти питання про відшкодування матеріальної шкоди не може. Ініціатива тут повністю належить лише органам, що перелічені у ст.40 КпАП України. Але адміністративно-юрисдикційні органи не реалізують надане їм діючим законодавством право відшкодовувати матеріальну шкоду, заподіяну адміністративним правопорушенням.

Друга причина, з якої ст. 40 КпАП не виконується, — це проблеми, що притаманні існуючій системі адміністративно-юрисдикційних органів. Насамперед, це професіоналізм людей, що входять до складу адміністративних органів і мають право розглядати справи, пов'язані з відшкодуванням матеріальної шкоди. Так, наприклад, до складу адміністративних комісій, як правило, входять люди, що не мають юридичної освіти і тільки поверхово ознайомлені з адміністративним законодавством. Тому і не дивно, що про існування ст.40 КпАП України багатьом із них невідомо і вперше про існування цієї статті вони почули тільки з уст юриста. Навіть судді районних (міських) судів ігнорують існування цієї статті. Взагалі саме ставлення до справ про адміністративні правопорушення у судах як до другорядних після кримінальних та цивільних, не сприяє становленню законності у нашій державі і вирішенню питання про відшкодування матеріальної шкоди, заподіяної адміністративним правопорушенням.

женнями, оскільки в даний час прокурори при здійсненні загальнонаглядових перевірок мають достатньо повноважень для виявлення й усунення порушень законодавства й захисту прав та інтересів громадян і держави. Наприклад, право безперешкодного входу до установ, організацій; право вимагати надання необхідних для проведення перевірки документів; право проведення ревізій, експертиз, виділення фахівців для проведення перевірок; право викликати посадових осіб і громадян, вимагати від них пояснень щодо порушень закону. Для добровільного усунення порушень законодавства особою, яка допустила порушення, прокурор має право опротестувати акти різних посадових осіб, органів виконавчої влади, місцевого самоврядування, підприємств, установ, організацій, громадських об'єднань; вносити приписи про усунення очевидних порушень закону; вносити подання до державних органів, громадських організацій та посадових осіб про усунення порушень закону та умов, що їм сприяли. При виявленні порушень закону прокурор має право порушувати у встановленому законом порядку кримінальні справи, дисциплінарні провадження або провадження про адміністративні правопорушення, передавати матеріали на розгляд громадських організацій; звертатися до суду або до арбітражного суду із заявами про захист прав та законних інтересів громадян, держави, а також підприємств та інших юридичних осіб (ст. 20 Закону України "Про прокуратуру" (далі Закон) [2, 793]. Тому прокурор у ході збирання необхідних по справі доказів, не маючи перерахованих повноважень, буде обмежений у своєму процесуальному праві, як сторона в процесі, і не зможе належним чином захищати права й інтереси громадян та держави. Тобто, прокурор повинен володіти таким обсягом повноважень, який би йому дозволяв за власною ініціативою проводити планові, позапланові перевірки для припинення порушень законів та забезпечення дотримання діючого законодавства з боку посадових осіб, установ, організацій та окремих громадян. Тому в новому Законі "Про прокуратуру" необхі-

дно закріпити повноваження прокурора, перераховані у ст. 20 чинного Закону, а також положення ст. 19 Закону, згідно з якими прокуратура не піднімає органи відомчого управління й контролю і не втручається до господарської діяльності, якщо така діяльність не суперечить чинному законодавству. Однак на практиці цих положень Закону не дотримуються, прокурори часто при проведенні перевірок фактично піднімають контролюючі органи, а також у боротьбі за показниками займаються виявленням незначних порушень, що дискредитувало загальний нагляд і в кінець кінцем стало причиною того, що в Конституції функція нагляду за додержанням та застосуванням закону за прокуратурою не закріплена.

Згідно з п. 9 "Перехідних положень" Конституції України прокуратура продовжує виконувати відповідно до чинних законів функцію нагляду за додержанням та застосуванням законів — до введення в дію законів, що регулюють діяльність державних органів щодо контролю за додержанням законів, хоча фактично система цих органів уже існує, наприклад, різні державні інспекції, відділи й управління місцевих рад та облдержадміністрацій тощо.

Говорячи про те, що з функцій, покладених на прокуратуру, слід виключити загальний нагляд, деякі автори аргументують свою позицію тим, що існують відомчі державні органи, які в межах своєї компетенції можуть здійснювати контроль за дотриманням законів, і цієї позиції дотримується законодавець. На наш погляд, ця думка є помилковою, оскільки прокурор — це представник держави, не зацікавлений у результатах перевірки, яку він проводить, при виявленні порушень чинного законодавства він діє неупереджено, керуючись законом. У той час як представник контрольного відомства, здійснюючи перевірку, є зацікавленою у результаті перевірки особою, а, отже, ні про яку неупередженість не може бути й мови. Як свідчить практика, різні порушення, виявлені відомчим контролем, часто приховуються, і не одержують належної правової оцінки й залишаються в межах цього ж відомства доти, доки прокурором не буде проведена пере-

вірка, після чого вони отримають належне вирішення. У своїй роботі прокуратура не повинна підміняти роботу контролюючих органів, вона повинна залишатися лише органом, що здійснює нагляд за єдиним і точним дотриманням законів, в тому числі й контролюючими органами.

Для того, щоб прокуратура у своїй роботі була націлена перш за все на реальний захист прав та інтересів громадян і держави, а не на формальний "вал" виявлених порушень законодавства, необхідно трансформувати функцію загального нагляду у функцію представництва прокурора в суді по захисту прав та інтересів громадян і держави, залишивши в той же час за прокурором повноваження, які він має при здійсненні загального нагляду, оскільки ці повноваження дозволять йому реально захистити порушені права й інтереси громадян і держави. Позбавлення прокурора цих функцій покладе на суд додаткові обов'язки по збору матеріалів, для чого не пристосована наша судова система, що зрештою призведе до тривалого розгляду справ у судах. Акти прокурорського реагування, які прокурор може

вносити відповідно до ст. 20 Закону (протест, припис, подання і т. д.), часто дозволяють усунути порушення закону, не засосовуючи процедуру судового розгляду, що також позитивно позначається на захисті прав та інтересів громадян і держави.

Тому в новому Законі "Про прокуратуру" необхідно закріпити підстави представництва прокурора в суді, його повноваження як на стадії виявлення порушень законодавства, підготовки заяви до суду, так і в судовому засіданні. Поряд з повноваженнями прокурора по представництву в суді потребують закріплення і правові механізми реалізації цих повноважень, мова йде про акти прокурорського реагування як найбільш ефективну й оперативну форму попередження й усунення порушень законних прав та інтересів громадян і держави.

Література

1. Відомості Верховної Ради України. — 1996. — № 30. — С. 141.
2. Відомості Верховної Ради України. — 1991. — № 53. — С. 793.

Т. О. Гончар

Одесский национальный университет,
кафедра криминально-правових дисциплін і судово-правових органів,
Французский бульвар, 24/26, Одесса, 65058, Украина

ПРЕДСТАВИТЕЛЬСТВО ПРОКУРОРОМ ИНТЕРЕСОВ ГРАЖДАН И ГОСУДАРСТВА В СУДЕ: ПРОБЛЕМЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ

РЕЗЮМЕ

Поскольку реформирование деятельности прокуратуры — неотъемлемая составляющая построения правового государства, предлагаем трансформировать функцию общего надзора в функцию представительства прокурора в суде для защиты прав и интересов граждан и государства, оставив за прокурором полномочия, которые он имеет при осуществлении общего надзора. Прокурор, по нашему мнению, будет осуществлять надзор за исполнением Закона путем представительства в судах интересов граждан и государства.

Ключевые слова: представительство прокурором интересов граждан и государства, функции прокуратуры, полномочия прокуратуры.

УДК 34.07:347.96:351.74(477)

І. В. Арістова, канд. техн. наук, доц., підполк. міліціїУніверситет внутрішніх справ, кафедра прикладної математики,
просп. 50-річчя СРСР, 27, Харків, 61080, Україна

ІНФОРМАЦІЙНА СТРАТЕГІЯ РОЗВИТКУ ОРГАНІВ ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ

Стаття присвячена дослідженню теорії управління, а саме — підвищенню ефективності управління в системі МВС України шляхом відповідної інформаційної політики та формування інформаційного середовища органів внутрішніх справ.

Ключові слова: державна інформаційна політика, інформаційна стратегія, інформаційне середовище органів внутрішніх справ, інформатизація управлінської діяльності.

Завдання розробки Концепції інформатизації органів внутрішніх справ України, яка б базувалася на Концепції державної інформаційної політики та враховувала б існуючу Концепцію розвитку інформаційного забезпечення органів внутрішніх справ України [6], є вчасним і необхідним, бо інформаційна політика МВС України повинна відповідати перехідному періоду розвитку суспільства та узгоджуватися з **державною інформаційною політикою**, яка, в свій час, є **методологічною основою інформаційної політики МВС України**.

Дуже перспективним є напрямок, що пов'язаний не тільки з удосконаленням обчислювальних технологій, але й з удосконаленням соціального середовища, в яке ця технологія "вбудовується". Тому доцільно, щоб Концепція інформатизації органів внутрішніх справ формувалася з використанням **технологізації рішень завдань**, що спираються на ідею застосування знань про предметну галузь — систему органів внутрішніх справ та знань про те, як вирішуються схожі завдання. При розробці такої Концепції потрібний синтез знань як соціальних, так і технічних, природничих наук.

Для досягнення ефективності формування та розвитку інформаційного середовища органів внутрішніх справ України

необхідно ідентифікувати та досліджувати науково обґрунтовану **систему основних принципів** його генерування, спираючись, безумовно, на принципи, які визначають завдання і основні напрямки роботи органів внутрішніх справ. Доцільно запропонувати такі головні принципи, що є методологічною основою формування інформаційного середовища ОВС: принцип системності; принцип правового регулювання; принцип повноти та достовірності інформації, цінності та корисності; принцип інформаційного суверенітету; принцип презумпції відкритості інформаційної політики; принцип рівності інтересів усіх учасників інформаційних відносин; принцип соціальної орієнтації; принцип пріоритетності вітчизняного виробника [7, 12–13].

Зупинимося докладніше саме на принципі презумпції відкритості інформації, який є однією із основ формування відкритого інформаційного суспільства. Відомо, що перехід до інформаційного суспільства супроводжується переходом від **презумпції закритості інформації до презумпції відкритості інформації** [8]. Свобода інформації є визначальною складовою інформаційних стратегій у багатьох країнах. Досі не існує єдиної погодженої думки щодо складових інформаційної стратегії. У документі ЮНЕСКО "Націо-

нальні інформаційні стратегії" (Монтвілоф, 1990) є визначення стратегії як системи принципів і методів координування дійових заходів, спрямованих на досягнення певної мети. Однак, в інформаційній сфері визначення цієї мети (або цих цілей) є якраз досить проблематичним, що обумовлено в основному самою природою інформаційних ресурсів. Будемо вважати, що **інформаційна стратегія** — це багатогранна структура, мотивація якої може обумовлюватися великою кількістю різноманітних завдань, причому деякі з них вступають одне з одним у протиріччя, наприклад: захист конфіденційності й свобода інформації, або авторське право і використання особистих ідей.

Держава та її органи (зокрема, органи внутрішніх справ) у своїй діяльності повинні дотримуватися державних та міжнародних стандартів, наприклад, за схемою Взаємодії Відкритих Систем. Європейський Союз приділяє особливу увагу загальним інформаційним стандартам, визначаючи, що можливість взаємодії і взаємозв'язку між адміністративними мережами всіх країн-членів Союзу стане визначним функціональним механізмом здійснення довгострокової інтеграції Європейської спільноти в цілому (Комісія з питань Європейських спільнот, 1994). За тенденції прямування України до Європейського Союзу це завдання є вкрай важливим та актуальним. Це повинно усвідомлюватися і при формуванні інформаційного середовища органів внутрішніх справ.

Варто звернути увагу на іншу сферу дії інформаційної стратегії в органах внутрішніх справ, що пов'язана з державною інформацією, — на **надання подібної інформації широким колам громадськості**. Це дуже важливий аспект формування інформаційного середовища органів внутрішніх справ, який обумовлений, в першу чергу, поновленням та розвитком зв'язків органів внутрішніх справ із населенням, що є найважливішою умовою забезпечення ефективності профілактики злочинності. У цьому зв'язку органам внутрішніх справ усіх рівнів необхідно широко ви-

користувати різні методи усунення ситуацій, що містять загрозу кримінальної шкоди, шляхом виготовлення і розповсюдження пам'яток-застережень; роз'яснювальної роботи з батьками; постійного впливу на осіб, що входять до групи ризику і т.п. Серед питань, на які покликана дати відповідь інформаційна стратегія, є, наприклад, такі: в отриманні якої інформації може бути зацікавлена громадськість? Яка інформація існує в електронній формі? Які шляхи її розповсюдження? Як кожен користувач може отримати доступ до цієї інформації? У багатьох країнах відбувається активний розвиток системи засвоєння і застосування передових технологій, зокрема, правоохоронними органами, які спрямовані на поширення державної інформації. Електронні "скриньки" та дошки оголошень на загальнодоступних громадських сайтах Internet необхідно використовувати органами внутрішніх справ як новітні засоби передачі інформації. Це відомство може розмішувати свою інформацію на сторінках Всесвітньої мережі. Такий процес трансформування громадської інформації в електронну форму і розповсюдження її через мережу Internet уже почався, зокрема, в країнах Європейського Союзу.

Ще одна сфера дії інформаційної стратегії в органах внутрішніх справ — це питання так званої "електронної демократії". Свого часу Томас Джеферсон назвав інформацію "валютою демократії", і в сучасному світі офіційні кола різних держав виявляють дедалі більший інтерес до пошуку можливих шляхів використання засобів електронної інформації та телекомунікаційних мереж для активізації участі громадян у демократичному процесі на місцевому, регіональному, національному та наднаціональному рівнях. У зв'язку з проблемою "електронної демократії", що тісно переплітається з низкою питань щодо доступу громадськості до певних категорій державної інформації, Міністерству внутрішніх справ України вкрай необхідно розробити комплекс відповідних організаційно-правових заходів щодо формування відкритого інформаційного середовища.

ванням та зберігати державні кошти. Свобода інформації може також сприяти виявленню некомпетентності серед співробітників органів внутрішніх справ. Таким чином, принцип свободи інформації обумовлює запровадження перевірок і аналітичних заходів для спостереження і контролю за діяльністю органів внутрішніх справ, а також для заохочення громадян брати участь у прийнятті відомчих рішень. Як наочно свідчать приклади країн, що ввели до законодавства положення про свободу інформації, реально можливість уникнути прийняття некомпетентного рішення за обсягом потенційної вигоди набагато перевищує пов'язані з цим незначні додаткові державні витрати. Таким чином, відкритість інформації сприяє уславленості управління в органах внутрішніх справ України та ефективності інформаційного середовища.

Після прийняття **Рекомендації з питання прав доступу до інформації, що перебуває у розпорядженні органів державної влади**, Рада Європи закликала Уряди всіх країн-учасниць ввести відповідні положення у внутрішнє законодавство. Як бачимо, Україна це питання вирішила позитивно.

За останні роки чим далі більший інтерес до питання свободи інформації виявляє Європейська Комісія. У 1993 році вона видала рішення Ради Міністрів щодо обов'язкового застосування принципу свободи інформації до усієї документації Комісії. Разом з тим, у Комісії не було ніяких спроб нав'язати країнам-членам ЄС виконання положень Директиви щодо втілення в життя принципу свободи інформації. Безперечно, така стратегія Європейської Комісії — це позитивний приклад як для всіх країн-членів ЄС, так і для України, її державних органів, зокрема, для органів внутрішніх справ. Проте цей досвід треба вивчати та застосувати з урахуванням національних особливостей України.

Очевидно, стратегія формування інформаційного середовища органів внутрішніх справ України повинна, спираючись на базові принципи, приділяти

увагу зміцненню та розвитку **головних компонентів цього середовища** — інформаційним ресурсам та інформаційно-телекомунікаційній інфраструктурі, що є, в свою чергу, складовими національних інформаційних ресурсів та національної інформаційно-телекомунікаційної інфраструктури.

Очевидно, що сфера інформаційної стратегії вражає своєю багатогранністю і містить у собі низку складних, тісно переплетених між собою проблем. Втім, цілком зрозуміло, що у зв'язку з невпинною глобалізацією окремих галузей інформаційної індустрії та розвитком економічних систем, в основі яких лежить інформація, **розробка відомчих, регіональних, національних, навіть наднаціональних, інформаційних стратегій** є, безумовно, конче необхідною. Перед інформаційними стратегіями можуть ставитися як економічні, так і соціальні завдання. Вони можуть видаватися суперечливими і навіть несумісними. Вони можуть спрямовуватися на вирішення питань законодавчого, регулятивного, охоронного, економічного, освітнього, технологічного та культурного характеру. Процес їх розробки і реалізації стає справжнім випробуванням для розробників через їх складність.

Наявність великої кількості учасників процесу формування стратегій і брак взаємодії між ними створили у багатьох відомствах, регіонах, країнах реальні проблеми на шляху розвитку інформаційних стратегій. Розробникам стратегій слід з **принципово нових позицій** осмислити можливості співпраці між усіма "гравцями", а також принципи координування їхньої спільної діяльності. В зв'язку з цим Міністерству внутрішніх справ України також необхідно впливати на цей процес, залучати до співпраці як практичних робітників, так і науковців. Ця умова справджується не лише на відомчому, регіональному, національному рівнях, але й на наднаціональному рівні, оскільки більшість напрямків інформаційної стратегії містять міжнародний аспект. Невпинне зростання усвідомлення цінності інформації та її ролі як

перше півріччя 2000р. зупинена діяльність 2250 "фіктивних" фірм і 31 конвертаційний центр [2, 2].

Але відтік капіталу — це лише одне із злочинних проявів тіньової економіки, проблема подолання, вірніше, обмеження масштабів якої залишається злободенною темою для держави.

Ми вважаємо, що існує можливість саме обмеження, а не кінцевого подолання тіньової економіки, оскільки. Як свідчить світовий досвід, тіньова економіка — об'єктивне явище, яке наявне у кожній країні з різницею в масштабах, особливостях, вдосконаленнях форм та методів, — існувала та існуватиме, і зовсім позбавитися від неї неможливо, оскільки вона має об'єктивні підстави виникнення та розвитку. Вважаємо за доцільне аналізувати поступову еволюцію тіньових відносин, легалізацію деяких з них та подолання неприйнятних для цивілізованого суспільства норм.

Реальне становище здійснення реформ в Україні та досвід розвинутих країн світу доводить, що перш за все необхідно вирішувати питання про створення соціально-економічних та правових умов для залучення тіньового капіталу до національної економіки та легалізації тіньових відношень. У державі вже сьогодні спостерігаються перші позитивні кроки в цьому напрямі, зокрема в податковій сфері.

Так, 31.03.2000р. Президент України підписав Указ "Про заходи щодо легалізації фізичними особами доходів, з яких не сплачено податки", яким рекомендував Кабінету Міністрів України розробити та подати у місячний строк для внесення на позачерговий розгляд Верховної Ради України (як невідкладного) проект закону щодо легалізації фізичними особами доходів, з яких не сплачено встановлені законодавством податки.

Згідно з Указом законопроект передбачатиме, що фізичні особи мають право добровільно подавати до органів державної податкової служби декларації про доходи, з яких не сплачено встановлені законодавством податки без зазначення джерел їх походження, із

наступним обов'язковим переведенням у банки України чи внесенням на рахунки в них грошових коштів — доходів, що легалізуються, у тому числі тих, що знаходяться за межами України.

Щодо таких доходів буде запроваджений спеціальний режим оподаткування із встановленням ставки податку, не вищої за мінімальну ставку прибуткового податку з громадян (10%).

Однак, під вказану амністію не підпадуть доходи фізичних осіб, стосовно яких порушено кримінальну справу і майно яких перебуває під арештом або підлягає конфіскації, та тих осіб, відносно яких діє Конвенція про відмивання, пошук, арешт та конфіскацію доходів, одержаних злочинним шляхом, ратифікована відповідно до Закону України від 17 грудня 1997 року N 738/97-ВР.

Що можна казати зараз про легалізацію капіталу фізичних осіб, які можливо навести аргументи "за" і "проти"? Чи буде легалізація капіталу фізичних осіб ефективним, корисним заходом залучення тіньового грошового обігу до національної економіки? Це питання часу.

Якщо ми звернемося до досвіду інших країн, то побачимо таку картину:

У Сполучених Штатах Америки завдяки програмам податкової амністії, які приймалися протягом 1982-1997 років, було легалізовано тіньового капіталу на загальну суму 2,1 млрд.дол., у Індії — 2,5 млрд. дол. У багатьох країнах проведення подібних програм сприяло значному поповненню Державного бюджету [3, 14].

Однак досвід Росії, економічна система якої найбільш споріднена з українською, навпаки, доводить нецільність та неефективність таких програм.

Амністія, передбачена Указом Президента Російської Федерації від 27.10.93р. №1773 щодо підприємств та організацій не сприяла значному поповненню Державного бюджету Росії, а законопроект РФ "Про добровільну легалізацію доходів фізичних осіб в 1998р.", який встановлював спеціальний режим оподаткування додаткових доходів в

вигляді 10% збору від їх загальної суми, так і залишився на рівні проекту [4, 24].

На наш погляд, такий стан пояснюється перш за все особливостями як політико-економічного характеру, так і (що також дуже важливо), рівнем правосвідомості населення. Сподіваємося на те, що закріплення в майбутньому законі України про легалізацію доходів фізичних осіб норми про звільнення таких осіб від передбаченої чинним законодавством відповідальності за порушення податкового законодавства і норми про заборону конфіскації в майбутньому таких доходів, як це передбачається Указом Президента України від 31.03.2000р. №552/2000, позитивно вплинуть на вибір громадян України. Крім того, багато залежить і від нормативно - законодавчого забезпечення цього Указу.

Поряд з цим, ніяка амністія не матиме практичного сенсу, якщо не будуть вжиті заходи щодо ліквідації причин, стимулюючих ухилення від оподаткування, та без активізації зусиль по створенню системи заходів, спрямованих на посилення боротьби з приховуванням неоподаткованих доходів, незаконним переміщенням за кордон неоподаткованих капіталів та відмивання доходів, одержаних незаконним шляхом.

У зв'язку з цим можна відмітити Указ Президента України від 22.06.2000р. №813/2000 "Про додаткові заходи щодо посилення боротьби з приховуванням неоподаткованих доходів, а також відмивання доходів, одержаних незаконним шляхом".

Відповідно до зазначеного Указу, на Державну податкову адміністрацію України покладаються обов'язки щодо здійснення контролю за проведенням операцій з грошовими коштами у готівковій та безготівковій формі, в тому числі за банківськими рахунками, кредитами, переказами, операціями з іншим рухомим та нерухомим майном, за ввезенням в Україну і вивезенням за її межі іноземної та національної валюти у великих розмірах.

В органах державної податкової служби України для виконання цього Указу утворені спеціальні підрозділи

для боротьби з приховуванням неоподаткованих доходів, а також з відмиванням доходів одержаних незаконним шляхом.

Діяльність цих підрозділів йде в наступних напрямках:

1. Протидія використанню схем по приховуванню неоподаткованих доходів за допомогою "фіктивних" фірм, а також інших механізмів, безпосередньо пов'язаних із використанням банківських установ і розрахунків готівковими коштами (необлікована готівка).

2. Протидія використанню схем і механізмів по приховуванню неоподаткованих доходів шляхом використання благодійних організацій, страхових компаній, інвестиційних компаній, фондових ринків.

3. Протидія використанню схем і механізмів по приховуванню неоподаткованих доходів шляхом використання банківських рахунків при зовнішньоекономічній діяльності.

4. Виявлення прибутків громадян, прихованих ними від оподаткування в результаті здійснення підприємницької діяльності або контролю над суб'єктами підприємницької діяльності.

5. Протидія використанню схем і механізмів по приховуванню неоподаткованих доходів, а також відмивання доходів, одержаних незаконним шляхом, при вкладенні коштів в об'єкти приватизації, скуповуванні нерухомості та іншого майна.

6. Протидія використанню схем і механізмів по приховуванню неоподаткованих доходів, шляхом використання офшорних зон.

Саме розуміння загальних положень щодо кончої необхідності податкових грошей для державного розвитку та конкретних заходів по припиненню "відмивання" таких грошей за кордоном, може надати реальності протидії ухиленню від сплати податків.

Література:

1. *Експорт капіталу: оподаткуванню не підлягає ?!* // Урядовий кур'єр. — 14 вересня 2000 року. — №167. — С. 6.

2. М.Азаров. "Нам необхідно створити атмосферу довіри та взаємної поваги" // Вісник податкової служби України. — 2000. — №14. — С. 59.
3. Легалізація не оподаткованих доходів громадян // Вісник податкової служби України. — 2000. — №28. — С. 65.
4. И.Николаев. Общество и экономика. — 1998. — № 6. — С. 72.

Л. Д. Заркуа

Одесский национальный университет,
кафедра административного и предпринимательского права,
Французский бульвар, 24/26, Одесса, 65058, Украина

ПРАВОВЫЕ ПРОБЛЕМЫ ЛЕГАЛИЗАЦИИ ДОХОДОВ ФИЗИЧЕСКИХ ЛИЦ

РЕЗЮМЕ

Эффективное противодействие правонарушениям, реально влияющим на состояние Государственного бюджета Украины, требует проведения целого комплекса организационно-правовых мероприятий. Политические, экономические, социальные, правовые и другие мероприятия, включаемые в этот комплекс, должны, как представляется, сочетать разрешительные и запретительные подходы к решению этой проблемы.

Ключевые слова: теневая экономика, государственная налоговая администрация, уклонение от уплаты налогов, "грязные" деньги, легализация доходов физических лиц.

М. Ф. Будіянський, канд. психол. наук, доц.

Одеський національний університет,
кафедра загальної та соціальної психології,
Французький бульвар, 24/26, Одеса, 65058, Україна

ВЗАЄМОДІЯ І ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК У СПІВПРАЦІ ОПЕРАТИВНИХ СЛУЖБ ТА СЛІДЧИХ ПІДРОЗДІЛІВ (ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПСИХОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ)

Розглянуто важливу сферу діяльності в структурі органів внутрішніх справ. Визначаються певні організаційні та психологічні рекомендації, які можуть допомогти поєднати вищеназвані зусилля для досягнення єдиної мети у встановленні істини.

Ключові слова: слідчий, органи дізнання, оперативний працівник, взаємодія, кримінальні справи, психологічний клімат, формальні та неформальні відносини.

У літературі під взаємодією найчастіше прийнято розуміти узгоджену діяльність слідчого під час розслідування злочинів з органами дізнання, що передбачає раціональне поєднання процесуальних і оперативно-розшукових дій, які здійснюються кожним з них у відповідності зі своїми функціями і в межах, наданих їм законом повноважень.

Правовими підставами взаємодії слідчого з органами дізнання є ст.104, 114, 118 КПК України. Вони закріплюють і визначають порядок процесуальних відносин між слідчим і органами дізнання.

1. Процесуальні відносини між слідчим і органом дізнання виникають тільки у справі, з обов'язковим попереднім слідством.

2. Слідчий має право по справі, яку він розслідує, давати органу дізнання доручення і вказівки про проведення розшукових і слідчих дій та вимагати від органів дізнання співдії при провадженні окремих слідчих дій.

3. Доручення і вказівки слідчого органу дізнання обов'язкові для останнього.

Успішне розкриття і розслідування тяжких злочинів найчастіше — результат діяльності не одного слідчого (і не навіть не декількох слідчих), а цілого ко-

лективу співробітників, взаємодіючих з ним служб, у першу чергу оперуповноважених кримінального розшуку. Організаційно-тактичні форми їх взаємодії різні (сумісний виїзд на місце пригоди і проведення інших слідчих дій, сумісне або погоджене планування розслідування та ін.), і кожна з них має свої переваги щодо розслідування певного виду злочину. Проте є універсальна організаційна форма взаємодії, що застосовується під час розслідування будь-якого виду злочину і достатньо ефективна на кожному етапі провадження справи. Такою формою є груповий метод розслідування. Суть його в тому, що в розслідуванні одного злочину одночасно бере участь декілька слідчих і оперативних працівників, кожен з яких застосовує свої специфічні можливості і діє в межах своєї компетенції. Тут використовуються їх знання і спеціальні особливі, індивідуальні нахили, професійні навички, що допомагає правильному вирішенню питань, які виникають.

При груповому методі розслідування з'являється можливість маневрувати силами, що дозволяє вести розслідування за різними напрямками і в різних місцях, концентрувати зусилля групи на вузьких, вирішальних у певний момент ділянках. Це дає низку переваг, в тому числі мож-

ливість здійснити комплекс слідчих і оперативно-розшукових заходів, тактичних операцій в короткі строки, підвищуючи тим самим якість розслідування.

Проте при створенні слідчо-оперативних груп виникає багато труднощів як організаційного, так і процесуального плану: складно виділити належну кількість слідчих і оперативних працівників, звільнивши їх від інших обов'язків, забезпечити їх транспортом, місцем роботи, житлом, науково-технічними засобами, не відривати їх від роботи в групах до кінця розслідування справи.

Широкому впровадженню в практику групового методу розслідування в значною мірою перешкоджає відсутність його належної регламентації як в законі, так і у відомчих актах. Припускаючи груповий метод розслідування у випадку складності справи або її великого об'єму, ст.119 КПК України не вказує прямо на можливість розслідування однієї справи декількома слідчими в одній групі з оперативними працівниками (далі СОГ). Однак на практиці така взаємодія широко підтримується як в прокуратурі, так і в органах внутрішніх справ і СБУ. Це не випадково, оскільки організаційне роз'єднання слідчих і оперативних працівників, що ведуть одну справу, призводить до плінності у складі груп, непотрібного дублювання, тяганини під час виконання доручень. При об'єднанні їх в даній групі виникає низка переваг:

1. Значною мірою забезпечується склад членів як з числа слідчих, так і оперативних працівників. Умова ця вкрай необхідна під час розслідування складних справ, коли ознайомлення нового працівника з матеріалами розпочатого виробництва вимагає багато часу і сил.

2. Складаються реальні можливості для напрацювання більш узгоджених планів слідчих дій і оперативно-розшукових заходів.

3. Забезпечується більш диференційований підхід до письмового оформлення доручень і вказівок.

4. В умовах єдиного організаційного і процесуального керівництва максимально використовуються всі переваги групового методу розслідування.

5. Підвищується ефективність взаємодії, оскільки процесуальні і оперативно-розшукові заходи можуть виконуватися одночасно для вирішення єдиного завдання, для проведення єдиної тактичної операції, а це, в свою чергу, дає можливість перетворити дані оперативного характеру в докази у кримінальній справі.

При груповому методі розслідування кримінальних справ кожен з етапів розслідування має свої організаційні особливості.

Доцільно, щоб у тих випадках, коли група створюється з моменту порушення кримінальної справи, її керівник спочатку не мав би самостійної ділянки (епізоду) розслідування, враховуючи майбутній обсяг організаційної роботи і найбільш гостру необхідність у тактичному маневруванні. На першому етапі, коли проводиться максимальна кількість допитів, корисно виділити "резервну групу" слідчих і оперативних працівників з тим, щоб вони негайно використовувались для здійснення певних заходів, необхідність в яких виникає у зв'язку з результатами того чи іншого допиту.

Розподіл роботи практично можливий в основному в двох варіантах:

1. Виконання окремих доручень керівника групи.

2. Виділення кожному з працівників самостійної ділянки роботи на певний період або до кінця розслідування. Принцип розслідування роботи за окремим дорученням найбільш доцільний в тих випадках, коли розслідується нескладна за характером, але трудомістка справа. Після виконання поставлених перед ними завдань члени групи передають матеріали керівникові і отримують від нього нові завдання. Але у більшості складних справ слід визнати раціональнішим такої розподіл, при якому кожен з працівників групи має самостійну ділянку розслідування. Тоді максимально виявляються ділові здібності і можливості кожного, а керівник групи менше завантажений чисто адміністративною роботою. При цьому доцільно розподілити роботу на окремі епізоди, версії.

На заключному етапі розслідування, коли основні сили групи використовую-

ються для ознайомлення учасників кримінального процесу з матеріалами кримінальної справи, роботу розподіляють у вигляді окремих доручень. Доцільно кожному із членів групи виділити певних осіб, яких він буде знаходити з усіма томами справи. Контакт, що виникає при цьому, знання особливостей звинувачених дозволяють провести цей захід у відносно короткі строки і без конфліктів.

У кожному колективі, що здійснює функції попереднього розслідування, існують формальні та неформальні відносини між співробітниками. Перші регулюються законом і іншими нормативними актами. Неформальні відносини співробітників обумовлені спільністю поглядів, звичок, особистими симпатіями й антипатіями, особливостями проведення вільного часу.

Ці відносини в процесі діяльності переплітаються між собою, здійснюючи істотний вплив на роботу. Стан психологічного клімату в колективі залежить від того, чи є гармонія між формальними і неформальними відносинами, чи підкорюються вони вирішенню завдань, які стоять перед колективом. Впливати на неформальні відносини можна і треба, враховуючи, що адміністративні заходи при цьому є, як правило, малоефективними.

Важливе значення для формування правильних взаємовідносин між членами слідчо-оперативної групи має службова етика, дотримання якої є однією з необхідних передумов високої працездатності СОГ.

Офіційний характер відповідної установи вимагає, щоб його співробітники, особливо в присутності сторонніх, були дуже коректні у спілкуванні один з одним. Називали колеґ слід по імені та по батькові, звертаючись до них на "Ви". Помилку товариша по роботі при проведенні тієї чи іншої слідчої дії, треба виправити, по можливості, не повертаючи уваги присутніх.

Самий факт сумісної роботи зближує людей, сприяє встановленню дружніх відносин. При цьому формуються спільні цінності і неписані норми, що утворюють своєрідну культуру колективу. Дуже

цінується допомога, яка надається колеґі, особливо в критичних ситуаціях.

Своєрідним індикатором психологічних відносин у групі є можливість отримання потрібних порад. Слідча практика настільки складна, що інколи найдосвідченіший слідчий не в змозі самостійно прийняти правильне рішення. У таких випадках необхідні колективні обговорення. Їх результативність залежить від складу учасників і системи організації обговорення. Обговорення може відбуватися у формі "мозкової атаки", яка дозволяє "звільнити думки від пут".

При організації такого обговорення збирається декілька осіб, які можуть дати корисні поради. Хтось з них коротко пояснює ситуацію і ставить завдання. Потім коротко кожен учасник обговорення викладає свою думку, вносить певну пропозицію. Багатство думок, міркувань, фантазії — головне, що вимагається від присутніх. Всі висловлювання фіксуються для подальшої обробки. Ідеї класифікуються, встановлюються зв'язки між ними, з'ясовуються внесені пропозиції. Оцінюється можливий результат і ступінь ризику. Готуються варіанти рішень. Цей метод може допомагати розкрити злочин, коли розслідування зайшло у безвихіді.

Такі обговорення важливі в плані підвищення професійної майстерності слідчих. У процесі суперечок "народжуються" нові ідеї, що сприяють інтелектуальному зростанню учасників обговорення, посилюється згуртованість колективу. Прийняті рішення стають найбільш правильними.

Створенню сприятливого психологічного клімату не перешкоджають розбіжності і суперечки між членами СОГ. Більше того, вони часто йдуть на користь справі, дають корисну розрядку тим, хто сперечався. В той же час, як стверджують медики, довго стримуване напруження може стати причиною хворобливих розладів. Проте сперечатися треба за розумними правилами, інакше суперечки переходять у конфлікти. Неприпустимо переносити службові розбіжності на особисті стосунки, поспішати з узагальненнями. Тим більше на ті, що стосуються особистості опонента.

М. Ф. Будиянський

Одесский национальный университет,
кафедра общей и социальной психологии,
Французский бульвар, 24/26, Одесса, 65058, Украина

**ВЗАИМОДЕЙСТВИЕ И ВЗАИМОСВЯЗЬ В СОВМЕСТНОЙ РАБОТЕ
ОПЕРАТИВНЫХ СЛУЖБ И СЛЕДСТВЕННЫХ ПОДРАЗДЕЛЕНИЙ
(ОРГАНИЗАЦИОННО-ПСИХОЛОГИЧЕСКИЙ АСПЕКТ)**

РЕЗЮМЕ

Успех в расследовании преступлений зависит от соединения усилий работников оперативных и следственных подразделений. Этому способствует установление психологического климата и достижение формальных и неформальных отношений в составе таких групп.

Ключевые слова: следователь, органы дознания, оперативный работник, взаимодействие, психологический климат, формальные и неформальные отношения.

УДК 343.237:343.611

М. П. Короленко, доц.

Одеський національний університет,
кафедра кримінально-правових дисциплін та судово-правоохоронних органів,
Французький бульвар, 24/26, Одеса, 65058, Україна

СПІВУЧАСТЬ В УМИСНИХ УБИВСТВАХ ТА ЇЇ ВПЛИВ НА КВАЛІФІКАЦІЮ

Проаналізовано проблему відповідальності співучасників злочину, класифікацію форм співучасті, а також її вплив на кваліфікацію злочинів.

Ключові слова: співучасник злочину, проста співучасть, складна співучасть, злочинне співтовариство, замовник, посередник злочину, співвиконавець.

Правила теорії кримінального права будуються на тому, що тільки при повній сукупності злочинів, при якій і тільки при якій враховуються всі обставини навіть єдиного злочину, відповідати-муть загальним принципам карної політики держави. Разом з тим, необхідно створити такі норми, які б гарантували уникнення зайвого їх накопичення. Правда, саме введення тієї або іншої спеціальної відповідальності ще не забезпечує охорону інтересів, які законодавець хотів захистити.

Проблема відповідальності співучасників злочину — одна з найбільш складних у кримінальному праві. Справа в тому, що сумісна злочинна діяльність, яка існує між співучасниками, складна сама по собі і тим, що в межах співучасті (як інституту кримінального права) збігаються майже всі питання вчення про злочин. Практичне значення цієї проблеми обумовлене ще й поширеністю сумісної злочинної діяльності і знаходить своє ствердження в тому, що дії всіх співучасників взаємопов'язані. Як показує статистика злочинності, більше половини осіб, що притягаються до кримінальної відповідальності за особливо тяжкі злочини, скоюють злочини у співучасті.

Громадська небезпечність самого злочину і особи злочинців зростає навіть в тому випадку, коли у вчиненні

злочину беруть участь лише дві особи. Але вона різко зростає у тих випадках, коли у вчиненні злочину бере участь група злочинців і особливо коли це організована група злочинців [1, 127].

Вибіркове узагальнення судової практики показало, що серед осіб, засуджених за умисне вбивство при обтяжуючих обставинах в організованій групі, в 1993 році щодо загальної кількості засуджених цей показник був на відмітці 1,8%, а у 1999 році він досяг 3,7% — тобто виріс на 1,9%.

Незважаючи на численні літературні джерела, єдності поглядів (починаючи з радянських (Трайнин А.Н., 1941; Шнейдер М.А., 1958; Гришаев П.И., Кригер Г.А., 1959) і закінчуючи українськими (Бурчак Ф.Г., 1969; Михайленко П.П., 1995; Тарарухин С.А., 1995), у криміналістів на суть цього інституту кримінального права і його визначення немає. Продовжуються суперечки: щодо загального поняття співучасті і природи цього інституту у кримінальному праві, щодо класифікації форм співучасті і визначення видів співучасників, щодо підстав кримінальної відповідальності при співучасті і межі відповідальності співучасників (Михайленко П.П., 1995; Коржанський Н.И., 1999). Від того, як будуть вирішуватися ці теоретичні питання, безперечно, залежатиме практичне застосування цього інституту, яке в цей час

дуже негативно відбивається на класифікації злочинів.

Кваліфікація злочину ускладнюється, якщо він вчинений декількома особами, які виконували при цьому однакові або різні ролі, що при наявності відповідних ознак, зазначених у законі, розглядається як співучасть, тобто спільна умисна участь двох або більше осіб у вчиненні злочину (ст. 19 КК). Ускладнення виникають у зв'язку з тим, що в одних випадках співучасть виступає в ролі конструктивної ознаки основного складу злочину, в інших — кваліфікованого, у третіх — самостійно, як власне співучасть (співучасть у прямому змісті слова) у вигляді пособництва при вчиненні злочину іншою особою — виконавцем (або групою осіб), організації злочину або підбурюванням до нього.

"У той час як норми загальної частини КК про співучасть охоплюють однотипну для всіх злочинів, діяльність організатора, підмовника і пособника не охоплюється спеціальними нормами (щодо окремих видів спільної злочинної діяльності) Особливої частини кодексу" [2, 259].

Зазначене не стосується всіх видів злочинної діяльності. Деякі види спільного умисного вбивства при обтяжуючих обставинах описані у самій ст. 93 КК, і тому додаткової кваліфікації, а саме використання норми закону про співучасть (ст. 19 КК), не потребують. Так, положення Загальної частини КК про співучасть не застосовуються й не поширюються на осіб, що вчинили дії організаційного характеру за п. "и" ст. 93 КК (відповідальність за умисне вбивство, вчинене на замовлення) підмовницького чи пособницького характеру, відповідальність за які передбачена також п. "і" ст. 93 КК (за вбивство, вчинене за попередньою змовою групою осіб, або організованою групою), тому що зазначена спільна участь кількох осіб у вчиненні злочину набуває іншого рівня, який надає такому злочину кваліфікованого виду.

При розгляді підстав і меж відповідальності за співучасть, особливе значення мають деякі відповідні положення, без-

посередньо пов'язані з кваліфікацією: 1) про загальні принципи відповідальності співучасників; 2) про специфіку кваліфікації дій співучасників у залежності від форми співучасті і їхньої особистості ролі у вчиненому (вид співучасті); 3) про особливості кваліфікації дій співучасників при ексцесі виконавця, добровільній відмові від вчинення злочину, невдалому підбурюванні або пособництві; 4) про вплив на кваліфікацію дій співучасників особистості виконавця злочину, зокрема, спеціального суб'єкта [3, 63].

Насамперед відзначимо, що співучасть не утворює якихось особливих основ кримінальної відповідальності, а передбачає застосування загальних принципів відповідальності. Підставою такої відповідальності є встановлення в діях співучасників конкретного складу злочину. Він визначається ознаками, які характеризують дії кожного співучасника як виконавця, організатора, підмовника або пособника і відповідними елементами складу злочину, в якому брала участь певна особа. Тому при визначенні складу злочину кожного зі співучасників необхідно посилатися на ст. 19 КК і на статтю Особливої частини КК, яка передбачає відповідальність за сумісну участь у вчиненні злочину" [4, 86]. Проте вчинення злочину окремим співучасником дій у даному випадку повинне розглядатися не ізольовано, а в сукупності з діями інших осіб, тобто з'ясуватися й оцінюватися, які саме шкідливі наслідки настали або могли настати в результаті їхніх спільних дій. Потім уже слід досліджувати питання, у яких межах і в якому обсязі кожний з них повинен притягуватися до кримінальної відповідальності. Тому ми не можемо погодитись з висновком, який зробив Верховний Суд України у постанові Пленуму № 3 від 26.02.1999 р." Про судову практику в справах про злочини проти життя і здоров'я людини (абз. 4 п.17-3), де йдеться про відповідальність замовника вбивства, а не якогось іншого злочину і про те, що п. "и" ст. 93 КК "не може застосовуватись тоді, коли замовник доручив заподіяти потерпілому тілесні ушкодження, а виконавець умисно вбив потерпілого; у

цьому разі замовник повинен нести відповідальність за співучасть у вчиненні того злочину, який він організував чи до вчинення якого схилив виконавця, а останній — за той злочин, який він фактично вчинив" [5, 105]. І це в той час, коли умови і порядок відповідальності співучасників у повному обсязі визначаються формою співучасті і функціями (роллю), виконуваними при вчиненні злочину кожним із них.

У залежності від структури зв'язку між співучасниками, ступеня їхньої організованості прийнято виділяти: проста співучасть ("співвиконавство" або "співвинність") і складна (із розподілом ролей). Але це не забезпечує повною мірою рішення питань кваліфікації, оскільки співвиконавство (тобто однакове чи різне виконання ролей фактичними виконавцями) можливе при вчиненні будь-якого умисного злочину, що, ставши груповим, ускладнює оцінку. Структура зв'язку лише іноді характеризується так званим "складанням" дій виконавців, але нерідко не укладається в рамки позначених форм [3, 63] у зв'язку з набагато складнішим характером дій.

Так, і в наведеному нами висновку Верховного Суду України — замовник замовляв тілесні ушкодження, а виконавець без їх нанесення взяв і умисно вбив потерпілого [5, 105-106]. В зв'язку з чим виникає запитання: за які тілесні ушкодження, згідно з висновком і рекомендацією Верховного Суду України, повинен нести відповідальність замовник, якщо їх взагалі немає? Виконавець при вбивстві використав вогнестрільну зброю і з першого пострілу позбавив життя потерпілого.

У сучасних літературних джерелах вчинення злочинів у складі організованої групи прийнято називати "складною формою співучасті", яка передбачає наявність, поряд з виконавцем, організатора, посібника або підмовника (співучасть у вузькому розумінні цього слова). Їх дії можуть бути як обумовлені попереднім зговором, так і не обумовлені ним. Для наявності цієї форми співучасті необхідне усвідомлення кожним учасником того, що він бере участь

у спільній злочинній діяльності" [2, 264-265].

Поряд з цим існує й інше тлумачення. Так, С.А. Тарарухін вважає, що складна співучасть (співучасть у прямому змісті слова або власне співучасть) характеризується тим, що дії, які утворюють склад злочину, вчиняються тільки виконавцем (виконавцями). Всі інші особи виступають в іншій ролі (організаторів, підбурювачів, посібників), і їхні дії кваліфікуються за тією ж статтею КК, що і дії виконавця, із застосуванням ст. 19 КК. Узяті поза зв'язком із діями виконавця, вони самі по собі не заподіюють безпосередньої шкоди об'єкту посягання, створюючи лише умови для вчинення злочину виконавцем. Підстави ж відповідальності визначаються тією роллю, що ці особи фактично виконували [3, 70].

Перед тим, як висловити свою думку щодо наведених точок зору, вважаємо за необхідне привести роз'яснення Пленуму Верховного Суду України п. 17-6 постанови: "Під умисним вбивством, вчиненим організованою групою, треба розуміти умисне позбавлення потерпілого життя, здійснене групою, яка являє собою стійке об'єднання двох і більше осіб, що спеціально організувалися для спільної злочинної діяльності".

Відповідальність за умисне вбивство, вчинене організованою групою, настає незалежно від того, була вона створена і функціонувала з метою здійснення саме цього вбивства чи для заняття іншою злочинною діяльністю.

Члени організованої групи, що брали участь у вчиненні умисного вбивства, несуть відповідальність за п. "і" ст. 93 КК без посилання на ст. 19 КК незалежно від того, яку роль вони при цьому виконували.

Якщо організована група являє собою банду, відповідальність її членів настає за ст. 69 та п. "і" ст. 93 КК, а за наявності підстав, — і за іншими пунктами останньої" [5, 106-107].

Можна зробити висновок, що чітко визначеної лінії ні у теорії, ні у практиці не вироблено. Одні твердять, що при складній співучасті "дії можуть бути як

обумовлені, так і не обумовлені" попереднім зговором, а також ведуть мову про "необхідну усвідомленість кожним учасником, що він бере участь у спільній злочинній діяльності", нічого не говорячи при цьому про кваліфікацію їх дій.

Інші підкреслюють, що у складній співучасті "дії, які утворюють склад злочину, вчиняються тільки виконавцем (виконавцями)", відмічаючи при цьому, що дії інших співучасників "кваліфікуються" за тією ж статтею КК, що і дії виконавця із застосуванням ст. 19", і що їх дії ідуть "поzza зв'язком із діями виконавця" і самі по собі не заподіюють безпосередньої шкоди об'єкту посягання" [2, 265].

Як бачимо, обидва висновки відрізняються за змістом і смислом не тільки один від одного, але й від роз'яснення Верховного Суду України, який акцентує свою увагу на тому, що це група, "яка являє собою стійке об'єднання двох або більше осіб, що спеціально зорганізувалися для спільної злочинної діяльності". Зазначається, що відповідальність членів зорганізованої групи настає незалежно від того, на який проміжок часу вона була створена і з якою метою вона функціонувала, тобто для "здійснення саме цього вбивства чи для заняття іншою злочинною діяльністю" тощо.

Найбільш близькою до істини є думка академіка П.П. Михайленка, який говорить, що "в кримінальному законодавстві України загальне визначення поняття організованої злочинної групи поки що відсутнє. Але щодо одного конкретного складу злочину законодавче визначення організованої злочинної групи існує. В диспозиції ст. 69 Кримінального Кодексу, яка передбачає відповідальність за бандитизм, йдеться про "організацію озброєної банди з метою нападу на підприємства, установи, організації або на окремих осіб, а також участь у такій банді або вчиняємому нею нападі."

Тут, продовжує П.П. Михайленко, розкривається поняття банди як однієї з видів організованих злочинних груп.

Але це визначення не можна вважати достатнім для загального законодавчого визначення поняття організованої злочинної групи, вже хоча б тому, що в ньому говориться тільки про напади як форми діяльності організованої групи. Між тим, діяльність організованих злочинних груп не обмежується нападами. Вона часто виявляє себе в різноманітних сферах тіньової економіки, в незаконних операціях з валютою, в утриманні ігорних притонів і притонів розбещення, в торгівлі алкогольними напоями і наркотиками, в дачі хабарів корумпованим посадовим особам та в інших злочинах. Тому необхідне таке законодавче визначення поняття організованої злочинної групи, яке б розкривало як сутність організації злочинної групи, так і форми та методи її суспільнонебезпечної діяльності в різноманітних видах злочинів.

З наведеного вище видно, що від понять попереднього зговору групи осіб або організованої групи суттєво відрізняються поняття злочинного співтовариства (злочинного угруповання, злочинної організації).

У чинному законодавстві (ст. 19 КК), а також у проєкті нового КК міститься визначення окремих видів співучасників (виконавець, організатор, підмовник і пособник) і дається характеристика їхніх дій.

Немає сумніву, що в якості критерію для відмежування окремих співучасників законодавець і робоча група Кабінету Міністрів України використовують характер дій кожного із них, їх функціональну роль у суспільно вчиненому злочині; формулюючи статтю про співучасть в загальній частині КК, законодавець і робоча група при визначенні окремих співучасників покладалася на альтернативну характеристику об'єктивної сторони складу тих злочинів, які названі в Особливій частині КК. Бо саме об'єктивна сторона відображає дії особи, яка сумісно вчиняє злочини і є основою співучасті на види [6, 237].

У зв'язку з цим ми не можемо погодитися з роз'ясненням Верховного Суду України № 3, яке він дав у своєму

доповненні до п. 17-3, зазначаючи при цьому, що замовник умисного вбивства, залежно від конкретних обставин справи, повинен визнаватися або підмовником або організатором злочину (якщо тільки він не є його співвиконавцем), і його дії мають кваліфікуватися за відповідною частиною ст. 19 КК і п. "и" ст. 93 КК [5, 105].

На наш погляд, замовник — це здебільшого особа, яка платить за кінцевий результат і не займається підбором кандидатури, або кандидатур на вчинення замовлюваного нею злочину, тим більше, — не підмовляє і не організовує злочин. Практика свідчить, що замовник завжди залишається в тіні, і його дії у вчиненні злочину закінчуються на спілкуванні з організатором, підмовником або, в гіршому випадку, з посередником, який стоїть між замовником і організатором, підмовником або виконавцем; тобто піднімати його до рівня організатора не слід, бо замовник не бере участі у плануванні злочину, не займається підбором співвиконавців, співучасників тощо. І прирівнювати його до організатора або підмовника немає підстав. Його роль у вчиненні злочину зводиться тільки до замовлення злочину у компетентної особи, тобто відносини між ними — як у продавця і покупця.

Отже, слід зробити висновок: в ст. 19 КК необхідно ввести ще два види співучасників; з них ми називали — *замовник*, іншого — *посередник* злочину. Оскільки роль замовника може закінчуватися саме між посередником і злочинцем (незалежно від того, *організатор* він чи *підмовник*, *пособник* або *виконавець-вбивця*), він — *особа, яка причетна до злочину*. Не виключаємо при цьому випадків прийняття безпосередньої участі у вчиненні злочину — *співвиконавства*; але і при цьому його роль як замовника повинна бути відокремлена від виконавця саме тому, що його діями буде керувати виконавець або організатор, з яким його зведе посередник.

Із роз'яснень Пленуму Верховного Суду України можна зробити такі висновки. **По-перше**, виконавець і співви-

конавець — це співучасники злочину далеко не рівнозначні. Якщо виконавцем злочину із спеціальним суб'єктом можуть бути тільки визначені особи, то коло суб'єктів, що відносяться до співвиконавців, спеціальними ознаками не обмежене. **По-друге**, дії співвиконавців, на відміну від організаторів, підмовників і пособників, кваліфікуються так само, як і дії виконавців, без посилання на ст. 19 КК. **По-третє**, співвиконавці можуть складати групу осіб, що є кваліфікуючими обставинами цілого ряду злочинів, тоді як, наприклад, вчинення злочину за попередньою змовою виконавця з пособником не дає підстави розглядати даний злочин як вчинений групою осіб. Посібник ніколи безпосередньо не бере участь у виконанні об'єктивної сторони складу злочину, він лише надає допомогу виконавцю, сприяє до початку вчинення злочину, у момент його здійснення або після нього відповідно до заздалегідь даної обіцянки (наприклад, шляхом приховування). Його дії не є засобом вчинення самого злочину, у тому числі і групового або його частиною.

Отже, *співвиконавець* — це особа, що бере участь у злочині, але виконує не весь його склад, що властиво виконавцю, а тільки окремі частини об'єктивної сторони.

Література

1. Михайленко П.П. Уголовное право Украины. Общая часть. — К.: РИО МВД Украины, 1995. — 249 с.
2. Кримінальне право України. Загальна частина. — К.: Юринком Інтер, 1999. — 506 с.
3. Тарарухин С.А. Квалификация преступлений в судебной и следственной практике. — К.: Юринком, 1995. — 208 с.
4. Уголовный кодекс Украины. Научно-практический комментарий. — К.: Правові джерела, 1998. — 896 с.
5. Збірник постанов Пленуму Верховного Суду України в кримінальних справах.. — Х.: Одисей, 2000. — 447 с.
6. Литвин О.П. Соціально-правове та законодавче забезпечення загальної безпеки. — К.: Наукова думка, 1999, — 310 с.

УДК 343.63

А. Н. Миколенко, ст. викл.

Одеський національний університет,
кафедра кримінально-правових дисциплін та судово-правоохоронних органів,
Французький бульвар, 24/26, Одеса, 65058, Україна

ПРАВОВЫЕ ПОСЛЕДСТВИЯ ПРЕСТУПЛЕНИЙ ПРОТИВ ЧЕСТИ И ДОСТОИНСТВА ЛИЧНОСТИ

В предлагаемой статье содержится анализ правовых последствий составов преступлений — клевета и оскорбление, которые посягают на важнейшие духовные блага, характеризующие личность, — честь и достоинство.

Ключевые слова: честь, достоинство, нравственные переживания, нравственные страдания, моральный вред, правовые последствия.

Сам человек, его жизнь и здоровье, честь и достоинство, неприкосновенность и безопасность признаны наивысшей социальной ценностью в Украине. Статья 28 Конституции закрепляет, что каждый имеет право на уважение его достоинства. Никто не может быть подвергнут пыткам, жестокому, нечеловеческому или унижающему его достоинство обращению либо наказанию. Важной гарантией закрепленных в конституции прав и свобод человека и гражданина является судебная защита от противоправных посягательств на его честь и достоинство [1, Ст.56].

Отражая определенные социальные отношения между индивидом и обществом, честь и достоинство личности имеют большое общественное значение, и посягательства на них преследуются различными отраслями права. В частности, согласно ст. 7 Гражданского кодекса Украины гражданин вправе требовать по суду опровержения порочащих его честь и достоинство сведений, если распространивший такие сведения не докажет, что они соответствуют действительности.

Уголовный Кодекс предусматривает широкий круг преступлений, которые часто сопряжены с посягательством на честь и достоинство личности. Так, унижение чести и достоинства происходит при совершении любого умышленного

преступления, причиняющего моральный или физический вред потерпевшему. Например, к ним можно отнести большинство преступлений против личности (ст. ст. 101-104, 106, 107 УК Украины и другие); некоторые должностные преступления (ст. 165 и ч.1 ст. 166 УК Украины); хулиганство (ст. 206 УК Украины) и др. В некоторых случаях на такое причинение прямо указывает норма закона, например, ч.2 ст.166 УК предусматривает ответственность за превышение власти или должностных полномочий, если оно сопровождалось насилием, применением оружия или мучительными и оскорбляющими личное достоинство потерпевшего действиями. Однако в качестве непосредственного объекта преступления *честь* и *достоинство* выступают только в двух составах преступлений: *клевета* (ст. 125 УК Украины) и *оскорбление* (ст. 126 УК Украины) [2, Ст.213].

Честь и *достоинство* — понятия, взаимосвязанные между собой, характеризующие личность, неотделимые от нее и составляющие ее важнейшие духовные блага. Однако и честь, и достоинство имеют свои самостоятельные значения. *Честь* — это общественная оценка личности, мера социальных, духовных качеств гражданина как члена общества. Эта оценка складывается в обществе о человеке и зависит в основ-

ном от самого гражданина, его поведения, отношения к государству, обществу, коллективу и к другим людям. *Достоинство* — это внутренняя самооценка лицом собственных качеств, способностей, мировоззрения, своего общественно-го значения [3, Ст. 120].

Рассматривая эти составы преступлений необходимо отметить, что и клевета и оскорбление являются формальными составами преступлений, т.е. для привлечения лица к уголовной ответственности по данным статьям достаточно установить, что совершено общественно опасное деяние. Последствия этих преступлений законодателем не указаны в диспозиции статьи, однако, при выборе вида и размера наказания эти последствия могут быть учтены судом (судьей).

Возникают вопросы, — в чем особенность последствий таких преступлений, как клевета и оскорбление; как и почему они могут влиять на вид и размер наказания и из чего должен исходит потерпевший, предъявляя иск о возмещении морального вреда?

Последствием клеветы и оскорбления является всегда унижение чести и достоинства лица, сопряженное с его нравственными переживаниями. И здесь очень важно различать такие понятия как *нравственные переживания* и *моральный вред*, так как о нравственных переживаниях мы можем вести речь, вероятно, во всех случаях совершения преступления, где есть потерпевший. Например, кража частного имущества, так или иначе, сказывается на психическом состоянии потерпевшего лица (переживания; слезы; жалость; растерянность и т.д.). Однако утверждать, что любое нравственное переживание лица является моральным вредом, было бы неверно. Другое дело, когда идет речь о хищении имущества, которое представляло для владельца не только "денежную", но и идеальную ценность (например, хищение редких фотографий, фамильных драгоценностей и т.п.). В данном случае речь идет не только о нравственных переживаниях, которые испытал (претерпел) потерпевший в

связи хищением имущества, а и о моральном вреде. Понятие *моральный вред*, который определяется как физические и нравственные страдания, более точно определяет внутренний мир человека, потерпевшего от противоправного посягательства, и характеризует последствия, наступившие в результате нравственных переживаний. Даже незначительное преступление может в конечном итоге причинить моральный вред потерпевшему. И большую роль в данном случае играет субъективное восприятие человеком противоправного посягательства, в результате совершения которого он стал потерпевшим. Оскорбление — умышленное унижение чести и достоинства лица, выраженное в непристойной форме, — не всегда причиняет моральный вред (нравственные страдания), так как может выразиться только в *нравственных переживаниях*.

Какие же критерии необходимы для того, что бы различать *нравственные переживания* и *моральный вред*?

Основными критериями оценки подлежащего возмещению вреда, по нашему мнению, должны стать характер и степень общественной опасности преступления, форма вины преступника, глубина и продолжительность нравственных страданий, а также возможность быстрого достижения психологического равновесия потерпевшего и восстановления потерь неимущественного характера.

Почему именно глубина нравственных переживаний потерпевшего лица должна стать одним из основных критериев при установлении факта наличия морального вреда? Так, если человек по поводу своего нарушенного субъективного права расстроился, но при этом не проявил никак внешне свои нравственные переживания и это никаким образом не сказалось на его дальнейших поступках и образе жизни, то в этом случае говорить о причинении морального вреда было бы неправильно. Проблемным является вопрос о том, признавать ли моральным вредом нравственные переживания, проявившиеся лишь

в раздражении, слезах, возмущении, отчаянии, гневе и т.п. Скорее всего, эти нравственные переживания будут иметь значение в гражданском судопроизводстве, при нарушениях ст. ст. 7 и 71 Гражданского кодекса. Если же нравственные страдания овладевают вниманием человека и подчиняют себе всю его деятельность, в результате чего он не может продолжать обычное свое поведение и вести обыденный образ жизни, то следует говорить о моральном вреде. Однако следует отметить, что установление самого факта наличия морального вреда зависит, как от общественной опасности преступления, так и от субъективных мыслей потерпевшего. Суд обязан принять во внимание наличие доказательств нанесения такого вреда (например, справка медицинского учреждения о прохождении стационарного лечения в связи с временным расстройством психической деятельности).

Вопрос о последствиях преступлений против чести и достоинства личности имеет не только теоретическое значение, но и важен для разрешения целого ряда проблем практического характера, относящихся к сфере уголовного и уголовно-процессуального права. Так, если моральный вред причиняется, к примеру, преступлениями, в результате совершения которых был причинен физический вред, то в порядке уголовного судопроизводства возможно возмещение как материального, так и морального вреда. К сожалению, такая практика отсутствует в отношении уголовных дел по статьям, предусматривающим ответственность за клевету и оскорбление. В первую очередь это связано с тем, что последствия нематериального характера, причиненные преступлением, изучены в юридической науке *недостаточно*. Да и сам институт возмещения морального вреда возник недавно и является новым для нашего законодательства [4, Ст. 823-824].

Потерпевшим от клеветы и оскорбления может быть любое физическое лицо, и это законодателем четко определено [5, Ст. 79]. Однако законодатель

никак не описывает положения, связанные с последствиями этих преступлений. Возможно, учитывая *новизну* и *сложность* данной проблемы, законодателю *необходимо более детально определить правовые последствия этих преступлений*, например в примечании к статьям — *клевета* и *оскорбление*, для того чтобы суд при рассмотрении уголовного дела мог более точно учитывать эти последствия при назначении вида и размера наказания.

Вызывает интерес еще один момент, который не попал в поле зрения ученых. К примеру, преступлением запятнана честь и достоинство руководителя предприятия, чем нанесен ему моральный вред. Руководитель предприятия (в особенности, частного предприятия) является ответственным лицом этой организации и, зачастую, репутация юридического лица во многом зависит от репутации его руководителя. В данном случае преступление может причинить не только *моральный вред* физическому лицу, но *сказаться на деловой репутации и имущественном положении* юридического лица. Однако, как уже указывалось в юридической литературе, по этому вопросу отсутствуют на сегодняшний день какие-либо предложения. Объясняется это тем, что проблема *компенсации морального вреда досконально не исследовалась* в юридической науке. Отдельными учеными затрагивались лишь некоторые вопросы этой проблемы [6, Ст. 3 -7]. С учетом этого следует признать, что решение проблем, связанных с определением понятия морального вреда, *определением порядка и критериев оценки такого вреда*, а также *размеров его возмещения*, является *чрезвычайно важным*, поскольку оно позволило бы более качественно использовать силу закона в правоприменительной сфере.

Література

1. Конституции стран — членов СНГ. Сборник документов; К 651. — Ереван: Изд. "Мхитар Гош". — 440с.
2. Кримінальне право. Особлива части-

на: Підручник / Александров Ю.В., Антипов В.І., Володько М.В. та ін. — К.: НАВСУ- "Правові джерела". — 1998- 896с.

3. Уголовное право России : Учебник для вузов. Т.2. Особенная часть. — М.: Издательская группа НОРМА — ИНФРА-М, 1999. — 808 с.

4. Відшкодування матеріальної і моральної шкоди та компенсаційні виплати: нормативні акти, роз'яснення, коментарі

/ Відп. редактор П.І. Шевчук. — К.: Юрінком Інтер, 1998.- 928с.

5. Збірник постанов Пленуму Верховного Суду України в кримінальних справах. — Х.: Одіссей, 2000. — 448 с.

6. Корчевная Л.А, Труба В.И., Канзафарова И.С. Возмещение морального вреда и иные актуальные вопросы современного гражданского права. — Одесса: Астропринт, 1998. — 44 с.

О. М. Миколенко

Одеський національний університет,
кафедра кримінально-правових дисциплін та судово-правоохоронних органів,
Французький бульвар, 24/26, Одеса, 65058, Україна

ПРАВОВІ НАСЛІДКИ ЗЛОЧИНІВ ПРОТИ ЧЕСТІ І ГІДНОСТІ ОСОБИ

РЕЗЮМЕ

Виявлено при аналізі проблеми, необхідність визначення поняття моральної шкоди, заподіяної злочинами, що посягають на честь і гідність особи. Також вказується на можливість законодавчого визначення та закріплення наслідків злочинів — наклепу й образи.

Ключові слова: честь, гідність, моральні переживання, моральні страждання, моральна шкода, правові наслідки.

ные органы на раскрытие этого преступления с учетом изученных особенностей его состава, а также форм, в которых данное преступление проявляется вовне, на основании чего уже можно строить научно обоснованные методики по предупреждению, пресечению и раскрытию преступлений, предусмотренных ст. 80-3 УК Украины.

Необходимость детального изучения форм нарушений законодательства о бюджетной системе Украины (ст. 80-3 УК Украины) обусловлена достаточно "однобокой" деятельностью правоохранительных органов по выявлению указанного преступления. Так, в практике правоохранительных органов сложился прецедент возбуждения уголовных дел по ст. 80-3 УК Украины, в которых преступное деяние проявляется в форме нецелевого использования бюджетных средств. Уголовные дела за совершение деяний в виде остальных трех форм нарушений законодательства о бюджетной системе Украины пока не возбуждаются, на наш взгляд, в связи с отсутствием детального научного исследования таких форм преступления, предусмотренного ст. 80-3 УК Украины: использование бюджетных средств в объемах, превышающих установленные пределы расходов; несоблюдение условий о пропорциональном сокращении расходов бюджета; несоблюдение условий о пропорциональном финансировании расходов бюджетов всех уровней.

Вот почему необходимо уделить значительное внимание тщательному, всеобъемлющему научному толкованию форм нарушений законодательства о бюджетной системе Украины.

С объективной стороны преступление, описанное в ст.80-3, как известно, характеризуется совершением одного из четырех деяний: 1) использование должностным лицом бюджетных средств не в соответствии с их целевым назначением; 2) использование должностным лицом бюджетных средств в объемах, превышающих установленные пределы расходов; 3) несоблюдение условий о пропорциональном сокращении расходов бюджета; 4) несоблюдение условий

о пропорциональном финансировании расходов бюджетов.

Первые две формы совершения преступления характеризуются только *активными действиями* — принятием должностным лицом незаконных решений, которыми предусматривается финансирование отдельных статей расходов в объемах, превышающих размеры, установленные утвержденным бюджетом. Две другие формы совершения преступления могут выразиться как в *активных действиях*, так и в *бездействии* должностного лица. Например, путем бездействия преступление будет совершено в случае, если доходы бюджета сокращаются, но распорядители бюджетных средств либо лица, исполняющие бюджетные средства, не принимают решения о сокращении расходов по всем либо некоторым (кроме защищенных) статей расходов.

В целом, следует сказать, все формы нарушения законодательства о бюджетной системе тесно взаимосвязаны. При совершении некоторых из указанных в диспозиции ч. 1 ст.80-3 нарушений, в них, одновременно, имеются и признаки других. В частности, использование бюджетных средств в объемах, превышающих утвержденные пределы расходов, как правило, а непропорциональное сокращение расходов бюджета при его дефиците, как и использование бюджетных средств не в соответствии с их целевым назначением, всегда являются и непропорциональным финансированием расходов бюджета. Только в случаях, когда превышение утвержденных пределов расходов производится в равных пропорциях по всем статьям расходов бюджета, непропорциональное финансирование расходов бюджета не будет иметь места. Хотя, зачастую, совершаются нарушения законодательства о бюджетной системе Украины, проявляющиеся только в использовании бюджетных средств не в соответствии с их целевым назначением и при этом не затрагивающие другие формы данного преступления.

Несмотря на схожесть этих форм, каждая из них указана в законе как са-

мостоятельная. Поэтому остановимся более подробно на анализе этих форм.

Использование должностным лицом бюджетных средств не в соответствии с их целевым назначением — это финансирование за счет бюджета расходов, не предусмотренных вообще статьями расходов утвержденного бюджета, либо финансирование одних статей расходов бюджета за счет других статей, на которые должны быть использованы выделенные бюджетные средства: выплата пенсий вместо выплаты заработной платы, финансирование производства вместо выплаты заработной платы либо наоборот, использование выделенных на выплату заработной платы дотаций на приобретение сырья, оборудования и т.п. Как использование должностным лицом бюджетных средств не в соответствии с их целевым назначением следует рассматривать и их использование с нарушением установленного порядка. Использование бюджетных средств на цели, не предусмотренные бюджетом, в зависимости от мотивов и целей его совершения, а также от того, на какие цели незаконно использованы бюджетные средства, может содержать признаки иных преступлений, например, хищения государственного имущества.

В частности, использование бюджетных средств на цели, финансирование которых вообще не предусмотрено бюджетом, но расходы на которые могут осуществляться в соответствии с бюджетной классификацией [1, 201], совершенное с корыстной или иной личной заинтересованностью, по сути является превышением власти или должностных полномочий, ибо бюджеты всех уровней и статьи их расходов утверждаются коллегиальными органами, а поэтому принятие должностным лицом решения об использовании бюджетных средств на цели, не предусмотренные бюджетом, является явным выходом за пределы предоставленных ему Законом прав и должностных полномочий (совершение действий единолично, тогда как они могли быть совершены только коллегиально, в соответствии с пп. "б" абз.2 п.4 постановления Пленума Вер-

ховного Суда Украины от 27 декабря 1995 г. № 12 "О судебной практике по делам о превышении власти или должностных полномочий", должно квалифицироваться как превышение власти или должностных полномочий [2, 147].

Использование должностным лицом бюджетных средств в объемах, превышающих установленные пределы расходов, — это финансирование отдельных либо всех статей расходов бюджета, в том числе и с соблюдением принципа пропорционального финансирования расходов бюджета, в объемах, превышающих установленные бюджетом. Такое финансирование может осуществляться, прежде всего, за счет дополнительных, сверх установленных, поступлений в бюджет в результате увеличения его доходной части. Использование бюджетных средств в размерах, превышающих установленные, может осуществляться за счет использования бюджетных средств, предназначенных на финансирование других расходов бюджета, то есть одновременно будет иметь место как использование бюджетных средств в объемах, превышающих установленные пределы расходов, так и нецелевое использование бюджетных средств.

Несоблюдение условий о пропорциональном сокращении расходов бюджета — это нарушение предусмотренное ст. 33 Закона "О бюджетной системе Украины" [3, 2] обязанности органов, утверждающих бюджеты соответствующих Уровней, принимать по предложению исполнительных органов решения о пропорциональном сокращении утвержденных бюджетных расходов ежемесячно по всем статьям бюджета (кроме защищенных статей, перечень которых утверждается органом, утвердившим бюджет) до конца бюджетного года в случаях: 1) если в ходе исполнения бюджета уровень дефицита бюджета превышает установленный; 2) если возникает значительное снижение поступлений от доходных источников; 3) если в ходе исполнения бюджета его дефицит не уменьшается, вследствие чего возникает невозможность финансирования в

полном объеме предусмотренных бюджетных мероприятий. До принятия соответствующих решений органами, утверждающими бюджеты, органы исполнительной власти, осуществляющие исполнение бюджета, в случае дефицита бюджета либо значительного снижения поступлений в бюджет, обязаны пропорционально снижать расходы бюджета по всем его статьям за исключением защищенных статей бюджета. Несоблюдение этого требования, то есть снижение финансирования лишь по некоторым статьям расходов бюджета, непропорциональное снижение расходов по всем статьям расходов и т.п., следует рассматривать как несоблюдение требований о пропорциональном сокращении расходов бюджета.

Законом Украины "О государственном бюджете Украины на 2000 год" от 17 февраля 2000 г. [4, 3] утвержден перечень защищенных статей расходов Государственного бюджета Украины по экономической структуре расходов: оплата труда работников бюджетных учреждений; начисления на заработную плату; приобретение медикаментов и перевязочных материалов; обеспечение продуктами питания; выплата процентов по государственному долгу; трансферты органам государственного управления других уровней; трансферты населению (пенсии, помощь, стипендии, возвращение сбережений граждан); а также установлено, что финансирование затрат по таким статьям производится в первоочередном порядке.

Несоблюдение условий о пропорциональном финансировании расходов бюджетов всех уровней. Статьями 36, 37 Закона "О бюджетной системе Украины" установлено требование пропорциональности финансирования расходов бюджетов всех уровней в процессе их исполнения. В соответствии с этим требованием Государственный бюджет Украины, республиканский бюджет Автономной Республики Крым и местные бюджеты исполняются по росписи доходов и расходов с поквартальным распределением, составляемой соответственно Министерством финан-

сов Украины, Министерством финансов Автономной Республики Крым, финансовыми управлениями (отделами) областных, городских, районных Советов, исполнительными органами городских (городов районного подчинения), поселковых, сельских Советов в соответствии с утвержденным бюджетом, в тех же пропорциях относительно общей суммы соответствующего бюджета, которые утверждены органом, утвердившим бюджет. Постановлением Кабинета Министров Украины от 1 сентября 1997 г. №963 "О состоянии введения казначейского исполнения смет расходов" [5, 5] предусмотрено введение в 1998 г., а Указом Президента Украины от 21 января 1998 г. "О введении режима жесткого ограничения бюджетных расходов и других государственных расходов, мерах по обеспечению поступления доходов в бюджет и предотвращению финансового кризиса" [6, 3] введена в 1998 г. бюджетная роспись по месяцам. Несоблюдение требований пропорционального финансирования расходов любого бюджета выражается в непропорциональном финансировании определенных бюджетом статей расходов: финансирование в полном объеме одних статей с одновременным частичным финансированием либо вообще с нефинансированием других статей расходов; несоблюдение сроков финансирования расходов, что ведет к задолженности по заработной плате, пенсиям и т.п. [7, 254-259]

Считаем, что исчерпывающий анализ всех форм нарушений законодательства о бюджетной системе Украины (ст. 80-3 УК Украины), может оказать содействие сотрудникам правоохранительных органов в изучении форм проявления данного преступного деяния вовне, и, в свою очередь, повлечет научное обоснование методик предупреждения, пресечения и раскрытия нарушений законодательства о бюджетной системе Украины. Следствие этого — повышение раскрываемости преступления, предусмотренного ст. 80-3 УК Украины, как результат взаимодействия теории и практики при решении частных задач

борьбы с преступностью. А ведь искоренение преступности — одно из условий существования социального общества, стремящегося к правовому государству.

Література

1. Структура бюджетной классификации Украины от 12 июля 1996 г. // *Ведомости Верховной Рады Украины*. — 1996. — №42. — Ст.201.

2. Постановление Пленума Верховного Суда Украины № 12 "О судебной практике по делам о превышении власти или должностных полномочий" от 27 декабря 1995г. // *Бюлетень законодавства і юридичної практики України*, — 1995. — №1. — 256 с.

3. Закон Украины "О бюджетной системе Украины"// *ВВР*. — 1991. — №1. — Ст.2.

4. Закон Украины" от 17 февраля 2000 г. "О государственном бюджете Украины на 2000 год. — Киев. — 2000. — №1458-111.

5. Постановление Кабинета Министров Украины от 1 сентября 1997 г. №963 "О состоянии введения казначейского исполнения смет расходов" // *Офіційний вісник України*. — 1997. — Число 37. — 278 с.

6. Указ Президента Украины от 21 января 1998 г. "О введении режима жесткого ограничения бюджетных расходов и других государственных расходов, мерах по обеспечению поступления доходов в бюджет и предотвращению финансового кризиса" // *Урядовий кур'єр*. — 1996. — 11 січня.

7. Уголовный кодекс Украины. Научно-практический комментарий / *Отв. Ред.: В.И. Шакун, С.С. Яценко*. — Киев: Фита, 1998. — 1088с.

А. В. Холостенко

Одеський національний університет,
кафедра кримінально-правових дисциплін та судово-правоохоронних органів,
Французький бульвар, 24/26, Одеса, 65058, Україна

ФОРМИ ЗЛОЧИНУ, ПЕРЕДБАЧЕНОГО СТ. 80-3 КК УКРАЇНИ "ПОРУШЕННЯ ЗАКОНОДАВСТВА ПРО БЮДЖЕТНУ СИСТЕМУ УКРАЇНИ"

РЕЗЮМЕ

Зроблено аналіз чинного бюджетного законодавства України для прогнозу зовнішніх форм вияву порушень цього законодавства і теоретичної допомоги правоохоронним органам у попередженні, припиненні, розслідуванні злочинів, визначених ст. 80-3 КК України.

Ключові слова: бюджет, бюджетний процес, бюджетна система, прибутки бюджетів, видатки бюджету.

О. Н. Лупиносова, аспірант

Одеський національний університет,
кафедра кримінально-правових дисциплін та судово-правоохоронних органів,
Французький бульвар, 24/26, Одеса, 65058, Україна

УБИЙСТВО ИЗ ХУЛИГАНСКИХ ПОБУЖДЕНИЙ

В статье рассматриваются некоторые аспекты убийства из хулиганских побуждений, а также спорные вопросы, возникающие при квалификации данного вида преступления в теоретических исследованиях, следственной и судебной практике.

Ключевые слова: мотив, убийство, хулиганские побуждения.

Пункт "б" ст. 93 УК Украины предусматривает умышленное убийство из хулиганских побуждений, то есть убийство, совершенное на почве явного неуважения к обществу, пренебрежения общечеловеческими правилами общежития и нормами морали, в частности, умышленное убийство без какого-либо повода или из стремления использовать незначительный повод для действий виновного. " Действительно, хулиганские побуждения — это различного рода низменные мотивы, вызывающие решимость у лица грубо нарушить общественный порядок и выразить явное неуважение к обществу" [1, 172]. Вывод о совершении убийства из хулиганских побуждений должен быть обоснован; в частности, в приговоре должны быть приведены те обстоятельства, которые свидетельствуют о наличии хулиганского мотива.

Выделяя мотив *хулиганские побуждения* в самостоятельный признак, отягчающий умышленное убийство, законодатель тем самым подчеркивает особую опасность для общества данного вида убийства.

Умышленное убийство по этому мотиву содержит элементы хулиганства, ответственность за которое предусмотрена ст. 206 УК. Но для признания убийства, совершенным из хулиганских побуждений, имеет значение не сам факт причинения смерти потерпевшему, а мотив, которым руководствовался ви-

новный, совершая преступление, что не всегда учитывается судами при рассмотрении дел данной категории.

Мотив считается факультативным признаком субъективной стороны состава преступления. Но по делам убийства из хулиганских побуждений он обязательный признак состава. Поэтому мотив убийства из хулиганских побуждений во всяком случае должен быть установлен как необходимое условие правильного применения п. "б" ст. 93 УК.

Практика показывает, что о содержании некоторых мотивов убийства органы следствия и суды нередко узнают из показаний обвиняемого или подсудимого, когда он, признавая себя виновным в убийстве, заявляет, что действовал по мотиву корысти, ревности, зависти и т.п. (разумеется, при подтверждении другими доказательствами). Однако хулиганские побуждения как мотив действий виновного в этом отношении — исключение. Очень редки случаи, когда бы виновный, признавая совершение убийства, заявил, что он действовал из хулиганских побуждений. В таких случаях преобладают объяснения об убийстве "по пьянке", "не помню, как случилось", по каким-то другим мотивам. В результате этого наиболее доступный источник установления мотива в данном случае не может быть использован. О мотиве действий виновного можно судить по показаниям свидетелей,

которым он высказывал свои намерения. Но умысел на убийство из хулиганских побуждений в подавляющем большинстве случаев реализуется после его возникновения в течение короткого промежутка времени. Следовательно, и такой источник, даже при его наличии, как правило, не может принести пользы. Все это, несомненно, затрудняет установление мотива убийства из хулиганских побуждений. Однако о мотиве действий виновного позволяют судить сами его действия. Так как при убийстве речь идет о действиях виновного, направленных против другого человека — потерпевшего, то для установления мотива убийства приобретают определенное значение и действия последнего, а также отношения между виновным и потерпевшим.

Убийство из хулиганских побуждений зачастую является продолжением ранее совершенных хулиганских действий. Потерпевшими нередко оказываются граждане, указавшие хулигану на его недостойное поведение.

Потерпевшими при убийствах из хулиганских побуждений в ряде случаев оказываются и такие лица, которые перед убийством по собственной инициативе вообще не вступали в какой-либо контакт с виновным.

Характерным для каждого из указанных видов убийств является, во-первых, то, что о хулиганских побуждениях свидетельствуют действия виновного не только в момент убийства, но и до него, и, во-вторых, потерпевшими могут оказаться люди, которых виновный до убийства не знал. Характер первоначального соприкосновения виновного с потерпевшим может быть различным, но это различие не должно отражаться на квалификации убийств.

Встречаются другие случаи, когда, например, убийство из хулиганских побуждений совершено в связи с невыполнением знакомым человеком какого-то желания виновного.

Мотив тесно связан не только с умышленным характером действий виновного, но и с целью, которую он ставит перед собой, совершая преступле-

ние. Нельзя не согласиться с мнением С.В. Бородина, считающего, что убийство из хулиганских побуждений " ... может быть совершено как с прямым, так и с косвенным умыслом" [2, 54]. Некоторые юристы необоснованно утверждают, что косвенный умысел и хулиганские побуждения несовместимы. Совершая убийство из хулиганских побуждений с косвенным умыслом, виновный, хотя и не ставит перед собой цели убийства, которая имеется при прямом умысле, не исключает, что смерть потерпевшего в результате его действий все же может наступить. Вместе с тем, это не значит, что действия виновного при совершении убийства из хулиганских побуждений с косвенным умыслом бесцельны. Цель имеется, она состоит в совершении самого действия, направленного против личности потерпевшего, при безразличном отношении к возможному наступлению его смерти. Следовательно, убийство из хулиганских побуждений как с прямым, так и с косвенным умыслом нельзя называть бесцельным преступлением, что нередко встречается на практике.

Цель при убийстве из хулиганских побуждений не выходит за рамки основного состава убийства. Здесь убийство не является средством для достижения какой-то иной цели (помимо действия при косвенном и причинения смерти при прямом умысле), как это имеется, например, при убийстве из корыстных побуждений, которое в связи с этим может быть совершено только с прямым умыслом. Известно, что мотив всегда служит достижению цели и даже определяет ее. Поскольку при убийстве из хулиганских побуждений с косвенным умыслом имеется определенная цель, постольку есть основания считать, что в таких случаях имеется и мотив действия виновного.

Для правильной квалификации убийств по п. "б" ст. 93 УК важно отграничить хулиганские побуждения от других мотивов, и в частности от мотива мести на почве личных отношений. Этот вопрос чаще всего возникает в тех случаях, когда потерпевший своими

умышленными или неосторожными действиями причиняет виновному какую-либо "малозначительную" неприятность.

Однако нельзя считать, что хулиганские побуждения и месть несовместимы. Хулиганские побуждения могут содержать и мотив мести, не определяющий действий виновного. В тех же случаях, когда действия виновного определяются местью, равно как и любым другим мотивом, признание убийства совершенным из хулиганских побуждений исключается.

Другой мотив, от которого нередко при убийстве приходится ограничивать хулиганские побуждения, — ревность. Изучение практики показывает, что и при разрешении этого вопроса допускаются ошибки, чаще всего влекущие расширительное толкование мотива хулиганских побуждений.

В некоторых случаях суды, признавая, что убийство совершено из ревности, обосновывают применение п. "б" ст. 93 тем, что преступление совершено на улице в присутствии многих людей. В других случаях, наоборот, полагают, что убийство в изолированной квартире или в ином месте, но в отсутствие других лиц, не может признаваться совершенным из хулиганских побуждений. Фактически же место убийства для признания его совершенным из хулиганских побуждений не имеет значения во всех тех случаях, когда оно не оказывало влияния на изменение мотива.

Нельзя считать убийство совершенным из мести или ревности во всех тех случаях, когда виновный заранее для потерпевшей создает невыносимые условия совместного проживания: систематически пьянствует, издевается, выгоняет из дома и т. д. Убийство потерпевшей после ее ухода в результате стечения таких обстоятельств, как правило, следует признавать совершенным из хулиганских побуждений.

При расследовании и рассмотрении дел данной категории нередко возникает вопрос об ограничении убийства из хулиганских побуждений от убийства в ссоре или драке.

В литературе высказано мнение о том, что убийство в ссоре или драке должно всегда признаваться совершенным из хулиганских побуждений, если установлено, что виновный — инициатор и активная сторона преступления. Чаще всего по обстоятельствам преступления это может быть действительно так, но все же для признания убийства совершенным из хулиганских побуждений недостаточно сослаться на то, кто явился "инициатором" или "активной стороной" преступления, необходимо установить мотив действий виновного. Трудности состоят в том, что убийство из хулиганских побуждений зачастую совершается в ссоре или драке, в результате обстоятельства убийства из хулиганских побуждений и убийства в ссоре или драке почти всегда совпадают. Ошибки в квалификации убийств в этих случаях потому именно и происходят, что не уделяется внимание установлению мотива убийства, совершенного в ссоре и драке.

В абзаце 2 п. 9 постановления Пленума Верховного Суда Украины от 1 апреля 1994 года N 1 "О судебной практике по делам о преступлениях против жизни и здоровья человека" указывается, что умышленное убийство в ссоре или драке, которую начал потерпевший, а также умышленное убийство из ревности, мести и иных мотивов, возникших на почве личных отношений, хотя при этом и был нарушен общественный порядок, нельзя рассматривать как совершенное из хулиганских побуждений.

В литературе высказано мнение о том, что если хулиганство сопряжено с убийством, то действия виновного квалифицируются только по статье, предусматривающей ответственность за убийство. Однако с этим вряд ли можно полностью согласиться. Как уже отмечалось, убийство из хулиганских побуждений нередко является продолжением ранее совершенных хулиганских действий либо они продолжаются после убийства.

Из постановления Пленума Верховного Суда Украины от 1 апреля 1994

года N 1 (абз. 2 п. 9) следует, что если, кроме убийства из хулиганских побуждений, виновное лицо совершило иные умышленные действия, грубо нарушающие общественный порядок и выражающие явное неуважение к обществу, содержание необходимо квалифицировать по совокупности преступлений, предусмотренных п. "б" ст. 93 и соответствующей частью ст. 206. Следовательно, рекомендации о квалификации убийства из хулиганских побуждений только по одной статье, предусматривающей ответственность за убийство, правильны лишь для тех случаев, когда речь идет не о хулиганстве, сопряженном с убийством, а об убийстве из хулиганских побуждений.

"Квалифицировать по совокупности преступлений следует, в частности, действия лица, которое из хулиганских побуждений умышленно лишило жизни одного потерпевшего, а другим причинило телесные повреждения, либо лица, совершившего умышленное убийство после того, как потерпевший попытался избежать или пресечь продолжение хулиганских действий в отношении себя" [3, 390].

Как вытекает из абз. 3 п. 10 указанного выше Постановления, умышленное убийство лица, пресекавшего хулиганские действия в отношении других потерпевших, необходимо квалифицировать только по п. "в" ст. 93 (без дополнительной квалификации по п. "б" ст. 93). Хулиганство и последующее убийство лица, пресекавшего эти действия, образуют совокупность преступлений, предусмотренных соответствующей частью ст. 206 и п. "в" ст. 93 или ст. 190-1 УК.

Рассмотрение вопросов квалификации убийства из хулиганских побуждений позволяет сделать следующие выводы:

1) для применения п. "б" ст. 93 УК важное значение имеет анализ характера действий виновного в момент убийства, перед ним и после его совершения в совокупности;

2) мотив убийства из хулиганских

побуждений с внешней стороны характеризуется неспровоцированным нападением на потерпевшего, отсутствием поводов к нападению и убийству;

3) убийство из хулиганских побуждений может быть совершено как с прямым, так и с косвенным умыслом;

4) совершая убийство из хулиганских побуждений, виновный не преследует достижения какой-либо цели (помимо самого действия при косвенном и причинения смерти при прямом умысле);

5) для признания убийства совершенным из хулиганских побуждений необходимо исключить другие мотивы, определяющие поведение виновного;

6) место совершения убийства для применения п. "б" ст. 93 УК не имеет значения;

7) убийство из хулиганских побуждений может быть квалифицировано по п. "б" ст. 93 и ст. 206 УК при реальной совокупности хулиганства и убийства, в других же случаях применяется лишь п. "б" ст. 93 УК;

8) действия виновного, совершившего умышленное убийство лица, пресекавшего его хулиганские действия в отношении других потерпевших, квалифицируются по п. "в" ст. 93 и дополнительной квалификации по п. "б" ст. 93 не требуют;

9) убийство лица, последовавшее после пресечения им хулиганских действий виновного, должно квалифицироваться по совокупности преступлений, предусмотренных соответствующей частью ст. 206 и п. "в" ст. 93 или ст. 190-1 УК.

Література

1. Данишин И. Н. О мотивах хулиганства // *Правоведение*. — 1965. — N 2. — С. 172–174.
2. Бородин С. В. *Квалификация убийства по действующему законодательству*. — М., 1966. — 252 с.
3. *Уголовный кодекс Украины : Научно-практический комментарий*. — К., 1998. — 1088 с.

О. С. Сотула, аспірант

Одеський національний університет,
кафедра кримінально-правових дисциплін та судово-правоохоронних органів,
Французький бульвар, 24/26, Одеса, 65058, Україна

ПОСЯГАННЯ НА ЖИТТЯ ДЕРЖАВНОГО ДІЯЧА: ПРОБЛЕМИ ВИЗНАЧЕННЯ ТА КВАЛІФІКАЦІЇ

Досліджено проблему посягання на життя державного діяча, історичного розвитку законодавства щодо цієї категорії злочинів, ознаки та елементи складу цього злочину. Зроблено спробу розмежувати власне посягання на життя державного діяча та суміжні склади злочину. Робиться висновок про необхідність вдосконалення норми КК України про відповідальність за посягання на життя державного діяча.

Ключові слова: кримінальне право, кримінальна відповідальність, посягання та погроза посягання на життя державного діяча.

Ситуація у сфері боротьби із злочинами, що загрожують життю та здоров'ю державних і суспільних діячів в Україні є досить складною. На це впливає ціла низка економічних, соціальних та суспільно-політичних факторів.

Україна переживає перехідний період розвитку, в основі якого лежить перерозподіл власності, у першу чергу державної, і цей процес прямо впливає на долі та інтереси всіх громадян нашої держави, визначає поведінку як окремих осіб, так і значних соціальних, етнічних та професійних груп населення. В суспільстві формуються умови соціального протистояння, формується особливий стан масової свідомості, неадекватна оцінка реальної дійсності, поширюються настрої невпевненості, заляканості та агресивності. У суспільстві формується культ насильства, і політичний екстремізм щодо влади стає невід'ємною частиною менталітету українського народу. Тому все частішими стають випадки вчинення насильницьких дій стосовно державних та громадських діячів у зв'язку з їх державною та громадською діяльністю [1, 6-7].

У такій ситуації однією з умов забезпечення стабільності та надійності державної влади є ефективна охорона

представників цієї влади від злочинних посягань на їх життя та здоров'я.

Відповідальність за посягання на життя та здоров'я представників державної влади України передбачена в українському кримінальному законодавстві у ст.58 Кримінального кодексу (далі КК). ("Посягання на життя державного діяча"), п."в"ст.93 КК ("Навмисне вбивство, вчинене у зв'язку з виконанням потерпілим службового або громадського обов'язку"), ст.1901 КК ("Посягання на життя судді, працівника правоохоронного органу у зв'язку з виконанням ними службових обов'язків, а також члена громадського формування по охороні громадського порядку або військовослужбовця у зв'язку з діяльністю, пов'язаною з охороною громадського порядку"). Відповідальність за загрозу вчинення таких дій передбачена ст.190 КК ("Загроза або насильство у відношенні посадової особи, громадського працівника або громадянина, що виконує громадський обов'язок"). Кримінальним законом передбачена відповідальність за посягання на життя іноземних державних діячів (ст.59 КК "Посягання на життя представника іноземної держави").

Здається, кримінальне законодавство досить повно та всебічно забезпечує

охорону державно-владних відносин, але, на наш погляд, у світлі суспільно-політичних та соціально-економічних змін, що здійснюються у державі, ці норми потребують суттєвого доопрацювання. І найбільшою мірою це стосується норм, які визначають відповідальність за посягання на життя державних діячів як України, так і іноземних держав.

У радянський період, починаючи з 1922 року, коли було прийнято "Уголовный кодекс РСФСР", встановлюється кримінальна відповідальність за посягання на життя представників влади — ст.64 "Терористичний акт проти представників Радянської влади або діячів революційних робітничо-селянських організацій" (до цього боротьба з терористичними актами здійснювалася на підставі постанови РНК від 5 вересня 1918 року "Про червоний терор")[2, 46–47].

У наступних чинних кримінальних кодексах, що приймаються у СРСР, таке визначення не зазнає суттєвих змін, і у Кримінальному Кодексі УРСР 1961 року було формулювання у такій редакції:

"Стаття 58. Терористичний акт.

Вбивство державного або громадського діяча або представника влади, вчинене у зв'язку з його державною або громадською діяльністю, з метою підризу або послаблення Радянської влади...". Цією статтею було передбачено кримінальну відповідальність за спричинення тяжкого тілесного ушкодження цим особам, за тих же умов.

Уперше у самостійний склад злочину було виділено терористичний акт проти представника іноземної держави з метою провокації війни або міжнародних ускладнень (ст.59 КК УРСР)[3, 61–62].

Принципово визначення змінюється лише після проголошення незалежності України, коли для правового захисту її суверенітету, конституційного ладу, внутрішньої і зовнішньої безпеки Верховна Рада України приймає Закон України "Про внесення змін та доповнень до Кримінального ...кодексу України" від 17 червня 1992 року, де ст.58 КК викладена в редакції, в якій взагалі

відсутнє поняття терористичного акту, хоча, наприклад, у Кримінальному кодексі Російської Федерації 1996 року посягання на життя державного або громадського діяча, що вчинене з метою припинення його державної або іншої політичної діяльності або із помсти за таку діяльність визначається як терористичний акт [4, 187].

Але чи завжди посягання на життя державного діяча, якщо воно і пов'язане з його політичною діяльністю, можна кваліфікувати як злочин терористичної спрямованості? Ми вважаємо, що ні.

Існує певна різниця між політично мотивованим вбивством та терористичним актом.

З визначення тероризму [5, 154–155], можна зробити висновок, що терористичний акт виступає як засіб створення обстановки напруження та залякування щоб примусити владу до якихось дій або до відмови від них, тоді як при політичному вбивстві злочинці досягають своєї мети лише самим фактом вчинення посягання на життя державного діяча, і все вирішується автоматично в результаті наслідків, що настають. Тому, з одного боку, зарахування до терористичних актів будь-яких політично мотивованих вбивств веде до необґрунтованого поширення змісту поняття "терористичний акт". З іншого боку, наявність у диспозиції статті, що встановлює відповідальність за посягання на життя державних та громадських діячів терміну "терористичний акт" веде до того, що при такому визначенні за межами дії такої статті залишаються політично мотивовані вбивства вказаних осіб, в яких відсутні ознаки терористичної спрямованості дій злочинців.

Цілком доцільно у проекті Кримінального кодексу України окремо вміщені — стаття, що встановлює відповідальність за посягання на життя державного діяча (ст.112 проекту КК) та стаття, що встановлює відповідальність за вчинення тероризму (ст.231 проекту КК) [6, 11], що дає можливість диференціювати, скажімо, просто політичне вбивство та вбивство політичного діяча, в якому наявні ознаки тероризму.

Ще однією відмінної рисою українського чинного законодавства, встановлює кримінальну відповідальність за посягання на життя державних діячів є те, що у Кримінальному кодексі чітко визначено коло вищих посадових осіб України, які можуть бути потерпілими від злочину, вказаного у диспозиції ст. 58 КК (ст. 112 проекту КК).

У такій принциповій позиції українського кримінального закону є свої як позитивні, так і негативні аспекти.

Позитивне. Наприклад, у Кримінальному кодексі Російської Федерації 1996 року потерпілими від злочину, що передбачає відповідальність за посягання на життя державного або громадського діяча (ст. 277 КК РФ), можуть бути державні (особи, що займають достатньо високу посаду у державі: представники вишого керівництва Російської Федерації, члени Уряду, заступники міністрів або керівники інших відомств, члени парламенту та інші керівні працівники такого рівня) або громадські діячі (керівники та видатні члени різних громадських організацій та партій) [7, 673–674].

Уже з першого погляду зрозуміло, що така диспозиція не є вдалою. Невизначеність та суб'єктивність оцінки типу "керівні працівники такого рівня" або "видатні члени різних громадських організацій та партій" дають можливість віднести до потерпілих від цього злочину будь-яку особу, яка має більш-менш значні повноваження як у державно-владній, так і суспільно-політичній сфері. У такому випадку ця стаття КК РФ може втратити свою специфіку і її дія може вийти за межі тієї групи злочинів, до якої вона віднесена (Глава 29. "Злочини проти основ конституційного устрою та безпеки держави") [8, 307–319].

В українському законодавстві, як вже вказувалося, коло таких осіб є чітким і вичерпним, що не дає можливості так широко тлумачити цей перелік, як це можливо у Кримінальному кодексі Російської Федерації.

Негативне. Україна знаходиться на етапі активного державотворення, тому, на нашу думку, перелік вищих посадових

осіб, що підпадають під кримінально-правову охорону ст. 58 КК України, згідно з Законом України "Про внесення змін та доповнень до Кримінального ... кодексу України" від 17 червня 1992 року, потребує певного коригування. Якими державними міркуваннями можна пояснити відсутність у цьому переліку Голови чи судді Вишого арбітражного суду? Адже ці державні діячі наділені повноваженнями державного масштабу і рішення, що приймаються ними у відповідній державно-владній сфері, можуть суттєво впливати на стратегію розвитку нашої держави. На наш погляд, таку ситуацію можна пояснити лише тим, що у 1992 році, у силу соціально-економічних, політичних перетворень та новизни завдань, поставлених перед цим державним інститутом, їх "політична вага" і впливовість тільки набирали обертів. Тому, на нашу думку, доцільно ввести їх до переліку вищих посадових осіб держави, чиє життя і здоров'я охороняється спеціальною кримінально-правовою нормою, передбаченою ст. 58 КК України.

Щодо громадських діячів, то так склалося на Україні, що практично всі лідери дійсно впливових політичних партій або громадських рухів є народними депутатами України, тобто їх життя охороняється спеціальною кримінально-правовою нормою, передбаченою ст. 58 КК України.

В останній час досить поширеними стали випадки погроз (які інколи мають відкритий, публічний характер), посягання на життя та застосування інших форм насильства як до державних та громадських діячів нашої держави, так і до осіб, що користуються міжнародним захистом, з метою впливу на їх діяльність.

Щодо державних діячів України, то за погрозу вбивством, нанесенням тяжких тілесних ушкоджень або знищення майна шляхом підпалу застосовану з метою припинення службової або громадської діяльності або зміни її характеру в інтересах того, хто загрожує, ч. 1 ст. 190 КК передбачає відповідальність у вигляді двох років позбавлення волі. Погрози на адресу суддів

(ст. 1762 КК) та працівників правоохоронних органів (ст. 1892 КК) передбачають покарання у вигляді позбавлення волі до трьох років. Таке положення збережено і в проекті нового Кримінального кодексу. Як справедливо зауважив В. Ємельянов: "Виходить, що за публічно висловлені погрози на адресу представників центральних органів влади в цілях примусити їх прийняти будь-яке рішення або відмовитися від нього, що викликало занепокоєння населення, відповідальність може бути значно меншою, ніж за погрози, висловлені конфіденційно працівнику правоохоронного органу з помсти і без будь-якого примусу до чого-небудь" [9, 99].

Зважаючи на це, вважаємо доцільним, щоб кримінальна відповідальність за погрози, що висловлені в адресу державних діячів, вказаних у ст. 58 КК (ст. 112 проекту КК), повинна бути передбачена у цій же статті як частина друга.

Враховуючи вищевикладене, вважаємо, що ст. 58 КК (ст. 112 проекту КК) може бути викладена в такій редакції:

"Посягання на життя Президента України, Голови, заступника голови Верховної Ради України, народного депутата України, прем'єр-міністра України, члена Уряду України, Голови чи судді Конституційного суду України, Верховного суду України, Вищого арбітражного суду України, Генерального прокурора України, вчинене у зв'язку з їх державною діяльністю, —

карається позбавленням волі на строк від десяти до п'ятнадцяти років з конфіскацією майна чи без такої або довічним позбавленням волі з конфіскацією майна чи без такої.

Погроза посяганням на життя осіб, вказаних у частині першій цієї статті, з метою впливу на їх діяльність або на діяльність держави чи органів, які вони представляють, — карається позбавленням волі на строк до п'яти років".

Щодо представників іноземних держав, у чинному Кримінальному кодексі взагалі відсутня норма, яка б передбача-

ла відповідальність за погрози цим особам.

Тому вважаємо за необхідне доповнити ст. 59 КК (ст. 390 проекту КК) України частиною другою в такій редакції:

"Погроза посяганням на життя представника іноземною державою з метою впливу на його діяльність або на державу, яку він представляє, або з метою викликати міжнародні ускладнення, —

карається позбавленням волі на строк до п'яти років".

Література

1 Корчинский А., Семенов Д. Наталья Ветренко забросали гранатами, а Бориса Олейника застрелили! // *Сегодня.* — 1999. — 5 жовтня. — С. 6—7.

2 Клягин В.С. *Ответственность за особо опасные государственные преступления.* — Минск: Высшая школа, 1973. — 280 с.

3 Уголовный кодекс Украинской ССР: *Офиц. текст с изм. и доп. по состоянию на 1 июня 1983г.* — К.: Политиздат Украины, 1983. — 215 с.

4 Уголовное законодательство Российской Федерации со сравнительным анализом статей УК Российской Федерации (1996г.) и УК РСФСР (1960г.) / Р.М. Асланов и др.(сост.); Санкт — Петербургский ун-т. Юрид. и спец. юрид. фак. — СПб: Изд-во С.-Петербургского ун-та, 1996. 372 с.

5 Ємельянов В. *Тероризм і злочини терористичної спрямованості.* — Х.: Рубікон, 1997. — 176 с.

6 Проект Кримінального кодексу України (підготовлений робочою групою Кабінету Міністрів України) // *Іменем закону.* — 1994. — 16 грудня. — С. 1-16.

7 Коментарій к Уголовному кодексу Российской Федерации / *Отв. ред. А.В. Наумов.* — М.: Юристъ, 1996. — 824 с.

8 Уголовное право / С.В. Дьяков, А.А. Игнатьев, В.В. Лунеев, С.И. Никулин / *Под общ. ред. А.И.Долгова.* — М.: НОРМА-ИНФРА. М, 1999. — 416 с.

9 Ємельянов В. *Кримінальна відповідальність за злочини терористичної спрямованості проти державних діячів // Право України.* — 2000. — № 1. — С. 99.

О. С. Сотула

Одесский национальный университет,
кафедра уголовно-правовых дисциплин и судебно-правоохранительных органов,
Французский бульвар, 24/26, Одесса, 65058, Украина

**ПРОБЛЕМЫ ОПРЕДЕЛЕНИЯ И КЛАССИФИКАЦИИ
ПОСЯГАТЕЛЬСТВА НА ЖИЗНЬ ГОСУДАРСТВЕННОГО ДЕЯТЕЛЯ**

РЕЗЮМЕ

В статье проводится размежевание посягательства на жизнь государственного деятеля и смежных составов преступлений. Делается вывод о необходимости усовершенствования нормы уголовного законодательства Украины об ответственности за посягательство на жизнь государственного деятеля; в частности уголовная ответственность за угрозы, которые высказаны в адрес государственных деятелей и представителей иностранных государств, должна быть предусмотрена в этой же статье как часть вторая.

Ключевые слова: уголовное право, уголовная ответственность, посягательство и угроза посягательства на жизнь государственного деятеля.

Д. В. Бараненко, здобувач

Одеський національний університет,
кафедра кримінально-правових дисциплін та судово-правоохоронних органів,
Французький бульвар, 24/26, Одеса, 65058, Україна

К ВОПРОСУ ОБ ОГРАНИЧЕННОЙ ВМЕНЯЕМОСТИ

Проанализированы некоторые проблемные аспекты вопроса законодательного закрепления уголовно-правовой категории ограниченной вменяемости. Предлагаются возможные пути разрешения вопросов, которые могут возникнуть при законодательном закреплении формулы ограниченной вменяемости и ее реализации на практике.

Ключевые слова: вменяемость, ограниченная вменяемость, психические аномалии, аномальный субъект преступника.

Построение на Украине правового государства, демократические преобразования, которые происходят в нашем обществе, стремление правосудия к максимальной индивидуализации приговоров, которые выносятся судом, поднимают ряд проблемных вопросов в сфере реализации одного из основополагающих принципов уголовного права — принципа индивидуализации наказания. Разрешение этих вопросов требует дальнейших разработок как в области юриспруденции, так и в области судебной психиатрии. Важной и сложной задачей является исследование контингента лиц с психическими нарушениями непсихотического уровня, которые совершили правонарушение.

Доктрина уголовного права Украины и отечественная судебная психиатрия признают, что общественно опасное деяние может быть совершено лицом либо в состоянии вменяемости, либо невменяемости. Вместе с этим, некоторые теоретические разработки в области науки уголовного права и судебной психиатрии, а также практика правоприменения свидетельствует о том, что подобное отражение в уголовном законе вопроса о субъекте преступления не соответствует реалиям.

Так, например, в результате исследований, проводимых юристами и психиатрами, установлено, что среди совершив-

ших преступление и признанных вменяемыми, большой процент составляют лица, страдающие различными психическими аномалиями [1, 74]. Психические аномалии, так называемые психические нарушения непсихотического уровня, не достигающие уровня душевного заболевания, ограничивают возможность сознательной регуляции инкриминируемого противоправного деяния по причине недостаточности или дисфункции взаимодействия отдельных слагаемых целевого действия (планирование, контроль, коррекция поведения) [2, 102]. Было отмечено, что подобное состояние влияет на поведение лиц, страдающих психическими аномалиями: они легче усваивают антиобщественные формы поведения, вовлекаются в преступную деятельность, неадекватно реагируют на ситуацию, неправильно оценивают поведение окружающих [1, 75].

Данные о распространенности расстройств психической деятельности среди всех преступников и их отдельных категорий у различных исследователей разные и колеблются в значительных пределах. Но необходимо отметить несомненный факт, что лиц с дефектной психикой среди правонарушителей немало [3, 10]. Подобное состояние не исключает вменяемости, но и не брать его во внимание нельзя, а это

обуславливает необходимость не только фактического, но и юридического его признания [4, 133].

Единства взглядов на решение данной проблемы сегодня не существует. Существующие точки зрения сводятся к следующему: психические аномалии должны быть включены в уголовное законодательство как обстоятельство, которое смягчает вину; психические аномалии одновременно должны быть показателем для принудительного лечения в соответствующих медицинских учреждениях; должны быть созданы специальные исправительно-трудовые учреждения для осужденных с психическими аномалиями; необходимо введение в уголовное право категории ограниченной вменяемости и признание обвиняемых с психическими аномалиями ограниченно вменяемыми [2, 103]. Наиболее последовательным представляется предложение о введении в уголовный закон категории ограниченной вменяемости, с указанием на определенные правовые последствия для лиц, находящихся при совершении преступления и после него в подобном состоянии.

Вместе с тем, вопрос о законодательном закреплении категории ограниченной вменяемости всегда вызывал дискуссии. Сталкиваются с этой проблемой и в судебной психиатрии, признавая наличие среди лиц, поступающих на судебно-психиатрическую экспертизу, большой группы с пограничными состояниями. Но ограниченная вменяемость — это прежде всего проблема юридическая, вопрос о психических аномалиях должен получить юридическое решение [5, 258]. Существуют различные варианты его правового решения в законодательстве зарубежных государств. Так, например, законодатели Российской Федерации, фактически признавая ограниченную вменяемость, не отражают само ее наименование в нормах кодекса [6, 43].

В соответствии со ст. 22 Уголовного Кодекса РФ, ограниченная вменяемость укладывается в границы вменяемости субъекта, и ее главным отличительным признаком является возможность лица

осознавать свои действия, руководить ими, но в силу психического заболевания ограничена способность к полноценной психической деятельности. Лицо, признанное судом ограниченно вменяемым несет уголовную ответственность на общих основаниях, а при назначении наказания суд учитывает степень осознания лицом фактической стороны и общественной опасности совершенного им деяния. Кроме того, выделяя понятие "ограниченная вменяемость" из общего числа психических расстройств, законодатель РФ прежде всего дает возможность следствию и суду относиться к лицам, страдающим психическими заболеваниями дифференцированно [7, 43].

У законодательного закрепления уголовно-правовой категории ограниченной вменяемости есть свои противники, аргументы которых были в своей основе сформулированы около столетия назад виднейшими криминалистами и психиатрами. На наш взгляд, наиболее существенным из них представляется сложность установления той меры, в которой субъект будет признаваться ограниченно вменяемым. Формулировки типа "неспособность в полной мере осознавать характер и значение своих действий или руководить ими" [6, 43] крайне неубедительны.

Как известно, Верховной Радой Украины обсуждался в третьем чтении проект УК Украины. Одной из новелл проекта является закреплённая в ст. 15 уголовно-правовая категория "ограниченной вменяемости" [8, 2].

В связи с разработкой и пересмотром проекта исследователями высказываются также мнения, что сегодня мы не готовы к законодательному закреплению ограниченной вменяемости, так как отсутствует ее научное сопровождение [9, 38].

Все это указывает на то, что вопрос введения в УК формулы ограниченной вменяемости представляет огромную сложность и сегодня, даже когда он почти разрешен законодателем. Из сложности вопроса вытекает необходимость его углубленной разработки.

Думается, необходимо предположить возникновение и иных проблемных вопросов, которые могут возникнуть при юридическом закреплении ограниченной вменяемости и ее реализации на практике. Таковым, на наш взгляд, является вопрос о совместимости закрепленной в Проекте формулы ограниченной вменяемости с положениями иных отраслей права.

Так, например, среди лиц, имеющих психические расстройства непсихотического уровня, есть такие, которые сегодня признаются вменяемыми и по приговору суда отбывают наказание в местах лишения свободы в общем порядке. Выраженность психических нарушений таких осужденных неоднородна: от легких нестойких изменений, которые граничат с психической нормой, до ярко выраженных, пограничных с психической патологией. Существует мнение, что по отношению к лицам, страдающими психическими аномалиями, граничащими с психической патологией, нормы уголовно-исправительного права не достигают своей цели — исправления и перевоспитания осужденного, так как последний в силу своей психической неполноценности не в состоянии в полной мере воспринимать и выполнять требования, заключенные в этих нормах [10, 66—67]. При официальном признании доктриной уголовного права формулы ограниченной вменяемости потребуются качественно иной подход к данной проблеме — потребуются ее законодательное разрешение. В свете этого, будет необходимо не только своевременно разработать и законодательно закрепить соответствующие изменения в нормах уголовно-исправительного права, но и создать соответствующие специальные условия для содержания контингента лиц, страдающих психическими аномалиями, в местах лишения свободы, что несомненно потребует времени и материальных затрат.

Таковым решением, на наш взгляд, может являться введение в уголовно-исправительное право предложенной В.Мельник такой правовой категории

как уголовно-правовая недееспособность [10, 67].

Кроме этого закрепление в действующем уголовном законе нормы, содержащей формулу ограниченной вменяемости, вызовет значительное увеличение потока лиц, направляемых на комплексную психолого-психиатрическую экспертизу. Это, может быть, будет обусловлено не только тем, что увеличится количество потенциальных подэкспертных, но и тем, что для практических работников правоохранительных органов "визуальное" определение более "тонких" внешних проявлений таких патологий психики, как пограничные состояния представит значительную сложность. На месте следователя, для того, чтобы не допустить неполноты расследования, что является браком в его работе, будет логичным направление на комплексную психолого-психиатрическую экспертизу всех подследственных лиц, которые у него вызывают сомнение по поводу адекватного восприятия окружающего мира. Подобная ситуация может явиться определенным препятствием для надлежащего выполнения норм уголовно-процессуального права в части процессуальных сроков, так как учреждения, проводящие судебные психолого-психиатрические экспертизы не смогут в будущем пропустить увеличившийся поток подэкспертных.

Думается, решением этого вопроса может быть не только усиление материальной базы и повышения квалификации кадров учреждений, проводящих судебные комплексные психолого-психиатрические экспертизы, но и соответствующая научная и методическая подготовка сотрудников правоохранительных органов, которые будут сталкиваться в процессе своей деятельности с лицами, имеющими психические аномалии, граничащие с патологией.

В разрешении подобных вопросов (так как диагностика пограничных состояний отличается тонкостью и требует наличия специальных познаний в области психиатрии и качественно иной методики), могут оказывать помощь психологи и психиатры на месте,

для чего необходимо создать условия их оптимального сотрудничества с работниками правоохранительных органов. Вместе с этим, необходимо предварительно выработать единые, четкие критерии и методики оценки состояния испытуемых, ибо недопустимо оставлять эти оценки на долю практики, когда могут пострадать люди невиновные в совершении преступлений.

Каждому следователю будет нелишним еще раз на самом начальном этапе расследования интересоваться психическим состоянием подозреваемого или обвиняемого, более подробно и внимательно изучать характеризующие его данные. Ведь наличие у подследственного психического заболевания влечет обеспечение защитником в обязательном порядке, проведение экспертиз, выбор тактических приемов расследования с учетом психического состояния подследственного и многое другое [7, 44].

В свете этого представляется перспективным развитие такой сравнительно молодой науки как судебная психология. Ведь судебно-психиатрическая и судебно-психологическая экспертизы четко различаются по поставленным перед ними задачам и методам исследований, в силу чего между ними зачастую остается пробел в исследованиях при проведении комплексной судебной психолого-психиатрической экспертизы [5, 8].

При законодательном разрешении проблемы ограниченной вменяемости представляется более актуальной профилактика преступности среди лиц с психическими аномалиями. Ведь согласно данным литературы психические аномалии не только не исчезают, а напротив, их становится больше [1, 74]. Многими исследователями отмечается рост зарегистрированных нервно-психических расстройств, что связывается с негативными последствиями научно-технического прогресса, урбанизацией, общей психической напряженностью [3, 11]. Немало их и в среде несовершеннолетних правонарушителей [11, 59].

Все это указывает на то, что проблемный вопрос законодательного закрепле-

ния ограниченной вменяемости требует не только его научного обоснования, но и соответствующего материального обеспечения в будущем, без чего полноценная реализация нормы права невозможна. На наш взгляд, законодательное закрепление такой уголовно-правовой категории как ограниченная вменяемость требует обеспечения соответствующей материальной базы и длительной подготовки, которая может выразиться в реализации комплексных программ по органичному введению в законодательство указанной нормы права.

Література

1. Уголовный закон: опыт теоретического моделирования. — М., 1988. — 274 с.
2. Мельник В. До проблеми обмеженої осудності // *Право України*. — 1999. — № 2. — С. 102–103.
3. Антонян Ю.М. Бородин В.Б. Преступность и психические аномалии. — М., 1987. — 206 с.
4. Пояснювальна записка до проекту Кримінального кодексу України, підготовленого робочою групою Кабінету міністрів України // *Українське право*. — 1997. — № 2. — С. 127–157.
5. Балабанова Л.М. Судебная психопсихология. — Харьков, 1998. — С. 8, 258.
6. Судебная психиатрия / Отв. ред. А.С. Дмитриев Т.В. Клименко — М.: Юрист, 1998. — 406 с.
7. Мустаханов Р. Вопросы ограниченной вменяемости по УК РФ // *Законопослушность*. — 1998. — № 7. — С. 43–44.
8. Проект Кримінального кодексу України. // *Українське право*. — 1997. — № 2. — С. 5–127.
9. Музыка А. Ще раз про обмежену осудність // *Право України*. — 1998. — № 4 — С. 38.
10. Мельник В. До проблеми виконання покарання засудженим з психічними аномаліями в умовах ВТУ // *Право України*. — 2000. — № 5. — С. 66–67.
11. Антонян Ю.М. и его профилактика // *Вопросы борьбы с преступностью*, Виноградов М.В. Голурмб Ц.А. Преступное поведение лиц с психическими аномалиями. — 1980. — Выпуск 32. — С. 52–63.

Г. С. Васильченко, аспірант

Одеський національний університет,
кафедра кримінально-правових дисциплін та судово-правоохоронних органів,
Французький бульвар, 24/26, Одеса, 65058, Україна

СТРАХ ПЕРЕД ПРЕСТУПНОСТЮ В СОВРЕМЕННОМ ОБЩЕСТВЕ

Статья посвящена анализу проблемы страха перед преступностью с позиций уголовно-правовой науки и психологии, рассматривает причины, особенности проявления и значение этой проблемы для современного общества.

Ключевые слова: страх, преступность, средства массовой информации, жертва, психология.

Страх стать жертвой преступления представляет большую социальную проблему во многих странах мира. И если эта проблема ранее не вызывала особенного интереса у представителей уголовно-правовой теории и практики, то с развитием криминологии (а в особенности виктимологии) исследования в этой области стали проводиться достаточно часто. Это объясняется, однако, не только прогрессом в развитии современной виктимологии, но и специфичностью самой проблемы. Во-первых, страх перед преступностью, является одним из ее последствий, с другой стороны оказывает влияние на саму преступность, ее состояние и динамику развития. Во-вторых, особый интерес вызывает изучение механизма и причин возникновения самого состояния страха, как особенности эмоциональной сферы человеческой психики перед таким специфичным явлением как преступность.

Следует отметить, что большая часть таких исследований проводится в странах Западной Европы и в США. Например, библиографический указатель Национального института юстиции США насчитывает более двух тысяч наименований работ, связанных с исследованием проблем страха перед преступностью.

К сожалению, в отечественной науке этой проблеме уделяется гораздо

меньше внимания, хотя ее актуальность не подлежит никаким сомнениям.

Говоря о страхе перед преступностью, нельзя не остановиться на некоторых особенностях страха как такового, страха, как одной из интереснейших человеческих эмоций.

Страх, являясь эмоцией, свойственной человеку с момента рождения и сопровождающей его в течение жизни, тем не менее, постоянно трансформируется. Это связано с тем, что на "базовые" (врожденные) человеческие страхи накладываются так называемые культурные страхи, являющиеся результатами обучения. Таким образом, существование страха перед преступностью основывается на естественном человеческом страхе перед неизвестными предметами и людьми, является производным от природного стимула страха — новизны. На эти природные страхи "накладываются" страхи, обусловленные опытом социализации.

Страх является неизбежной принадлежностью жизни человека. Постоянно изменяясь, он сопровождает его от рождения до смерти. История человечества от прошлого до настоящего состоит из попыток преодолеть, уменьшить, пересилить или обуздать страх. Хотя страх и неотступно пронизывает нашу жизнь, это не обязательно означает, что мы продолжительное время осознаем его.

Он может возникать в сознании лишь на мгновение, концентрируясь на внутренних и внешних переживаниях. Мы имеем склонность с помощью различной развивающейся техники смягчать, успокаивать и отрицать страх. Страх существует независимо от культуры и уровня развития народа или его отдельных представителей; единственное, что изменяется, — это объекты страха. Если раньше человек испытывал страх перед силами природы, будучи беззащитным перед нею, перед угрожающими демонами и могущественным Богом, то теперь мы боимся самих себя. Представляется иллюзией, что прогресс и в равной степени регресс имеют влияние на наши страхи. Но следствием (прогресса или регресса) являются новые страхи. Переживание страха содержится в самом нашем существовании.

Почти неизменными объектами страха в течение тысячелетий оставались страх темноты, смерти, бедности, страх перед преступниками; чуть меньше стали пугать людей природные явления и некоторые болезни, с которыми научилась бороться медицина.

В конце 1989 года группа социологов разработала программу исследования под условным названием "Советский человек", в рамках которой были определены темы наиболее актуальных страхов населения страны. В процентах от числа опрошенных, на вопрос: "Чего вы больше всего боитесь?" картина выглядела следующим образом (в сокращении):

- 1) болезни близких — 60%
- 2) войны — 48%
- 3) стихийных бедствий — 42%
- 4) болезней — 41%
- 5) старости — 30%
- 6) произвола властей — 23%
- 7) боли, мучений — 19%
- 8) бедности — 17%
- 9) собственной смерти — 15%
- 10) преступников — 15%
- 11) гнева Божьего — 8% [1, 7].

Как видим, на первых пяти позициях в этом списке страхи общечеловеческие, с которыми никакой прогресс не справится. Во "втором ряду" занимают

места страхи, которые именно с этим прогрессом и связаны. Примечательно, что в нашем обществе конца 80-х годов страх перед произволом властей (усиленный опасениями насчет возврата к массовому террору) распространен больше, чем страх перед преступниками. Как показал анализ, с ростом образования ослабевают страхи "первого ряда", а также страх гнева Божьего, зато растут страхи перед болью, унижениями, произволом, репрессиями, то есть перед искусственно созданными социогенными факторами.

Когда спустя несколько лет — в 1992 году — опрос повторили, выяснилось, что картина актуальных страхов несколько изменилась. Чаще всего тогда людей тревожило будущее детей, на втором месте оказался страх перед преступностью, затем страх возврата к массовым репрессиям, голоду, анархии. Как видим, страх перед преступностью значительно возрос и стал для человека значительно актуальней, чем, например, страх старости или болезни.

Существование страха перед преступностью, как своеобразной формы общественного сознания, вызвано различными социальными причинами: социальными изменениями в обществе, структурой общественных отношений, образом жизни, занятостью, жилищными условиями, средствами массовой информации. На индивидуальном уровне играет важную роль личностные особенности человека, связанные с его предрасположенностью, особенностям восприятия, мышления.

Каковы причины этого страха? Во-первых, исконен человеческий страх перед всем, ему неизвестным, а преступность, несмотря на все исследования, для обычного человека такой и остается; во-вторых, страх за свою жизнь в случае насильственного преступления; в-третьих, страх потерять какую-либо ответственность; в-четвертых, страх быть обманутым и, тем самым, поставить под сомнение свою значительность; в-пятых, страх быть униженным преступником; в-шестых, страх перед возможной оглаской преступления (если оно заде-

вает честь и достоинство человека). Как видим, страх перед преступностью вполне обоснован логически и каждый человек имеет основания испытывать подобный страх [2, 218]. Однако, в последнее время мы часто наблюдаем страх перед потенциальной возможностью стать жертвой преступления гипертрофируется до патологического уровня. Патологический страх перед преступностью выражается в панике, навязчивых фобиях стать жертвой, в восприятии любого окружения как социально опасного, в неадекватных агрессивных реакциях. В психологии такой страх еще называют фатальным. М. Литвак пишет: "Страхи могут возникать тогда, когда имеется угроза для физического существования субъекта. Когда они становятся чрезмерными, человек без всяких на то оснований начинает бояться простудиться, пострадать от хулиганов и т.д. Если человек эти страхи не преодолевает, случится именно то, чего он опасается" [3, 47–49]. Некоторые люди прямо-таки притягивают к себе криминальные ситуации — некоторые женщины чаще других становятся объектом сексуального насилия, некоторые мужчины — жертвами хулиганских нападений и т.д. Психологи установили, что человек, боящийся преступников, как бы подает им невербальные сигналы, свидетельствующие о страхе, а преступники безошибочно "считывают" их и, конечно, выбирают тех, кто наилучшим образом подходит на эту роль. Напряженная поза, сторбленные плечи, пугливый взгляд, неуверенный голос — эти и другие признаки сигнализируют преступникам, что перед ними робкий, слабый человек.

Кроме того, человек, многократно проигрывающий у себя в голове какую-то неблагоприятную для себя ситуацию, фактически составляет для себя своеобразную программу поведения, которой впоследствии будет инстинктивно следовать. Если десять или двадцать раз повторить про себя "Я стану жертвой бандитского нападения", то человек в своем подсознании тем самым создает

сценарий подобного события, а раз есть сценарий, то рано или поздно соответствующая пьеса будет сыграна. Психологи называют такие явления самосбывающимися прогнозами. Таким образом, очевидно, что подобный патологический или фатальный страх стать жертвой преступления является криминогенным фактором и во многом способствует его совершению. В связи с этим необходимо отметить, что на формирование подобных состояний как отдельных людей, так и общества в целом оказывает влияния СМИ. Г.И. Шнайдер в своих работах (1994), посвященных криминогенному влиянию средств массовой информации, показал возможность использования СМИ в манипуляции общественным сознанием и формированием уголовной политики. Однако, вопрос о криминогенном (антикриминогенном) значении СМИ является настолько интересным и неоднозначным, что заслуживает отдельного освещения.

Современные исследования данной проблемы позволяют сделать вывод о том, что страх перед преступностью порождает саму преступность; и СМИ в этом процессе играют далеко не последнюю роль. Страх вызывает чувство уверенности у преступника и чувство беспомощности у жертвы. Мы, например, являемся свидетелями того, как волна страха, подогреваемая средствами массовой информации, захлестнула население огромной страны (имеется в виду страх жителей Российской Федерации перед терактами, связанными с войной в Чечне). Это яркое подтверждением того, что у страха нет границ ни территориальных, ни в силе воздействия на психику человека.

Таким образом, страх перед преступностью — комплексное явление, тесно соприкасающееся с целым рядом самостоятельных наук, таких как психология, социология, криминология, уголовное право. Изучение этой проблемы интересно не только в теоретической плоскости, но и важно для формирования уголовно-правовой политики государства.

Література

1. Щербатых Ю.В. Психология страха. — М.: Эксмо-пресс, 2000. — 410 с.
2. Туляков В.А. Виктимология (социально-криминологические проблемы) — Одесса, 2000. — 357 с.
3. Литвак М. Если хочешь быть счастливым. — Ростов-на-Дону: Феникс, 1995.

Г. С. Васильченко

Одеський національний університет,
кафедра кримінально-правових дисциплін та судово-правоохоронних органів,
Французький бульвар, 24/26, Одеса, 65058, Україна

**СТРАХ ПЕРЕД ЗЛОЧИННІСТЮ
В СУЧАСНОМУ СУСПІЛЬСТВІ**

РЕЗЮМЕ

Страх перед злочинністю є комплексною проблемою сучасного суспільства, обумовленою страхом людини перед невідомим та деякими соціальними причинами, особистісними особливостями людини.

Ключові слова: страх, злочинність, засоби масової інформації, жертва, психологія.

В. П. Плавич, д-р філос. наук, проф., зав. каф.

Одеський національний університет,
кафедра загальноправових дисциплін та міжнародного права
Французький бульвар, 24/26, Одеса, 65058, Україна

ЗМІЦНЕННЯ ЗАКОННОСТІ ЯК НЕВІД'ЄМНИЙ ЕЛЕМЕНТ СТАНОВЛЕННЯ ПРАВОВОЇ ДЕРЖАВИ

Розглядаються проблеми, пов'язані зі зміцненням законності в сучасних умовах реформування українського суспільства. Аналізуються і досліджуються актуальні питання діючого законодавства та судової практики. Показано необхідність розробки законодавчих актів в сфері ринкової економіки, у створенні широкої правової бази.

Ключові слова: законність, правове регулювання, економічні відносини, підприємницька діяльність, судова практика.

В останні роки, як відомо, виник розрив, який все більш поглиблюється, між законодавчими приписами та їх реалізацією. Вдосконалення нормативної бази повинне посилити регулятивний потенціал законів. Життя в Україні, її законодавство — не виняток, зміни теж немінучі. Будемо сподіватися, що на краще. А щоб надія ця мала більше шансів здійснитися, краще не чекати, а посилено впливати на життєві процеси, в тому числі і на законодавство, на його соціальні аспекти.

Реальний перехід до ринкової економіки можливий тільки на основі якісних законів, при напрацьованні найважливіших законодавчих актів для ринкової економіки, систематизації і публікації законодавства. Реформування повинне дозволити посередництвом права захистити єдині невід'ємні інститути та принципи, без котрих ринкова економіка не може існувати або нормально функціонувати. До них відносяться: презумпція на користь індивідуальних свобод, захист від втручання приватних осіб, використання права в якості інструмента, сприяючого здійсненню індивідуальних свобод, захист громадських інтересів, згладжування соціальної нерівності тощо. Розвиток законодавства повинен максимально відповідати сучасному соціально-економічному розвитку.

Держава, уповноважена приймати закони та забезпечувати їх виконання, повинна виступати гарантом ефективності і стійкості ринкової економіки. Якщо державні органи, як вважають західні спеціалісти, стають неспроможними створити та застосувати всеохоплюючу та послідовну правову систему, то особиста зацікавленість, що приносить багаті плоди в соціальній ринковій економіці, призведе до хаосу та анархії.

Економічні реформи, які проводяться сьогодні в Україні, потребують створення широкої правової бази. Ринкова економіка може успішно розвиватися тільки в умовах достатнього правового регулювання [1,12]. Однак аналіз діючого законодавства та судової практики, свідчить про те, що існуючі нині в Україні економічні відносини недосконалі, суперечливі, зокрема, з точки зору їх правового регулювання. Це обумовлено неузгодженістю правових актів, котрі регулюють відносини в важливих сферах ринкової економіки. Протириччя законодавства часто ставлять підприємця в ситуацію, коли він, виконуючи вимоги одного закону, порушує при цьому інші. В багатьох випадках невинувата жорсткість законів примушує його ухилятися від виконання останніх або порушувати їх, а інші підприємці свідомо організують свою діяльність на проти-

міністерств та відомств. Це означає, що міністерства, в межах своїх фінансових можливостей, виставляють не жорсткий план, а так званий індикативний, який має інформаційний характер (контрольні цифри, економічні регулятори). Це план — рекомендація. Досвід розвинутих країн показує, що найімовірніше і розумніше запобігати небажані злиття (концентрацію), ніж регулювати їх потім. Тому основним в законодавстві повинен бути контроль, що запобігає злиттям, а не слідує за їх удосконаленням.

Законодавство багатьох країн зосереджено на горизонтальних злиттях, в разі здатності такого типу злиття посилювати концентрацію на окремих ринках; вертикальні і конгломератні злиття також можуть за певних умов викликати антиконкурентні наслідки. Конструювання в законодавстві систем контролю за злиттям повинно бути таким, щоб контроль охоплював усі типи злиття. Корисним здається підхід, при якому, одночасно з дозволом або заборонаю пропонуванням зливань, можливі й інші рішення, а саме: дозвіл його при визначених умовах з покладанням на учасників концентрації обов'язків по вдосконаленню умов конкуренції (наприклад, позбавлення підприємств, що зливаються певних структурних підрозділів).

Картина регулювання ринку була б неповною, без згадки про криміногенне регулювання ринку. Мова йде не тільки про кримінальну економіку (торгівля наркотиками, проституція і т. ін.), але також про вплив злочинного світу на світ бізнесу. В цьому злочинність успішно конкурує з державою, а інколи і зовсім підміняє її. Сьогодні злочинні елементи входять в довіру до підприємців, інвесторів, вимагають гроші, використовують шантаж та вимагання, вступають у змову з посадовими особами, підкупають їх, випитують секретну комерційну інформацію, підробляють фінансові і комерційні документи, ухиляються від сплати податків і відмивають гроші. Навряд чи знайдеться підприємець, який би в процесі своєї діяльності жодного разу не зіштовху-

вався з проявами тіньової економіки, не кажучи вже про тих, в кого весь бізнес і ділові інтереси знаходяться у незаконній сфері.

Очевидно, що законодавчі норми, які регулюють підприємницьку діяльність громадян і юридичних осіб, потребують удосконалення. При цьому необхідно враховувати специфічний характер таких санкцій, як зміна державної реєстрації суб'єктів підприємницької діяльності або ліквідації підприємства (господарського товариства) за рішенням арбітражного суду.

Навряд чи можна визнати доцільним припинення існування господарюючого суб'єкта тільки в зв'язку з тим, що ним в 7-денний строк не зроблено повідомлення про зміни свого місцезнаходження або допущено одноразове порушення діючого законодавства, яке не є грубим; або у зв'язку з невідповідністю законодавству положень установчих документів, коли такі невідповідності можна легко усунути. Мабуть, одночасно слід враховувати, що суб'єкт підприємництва, діяльність якого остаточно закінчується за рішенням арбітражного суду, як правило, має певні обов'язки щодо контрагентів, споживачів, держави, власних працівників, засновників тощо. Таким чином, факт ліквідації підприємства створює, певною мірою, невідгідні наслідки не тільки для нього самого, але й для досить широкого кола осіб. У зв'язку з цим законодавством повинні більш конкретно й розумно бути врегульовані питання, пов'язані з проведенням процедури ліквідації, і в першу чергу, — порядок та способи задоволення претензій кредиторів. Необхідно також виробити реально діючий механізм виконання судового рішення про відміну державної реєстрації або про ліквідацію суб'єктів підприємництва. Об'єднуючи ці види санкцій під загальною назвою "примусове припинення діяльності суб'єктів підприємницької діяльності" що "примусовість" в наш час не може бути практично забезпечена в процесі ліквідації, наступному за винесенням відповідного судового рішення. Відсутність можливості при-

мусового виконання зводить нанівець сутність санкції, підриває авторитет держави.

Враховуючи виконання рішень арбітражного суду про відміну державної реєстрації або ліквідацію суб'єктів підприємницької діяльності, в законодавстві необхідно передбачити не тільки можливість контролю державних органів за ліквідацією, не тільки конкретні заходи відповідальності за ухилення від проведення відповідних заходів, але й можливість влади анулювати окремі етапи ліквідаційної процедури.

Так, на нашу думку, суду або іншому державному органу (наприклад, виконкому місцевої Ради або районній державній адміністрації) повинні бути надані право і можливість: своїм рішенням створювати ліквідаційну комісію; утверджувати ліквідаційний баланс; надавати після закінчення ліквідації всі необхідні документи в орган, який веде Державний реєстр для виключення із нього юридичної особи, щодо котрої прийнято судове рішення про відміну державної реєстрації або про ліквідацію. Співвідношення права й економіки виходить на проблеми співвідношення державної влади і власності, участі держави в економіці не лише як зовнішньої сили, але і найбільш складного господарюючого суб'єкта. Ми маємо дослідити якийсь "баланс" інтересів, який стосовно до конкретних умов окремої країни може виражатися у різному їх співвідношенні. В зв'язку з цим потребують спеціального дослідження проблеми ефективності державної монополії і необхідності регулювання економічних відносин імперативними методами.

Про закон, що забезпечує реалізацію управлінського потенціалу права, а інколи про суперечливе співвідношення права і закону свідчить аналіз судової практики. Значимо, що форми і характер впливу права на економіку можуть бути позитивними і негативними: право може стимулювати, підтримувати ефективний економічний розвиток, але може і гальмувати, навіть руйнувати його.

Зокрема, Закон "Про боротьбу з ко-

рупцією" є тим інструментом, який повинен нейтралізувати широкомасштабні прояви корупції в її початкових стадіях. Однак, теперішній стан правозастосовної практики в судах України характеризується значним зростанням справ про корупційні правопорушення і різноманіттям в застосуванні правових норм цього закону. В 1998 році на розгляд судів надішла 6531 справа даної категорії, а провадження 20% яких було закрито. Виникає питання, що стало причиною такої ситуації? Причин багато, але основна з них, на жаль, — неправильне розуміння правових норм Закону працівниками. Нерідко допускаються помилки при його застосуванні і суддями [6,45]. Непростим є і самий Закон. Він побудований по особливому юридико-правовою технікою, до того ж — некодифікований, а звідси і складності колізійного характеру.

Неправильне розуміння правових норм Закону представниками правоохоронних органів інколи виникає внаслідок обмеженого строку розгляду справ, а також невідповідності законів нашій реальній дійсності, а інколи і в зв'язку з неправильним застосуванням законодавства.

Дослідження вчених дозволяють зробити висновок: головним завданням сьогодні є відродження загубленого в колишні роки творчого погляду на події і факти, безстрашного пошуку істини, найбільш ефективних методів роботи. Це вкрай необхідно в зв'язку з усвідомленням наслідків, до яких призвела нас орієнтація на пристосування багатьох положень суспільствознавства, яка суперечить його суті, і крім того, в силу глибокого розуміння відповідальності історичного моменту який переживає країна.

У період трансформації економічної системи української держави і виникнення стосунків, які ґрунтуються на приватних принципах, є, — як нпм уявляється, потреба в якісно нових підходах до правового регулювання. Особистість людини, її інтереси повинні мати пріоритети. Разом с тим, при створенні нових правових норм потрібно враховувати рівень цивілізованості, ба-

гатогранність і складність людських взаємовідносин.

Література

1. Головатий С. Господарські і підприємницькі відносини в економіці України та їх правове забезпечення. // *Право України*. — 1996. — № 11. — С. 12-18.

2. Закон України про підприємництво // *Верховна Рада України*. — К.: Парламентське вид-во. — 1998. — С.14-17. Закон України про захист національного товаровиробника від демпінгового імпорту (за станом на 20 лист. 1999 р.). Видання *Верх.Рада Укр.* — К.: Парлам. вид-во, 1999. — С.68-72.

3. Закон України про усунення дискримінації в оподаткуванні підприємницької діяльності, створених з використан-

ням майна та коштів вітчизняного походження // *Офіційний вісник України*. — 2000. — №8. — С.1-2.

4. Лілак А.Д. Адміністративна і цивільно-правова відповідальність юридичних осіб у сфері економічних відносин (колізії теорії і проблеми практики) // *Право України*. — 2000. — №1. — С.22-27.

5. Селезнев В.В. Основы рыночной экономики Украины: Власть. Право. Предпринимательство. Финансы. Налоги. Маркетинг. Менеджмент. Торговля. Реклама. Преступность. Учебное пособие — К.: АСК, 1999. — 389с.

6. Збірка матеріалів "Право і корупція в Україні" для семінару "Боротьба з організованою злочинністю і корупцією", організованого Верховним Судом України. К., 6-7 квітня 2000 року. — 52с.

В. П. Плавич

Одесский национальный университет,
кафедра общеправовых дисциплин и международного права
Французский бульвар, 24/26, Одесса, 65058, Украина

УКРЕПЛЕНИЕ ЗАКОННОСТИ КАК НЕОТЪЕМЛЕМЫЙ ЭЛЕМЕНТ СТАНОВЛЕНИЯ ПРАВОВОГО ГОСУДАРСТВА

РЕЗЮМЕ

В статье анализируется проблема необходимости совершенствования нормативной базы, что должно повысить регулятивный потенциал законов. Обращается внимание на необходимость разработки наиболее важных законодательных актов в области рыночной экономики, систематизации и публикации законодательства. Подчеркивается, что рыночная экономика может успешно развиваться только в условиях оптимального правового регулирования, что она имеет потенциальные резервы для решения поставленных задач, создания широкой правовой базы.

Ключевые слова: законность, правовое регулирование, экономические отношения, предпринимательская деятельность, судебная практика.

УДК 349.2:351.9:331.45(477)

О. М. Потопахіна, ст. викл.Одеський національний університет,
кафедра цивільно-правових дисциплін,
Французький бульвар, 24/26, Одеса, 65058, Україна

ДЕЯКІ ПИТАННЯ УДОСКОНАЛЕННЯ ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ ПРО ОХОРОНУ ПРАЦІ

У пропонованій статі містяться пропозиції щодо удосконалення законодавства України про охорону праці, зокрема, поліпшення нормативно-правової бази з нагляду та контролю за додержанням законодавства України про охорону праці.

Ключові слова: охорона праці, нагляд та контроль за додержанням законодавства про охорону праці, нещасний випадок, професійне захворювання, виробничий травматизм, аварії на виробництві, гігієна праці.

Не викликає сумнівів, що зберігання життя і здоров'я людини не тільки на виробництві, але і за його межами набуває особливого значення на сучасному етапі соціально-економічного і демографічного розвитку нашої держави. Вперше в Конституції (Основному Законі) України закріплено, що кожний має право на належні, безпечні і здорові умови праці (ч. 4 ст. 43). Україна одна з перших республік СНД 14 жовтня 1992 р. прийняла Закон України "Про охорону праці", що визначає основні положення для реалізації конституційного права громадян на охорону їхнього життя і здоров'я в процесі трудової діяльності. У цьому законі проголошується, що одним з основних принципів державної політики в сфері охорони праці є пріоритет життя і здоров'я робітника стосовно результатів виробничої діяльності підприємства, повної відповідальності власника за створення безпечних і нешкідливих умов праці (ст.3).

Все це свідчить про те, що існує ще багато проблем теоретичного і практичного характеру (насамперед, правового), щоб належним чином забезпечити робітникам дійсно безпечні і нешкідливі умови праці.

Як відомо, у формуванні ефективної політики в галузі охорони праці пріо-

ритетним, безсумнівно, є нормативно-правове забезпечення, оскільки саме в нормативних актах визначаються шляхи вирішення технічних, організаційних, інформаційних та інших напрямків забезпечення здорових і безпечних умов праці. В умовах ринкових відносин забезпечення належного рівня соціального захисту працівників можливе тільки при подальшому розвитку і зміцненні правової бази охорони праці, зокрема, правової регламентації діяльності державних органів нагляду, контролю і управління охороною праці.

Про масштабність та актуальність проблеми свідчить дуже велика кількість нещасних випадків виробничого і невиробничого характеру.

Так, за період 1992-1999 рр. в Україні від нещасних випадків невиробничого характеру загинуло 567,5 тис. осіб, що в 38 разів перевищує кількість загинувших на виробництві, сотні тисяч людей стали інвалідами. На транспорті смертельно травмовано близько 76 тис. осіб, майже 82 тис. осіб загинули від отруєнь, 12,7 тис. осіб загинули при пожежах та ін.

Тільки в 1999 р. одержали травми біля 2 млн. осіб, із них більш 200 тис. неповнолітніх, 68,2 тис. осіб загинуло.

Найбільшу кількість смертельних

випадків на 1000 жителів зареєстровано в Дніпропетровській (1,69), Донецькій (1,67), Запорізькій (1,66), Херсонській (1,64), Кіровоградській (1,61), Чернігівській (1,60), Луганській та Харківській (по 1,57) і Одеській (1,53) областях. У цих регіонах загинуло понад 37,2 тис. осіб; то складає більше половини (54,5%) загальної кількості травмованих із смертельним кінцем в Україні.

За останні роки, зокрема, 18 жовтня 1997 року, Президентом України був підписаний Указ, що визначає основні напрямки соціальної політики на 1997-2000 роки (розділ 3 цього указу присвячений реформуванню трудових відношень для комплексного розвитку насушних завдань охорони праці); на державному рівні Кабінетом Міністрів України розробляється і затверджується Національна програма поліпшення стану безпеки, гігієни праці та виробничого середовища на п'ятиліття і на кожний поточний рік; створено Національний науково-дослідний інститут охорони праці (ННДІОП) при державному департаменті по нагляду за охороною праці в 1994 р. відповідно до постанови КМУ від 04.03.94 р. № 151; виходить щомісячний науково-виробничий журнал "Охорона праці" і т. ін.

Створюється національне законодавство про охорону праці з використанням конвенцій і рекомендацій Міжнародної організації праці, директив Європейської Спільноти; налагоджуються більш тісні контакти з питань охорони праці з Росією, Німеччиною, США, Великобританією, Білоруссю й іншими країнами.

Водночас, зміна соціально-економічних умов, невідповідність діючих норм трудового законодавства новим суспільним відносинам, ослаблення державного нагляду і контролю за дотриманням законодавства про працю є передумовами для виникнення нових специфічних проблем, що безпосередньо впливають на забезпечення головного принципу державної політики в галузі охорони праці — "пріоритету життя і здоров'я

працівників стосовно виробничої діяльності підприємства" (ч.1ст.4 Закону України "Про охорону праці" від 24.10.92р.) [1, ст. 668].

Зараз діє більше 470 нормативних документів, що були затверджені 20 років тому і багато в чому застаріли. Необхідна добре продумана, цілеспрямована робота по їх перегляду та перевиданню.

Затверджено Постанову Кабінету Міністрів України від 10 серпня 1993 р. № 623 у новій редакції від 17 червня 1998 р. [2, ст. 437]. По-перше, чітко визначено, що дія Положення поширюється не тільки на працівників, воно обов'язкове для роботодавців. По-друге, в новій редакції Положення конкретизовано питання обліку нещасних випадків, які трапились при використанні транспорту підприємства та власного транспорту потерпілого в інтересах підприємства. По-третє, упорядковано розділ розслідування професійних захворювань. Але остання редакція не позбавлена недоліків. Необхідно вносити зміни і доповнення.

Щодо державного нагляду за дотриманням законодавства про охорону праці, то, як і будь-яка інша система, під впливом факторів економічного і соціального характеру, ця система повинна також постійно розвиватися, удосконалюватися і стверджуватися.

Проте дійсність і ефективність цих органів у нас в країні невелика. Хоча законодавство надає цим органам чимало повноважень, на практиці вони найчастіше неспроможні що-небудь зробити. Причин цьому багато: недостатні покарання за дії, що перешкоджають роботі інспекторів; складна процедура застосування законодавства; у багатьох випадках інспектори позбавлені права безпосередньо притягати до відповідальності винних осіб, а повинні звертатися в адміністративні або судові органи, які не завжди підтримують позицію інспектора, не погоджуються з його доказами і не притягають винних до відповідальності. Тільки в окремих країнах Європи інспекторам завжди надане право тимчасово закрити

підприємства або видавати обов'язкові накази (необхідно відзначити, що в Україні подібними повноваженнями володіє Державний департамент з нагляду за охороною праці, який згідно з Постановою КМУ від 6 червня 2000 року "Про затвердження положення про державний департамент з нагляду за охороною праці та включення голови зазначеного департаменту до складу Бюро Національної ради з питань безпечної життєдіяльності населення" став правонаступником Комітету з нагляду за охороною праці). Але основною причиною неефективності діяльності цих органів, на наш погляд, є, по-перше, невелика їх чисельність, по-друге, недоліки в практичній роботі, а також, по-третє, недосконале законодавство.

Тому для упорядкування контрольно-наглядової діяльності держави, забезпечення конституційних гарантій громадян України на працю та здорові і безпечні умови праці необхідно завершити формування підрозділів Державного департаменту з нагляду за охороною праці і наділити їх необхідними повноваженнями. Для упорядкування діяльності вищезгаданих органів, стає необхідним прийняття Закону "Про державний нагляд і суспільний контроль за дотриманням законів та інших нормативно-правових актів про працю й охорону праці". На наш погляд, удосконалення системи органів нагляду і контролю за дотриманням трудового законодавства має величезне значення для економічного та соціального прогресу нашої держави; тому прийняття єдиного нормативного акту, що регулює всі питання державного нагляду і громадського контролю за дотриманням законодавства про працю полегшить діяльність відповідних державних органів, тобто чітко визначить їх основні завдання, функції, принципи діяльності, компетенцію. Крім того, дуже важливо, що даний акт буде саме законом. Приймаючи цей акт, що має вищу юридичну чинність, держава тим самим визнає важливість цих відношень, їх величезну значущість для побудови правової держави.

Проте у даний час прийняття даного Закону й інших нормативно-правових актів про працю й охорону праці, розширення системи органів нагляду і контролю не є можливим через сформовану економічну ситуацію в Україні. Для цього потрібні кошти і кошти чималі, а вишукати їх нізвідки. Тому найближчим часом кількість порушень трудового законодавства навряд чи зменшиться, і права працівників далі будуть безкарно порушуватися.

Не викликає сумнівів, що Україна пройшла важкий початковий етап організації роботи з охорони праці. Будемо сподіватися, що до 2001 року ситуація зміниться і необхідні дії для реалізації вищевказаних пропозицій на практиці будуть початі, а також буде здійснено перепідготовку інспекторів і фахівців територіальних управлінь праці; проведено нове нормативне і методологічне забезпечення нагляду, будуть внесені зміни в Кодекс України про адміністративні правопорушення з метою значного збільшення розміру штрафів, що накладаються, насамперед, на роботодавців за невиконання законів про охорону праці, і це буде відповідати практиці країн із розвинутою ринковою економікою.

Тим більше, в умовах інтеграції України в Європейський Союз виникає необхідність привести законодавство України у відповідність із вимогами міжнародних норм та внести відповідні зміни в національне законодавство з урахуванням традицій національної правової системи, національних особливостей і реального стану економіки.

Література

1. Закон України "Про охорону праці" від 24.10.92р.// Відомості Верховної Ради України. — 1992. — №649. — Ст.668.
2. Положення про розслідування й облік нещасних випадків, професійних захворювань і аврій на підприємствах, установах і організаціях. — Постанова КМУ від 10 серпня 1993р. № 623.// Зібрання законодавства України. — 1998. — №10. — Ст. 437. — 322 с.

3. "Про затвердження положення про Національної ради з питань безпечної державний департамент з нагляду за життєдіяльності населення". — Постанова КМУ від 6 червня 2000р. // Офіційний вісник України. — № 14. — Ст. 565.

О. Н. Потопахина

Одесский национальный университет,
кафедра гражданско-правовых дисциплин,
Французский бульвар, 24/26, Одесса, 65058, Украина

НЕКОТОРЫЕ ВОПРОСЫ УСОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВА УКРАИНЫ ОБ ОХРАНЕ ТРУДА

РЕЗЮМЕ

Проблемы, которые были освещены в представленной статье, касаются аспектов усовершенствования законодательства Украины об охране труда, в частности, о необходимости принятия Закона "О государственном надзоре и общественном контроле за соблюдением законодательства об охране труда" с целью упорядочения контрольно-надзорной деятельности государства и обеспечения конституционных гарантий граждан Украины.

Ключевые слова: охрана труда, надзор и контроль за соблюдением законодательства об охране труда, несчастный случай, профессиональное заболевание, производственный травматизм, аварии на производстве, гигиена труда.

УДК 343:340.134(477)

В. Ю. Савин, здобувач

Одеський національний університет,
кафедра кримінально-правових дисциплін та судово-правоохоронних органів,
Французький бульвар, 24/26, Одеса, 65058, Україна

К ПРОЕКТУ НОВОГО УГОЛОВНОГО КОДЕКСА УКРАИНЫ

Обращается внимание на определение приоритета защиты личности, закрепленной в Конституции Украины, над иными ценностями, которые охраняются Уголовным законом, что должно найти свое отображение в новом проекте Уголовного кодекса, в частности в размещении определений преступлений против жизни и здоровья в I разделе Особенной части Уголовного Кодекса, а также в квалификации преступлений против жизни и здоровья человека только с учетом материального характера преступления.

Ключевые слова: Уголовный кодекс, преступления против жизни и здоровья, материальный характер состава преступления, приоритет защиты личности.

Реальная защита человека и гражданина в Украине [1, ст. 3] обеспечивается различными средствами и способами, в том числе и нормотворческой деятельностью. На рассмотрение Верховной Рады Украины предложен проект нового Уголовного Кодекса Украины, представленный Кабинетом Министров нашего государства 12.06.97 г. Данный проект Уголовного кодекса традиционно состоит из общей и Особенной части, охватывающих на сегодняшний день все общественные отношения в отрасли Уголовного права. Важно что представленный проект Уголовного Кодекса в соответствии с Конституцией Украины 1996 г. отражает демократические преобразования, которые произошли и происходят в нашем обществе. Во второй раздел Особенной части проекта Уголовного Кодекса отнесены преступления против жизни и здоровья личности (человека), выделены в самостоятельные разделы преступления против воли, чести и достоинства личности, преступления против половой неприкосновенности, против конституционных, трудовых и иных личных прав граждан, преступления против собственности (всех видов), против ок-

ружающей среды, а также в сфере использования автоматизированных электронно-вычислительных систем. В последний раздел отнесены преступления против мира, безопасности человечества и международного правопорядка. Обсуждению положений нового проекта Уголовного Кодекса, касающихся преступлений против жизни и здоровья, предназначена эта статья.

1. Кабинет Министров Украины, предлагая свой проект Уголовного Кодекса, разместил в Особенной части кодекса преступления (совершаемые в Украине), учитывая отношение коллектива авторов этого проекта к общественной опасности преступлений, их объективным и субъективным признакам. Трудно спорить с авторитетными учеными и практиками нашего государства, но можно заметить непоследовательность и нелогичность распределения и в размещения всех статей о преступлениях по разделам Особенной части проекта Уголовного Кодекса.

Почему в первом разделе размещены преступления против основ национальной безопасности Украины, а не преступления против жизни и здоровья человека? Что положено в основу тако-

го размещения разделов — общественная опасность, национальная идея, само существование государства? Так ведь без человека не будет ни того ни другого. Конечно, существует определенный (авторский) подход к размещению разделов и самих преступлений в Особенной части проекта Уголовного Кодекса, но этот подход не обсуждался, и поэтому широкому кругу заинтересованных слоев населения он не известен, что и вызывает многочисленные критические статьи в адрес проекта Уголовного Кодекса, а также создания альтернативных проектов. На мой взгляд (обычного преподавателя вуза с 24-летней юридической практикой), россияне, приняв свой Уголовный Кодекс 24.05.96 г., поступили более логично, и последовательно, поставив на первое место преступления против личности, а не против государства, взяв за основу приоритет защиты личности, провозглашенный Конституцией, что, кстати, отражено и в нашем Основном законе.

В теории уголовного права существуют различные мнения, по поводу деления всех преступлений на 3, 4 и 6 типов посягательств и — соответственного размещения их в Особенной части Уголовных Кодексов. На мой взгляд четырехзвенная система более понятна и логически выдержаннее, размещая преступления от простого к сложному, от посягательств на личность к посягательству на общество, государство, а также на мир и безопасность человечества. Преступления против национальной безопасности должны входить в третье звено, т.е. “Посягательства против государства”, чтобы не нарушать основ построения системы Особенной части Уголовного Кодекса.

2. Хотелось бы остановиться на более конкретных положениях нового проекта Уголовного Кодекса Украины, в частности на разделе 2 “Преступления против жизни и здоровья человека”. Что нового нам предлагает этот раздел для практической деятельности? По сути, ничего, так как авторы проекта остались на позиции толкования составов преступления против жизни и

здоровья данных еще в 1960 г. при советской системе. На мой взгляд, необходимо относить в данный раздел преступления, акцентируя внимание на негативных последствиях, т.е., обязательно учитывать все элементы состава преступления в совокупности, обязательные и факультативные признаки элементов состава преступления, а также причинение вреда объекту, и только тогда определять преступления как относящиеся к преступлениям против жизни и здоровья. При чем последствия должны быть реальными, т.е. неукоснительно наступить, а не возможно предвидеться в будущем.

3. В преступлениях против жизни и здоровья непосредственным объектом является сама жизнь, физическая и психологическая целостность организма человека, т.е. его здоровье. Если наступили последствия в виде негативного воздействия на организм человека (его смерть, болезнь или телесные повреждения разной тяжести и побои), то нельзя утверждать, что это преступление имело объектом жизнь и здоровье человека. В данной ситуации утверждающее значение будет иметь умысел преступника, направленный именно на причинение негативных последствий этим объектам; должно быть наличие причинной связи между действиями преступника и наступившими последствиями. Почему мы должны считать, что возможность причинения вреда жизни и здоровью человека является преступлением именно против жизни и здоровья, если негативные последствия не наступили и не было реальности их наступления.

Я не говорю о покушениях на преступление и их формах, когда последствия не наступили вопреки воле преступника. Возьмем ст.127 проекта нового кодекса, где говорится о разглашении сведений о проведении медицинского осмотра на выявление заражения вирусом иммунодефицита человека. В данной статье нет указаний на наступление последствий: так разве жизнь человека и его здоровье были объектом этого преступления, а может быть,

выполнения служебных обязанностей или этика медицинского работника? Разве разглашение этих сведений безусловно влечет наступление каких-либо последствий для жизни и здоровья человека? И таких примеров можно привести множество: это и незаконное проведение абортов лицом, не имеющим специального медицинского образования (ч.1, ст.123 УК), оставление в опасности (ч.1, ст.130 УК), заражение вирусом иммунодефицита человека (ч.1, ст.125 УК), неоказание помощи больному медицинским работником (ч.1, ст.134 УК), нарушение порядка трансплантации органов или тканей человека (ч.1, ст.136 УК). Здесь, видимо, необходимо говорить об административном правонарушении, или о преступлениях по отношению к иным объектам, а не о преступлениях против жизни и здоровья человека, т.к. вред здоровью не констатируется, а реальность его наступления вызывает справедливое сомнение. Когда же вред причиняется жизни и здоровью человека, то необходимо говорить о реальной совокупности преступлений с различными объектами посягательства, если иное не предусмотрено Уголовным законом.

К слову сказать, коллектив авторов нового проекта Уголовного Кодекса исключил из преступлений против жизни и здоровья человека ст.108' УК — уклонение от лечения венерической болезни, и ст.110 УК — принуждение женщины к совершению аборта, исходя из того, что отсутствует повышенная общественная опасность в данных деяниях; но не пошел дальше, давая оценку общественной опасности и другим видам преступления на основании совокупности всех объективных и субъективных признаков.

4. Рабочая группа во втором разделе нового проекта Уголовного Кодекса в ст.110 — "Умышленное убийство при отягчающих обстоятельствах", учитывая повышенную общественную опасность убийств, сопряженных с воздействием на половую неприкосновенность человека, и лишение жизни близ-

ких лица в связи с выполнением им служебных или общественных обязанностей, выделил два этих обстоятельства как самостоятельные. Но исключила из числа отягчающих такие обстоятельства как совершение умышленного убийства особо опасным рецидивистом и организованной группой, полагая, что достаточно признания повторности совершения аналогичного преступления и предварительного сговора группы лиц на совершение преступления. С этим нельзя не согласиться. Необходимо обратить внимание на дополнительные разделы о преступлениях против жизни и здоровья пятью статьями, предусматривающими ответственность за ненадлежащее выполнение обязанностей по охране жизни и здоровья детей (ст.132 УК), незаконное лечение (ст.133 УК), ненадлежащее выполнение профессиональных обязанностей медицинским либо фармацевтическим работником (ст.135 УК), незаконное разглашение врачебной тайны (ст.137 УК) и нарушение порядка трансплантации органов либо тканей человека (ст.136 УК), что обусловлено повышенной общественной опасностью этих деяний, т.к. они влекут за собой причинение тяжких последствий или существенный вред здоровью потерпевших. Как видим, в основу этих статей положены материальные признаки — т.е. последствия.

Безусловно, создание проекта нового Уголовного Кодекса Украины вызывает множество справедливых замечаний как по содержанию, так и по процессу обоснования тех или иных изменений произведенных, коллективом авторов. Поэтому проект и представлялся на обсуждение и согласование с различными государственными и международными организациями, а также издан в журнале "Українське право" 2 / 1997 р. для дальнейшего его обсуждения и уяснения. Хотелось бы, чтобы рабочая группа по подготовке проекта Уголовного Кодекса Украины и Верховная Рада Украины учли заслуживающие внимания замечания, касающиеся установления приоритета защиты личности над другими

ценностями, а также квалификации преступлений против жизни и здоровья человека только как преступлений с материальным составом и внесли соответствующие поправки в проект до его принятия.

Література

1. Конституция Украины "Человек, его жизнь, и здоровье, честь и достоинство, неприкосновенность и безопасность признаются в Украине наивысшей социальной ценностью". Ст. 3.

В. Ю. Савин

Одеський національний університет,
кафедра кримінально-правових дисциплін та судово-правоохоронних органів,
Французький бульвар, 24/26, Одеса, 65058, Україна

ДО ПРОЕКТУ НОВОГО КРИМІНАЛЬНОГО КОДЕКСУ УКРАЇНИ

У новому Кримінальному Кодексі України варто визначити пріоритети захисту прав особистості (закріпленій у Конституції України) над іншими цінностями. Для цього слід якнайуважніше продумати (а може, й змінити у цьому документі) порядок розташування статей про певні поширені злочини.

Ключові слова: Кримінальний Кодекс, злочини проти життя, здоров'я; матеріальний характер складу злочину, пріоритети захисту особи.

Ю. А. Пономаренко, аспірант

Національна юридична академія України, кафедра кримінального права
вул. Пушкінська, 72, Харків, 61024, Україна

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ДІЇ КРИМІНАЛЬНОГО ЗАКОНУ В ЧАСІ У ЗВ'ЯЗКУ ЗІ СКАСУВАННЯМ СМЕРТНОЇ КАРИ

Розглянуто проблеми дії кримінального закону в часі, які виникли у зв'язку з визнанням неконституційними положень чинного КК України, що передбачають смертну кару як вид покарання. Обстоюється позиція про те, що визнання закону чи окремих його положень неконституційними є самостійною підставою втрати ними чинності і не вимагає скасування їх законодавцем. КК України, в редакції, чинній після винесення рішення Конституційного Суду України від 29 грудня 1999 р. і до набуття чинності законом України від 22 лютого 2000 р., розглядається як проміжний закон; наводяться аргументи на користь його зворотної дії.

Ключові слова: неконституційність закону, скасування закону, дія закону в часі, зворотна дія кримінального закону, проміжний кримінальний закон, смертна кара.

Проблема збереження чи скасування смертної кари останніми роками була чи не найскладнішою у кримінальному праві України. Питання про те, чи може смерть бути карою, над яким століттями міркували філософи, богослови та юристи, набуло в сучасній Україні не лише морально-етичного чи юридичного значення, а й стало серйозним політичним чинником. Загальновідомо, зокрема, як негативно впливала наявність смертної кари в Кримінальному кодексі України (далі КК) на відносини нашої держави з Радою Європи. Досить часте застосування цього виду покарання викликало осуд держави не лише з боку міжнародних, а й з боку вітчизняних правозахисних інституцій.

Край суперечкам навколо існування смертної кари поклало рішення Конституційного Суду України (далі КС) у справі про смертну кару [1]. Цим рішенням КС визнав такими, що не відповідають Конституції України (є неконституційними) положення ст. 24 Загальної частини та положення санкцій статей Особливої частини КК, які перед-

бачають смертну кару як вид покарання. У зв'язку з цим Верховна Рада України (далі ВР) 22 лютого 2000 року прийняла закон "Про внесення змін та доповнень до Кримінального, Кримінально-процесуального та Виправно-трудового кодексів України" [2], яким на заміну смертній карі було встановлено покарання у вигляді довічного позбавлення волі. Разом з тим, набрання чинності цим законом поставило декілька проблемних питань щодо дії кримінального закону в часі.

Першою актуальною проблемою, породженою цим Законом, є проблема юридичної природи рішень КС. Зокрема, чи може КС своїм рішенням скасовувати повністю чи в частині закон, визнаний неконституційним, чи його рішення є лише підставою для скасування або зміни ВР неконституційного закону? Інакше кажучи, чи є визнання кримінального закону неконституційним самостійною підставою втрати ним чинності?

Конституція України передбачає, що з дня ухвалення рішення КС про визнання закону чи окремих його поло-

жень неконституційними, такий закон чи окремі його положення втрачають чинність (ч. 2 ст. 152). Тобто, з дня визнання його неконституційним закон втрачає одну з обов'язкових своїх ознак — він перестає бути загальнообов'язковим до виконання. Як відомо, втрата будь-яким явищем однієї з обов'язкових своїх ознак, властивих класу, мислимому в понятті про це явище, призводить до зникнення самого явища як такого та до перетворення його в якісно інше, що відноситься до класу, мислимого під іншим поняттям [3, 118]. Таким чином, закон, який з дня ухвалення рішення про його неконституційність перестає бути загальнообов'язковим, з цього ж самого моменту перестає бути власне законом. З цього витікає, що він не може скасовуватися чи змінюватися ВР у порядку, передбаченому для скасування чи зміни законів. Слушною з цього приводу уявляється думка Судді Верховного Суду США Філда, висловлена ним у справі *Norton v. Shelby County* (1886): "Неконституційний закон не є правом, він не створює суб'єктивних прав; не покладає обов'язків; не є підставою для захисту особи; не створює посадових функцій. Такий закон у правовому сенсі не чинний так само, як він ніколи б не був прийнятий" [4, 9].

Повноваження КС скасовувати неконституційні закони є традиційним для світової практики. Ідеолог сучасної системи конституційного судочинства Г. Кельзен вважав, що парламент не може сам забезпечувати свою підпорядкованість Конституції та відповідність їй всіх своїх актів і "саме тому незалежному від парламенту і, як наслідок, незалежному від будь-якої іншої державної влади органу слід доручити анулювання неконституційних актів, тобто судовому органу чи Конституційному трибуналові" [5, 198]. Аналізуючи сутність конституційного контролю в Україні Ю.М. Тодика та О.В. Марцеляк доходять висновку про те, що "з точки зору правових наслідків конституційний контроль в Україні є остаточним, а не консультативним... Адже при консультативному контролі рішен-

ням конституційного суду притаманна моральна, а не юридична сила... Навпаки, рішення, що приймається в порядку постановляючого контролю є обов'язковим, навіть загальнообов'язковим, і якщо таким рішенням оголошується акт як такий, що не відповідає Конституції, то жодні претензії до нього в цьому разі більше не приймаються. Якщо ж акт визнаний неконституційним, то він втрачає юридичну силу" [6, 33-34]. Ще більш категорично формулює свою точку зору Г. Гаджиев, який вважає, що "при новому опублікуванні закону, одне з положень якого визнано неконституційним, скасоване положення не відтворюється, і в примітці зазначається, якою постановою Конституційного Суду зроблено "пролом" у законі" [7, 85].

Суддя Верховного Суду США Холмс в рішенні по справі *Southern Pacific Co v. Jensen* відзначив: "я визнаю без коливань, що судді можуть і повинні законодавствувати" [8, 69]. Проте в країнах континентальної системи права судді-вське "законодавствування" звужене порівняно з країнами англо-саксонського права. В країнах з континентальною системою права, у тому числі й в Україні, суд (зокрема — Конституційний) з трьох функцій законодавця (приймати, змінювати та скасовувати нормативно-правові акти) виконує лише одну. Він може лише скасувати закон, причому лише за однією підставою — у разі визнання такого закону неконституційним. Розглядаючи проблеми скасування юридичних актів, В.О. Толстик зробив висновок, що "перш за все, подібне право (право скасування юридичних актів — Ю.П.) має будь-який суб'єкт правотворчості щодо прийнятих ним норм. Це так зване автентичне скасування... Крім автентичного, існує і легальне скасування, тобто надане законом тому чи іншому органу державної влади право скасувати чинність нормативних правових актів, прийнятих іншими (як правило, нижчестоящими) суб'єктами правотворчості. Право легального скасування має Конституційний Суд..." [9, 122-123]. Повноваження КС скасовувати некон-

ституційні закони дало підстави В.М. Баранову та Д.С. Кондакову образно назвати його "негативним законодавцем" [10, 399].

Таким чином, процедура "підтвердження" ВР рішень КС не відповідає ні Конституції України, ні світовій конституційній практиці, ні позиціям правової доктрини. Вона підриває статус КС як незалежного авторитетного органу державної влади, перетворюючи його у такий собі дорадчий орган при парламенті. Тому вважаю, що ВР слід було б відмовитися від "підтвердження" рішень КС і повернутися до практики визнання їх окремою підставою втрати чинності законом чи певним його положенням.

Отож, фактично КК піддавався змінам двічі. Спершу 29 грудня 1999 р. відповідно до рішення КС втратили чинність ті його положення, які передбачали смертну кару як міру покарання. Потім Законом України від 22 лютого 2000 р. була "підтверджена" втрата чинності вказаними положеннями і КК був доповнений новими, що передбачають довічне позбавлення волі. Таким чином, за досить недовгий проміжок часу в Україні змінилося три кримінальні закони:

1) КК в редакції за станом на 29 грудня 1999 р.;

2) КК зі змінами, внесеними рішенням КС від 29 грудня 1999 р. (чинний з 30 грудня 1999 р. по 29 березня 2000 р.);

3) КК зі змінами, внесеними законом від 22 лютого 2000 р. (чинний з 30 березня 2000 р.).

У цьому зв'язку друге актуальне питання, породжене скасуванням смертної кари та введенням довічного позбавлення волі — питання про зворотну дію більш пізніх редакцій КК. Частина 2 ст. 6 КК передбачає, що "закон, який усуває караність діяння або пом'якшує покарання, має зворотну силу, тобто поширюється з моменту набрання ним чинності також на діяння, вчинені до його видання". В редакції КК із змінами, внесеними рішенням КС від 29 грудня 1999 р. не передбачалися ні смертна кара, ні довічне позбавлення волі. Очевидно, що ця редакція є більш м'якою,

ніж КК в редакції до 29 грудня 1999 р. та КК в редакції із змінами, внесеними законом від 22 лютого 2000 р. Значно складнішим є визначення більш м'якого покарання в редакціях КК до 29 грудня 1999 р. та з 30 березня 2000 р. Традиційно вважається, що довічне позбавлення волі є більш м'яким покаранням, ніж смертна кара. Однак існує й точка зору (якої, до речі, дотримується і переважна більшість засуджених до смертної кари [11, 24-25]) про те, що смертна кара є менш суворою порівняно з довічним позбавленням волі. Додаткову неясність у визначення суворості довічного позбавлення волі вніс і законодавець, помістивши цей вид покарання в переліку статті 23 КК між "позбавленням волі на певний строк" та "виправними роботами без позбавлення волі". Як відомо, розміщення видів покарань в статті 23 КК України не є довільним: вони розташовуються у строгой послідовності за ступенем суворості — починаючи від більш суворих і закінчуючи менш суворими [12, 260]. Тож не вже законодавець вважає, що довічне позбавлення волі є менш суворим покаранням ніж позбавлення волі на певний строк?

Не вдаючись до більш детального аналізу співвідношення суворості смертної кари, довічного позбавлення волі та позбавлення волі на певний строк, оскільки вирішення цього питання не є принциповим для цілей цієї статті, відзначу, що покарання, передбачене КК в редакції із змінами, внесеними законом від 22 лютого 2000 р., у будь-якому випадку є більш суворим, ніж передбачене в КК в тій редакції, в якій він існував з 30 грудня 1999 р. по 29 березня 2000 р.

У цьому зв'язку очевидно, що відносно осіб, які в період з 30 грудня 1999 р. по 29 березня 2000 р. вчинили злочини, за які раніше передбачалася смертна кара, КК в редакції з 30 березня 2000 р. не може бути застосований, оскільки в ньому посилюється караність вчинених такими особами діянь. Дії таких осіб мають бути кваліфіковані за статтями КК в редакції із змінами, внесеними

рішенням КС від 29 грудня 1999 р., і їм може бути призначене покарання не більш суворе, ніж позбавлення волі строком на 15 років.

Більш складною є проблема зворотної дії кримінального закону щодо осіб, які вчинили відповідні злочини до 29 грудня 1999 р. У цьому разі виникає проблема застосування так званого "проміжного кримінального закону", тобто закону, який ще не був чинним в момент вчинення злочину, і вже не чинний в момент прийняття рішення судом, однак є найменш суворим серед них. Саме таким проміжним законом є редакція КК, що була чинною з 30 грудня 1999 р. по 29 березня 2000 р., оскільки в ній не передбачалися ні смертна кара, ні довічне позбавлення волі.

КК деяких зарубіжних держав надають зворотну дію проміжним кримінальним законам. Так, згідно ч. 3 § 2 КК ФРН "якщо закон, який діяв у момент закінчення діяння, змінюється перед прийняттям рішення, то повинен застосовуватися найбільш м'який закон" [13, 248], згідно ч. 2 ст. 2 КК Болгарії "якщо до набирання чинності вироку будуть ухвалені різні закони, застосовується закон, найбільш сприятливий для особи, що вчинила злочин" [14], згідно ч. 2 ст. 4 КК Югославії "якщо закон був змінений один або більше разів після того, як злочинне діяння було вчинене, повинен бути застосований менш суворий до злочинця закон" [15]. У той же час КК України не містить приписів про проміжні закони, що породило у кримінально-правовій науці достатньо обґрунтовані позиції як на підтримку (Я.М. Брайнін [16, 150-152], І.І. Горелик, Л. Зайцев, І.С. Тишкевич [17], А.Є. Якубов [18] та ін.), так і проти (М.І. Бажанов [19, 18], О.І. Бойцов, Б.В. Волженкін [20, 21], М.І. Блум, А.О. Тіллі [21, 133-134] та ін.) надання зворотної дії таким законам. На наш погляд, вирішення питання про зворотну дію проміжного кримінального закону має базуватися на положенні ч. 1 ст. 58 Конституції України, згідно з яким зворотну дію має закон, який пом'якшує відповідальність особи, безвідносно до того, чи є такий закон чинним на момент

його застосування чи вже втратив чинність. Тому КК України в редакції, що була чинною з 30 грудня 1999 р. по 29 березня 2000 р. повинен мати зворотну дію.

Цей висновок, однак, не можна поширювати на осіб, які відбувають покарання у вигляді позбавлення волі, призначене їм в порядку помилування замість смертної кари. Редакція КК з 30 грудня 1999 р. не може мати зворотної дії щодо них, оскільки як раніше чинною редакцією, так цією редакцією КК передбачалася можливість заміни в порядку помилування смертної кари позбавленням волі, у тому числі — й на строк понад п'ятнадцять років. Тобто відносно цих осіб нова редакція КК не є більш м'якою.

Література

1. Офіційний вісник України. — 2000. — № 4. — Ст. 125.
2. Голос України. 29 березня 2000 р.
3. Зегет В. *Элементарная логика / Пер. с нем. И.М. Морозовой.* — М.: Высшая школа, 1985. — 206 с.
4. Луцк Л.И. *Суд в Соединенных Штатах Америки на службе капитала.* — М.: Юридиздат, 1948. — 205 с.
5. Kelsen H. *La garantie juridictionnelle de la Constitution // Revue de la droit public et de la science politique en France.* — P., 1928. — # 2. (Цит. за: Маклаков В.В. *Конституционный контроль в странах — членах Европейского Союза.* — М.: ИНИОН РАН, 1995. — С. 15).
6. Тодика Ю., Марцеляк О. *Конституційний Суд України в механізмі забезпечення основних прав і свобод громадянина // Вісник Академії правових наук України.* — 1997. — № 4. — С. 30-40.
7. Гаджиев Г. *Правовые позиции Конституционного Суда РФ как источник конституционного права // Конституционное право: восточно-европейское обозрение.* — 1999. — № 3 (28). — С. 85.
8. Cardozo B. *The Nature of Juridical Process.* — N.Y., 1968. (Цит. по: Худель М.А. *Конституционный контроль в капиталистических государствах.* — М.: Юридическая литература, 1968. — С. 155).
9. Толстик В.А. *Технико-юридические*

приемы выявления, устранения и преодоления формально-логических противоречий // Проблемы юридической техники: Сборник статей / Под ред. В.М. Баранова. — Нижний Новгород, 2000. — С. 108-130.

10. Баранов В.М., Кондаков Д.С. Примечания в российском праве: природа, виды, проблемы реализации // Проблемы юридической техники: Сборник статей / Под ред. В.М. Баранова. — Нижний Новгород, 2000. — С. 338-402.

11. Голубець А. У камері зі смертю: українські смертники не помруть, хоча хотіли б // Політика і культура. — 2000. — №11. — С. 24-25.

12. Кримінальне право України. Загальна частина: Підручник для юрид. вузів і фак. / М.І. Бажанов, Ю.В. Баулін, В.І. Борисов та ін.; За ред. професорів М.І. Бажанова, В.В. Сташиса, В.Я. Тація. — Харків: Право, 1997. — 368 с.

13. Уголовное законодательство зарубежных стран (Англии, США, Франции, Германии, Японии). Сборник законода-

тельных материалов / Под ред. И.Д. Козочкина. — М.: Зерцало, 1998. — 352 с.

14. <http://www.bild.acad.bg/>

15. <http://www.law.vill.edu/vcilp/bosnia/sfrycrim.htm>

16. Брайнин Я.М. Уголовный закон и его применение. — М.: Юридическая литература, 1967. — 154 с.

17. Зайцев Л., Тишкевич И., Горелик И. Действуют ли промежуточные уголовные законы? // Советская юстиция. — 1966. — № 1. — С. 6-8.

18. Якубов А.Е. Действие "промежуточного" уголовного закона // Вестник Московского университета. Серия 11. Право. — 1997. — № 1. — С. 31-46.

19. Бажанов М.И. Уголовное право Украины. Общая часть. — Днепропетровск: Пороги, 1992. — 166 с.

20. Бойцов А.И., Волженкин Б.В. Уголовный закон: действие во времени и в пространстве. — СПб., 1993. — 147 с.

21. Блум М.И., Тилле А.А. Обратная сила закона. — М.: Юридическая литература, 1969. — 135 с.

Ю. А. Пономаренко

Национальная юридическая академия Украины, кафедра криминального права,
ул. Пушкинская, 72, Харьков, 61024, Украина

АКТУАЛЬНЫЕ ВОПРОСЫ ДЕЙСТВИЯ УГОЛОВНОГО ЗАКОНА ВО ВРЕМЕНИ В СВЯЗИ С ОТМЕНОЙ СМЕРТНОЙ КАЗНИ

РЕЗЮМЕ

Положения УК Украины, предусматривающие смертную казнь как вид наказания, утратили силу со дня вынесения решения Конституционного Суда Украины. Поэтому со дня введения в действие Закона Украины, предусматривающего наказание в виде пожизненного лишения свободы, существовал промежуточный уголовный закон, который имеет обратную силу.

Ключевые слова: неконституционность закона, отмена закона, действие закона, обратное действие закона, промежуточный уголовный закон, смертная казнь.

УДК 343.431(437.1/.2)

Зигфрід Ламміх, д-р права,
Еліко Циклаурі-Ламміх, д-р права

Інститут міжнародного і зарубіжного кримінального права ім. Макса Планка,
 Квіткова вулиця, 73, Фрайбург-в-Брейсгау, 78101, Федеративна Республіка Німеччина

ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ТРАНСНАЦІОНАЛЬНУ ТОРГІВЛЮ ЖІНКАМИ В ЧЕХІЇ І ДЕЯКИХ ІНШИХ СХІДНОЄВРОПЕЙСЬКИХ КРАЇНАХ

Розглянуто кримінально-правові норми східноєвропейських країн, що встановлюють відповідальність за сексуальну експлуатацію жінок. Представлено найважливіші при кваліфікації критерії розмежування складів злочинів, які відносяться до цієї категорії. Зроблено порівняльний аналіз норми кримінальних кодексів і судової практики Чехії, Польщі, Росії і Республіки Білорусь.

Ключові слова: кримінальне законодавство Чехії, Польщі, Росії, Білорусі; транснаціональна торгівля жінками, колізійні норми.

Уведення в проблему

Відкриття кордонів південно- і східноєвропейських країн, що збіглося із стрімким падінням рівня життя в цих країнах, створило надзвичайно сприятливі умови для такої "галузі торгівлі", як транснаціональна торгівля жінками, яка в більшості країн відноситься до організованої злочинності. Якщо до кінця вісімдесятих мова йшла передусім про жінок з країн третього світу, то останнім часом об'єктами торгівлі стають жінки з східноєвропейських країн, перш за все із Польщі, з колишнього Радянського Союзу і з Чехії¹.

Технологія цього бізнесу здебільшого відома. За допомогою правдивих і неправдивих обіцянок жінки запрошуються в зарубіжні мандрівки, деякі з їх згоди, іноді і проти їх волі, із застосуванням насильства або погроз примушуються до проституції або до інших форм „сексуальної експлуатації“.

У цій статті аналізуються норми кримінального права, що встановлюють кримінальну відповідальність за транснаціональну торгівлю жінками в таких „країнах-експортерах“: Чехія, Польща, Росія і Білорусь. В усіх цих країнах відповідні норми кримінального права,

до яких можуть відсилати норми колізійного права, істотно відрізняються від складів, закріплених у статтях 180b і 181 німецького Кримінального кодексу (торгівля людьми і торгівля людьми з обтяжуючими обставинами відповідно). Слід зауважити, що жінка, яка в усіх вказаних країнах розглядається як потерпіла, не підлягає кримінальній відповідальності за добровільне або вимушене заняття проституцією або за надання інших „сексуальних послуг“ за кордоном. Заняття подібними видами діяльності на території відповідної зарубіжної країни в подібних випадках також не є кримінально караним.

1. Склад торгівлі жінками в кримінальному кодексі Чехії 1961 року.

Найбільш детально склад транснаціональної торгівлі жінками сформульовано в кримінальному праві Республіки Чехія, до того ж слід зауважити, що відповідне визначення статті 246 збереглося в першій редакції Кримінального кодексу ЧРСП 1961 року, що донинді діє в Чеській республіці і в Словачії. Стаття 246 КК Чехії встановлює:

„1. Принаду жінки за кордон з наміром використовувати її для сексуаль-

них дій з іншою особою, транспортування потерпілої або посередництво в таких діях —

карається позбавленням волі строком від одного до п'яти років.

2. а) Дії, вказані в ч. 1 цієї статті, скоєні учасником організованої групи, або

б) дії, вказані в ч. 1 цієї статті, скоєні відносно потерпілої молодше 18 років, або

с) дії, вказані в ч. 1 цієї статті, скоєні з метою використовувати потерпілу для проституції,

караються позбавленням волі строком від трьох до восьми років".

Принципове значення для практичного застосування цієї норми має рішення Верховного суду Чеської республіки від 26.05.1995 р.², що роз'яснює застосування статті 246 КК:

а) Об'єкт злочину

Об'єктом посягання в чеських коментарях КК називаються моральні принципи, зокрема „право жінки на статеве самовизначення", а деколи — „особиста свобода жінки"³. Порушення цих принципів може бути підставою кримінальної відповідальності в тих випадках, коли потерпілі добровільно, усвідомлюючи, що за кордоном їм доведеться займатися проституцією, погодилися на посередництво винного⁴.

Об'єктом посягання може бути будь-яка жінка, що знаходиться на території Чеської республіки, незалежно від її громадянства. Не впливає на кваліфікацію попередній рід занять жінки, тобто склад злочину торгівлі жінками вважається виконаним й тоді, коли до принади або транспортування за кордон, вона займалася проституцією на території Чеської Республіки. Цей факт може бути лише пом'якшуючою вину обставиною для винного⁵.

Якщо вказані дії були вчинені відносно потерпілої молодше 18 років, то скоєне кваліфікується як склад з обтяжуючими обставинами (ч. 2 ст. 246).

Ст. 246 КК категорично говорить про принаду, посередництво або транспортування за кордон жінки; отже, ця норма не може бути застосована у ви-

падках, коли із вказаною метою за кордон принаджена або транспортується особа чоловічої статі, наприклад, для вчинення гомосексуальних дій.

б) Суб'єкт і суб'єктивна сторона злочину

Суб'єктом цього злочину може бути визнано будь-яку дієздатну особу чоловічої або жіночої статі, незалежно від помешкання або громадянства. При цьому необов'язково, щоб винна особа діяла на території Чеської республіки, бо згідно зі ст. 17 КК злочин вважається закінченим і тоді, коли дія була вчинена навіть і за кордоном, (де вона, можливо, і не є кримінально караною), але наслідки хоча б частково наступили на території Чеської республіки. Зокрема, кримінальної відповідальності за торгівлю жінками підлягає особа, яка вступила з Німеччини в письмовий контакт з жінкою, яка знаходилася на території Чехії (наприклад, за допомогою газетного оголошення) і принадила її в Німеччину з метою, вказаною в ст. 246.

Необхідною ознакою складу злочину, сформульованого в ст. 246 КК Чехії, є мета. Винна особа завжди мусить діяти з наміром користати потерпілу для сексуальних дій з іншою особою.

Для кваліфікації за ст. 246 достатньо непрямого умислу, тобто якщо винна особа з урахуванням відомих їй обставин могла лише здогадуватися, що жінка буде в подальшому використана „для сексуальних дій з іншою особою".

Злочин вважається закінченим й тоді, коли потерпіла не була використана для сексуальних дій з іншою особою, наприклад, відмовилася від таких дій або була затримана поліцією держави, до якої вона прибула і вислана в Чехію; визначальною однак є мета, що була покладена в основу дій винного.

За замах на цей злочин одну особу було засуджено чеським судом за ст. 246 КК, зокрема, тому, що вона оримала принципову згоду потерпілих на працевлаштування за кордоном, але коли потерпілі дізналися про характер наступної „праці", потерпілі відкликали свою згоду.

Застосоване в ст. 246 КК поняття

„сексуальні дії з іншою особою” значно ширше поняття „протитуція”. Воно охоплює в тому числі „будь-яку форму задоволення статевого потягу до тіла особи іншої статі”; отже, мова може йти про статевий контакт, про різноманітні „сексуальні масажі” і про інші сексуальні дії. На відміну від протитуції, під час якої сексуальні дії з різними партнерами здійснюються за плату (розмір якої не обов’язково визначається попередньо), сформульована в ст. 246 КК ознака „сексуальних дій з іншою особою” вважається виконаною і тоді, коли потерпіла згідно з наміром винного повинна займатися не протитуцією у вказаному значенні, а виконувати „сексуальні дії” з попередньо визначеною особою, або тільки „при нагоді” (жінка працює в мотелі, і повинна вступати в сексуальний контакт лише на вимогу клієнта мотелю).

Для кваліфікації цієї ознаки складу злочину не має значення, чи оплачуються „сексуальні дії з іншою особою” грошима або в іншій формі, або ж така оплата очікується від „іншої особи”.

Ознаки складу злочину, описаного в ст. 246 КК, вважаються виконаними і тоді, коли винна особа не отримала від своїх дій ніякої майнової вигоди або взагалі її не бажала. Наприклад, винна особа транспортує потерпілу за кордон, щоб вона займалася там протитуцією і розглядає це виключно як безкоштовну дружню послугу потерпілій. Отримання майнової вигоди як мотив дій винного і / або потерпілої не є ознакою складу злочину, описаного в ст. 246 КК, хоча в судовій практиці цей мотив у більшості випадків є визначальним.

У декількох чеських коментарях до кримінальному кодексу розглядається проблема можливого притягнення до кримінальної відповідальності співробітників шлюбних агентств, які сприяють жінкам в укладенні шлюбу з іноземцями. Така караність категорично виключена. Інакше можна було б прийти до висновку про кримінальну відповідальність за запрошення жінки за кордон з метою укладень шлюбу, якщо

шлюб дійсно укладається і не є фіктивним. Ця представлена в коментарях точка зору⁶ стає зрозумілою, якщо згадати, що такі дії не посягають на жоден з об’єктів цього злочину (порівн. вище). Звичайно, обіцянка вступити в шлюб або посередництво в укладенні шлюбу мусить бути серйозним. „Несерйозна” пропозиція вступити в шлюб і відповідно „фіктивне” шлюбне посередництво, яке слугує лише меті принадити жінки за кордон, щоб у подальшому використовувати її для протитуції, посягають на зазначені „моральні принципи”, і тягнуть кримінальну відповідальність за торгівлю жінками. Подібним чином повинні кваліфікуватися і фіктивні шлюби, покликані забезпечити тільки отримання візи для подальшого заняття протитуцією. Чеська судово практика щодо цієї проблематики не відома.

с) **Форми скоєння злочину**

Згідно зі ст. 246 торгівля жінками може бути скоєна в трьох формах: шляхом принади, шляхом посередництва і шляхом транспортування потерпілої за кордон.

Злочин вважається скоєним у формі принади, якщо винний схиляє жінку для виїзду за кордон, наприклад, обіцянками доброго заробітку за кордоном. Для кваліфікації за цією ознакою не має значення, чи вводить винна особа потерпілу в оману; ознака „принади” вважається виконаною і в тому разі, якщо обіцянки винної особи відповідають дійсності, тобто потерпіла точно знає, для чого вона їде за кордон і що її там очікує. Склад злочину, передбачений статтею 246 КК Чехії, буде виконано і тоді, коли винна особа надає жінці, яка займалася протитуцією в Чехії, можливість займатися протитуцією за кордоном, при цьому (в тому числі і достовірно) вказує на кращі можливості заробітку або кращі „умови праці” за кордоном і завдяки цьому отримує згоду жінки на виїзд за кордон.

Під терміном „посередництво” слід розуміти будь-яку угоду з „набувачем” („клієнтом”) потерпілої, предметом якої є виїзд останньої за кордон. Угодою

може не охоплюватися мета поїздки потерпілої за кордон; мова може, наприклад, йти про угоду, згідно з якою потерпіла працевлаштовується за кордоном як офіціантка, працівниця бару, танцюристка і т.д.; звичайно, ця угода є кримінально караною тільки за наявності у винного умислу (в тому числі в формі непрямого умислу) використувати потерпілу за кордоном для „сексуальних дій з іншою особою“.

Злочин вважається скоєним у формі „транспортування“, якщо винна особа сприяла переміщенню потерпілої через кордон Чеської республіки, при цьому „доставки до місця призначення“ не потрібно. Чеські суди кваліфікували вчинене як „транспортування“ в контексті ст. 246 не тільки тоді, коли винна особа перевозила потерпілу за кордон на власному легковому авто, але і тоді, коли вона створила умови для транспортування потерпілої за кордон, наприклад, надала їй залізничні квитки⁷.

d) Кваліфіковані форми торгівлі жінками

Складами з обтяжуючими обставинами згідно ч. 2 ст. 246, яка передбачає покарання від трьох до восьми років позбавлення волі, є:

— діяння, скоєні учасником організованої групи. Організованою групою вважається „об'єднання декількох осіб, у межах якої існує розподіл завдань між окремими учасниками групи, внаслідок чого діяльність групи стає спланованою і скоординованою“;

— якщо вказане діяння вчинюється відносно потерпілої молодше 18 років, а також

— дії, вказані в ч. 1 статті, скоєні з метою використання потерпілої для проституції, тобто для сексуальних дій з різними партнерами за плату.

2. Транснаціональна торгівля жінками в Польщі

У польському Кримінальному кодексі 1997 року відповідальність за транснаціональну торгівлю жінками закріплена в ч. 4 ст. 204 КК, яка встановлює:

„ 4. покарання, вказане в частині третій (позбавлення волі на строк від одного року до десяти років — прим.

автора) призначається також за викрадення або принаду за кордон іншої особи з метою використання її для проституції“.

Судова практика польських судів відносно цієї норми КК невідома, що, можливо, пояснюється нетривалим строком існування цієї норми⁹. Тому аналіз цієї норми ґрунтується на польських коментарях до Кримінального кодексу і має теоретичний характер. В якій мірі наше тлумачення буде прийнято судовою практикою, сказати важко.

а) Відмінності від чеського права.

Порівнюючи склад цього злочину в польському кримінальному праві з аналогічним складом злочину в чеському кримінальному праві, можна виділити наступні відмінності:

— ч. 4 ст. 204 застосовується й тоді, коли потерпілим є чоловік;

— суб'єктивна сторона характеризується спеціальною метою: винна особа прагне використати викрадену або принаджену за кордон особу для проституції, тобто для сексуальних дій за плату з невизначеним числом перемінних партнерів, які, як правило, не обираються¹⁰; в Чехії цей факт є кваліфікуючою ознакою складу з обтяжуючими обставинами;

— на відміну від кримінального права Чехії, відповідальності за ч. 4 ст. 204 Кримінального кодексу Польщі не підлягає викрадення або принада жінки за кордон з метою сексуальних зв'язків з визначеною особою або тільки „при нагоді“, без заняття проституцією в зазначеному розумінні;

— також не підлягає відповідальності за ч. 4 ст. 204 КК Польщі діяння, в якому потерпілий (потерпіла) використується не для проституції, а тільки для „інших сексуальних дій з іншою особою“, напр., як масажист(ка) в салоні „сексуального масажу“.

Істотно відрізняються також форми скоєння цього злочину за ст. 246 КК Чехії і за ч. 4 ст. 204 КК Польщі. В той час як в Чехії до цих форм поряд з принадою (яка, звичайно, розуміється інакше, ніж у Польщі), відноситься посе-

редництво або транспортування потерпілої за кордон, частина 4 ст. 204 КК Польщі розрізняє лише дві форми скоєння злочину:

— „принаду" потерпілого за кордон; поняття „принаджувати" (zwabić) в польських коментарях до КК тлумачиться більш вузько, ніж у Чехії; „принада" пов'язується з дезінформацією потерпілого або використанням його помилки відносно фактичної мети виїзду за кордон¹¹. Залучення потерпілої відвертою пропозицією зайнятися проституцією за кордоном не охоплюється визначенням ч. 4 ст. 204 КК Польщі, якщо потерпіла усвідомлювала таку мету поїздки і була з нею згодна;

— „викрадення" потерпілого і переправлення його за кордон. Викраденням визнається дія, спрямована на перетин кордону всупереч волі потерпілого.

З вищевикладеного випливає, що, на відміну від ст. 246 КК Чехії, не підлягає кримінальній відповідальності ані „посередництво" в торгівлі жінками, ані залучення потерпілої за кордон відвертою обіцянкою (як відносно мети, так і відносно умов перебування за кордоном) без введення потерпілої в оману в розумінні ч. 4 ст. 204 КК Польщі; це діяння могло б при певних обставинах кваліфікуватися за ст. 253 КК „торгівля людьми").

Так само не підлягає покаранню по ч. 4 ст. 204 КК Польщі (на відміну від чеського кримінального права), особа, яка тільки транспортувала потерпілого за кордон, і не знала про намір потерпілого займатися проституцією і в жодний спосіб не впливала на таке рішення шляхом якихось неправдивих обіцянок.

Незастосовуваність частини 4 ст. 204 КК Польщі, звичайно, не виключає кваліфікацію діяння за іншими статтями КК, наприклад, за примушення іншої особи до сексуальних дій із застосуванням насильства або погрози (ст. 197 КК), з використанням безпорадного (ст. 198 КК) або залежного становища потерпілого (ст. 199 КК) а також за звідництво і сутенерство (ч. 1-3 ст. 204 КК Польщі). За певних умов дії винного можуть бути кваліфіковані як „торгі-

вля людьми" (ч. 1 ст. 253 КК) Остання встановлює:

„Торгівля людьми, в тому числі за згодою потерпілих, —

карається позбавленням волі на строк не менш трьох років".

При грамотному тлумаченні ч. 1 ст. 253 КК передбачається, що ознакою складу цього злочину є та обставина, що об'єктом торгівлі повинні бути декілька осіб; такий висновок випливає з словосполучень „торгівля людьми" і „згода потерпілих". На відміну від визначення ч. 4 ст. 204 КК Польщі, діяння слід кваліфікувати як торгівлю людьми і в тому випадку, якщо воно вчинюється зі згоди потерпілих.

У коментарях до КК Польщі підкреслюється, що використане в ч. 1 ст. 253 словосполучення „торгівля людьми" слід розуміти як „продаж, купівлю, позику, обмін та інші цивільно-правові правочини, предметом яких є люди"¹².

Згідно з цією точкою зору покаранню за торгівлю людьми підлягає не тільки той, хто продає або бере на комісію „людський товар", але і той, хто такий „товар" придбає.

З вищевикладеного випливає, що ч. 1 ст. 253 КК Польщі охоплює деякі різновиди транснаціональної торгівлі жінками, які не можуть бути кваліфіковані за ч. 4 ст. 204 КК Польщі (маються на увазі випадки переміщення жінки за кордон з метою іншої сексуальної експлуатації). Наприклад, досить частий у практиці випадок оплатної сутенерської угоди з „клієнтом" за безсумнівної згоди жінок-„виконавців": якщо ця „угода" стосується декількох жінок або ж регулярно повторюється, до того ж, угода укладається з метою використання потерпілих для проституції або інших різновидів сексуальної експлуатації (напр., як масажисток у салоні „сексуального масажу", сексуальні дії з однією особою і т. п.); місце надання вказаних „послуг", на відміну від ч. 4 ст. 204 КК Польщі, може знаходитися як за кордоном, так і на території Речі Посполитої.

3. Транснаціональна торгівля жінками в Росії

Згідно з положеннями діючого

Кримінального кодексу Російської Федерації 1996 року¹³ „транснаціональна торгівля жінками” тягне кримінальну відповідальність тільки в тому разі, якщо діяння містить ознаки складу злочину, передбаченого ст. 240 КК РФ. Цей склад формулюється так:

„Примушення до заняття проституцією із застосуванням насильства або погрози застосування насильства, шляхом вимагання, пошкодження або знищення майна або шляхом обману...”

Так само, як і в Польщі, судова практика до розглядуваної статті невідома, і для тлумачення цієї норми також доводиться спиратися лише на російські коментарі до КК РФ.

Діяння кваліфікується за вказаною нормою, якщо потерпілий примушується до проституції вказаним в ч. 1 ст. 240 способом. До того ж, діяння є кримінально караним незалежно від того, чи примушували потерпілого до проституції за кордоном або на території РФ. Диференціації за місцем скоєння злочину, відомої польському і чеському кримінальному праву, російський Кримінальний кодекс не передбачає. Віку потерпілого в ч. 1 ст. 240 КК також не надається значення.

Умовою кримінальної відповідальності за ч. 1 ст. 240 КК РФ є застосування насильства, вимагання, обману потерпілого, а також заняття проституцією внаслідок таких дій, тобто систематичні статеві зв'язки за плату із змінними партнерами. Мотиви ж, які лежать в основі дій винного (в більшості випадків — прагнення до майнової вигоди, тобто корисливий мотив) для кримінально-правової кваліфікації не має значення¹⁴.

На відміну від польського і чеського кримінального права, сутенерство, вчинюване за згодою потерпілого з метою використання останнього в проституції (як на території РФ, так і за кордоном), в тому числі діяння, яке кваліфікується як „торгівля людьми за згодою потерпілих” за ст. 253 КК Польщі, на підставі ст. 240 КК РФ не тягне кримінальної відповідальності ані для сутенера, ані для його „клієнта”. Звичайно, при цьому

істотною умовою некараності цього діяння є добровільна, свідома згода потерпілого займатися проституцією. Це стосується тих достить частих у практиці випадків, коли винний вступає в контакт з потерпілими шляхом публікації газетних оголошень і переправляє жінок, що відгукнулися, закордонному „отримувачу” за їх згоди. До того ж, звичайно, передбачається, що їх згоду отримано добровільно і не під впливом помилки. Цей типовий випадок транснаціональної торгівлі жінками, караний як в польському, так і в чеському законодавстві (ст. 253 КК Польщі і ст. 246 КК Чехії), в Росії не тягне кримінальної відповідальності.

Вищезазначені, не карані за ст. 204 КК РФ форми торгівлі жінками можуть, однак, бути кваліфіковані за іншими статтями КК (звичайно, тільки за наявності усіх передбачених останніми ознак). До таких норм належать, зокрема, ст. 152 КК РФ, що закріплює склад торгівлі неповнолітніми („купівля і продаж неповнолітнього або вчинення інших діянь відносно неповнолітнього в формі його передачі або придбання”). Під неповнолітнім у ст. 152 розуміється особа, яка не досягла 18 років. Суб'єктом (продавцем) можуть бути батьки або інші особи, що їх замінують, а „покупцем” може бути „будь-яка третя особа”. Кваліфікований склад цього злочину передбачає, зокрема, намір використовувати в подальшому неповнолітнього в проституції.

4. Транснаціональна торгівля жінками в Республіці Білорусь

Наприкінці хотілося б зупинитися на правовому регулюванні транснаціональної торгівлі жінками в наймолодшому Кримінальному кодексі серед колишніх радянських республік. Мається на увазі Кримінальний кодекс Республіки Білорусь 1999 року, який повинен вступити в силу з 1 січня 2000 року.

Транснаціональна торгівля жінками охоплюється складом злочину, що іменується "вербування людей з метою їх експлуатації". Згідно з цією нормою грошовим штрафом без позбавлення волі або з позбавленням волі до трьох

років карається „здійснюване шляхом обману наймання людей для сексуальної або іншої експлуатації”. Кваліфікованими формами цього злочину є вчинення злочину організованою групою або вербування з метою переправки потерпілих за кордон (карається позбавленням волі на строк до 10 років). Необхідною ознакою складу „вербовки”, на відміну від чеського кримінального права, є введення винним потерпілого в оману (неправдиві відомості про дійсну мету поїздки за кордон, про умови перебування, тощо).

Наступна норма КК, за якою може бути кваліфіковане діяння, що відноситься до категорії транснаціональної торгівлі жінками, — це ст. 181 КК Республіки Беларусь, „купівля-продаж або інші дії, метою яких є передача затриманої особи або панування над нею”.

Ознакою „торгівлі людьми” за ст. 181 КК Республіки Білорусь (на відміну від аналогічного складу злочину в польському кримінальному праві), є залежність потерпілого від винного. Ознаками кваліфікованих форм цього злочину, зокрема, є: вчинення злочину організованою групою, щодо декількох осіб або з метою сексуальної та іншої експлуатації (караються позбавленням волі строком від п’яти до десяти років).

Крім норм ст. 181 і 187 КК Республіки Білорусь, діяння, суміжні із транснаціональною торгівлею жінками, можуть бути за певних обставин кваліфіковані як примушення до статевого зв’язку (ст. 170 КК), а також як сутенерство або отримання доходів від проституції іншої особи (ст. 171 КК).

Література та примітки

1. *Ср. W. Florman. Die Lebensader des Rotlichtmilieus — der internationale Frauenhandel. // Der Kriminalist. — Heft 2. — 1999. — S. 50 ff.*

2. *Решение Верховного Суда Чешской республики от 26. 5. 1995 // Sbirka Soudnich Rozhodnuti. — 1995. — Pos. 57.*

3. *Ср. S. Samal u.a., Trestny Zakon. Komentar. — Praga, 1998, § 246.*

4. *Ср. Приговор Остравского районного суда от 2. 7. 1998 (Аз. 7 Т 176/97 — не публиковался).*

5. *Ср. Приговор Остравского районного суда от 2. 7. 1998 (Аз. 7 Т 176/97 — не публиковался).*

6. *S. Samal u.a., Trestny Zakon. Komentar. — Praga, 1998, § 246.*

7. *Ср. Приговор Остравского районного суда от 2. 7. 1998 (Аз. 7 Т 176/97 — не публиковался).*

8. *Немецкий перевод Уголовного кодекса Польши 1997 г см.: Das polnische Strafgesetzbuch // Sammlung ausländischer Strafgesetzbucher in deutscher Übersetzung. — Freiburg in Breisgau, 1998. — S. 112.*

9. *На основании норм уголовного права, относящихся к рассматриваемому вопросу, которые действовали до вступления в силу Уголовного кодекса 1997 года, которые были сформулированы порой даже шире, чем нормы УК 1997 года, было возбуждено 131 уголовное дело. По ста из этих дел в течение 1995-98 г. обвинение было предъявлено в общей сложности 224 лицам. Всего за границу было переправлено 709 женщин. Ср. выдержку Бюро по организованной преступности Варшавской прокуратуры от 10.03.1999 (прилагается).*

10. *A. Marek, Prawo karne. Zagadnienia teorii i praktyki // Warszawa, 1997. — S. 516.*

11. *Ср. A. Zoll (Red.), Kodeks Karny. Czesc szczegola. — Komentarz do Art. 117-277 Kodeksu karnego. — S. 596*

12. *Ср. A. Zoll (Red.), Kodeks Karny. Czesc szczegola. Komentarz do Art. 117-277 Kodeksu karnego, S. 896.*

13. *Немецкий перевод УК Российской Федерации: Strafgesetzbuch der Russischen Foderation // Sammlung ausländischer Strafgesetzbucher in deutscher Übersetzung. — Freiburg in Breisgau: 1998, S. 108.*

14. *Комментарий к уголовному кодексу Российской Федерации. — Москва: Генеральная прокуратура Российской Федерации, 1996. — С. 552.*

*Зигфрид Ламмих,
Элико Циклаури-Ламмих,*

Институт международного и зарубежного уголовного права им. Макса Планка,
Цветочная улица, 73, Фрайбург-в-Брейсгау, 78101, Федеративная Республика Германия

**ОТВЕТСТВЕННОСТЬ ЗА ТРАНСНАЦИОНАЛЬНУЮ ТОРГОВЛЮ
ЖЕНЩИНАМИ В ЧЕХИИ И НЕКОТОРЫХ ДРУГИХ
ВОСТОЧНОЕВРОПЕЙСКИХ СТРАНАХ**

РЕЗЮМЕ

Особенностью международной торговли женщинами являются достаточно частые коллизии национальных уголовно-правовых норм, которые устанавливают ответственность за сексуальную эксплуатацию. В уголовных кодексах восточноевропейских стран нет единства ни в формулировании особенностей состава этого преступления, ни в определении его сущности. Подчеркиваем, что самые распространенные формы преступлений, относящихся к категории транснациональной торговли женщинами и наказуемых по законодательствам Чехии, Польши, в России и Беларуси, — ненаказуемы при определенных обстоятельствах. Это объясняется, в частности, относительно коротким сроком существования соответствующих норм и отсутствием судебной практики в этом вопросе в большинстве рассматриваемых стран, кроме Чехии.

І. Г. Поплавський, ст. викл.

Одеський національний університет,
кафедра кримінально-правових дисциплін і судово-правоохоронних органів,
Французький бульвар 24/26, Одеса, 65058, Україна

ТОРГІВЛЯ ЛЮДЬМИ ТА ЛЮДСЬКИМИ ОРГАНАМИ ЯК ОДИН ІЗ НАПРЯМКІВ КРИМІНАЛЬНОГО БІЗНЕСУ МІЖНАРОДНИХ І ТРАНСНАЦІОНАЛЬНИХ ОРГАНІЗОВАНИХ ЗЛОЧИННИХ ФОРМУВАНЬ

Представлено результати кримінологічного дослідження діяльності організованих злочинних формувань (далі ОЗФ), які мають міжнародні і транснаціональні протиправні зв'язки; одним із напрямків їх злочинної діяльності є торгівля людьми, людськими органами. Визначено і охарактеризовано причини та умови діяльності цих злочинних формувань, спрогнозовано основні тенденції їх подальшого розвитку.

Ключові слова: торгівля людьми, торгівля людськими органами, організовані злочинні формування (ОЗФ) з міжнародними та транснаціональними та протиправним зв'язками (міжнародні і транснаціональні ОЗФ).

Торгівля людьми (работоргівля) як вид високоприбуткового бізнесу бере початок з моменту виникнення товарно-грошових відносин. Протягом сторіч вона процвітала, майже не змінюючи свої форми, дійшла до нашого часу. Єдина суттєва зміна, яку зазнала торгівля людьми, — перехід із легальної сфери бізнесу в кримінальну.

Перші спроби законодавчого окреслення цієї проблеми на міжнародному рівні з'явилися на початку двадцятого сторіччя, коли держави Європи підписали в 1904 році в Парижі міжнародну угоду, яка була спрямована на боротьбу з цим негативним соціальним явищем. Потім було прийнято цілу низку конвенцій та міжнародних угод, присвячених цій проблемі. Серед них Міжнародна Конвенція, спрямована на боротьбу з білим рабством (Париж, 1910 рік), пізніше — Конвенції 1921, 1926 та 1933 років. У 1949 році Генеральна Асамблея ООН прийняла Конвенцію "Про боротьбу з торгівлею людьми та експлуатацією проституції третіми особами" (ратифікована колишнім СРСР 15 листо-

пада 1954 року, набрала чинності для України 15 лютого 1955 року) і т. ін.

За останні кілька десятиріч проблема, пов'язана з торгівлею людьми та їх органами, набула якісних змін та ще більшого поширення. Ця проблема невіддільна від міжнародної та транснаціональної організованої злочинності, бо є одним із кримінальних напрямків діяльності міжнародних та транснаціональних організованих злочинних формувань (ОЗФ).

Один із ведучих кримінологів світу, фахівець із боротьби з організованою злочинністю Г. Мюлер, став одним з авторів класифікації основних напрямків діяльності ОЗФ; серед 17 груп основних напрямків він виділяє і торгівлю людьми.

Що слід розуміти під торгівлею людьми?

Так, зокрема ч. 1 ст. 124 Кримінального кодексу України "Торгівля людьми" визначає її як відкрите чи таємне заволодіння людиною, пов'язане з законним чи незаконним переміщенням за згодою чи без згоди особи через дер-

жавний кордон України (або без тако-го) для подальшого продажу, або іншої оплатної передачі з метою сексуальної експлуатації, використання в порнобізнесі, втягнення у злочинну діяльність, залучення в боргову кабалу, усиновлення в комерційних цілях, використання в збройних конфліктах, експлуатації її праці; крім цього, ч. 3 доповнює цей перелік діями, які пов'язані з незаконним вивезенням дітей за кордон чи неповерненням їх в Україну, або з метою вилучення у потерпілого органів чи тканини для трансплантації або насильницького донорства.

Аналіз даного напрямку злочинної діяльності, а також чинного законодавства дозволяє говорити, що торгівля людьми містить у собі незаконне переміщення: 1) емігрантів-нелегалів; 2) жінок і неповнолітніх дітей для займання проституцією; 3) викрадення людей з метою викупу, або їхньої експлуатації в "рабських умовах"; 4) дітей для незаконного усиновлення (удочеріння); 5) людей для незаконної торгівлі людськими органами (у тому числі пов'язаних з їх навмисними убивствами для вилучення органів).

Представляється доцільним проаналізувати більш докладно кожний з вищевказаних пунктів.

1. Нелегальна міграція

Про глобальні масштаби цієї протиправної діяльності може свідчити факт, що за даними всесвітньої організації "Міжнародна організація по еміграції", зараз існує міжнародний бізнес для незаконного переміщення людей з щорічним обсягом 6 млрд. доларів США [1, 1-2].

Про прибутковість цього кримінального бізнесу можна судити з оцінок російських кримінологів, які стверджують, що ця діяльність приносить щорічний прибуток у розмірі приблизно 3,5 млрд. доларів США [2, 47].

Виявлено певну закономірність, яка полягає в тому, що нелегальні мігранти із слаборозвинених країн Азії, Африки та Латинської Америки намагаються проникнути в економічно розвинуті країни (країни Західної Європи, США).

Так, тільки в 1993 році було виявлено 1,2 мільйона спроб незаконного проникнення в США [2, 47].

Нелегальну міграцію необхідно розглядати як багатогранне протиправне соціальне явище. Для України ця багатогранність виявляється так:

По-перше, Україна через своє географічне положення, економічну кризу, яка позначилася на недостатньому облаштуванні кордонів держави, та з багатьох інших причин стала транзитною територією для переправляння нелегальних мігрантів, які з економічно слаборозвинених країн Азії та Африки намагаються через Україну потрапити в Західну Європу. За даними аналізу, проведеного спеціалістами правоохоронних органів України, було встановлено, що 57 % нелегальних мігрантів було затримано на кордонах, які знаходяться в стадії правового оформлення (з Росією, Білоруссю, Молдовою). Зокрема, при спробі в'їхати до України близько 50 % мігрантів затримувались на кордоні з Російською Федерацією. Під час виїзду — 40 % на західному кордоні, з них близько 20 % — на кордоні з Польщею [3, 8-9].

Можна, отже, стверджувати, що проблема нелегальної міграції для України є актуальною, що основні потоки мігрантів, незаконно проникають з Росії, що основна їх мета — потрапити через територію України до держав Західної Європи.

За національною ознакою та приналежністю до громадянства певної країни потоки нелегальних мігрантів розподіляються так: найбільше серед мігрантів, які потрапляють до України, вихідців з країн Близького та Середнього Сходу — 35%, Південно-Східної Азії — 25 % та Африки — 10 % [4,14].

Характерно, що близько 70 % нелегальних мігрантів незаконно перетинають кордон безпосередньо в пунктах пропускання, маючи при собі визначені документи. Ясно, що існує добре організований механізм нелегальної міграції через територію України, який діє на міжнародному та транснаціональному рівні.

Про приблизні прибутки, які одержу-

ють міжнародні та транснаціональні ОЗФ свідчить факт, що гарантований поступовий переїзд, наприклад, до Німеччини коштує нелегальному мігранту близько 5 тисяч доларів США. За досить приблизними даними спеціалістів правоохоронних органів, щорічно на територію України проникають від 20 до 30 тисяч нелегальних мігрантів [4, 14].

Реально, на наш погляд, транзитом через Україну нелегальних мігрантів перевозиться значно більше, бо латентність даного виду правопорушення досить велика.

По-друге, Україна не тільки є транзитною територією для нелегальних мігрантів, але стає для частини з них місцем незаконного перебування. Оскільки офіційно влаштуватися на роботу нелегальний мігрант не може, значна частина з них починає займатися протиправною діяльністю — аж до вчинення карних злочинів, у тому числі й у складі ОЗФ, що, природно, негативно впливає на криміногенну ситуацію в Україні. Так, працівниками УСБУ в Харківській області після проведення спецоперації був затриманий один із в'єтнамських "авторитетів" Фам Нгок Ту, тричі судимий у себе на батьківщині за вчинення кримінальних злочинів, який за підробленими документами залишив В'єтнам та осів на проживання в Харкові, де став керівником групи бойовиків, так званого підрозділу безпеки місцевого в'єтнамського земляцтва [4,14].

По-третє, значні кошти з національного бюджету витрачаються на утримання та депортацію виявлених нелегальних мігрантів. За даними МВС України, на яке покладено цю функцію, у середньому утримання та вивезення з території держави одного нелегального мігранта українському платнику податків обходиться від тисячі до півтори тисяч доларів США. Так, тільки у 1997 році більше 2,3 тисяч нелегальних мігрантів було депортовано [5, 8].

За словами ж заступника голови Держкомкордону В. Дордюка: "Щорічно наша держава витрачає на утриман-

ня та депортацію "незваних гостей" більш 200 млн. доларів США" [6, 3].

2. Незаконне переміщення жінок і неповнолітніх дітей для займання проституцією

Участь організованої злочинності у масштабному використанні проституції відома віддавна. Новими явищами в цій галузі є зростаючі міжнародні масштаби такої діяльності та все більш широке використання наркотиків як засобу примусу жертв [2, 47].

Молоді дівчата, а іноді й неповнолітні діти, перевозяться з однієї країни до іншої, іноді з одного континенту на інший за добре організованими каналами. Ці особи часто є жертвами облудних пропозицій (наприклад, спочатку йдеться про добре оплачувану роботу) або просто викрадаються. Ці тенденції характерні для усього світу, а останні десятиліття — і для країн колишнього СРСР.

Так, найгучніша кримінальна справа, яка мала місце в Росії за фактом вивозу молодих жінок, стосується калінінградської фірми "Русская тройка" (до цієї назви фірма мала ще майже 10 найменувань, це робилося з метою приховування злочинних дій). Тільки в 1997 році представниками цієї фірми було вивезено з Росії за кордон не менше 100 калінінградок. Дівчат вивозили невеликими партіями до ФРН: як пізніше з'ясувало слідство, їх прямо з залізничного вокзалу перевозили до спеціально обладнаних для цього підвалів будинку, де замикали на ніч. Вже з наступного дня вони повинні були приступати "до роботи" — лягати в ліжко з багатими клієнтами, більшість з яких були сексуальними збоченцями. Будь-який опір чи протест з боку жінок притискався нещадними побоями та насильницьким вприскуванням наркотиків. У подальшому на тілах колишніх рабинь були зафіксовані численні сліди знущань (у тому числі з застосуванням розпеченого металу).

Спільними зусиллями правоохоронних органів Росії та Німеччини були затримані та притягнені до кримінальної відповідальності за скоєння цього

злочину два громадянина Туреччини та один Росії (саме вони створили це міжнародне ОЗФ).

Цей приклад характерний і для України. За останні роки склалась добре налагоджена мережа каналів нелегальної доставки молодих дівчат для експлуатації в сексбізнесі: в основному, до Греції (через Грузію або Росію, де базуються вербувальники та виготовляються фальшиві документи); до Туреччини та Ізраїлю, Угорщини, Чехії, країн Бенілюксу та ФРН.

Тільки в Німеччині армія невільниць за 1998 рік поповнилася 6 тисячами наших співвітчизниць. У середньому кожна з них приносить своїм хазяйнам майже 100 тисяч DM щорічного прибутку. Прибутки від торгівлі людьми в Німеччині, за приблизними даними німецьких спеціалістів, складають більше 2 млрд. DM у рік. У 1998 році вони наблизилися до 3 млрд. DM у рік [7, 10].

Із засобів масової інформації Туреччини стало відомо, що на початку 1997 року лише в місті Стамбулі та стамбульській провінції проституцією займалися більше 2 тис. громадян України. На початку 1998 року їх було виявлено більше 3,5 тис., і тільки 25 % від усієї кількості жінок знали завчасно справжню мету свого прибуття до країни (усі інші їхали, щоб працевлаштуватися в кафе, клубах, танцювальних салонах і т. ін.) [8, 319-323].

Про масштаби цієї проблеми свідчить також той факт, що за даними експертів ООН у Західній Європі, займаються проституцією більше 500 тисяч жінок із країн колишнього СРСР [7, 110].

3. Викрадення людей із метою викупу, а також для експлуатації їх у рабських умовах

Аналіз матеріалів з правоохоронної практики, присвячених даній проблемі, дозволяє говорити, що найбільш поширений цей вид злочинної діяльності на територіях, де ведуться бойові дії.

Так, швейцарська правозахисна група "Міжнародна християнська солідарність" викупила на свободу більше

5 тис. рабів, утримуваних у північному Судані. Це переважно християни та духопоклонники, які були захоплені збройними формуваннями в південному Судані. Правозахисники звільнили за період із 1995 року близько 20 тис. рабів та повідомили, що при цьому сплачували арабським посередникам по 50 доларів за кожную людину [9, 2].

Найбільш поширене викрадення людей серед країн колишнього СРСР має місце на півдні Росії, у Чеченській республіці та близьких до неї територіях у період з 1994 р. по 2000 р. Пік викрадення людей, за даними статистики, в цьому регіоні прийшовся на 1996 рік, коли було захоплено близько 427 осіб. За даними правоохоронних органів Росії, тільки за 2 роки (1998-1999 рр.) було викрадено близько 1300 осіб [10, 9].

Усього за останні роки, за словами президента Росії В. Путіна, заручниками бойовиків стали більше 6 тис. осіб [11, 3].

Головне управління по боротьбі з організованою злочинністю МВС Росії проводить розслідування злочинної діяльності бандитського формування братів Ахматових, які зробили викрадення людей своїм прибутковим бізнесом. В Урус-Мартані (Росія, Чеченська республіка) вони побудували власну в'язницю, через яку пройшли сотні рабів, у тому числі, дві жінки — вчені з Польщі, фотокореспондент ІТАР-ТАРС В. Яцина, офіцери федеральних військ. Необхідно відзначити, що рабовласництвом у Чечні займаються не тільки "дрібні бандити", але і відомі в Ічкерії польові командири. Так, за даними ГУ-БОЗ МВС Росії з десяти найбільш відомих чеченських польових командирів усі десять мали відношення до викрадення людей та работоргівлі. У республіці вже ліквідовані 33 ОЗФ, які спеціалізувалися на цьому виді кримінального бізнесу [12, 8].

Як не дико це звучить, чимала частина чеченського населення не сприймає рабовласництво як щось злочинне і ганебне. Це можна пояснити тим, що їх предки не одне сторіччя займалися таким злочинним бізнесом.

У республіці Дагестан, у ході спецо-

перації, проведеної республіканським УБОЗом, у високогірному селищі Ратмут, було звільнено 16 чоловік — громадян України та Росії, які знаходились у рабстві кілька років. Як пізніше з'ясувалося, вони приїхали в Дагестан у пошуках заробітку, облудним шляхом їх затягали в гори, де вони ставали рабами у місцевих жителів. Раби жили та працювали в нелюдських умовах, їх погано годували, будь-яке невдоволення придушувалося фізичним шляхом.

Рабовласництво в селищі було справою настільки повсякденною, що рабів утримувала навіть місцева "інтелігентна еліта" — директор, завуч і вчителі ратмуцької школи. Навіть їхні діти мали "персональних" рабів для домашнього обслуговування.

4. Незаконний вивіз дітей з метою усиновлення (удочеріння)

Одним з дуже поширених різновидів торгівлі людьми є незаконне усиновлення (удочеріння) дітей.

Про масштаби поширеності вивозу дітей свідчить такий факт.

За даними правоохоронних органів Росії, тільки в Москві існує кілька злочинних організацій, які відправляють за кордон від 50 до 100 дітей щорічно. Як правило, більшість дітей направляється для усиновлення в США нелегально. Останні 2-3 роки США переживає дійсно "російський бум". За даними російського Міністерства освіти, тільки в 1997-1998 рр. американці усиновили більше 11 тис. російських дітей. На "чорному ринку" кожна дитина обходиться американській бездітній сім'ї від 25 до 50 тисяч доларів США [13, 9].

Дітей вивозять зо всіх країн колишнього СРСР.

Так, у Кишиневі (республіка Молдова) було викрито злочинне ОЗФ, яке займалося торгівлею дітьми, керував ним громадянин Ізраїлю. За підробленими документами малят вивозили в Ташкент, а звідти до Ізраїлю. У ході слідства було встановлено, що таким способом було продано 15 дітей.

Україна не залишилася осторонь від цього кримінального явища. Зафіксовано не один десяток фактів, за якими

збуджено кримінальні справи; за даними МВС за ст. 1241 КК України з часу введення її до дії та до цього часу було порушено 55 кримінальних справ [14, 5].

Найгучнішою є так звана тернопільська справа. У 1992 р. 56 українських дітей-сирот було вивезено в США на тримісячне оздоровлення, але вони і досі не повернуті на батьківщину [15, 4].

5. Незаконна торгівля людськими органами (у тому числі сполучена з навмисними вбивствами з метою вилучення органів)

Відомо, що першу пересадку нирки було зроблено в 1954 році, легенів — 1963 р., серця — 1967 р. У світі проведено вже більше 500 тисяч операцій по пересадці нирок. Трансплантація стала престижною галуззю медицини та відповідно дала поштовх до розвитку індустрії постачання донорських органів. Тільки в США для цього створено близько 70 спеціалізованих агентств. Кількість потенційних донорів у США складає приблизно 12 тисяч осіб. Проте цього явно недостатньо. І це положення характерне не тільки для США. Потреба в органах для пересадки в країнах Західної Європи теж залишається дуже значною.

Так, координатор центру Трансплантацій у м. Эрлангене-Нюрберге (Німеччина) Клаус Буркхарб стверджує, що тільки в 1999 р. у ФРН померло більше тисячі осіб через недостачу органів для своєчасної пересадки [16, 12].

Постійний дефіцит органів для трансплантації, високі ціни, (вартість однієї донорської нирки на "чорному ринку" у ФРН складає близько 45 тис. DM), по суті, стали причиною виникнення та процвітання кримінального бізнесу в цій сфері, яким займаються міжнародні ОЗФ.

З цілком секретного звіту розвідслужби Німеччини (БНД), відомості з якого потрапили до ЗМІ, стало відомо, що російські ОЗФ вбивають малолітніх бродяг, витягають нирки, печінку, інші органи та продають їх по усьому світу, включаючи Німеччину. Часто вбивства бездомних дітей заздалегідь плануються і потім маскуються під нещасний випадок за до-

помогою фіктивних медичних документів. Розвідслужба ФРН висловлює припущення, що при передачі російських дітей на усиновлення за кордон мова може йти і про злочинний засіб одержання донорських внутрішніх органів.

Бідні батьки в країнах СНД продають своїх дітей за ціну, що не перевищує 2000 дол. США, кримінальним посередникам. В Україні та Казахстані торгують переважно дитячими нирками, які відправляють у Росію або в далеке зарубіжжя. У більшості випадків це робиться під замовлення [16,12].

Жахливий факт за своїм цинізмом та жорстокістю мав місце в Узбекистані, де було затримано два чоловіки за навмисне вбивство дитини та продаж її органів. Як було виявлено в ході попереднього слідства та судового розгляду, двоє чоловіків придбали у безробітної матері за 500 доларів США її восьмилітню дочку. Вони привезли дитину на заздалегідь приготовлену квартиру, де дівчинку вбили та розчленували. У той же день органи дівчинки були продані особі кавказької національності, а знівчене тіло втопили в річці [17, 7].

Аналіз цього кримінального напрямку злочинної діяльності міжнародних і транснаціональних ОЗФ **свідчить** про те, що **основними причинами та умовами її виникнення, існування і поширення на території України є:**

1. Важке економічне становище країни, яке прямо чи опосередковано відбивається на обмеженні основних конституційних прав і свобод громадянина (право на працю, на своєчасне отримання винагороди за працю, на соціальний захист і т. ін.).

2. Величезні прибутки, які одержують ОЗФ.

3. Невеликий ступінь ризику ОЗФ бути притягнутим до кримінальної відповідальності.

4. "Прозорість" національних кордонів.

5. Недостатня законодавча урегульованість даної проблеми як на національному, так і на міжнародному рівні, що у свою чергу впливає на недостатню вивченість проблеми.

6. Недостатній рівень взаємодії між правоохоронними органами (як усередині країни, так і з правоохоронними органами інших зарубіжних країн).

Основні тенденції: продовження як кількісного, так і якісного зростання цього кримінального бізнесу. Це буде виражатися:

- у зростанні кількості ОЗФ, які займаються цією злочинною діяльністю;

- у кількісному зростанні потерпілих;

- у розширенні кількості засобів і прийомів цього кримінального бізнесу.

Література

1. Л. Шелли. *Интернет-сервер "АКДИ Экономика и жизнь"*, 1997 — 1998 akdi@akdi.ru. с. 2.

2. *Основы борьбы с организованной преступностью. /Под ред. В.С. Овчинского, В.Е. Эминова, Н.П. Яблокова. — М., 1996. — С. 397.*

3. Скрипник О. *Наїзд нелегалів на кордон //Іменем закону. — 1998. — № 20. — С. 16.*

4. Скрипник А. *Нелегальная миграция: как решать эту сложную проблему? // Служба безопасности. — 1998. — № 7-8. — С. 35.*

5. Якобчук З. *Нас не 52 мільйони //Іменем закону. — 1998. — № 20. — С. 16.*

6. *Украина ежегодно тратит на депортацию нелегальных мигрантов более 200 млн. долларов США //Факты. — 1999. — № 240. — С. 16.*

7. Романовский В. *Работоторговля на пороге третьего тысячелетия //Интересная газета — Криминал. — 1999. — № 2. — С. 10.*

8. Кузьменко О.В. *Поняття контрабанди людьми і її місце в структурі нелегальної міграції // Вісник Уряду України. Боротьба з контрабандою: проблеми та шляхи її вирішення. Київ. — 1998. — Т. 10. — С. 619.*

9. *Раб в Судане всего 50 долларов // Сегодня. — 1999. — № 241. — С. 16.*

10. Янченков В. *Рабы вольнолюбивых горцев //Труд-Украина. — 2000. — № 7. — С. 16.*

11. *Французского фотографа, освобожденного из чеченского плена принял в*

Кремле президент России //Факты. — № 31. — С. 16.
2000. — № 107. — с. 16.

12. По ком плачет стенка //Совершенно секретно. — 2000. — № 6. — С. 32.

13. Маетная Е. Куплю ребенка //МК-Украина. — 1999. — С. 32.

14. Марциновский А. ЄС відкриє жінкам очі? //Голос України. — 2001. —

15. Малиш М. Сучасна работорівля //Іменем закону. — 1999. — № 8. — С. 16.

16. Колчанов Р. Почки бездомных на экспорт //Русская Америка. — 2000. — № 2. — С. 46.

17. Калистратова Т. Почки под соусом //Вне закона. — 2000. — № 4. — С. 32.

И. Г. Поплавский

Одесский национальный университет,
кафедра уголовно-правовых дисциплин и судебно-правоохранительных органов,
Французский бульвар, 24/26, Одесса, 65058, Украина

ТОРГОВЛЯ ЛЮДЬМИ И ЛЮДСКИМИ ОРГАНАМИ КАК ОДНО ИЗ НАПРАВЛЕНИЙ ПРОТИВОПРАВНОГО БИЗНЕСА МЕЖДУНАРОДНЫХ И ТРАНСНАЦИОНАЛЬНЫХ ОРГАНИЗОВАННЫХ ПРЕСТУПНЫХ ФОРМИРОВАНИЙ

РЕЗЮМЕ

В статье рассмотрено понятие торговли людьми и человеческими органами. Сделан анализ основных форм проявления явления и регионов торговли людьми. Определены основные причины и условия возникновения, существования, а также тенденции развития торговли людьми и человеческими органами.

Ключевые слова: торговля людьми, торговля человеческими органами, организованные преступные формирования (ОПФ), имеющие международные и транснациональные противоправные связи (международные и транснациональные преступные формирования (ОПФ)).

причому не тільки в аспекті їх міжнародно-правової регламентації, а й у контексті здійснення ефективного міжнародного контролю щодо їх практичної реалізації конкретними державами.

Слід мати на увазі, що при розгляді питання соціального стану жінки необхідно враховувати і ту важливу роль, яку вона відіграє в продовженні роду людського — у народженні дітей та їх вихованні. Роль жінки як матері ніколи не зменшується, тому що сама природа поклала на неї особливу відповідальність за життя і здоров'я майбутніх поколінь. Тому, щоб жінка мала всі можливості для вільного розвитку і могла активно брати участь у громадському житті, товариство повинно надати їй не тільки ті права, якими користуються чоловіки, але й ряд особливих прав, пов'язаних з материнством [2, 119].

Правовий статус жінки має характеризуватися не просто рівноправністю з чоловіком, а повноправністю, тобто тим обсягом прав, що дозволить жінці стати оптимально розвиненою особистістю. Необхідно також враховувати, що обсяг прав чоловіків і жінок завжди буде відмінним через різницю у їх функціональному призначенні.

Протягом сторіч жінки завжди були більш уразливими, майже завжди характеризувалися більш низьким громадським станом, ніж чоловіки, включаючи заробітну плату, освіту, охорону здоров'я, політику.

У сучасному міжнародному публічному праві одержали розвиток і легалізацію такі права жінок:

— у політичній сфері — право обирати, бути обраною, займати всі громадсько-державні посади, право на громадянство;

— в економічній сфері — право на працю, право на рівну оплату праці, право на особливу охорону жіночої праці;

— у сфері освіти — рівне право з чоловіком на прийняття в навчальний заклад, право на рівні умови і програми навчання;

— у сфері сімейних відносин — рівні права жінок із чоловіками щодо вступу в шлюб, зокрема повна і вільна

згода сторін, рівний стан у шлюбі [1, 98].

Слід враховувати, що закріплення цих прав жінок в міжнародних угодах, які підписуються державами, накладає на останніх відповідні міжнародні зобов'язання, одним з основних яких є закріплення широкого кола прав жінок в національному законодавстві. Однак, закріплення таких прав в Конституції та законах держави не є гарантією їх реалізації в повсякденному житті. Прикладом цього є фактичне становище жінки, наприклад, в Україні, Йорданії та інших державах. Тому міжнародне право виступає у якості ефективного інструменту контролю та виконання державами своїх міжнародних зобов'язань.

Особливе місце в міжнародно-правовому захисті жінок належить ряду документів про ліквідацію їх дискримінації. Так, наприклад, у сфері політики жінки наділені активним (правом обирати) і пасивним (правом бути обраними) виборчим правом, займати всі громадсько-державні посади, а також правом на громадянство. Всі ці права жінці гарантовані Загальною декларацією прав людини (ст. 21), Конвенцією про політичні права жінок 1952 року, Конвенцією про громадянство заміжньої жінки 1957 року, іншими міжнародними документами.

Громадянство для жінки має важливе значення. Володіння громадянством є правовою основою для використання жінками всіх прав і обов'язків, установлених певною державою. Регламентація питань громадянства ставиться переважно до сфери внутрішньодержавного права. Разом з тим, вони мають міжнародно-правове значення, обумовлене необхідністю врегулювання суперечок між державами щодо правового стану конкретних осіб або груп населення. Зокрема, міжнародно-правове регулювання одержало таке питання, як право заміжньої жінки на громадянство. Кожна держава на свій розсуд установлює правила про громадянство заміжньої жінки, зокрема у разі її одруження з іноземцем. Це призводить до того, що зако-

подавства різних держав в цьому питанні дуже відрізняються, що найчастіше призводить до порушення прав жінки.

Виражається порушення прав жінки на громадянство особливо часто в таких пунктах. Закони деяких держав тією або іншою мірою обмежують правоздатність і дієздатність заміжньої жінки, закріплюють верховенство чоловіка в сім'ї, його широкі повноваження у вирішенні особистих і майнових відносин, його чільну роль у визначенні громадянства, прізвища, місця проживання, тобто позбавляють жінку права вибору, ставлять її у стан підпорядкований, залежний [3, 40]. Прикладом такого стану жінки в сім'ї може служити сімейне законодавство Італії. Незважаючи на те, що ст. 29 Конституції Італії 1948 року проголошує рівність обох статей [4, 34], ст. 144 Цивільного кодексу підтверджує положення, відповідно до якого "чоловік є главою сім'ї; дружина поділяє з ним цивільний стан, носить його прізвище і зобов'язана слідувати за ним усюди, де він знайде потрібним оселитися" [5, 84].

Наявність у світі різноманітних систем, що регулюють питання громадянства заміжньої жінки, призводить до конфліктів, колізій норм права, у результаті яких заміжня жінка втрачає громадянство або набуває подвійне (множинне) громадянство, біпатрізм. У зв'язку з цим виникла необхідність міжнародно-правового регулювання цього питання. Хоча ще ст. 15 Загальної декларації прав людини 1948 р. [6, 41.] містила спеціальну норму про право кожної людини на громадянство, проте постала необхідність розробки міжнародних документів, які б більш конкретно і детально регулювали такі міжнародні відносини. Одним із таких документів є Конвенція про громадянство заміжньої жінки, прийнята в 1957 році [6, 410-413]. Ця Конвенція надала право жінці вибирати громадянство, а також установила порядок усунення колізій норм права різних держав.

Захист прав жінок на громадянство тісно пов'язаний із захистом її політичних прав. Бо тільки будучи громадян-

кою своєї країни жінка може мати такі специфічні права, як право на участь у здійсненні державної влади, тобто політичні права.

Політичні права займають особливе місце серед основних прав людини. Визначальне значення тут має виборче право. Саме воно є правовою передумовою активної участі громадянина в управлінні державою. У 1948 році ГА ООН у ст. 21 Загальної декларації прав людини проголосила право кожного "брати участь в управлінні своєю країною", а також "право рівного доступу до державної служби у своїй країні". Причому ці права повинна мати кожна людина без різниці щодо статі.

Надалі питання про політичні права жінки розглядалися Комісією ООН про стан жінок. Вирішення його завершилося прийняттям 20 грудня 1952 року Конвенції про політичні права жінок [6, 256-258]. Конвенція є міжнародним актом, спрямованим на захист прав, що забезпечують жінці участь у політичному житті своєї держави.

У ст.ст. 1 і 2 Конвенції підкреслюється, що жінкам належить право обирати і бути обраними на всіх виборах, установлених національним законом, на рівних із чоловіками умовах, без будь-якої дискримінації. Мета даної Конвенції — не тільки досягнення рівності між чоловіком і жінкою, але й рівності між жінками, що належать до різних соціальних груп.

Велике значення має ст. 3 Конвенції, що закріплює право жінки займати на рівних умовах із чоловіком без будь-якої дискримінації всі посади на громадсько-державній службі, виконувати всі громадсько-державні функції, встановлені національним законом. Саме це право забезпечує участь жінки в управлінні державою на всіх рівнях і у всіх ланках державної системи.

Якщо політичні права жінки розглядати тільки в документальному виконанні, складається враження, що жінка досить могутній, із погляду політики, "суб'єкт" міжнародного права. Вона

може обирати, бути обраною, займати практично всі управлінські посади тощо. Проте якщо на рівні законодавчого закріплення ці права займають гідне місце, то на рівні їх практичної реалізації, на жаль, спостерігається величезна кількість їх порушень. І це незважаючи на безліч засобів захисту політичних прав жінок. За даними статистики, жінки займають усього від 5 до 10 % управлінських посад усіх рівнів у більшості країн світу, причому не тільки в тих, що розвиваються (держави СНД, Африки, Азії та Латинської Америки) але й в економічно розвинутих (держави Західної Європи, США). І це при тому, що сьогодні жінки є більш освіченою частиною населення. Іншими словами, стан жінки в цій сфері залишається незадовільним, а участь жінки

в політичному житті залишається чисто формальною.

Література

1. Дмитриева Г.К. *Международная защита прав женщин*. — К., 1975. — 168 с.
2. Завадская Л.Н. *Равенство полов: международные акты и национальная политика // Социальное государство и защита прав человека*. — М.: РАН, 1994. — С. 116-125.
3. Орлов Н. *Брак и семья в международном частном праве*. — М., 1978. — С. 40.
4. Италия. *Конституция и законодательные акты*. — М.: Прогресс, 1968. — 392 с.
5. *Гражданский кодекс Итальянской Республики*. — М., 1995. — 384 с.
6. *Международные акты о правах человека*. — М.: Норма, 1998. — 754 с.

Аль-Нсур Мухаммед

Одесский национальный университет,
кафедра общеправовых дисциплин и международного права,
Французский бульвар, 24/26, Одесса, 65058, Украина

МЕЖДУНАРОДНО-ПРАВОВАЯ ЗАЩИТА ПОЛИТИЧЕСКИХ ПРАВ ЖЕНЩИН

РЕЗЮМЕ

Международно-правовые документы о регламентации политических прав женщин на законодательном уровне занимают достаточно достойное место. Практическая реализация этих прав остается часто неудовлетворительной и чисто формальной.

Ключевые слова: права человека, права женщин, гражданство, политические права женщин.

УДК 343.53(430)

Д. І. Крупко, аспірантОдеський національний університет,
кафедра кримінально-правових дисциплін та судово-правоохоронних органів,
Французький бульвар, 24/26, Одеса, 65058, Україна**ДЕЯКІ ПРОБЛЕМИ КВАЛІФІКАЦІЇ ХАБАРНИЦТВА
В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРАВІ ФРН**

У статті представлений огляд проблеми, які виникають під час кваліфікації хабарництва, розглянуто, як вони вирішуються німецькою юридичною наукою та судовою практикою. Аналізуються складні для кваліфікації моменти: протиправна угода, отримання цінностей, відмежування службових і приватних дій, кваліфікація за ознакою протиправності службової дії, зокрема кваліфікація за ознакою зловживання дискреційними повноваженнями. Порівнюючи тлумачення цих ознак в німецькому й українському кримінальному праві, автор доходить висновку, що в цілому німецький закон склад хабарництва криміналізує ширше коло діянь, ніж український.

Ключові слова: хабарництво, корупція, порівняльне правознавство, німецьке кримінальне право, українське кримінальне право.

Склади хабарництва в українському і німецькому кримінальному праві мають багато спільних ознак злочину. Зокрема, такі ознаки складу хабарництва, як участь представника влади, отримання майнової вигоди за виконання або невиконання певної дії службовцем, вимога хабара та ін., ми зустрічаємо в складах хабарництва як в українському, так і в німецькому кримінальному праві. Як ці ознаки тлумачаться в німецькій судовій практиці, що має понад сторічний досвід застосування цієї норми? Оскільки хабарництво і корупція становлять в нашій державі кричущу проблему і є серйозною перешкодою на шляху України до Європейського Союзу, знайомство з досвідом боротьби з цими явищами у ФРН і його критичне запозичення могло б стати вітчизняній науці корисними.

Система складів хабарництва в німецькому кримінальному праві. КК ФРН криміналізує отримання хабара за правомірну і протиправну службову дію в окремих статтях:

§ 331. Незаконне отримання цінностей (ч. 1)¹ Представник влади або носій

спеціального публічнослужбового обов'язку, який отримує, вимагає або погоджується на отримання цінностей за виконання своєї служби, карається позбавленням волі строком до трьох років або штрафом.

§ 332. **Хабарництво** (ч. 1). Представник влади або носій спеціального публічнослужбового обов'язку, який отримує, вимагає або погоджується на отримання цінностей за виконання в майбутньому або в минулому дії, який порушує свої службові обов'язки, карається позбавленням волі строком від шести місяців до п'яти років або штрафом.

Так само й закон про дачу хабара поділяється на два параграфи (§§ 333, 334) в залежності від правомірності дії, за яку дається хабар. §§ 331-334 стосуються тільки хабарництва державних службовців. Приватне хабарництво (§ 299 КК ФРН) є караним тільки тоді, якщо воно порушує добросовісну конкуренцію.

Проаналізуємо ті елементи цих складів, які викликають проблеми під час кваліфікації.

Об'єкт захисту. В німецькому кри-

мінальному праві об'єкт злочину, який вдало позначається терміном "об'єкт кримінально-правового захисту", має інколи вирішальне значення для кваліфікації. Наприклад, якщо представник влади приймає хабар, не маючи наміру виконувати будь-яких дій на користь хабародавця, або діє з метою його викриття, він не звільняється від відповідальності. Це обґрунтовується тим, що об'єкту хабарництва *віру в добросовісність виконання службових обов'язків* його діями вже було похитано. В 1924 році службовець, який прийняв хабара в аналогічній ситуації, був виправданій з тієї підстави, що розглядуване тоді як об'єкт захисту *добросовісне виконання службових обов'язків* порушено не було [11, 263]. З цього прикладу ми бачимо, що об'єкт захисту в німецькому праві є важливим інструментом тлумачення проблематичних ознак складу злочину.

Чи є об'єктом захисту в хабарництві *добросовісне виконання службових обов'язків* чи *віра в добросовісність виконання службових обов'язків*, дискутувалося в літературі з початку двадцятого сторіччя [2, 1057]. *Добросовісність виконання службових обов'язків* було відхилено, бо її було визнано родовим об'єктом всіх посадових злочинів. *Безкоштовність виконання службових дій* відхилялася, бо багато державних послуг оплачується громадянами у встановленому порядку. *Викривлення державної волі*, незважаючи на пряме посилення на цей об'єкт в обґрунтуванні до реформи Кримінального Кодексу [1, 1046], також було відхилено, бо за текстом закону карається і наступне отримання цінностей, яке не могло вплинути на формування волі службовця³. *Дотримання законності в державній службі* було відхилено, бо §§ 331 та 333 криміналізують отримання цінностей саме за виконання правомірних дій.

Починаючи з вироку BGHSt 15, 88 (96-97), Федеральна судова палата ФРН послідовно дотримується позиції, що об'єктом захисту в хабарництві є *віра в добросовісне виконання службових*

обов'язків [4, 46; 8, 2258; 6, 1532; 7, 881; 9, 292], що рівнозначне авторитету (репутації) державної влади, що розглядається як об'єкт хабарництва в українському праві. Таке складне формулювання об'єкту остаточно стає переконливим завдяки професору Гунтеру Арцту, який висунув цікаву тезу *заразності хабарництва* [1, 1060]. На її обґрунтування він наводить такий приклад. В умовах боротьби за виживання в економіці навіть легка підозра про те, що конкурент може заволодіти якимось дефіцитним економічним ресурсом (наприклад, імпортною квотою) завдяки хабару, змусить підприємця нанести "упереджуючого удару" і дати хабара першим. Тому хабарництво буде поширюватися навіть тоді, коли віру суспільства в добросовісність державних службовців буде принаймні легко похитано. Тому кримінальна відповідальність за законом настає і тоді, коли службовець приймає хабара лише для того, щоб викрити хабародавця [10, 193; 11, 263].

Тлумачення терміну "службова дія". Однією з перших проблем, з якою стикаються правоохоронні органи, — чи можна кваліфікувати оплачувану шляхом хабара "послугу" держслужбовця як службову дію. В німецькому кримінальному праві, на відміну від українського, немає загального визначення, що, наприклад, службова дія — це будь-яка дія, здійснення якої було полегшено завдяки посадовому становищу. Звичайно, від службових дій легко відмежовуються приватні дії, які можуть бути здійснені будь-ким. Труднощі криються в тому, що дія ще не стає службовою, якщо вона стала можливою лише завдяки отриманій на посаді інформації (наприклад, виконання працівником управління архітектури креслень на замовлення) або якщо такі дії були службовцю заборонені (наприклад, проведення працівником поліції приватного розслідування [8, 2260]). Службова дія повинна хоча б приблизно належати до кола повноважень державного службовця (суворі вимоги до протиправної угоди⁴) або принаймні його установи (менш суворі

вимоги до протиправної угоди). Новітня судова практика, на відміну від практики Вищого суду Рейху, ставить менш суворі вимоги до службової дії: достатньо функціонального зв'язку між дією представника влади і компетенцією його установи. Наскільки це полегшує доведення, ми бачимо на прикладі отримання хабара за здійснення службової дії у майбутньому. Суворі вимоги до конкретизації службової дії могли б призвести до неможливості доведення цієї ознаки, бо було б необхідно хоча б приблизно довести, яку саме дію планувалося вчинити. Але завдяки менш суворим вимогам до протиправної угоди достатньо доказів, що планувалося здійснити дію, яка мала відношення до повноважень установи, до якої належав хабарник.

Протиправна службова дія є підставою більш суворої відповідальності за §§ 332, 334. Не кожне правопорушення, вчинене представником влади, вважається протиправною дією. Парадоксом терміну "протиправна службова дія" є те, що протиправні дії до компетенції установи ніколи не належать. Протиправною в контексті §§ 332, 334 вважається дія, яка порушує службові обов'язки винного. При цьому порушення за формулою "зловживання службовими повноваженнями" підпадають під порушення службового обов'язку, а порушення за формулою "зловживання службовим становищем", тобто полегшені завдяки службовому становищу, — ні. Наприклад: під час огляду опалення архітектурний інспектор А. допомагає господині дому Г. в бійці з її підпилим співмешканцем С., бо вона пропонує А. статевий зв'язок. Нанесення С. тілесних ушкоджень — безсумнівно порушення загального, а не службового обов'язку. Якщо ж під час огляду А., наприклад, встановлює, що відсутній прилад сигналізації витоку палива, то порушенням службового обов'язку буде позначка в акті перевірки "прилад наявний" замість "прилад відсутній". Ситуація стає спірною, якщо про відсутність цього приладу А. буде повідомляти постачальнику таких приладів П. або рекомендувати цього по-

стачальника власникам інших будинків. З одного боку, забезпечення конкуренції серед постачальників опалувального обладнання не належить до службових обов'язків інспектора, а з іншого — *інтереси служби* вимагають забезпечення функціонування підконтрольної йому сфери у відповідності з принципами віри і довіри [5, 126-146]. Таким чином, вчені схиляються до ширшого тлумачення терміну "посадові обов'язки" і тим самим до посилення відповідальності за хабарництво.

Зловживання дискреційними повноваженнями. Одним з найзаплутаніших вузлів кваліфікації за ознакою протиправної дії є дія, яку службовець міг вчинити в рамках дискреційних повноважень. Якщо службовець має дискреційні повноваження (тобто має вільний вибір між декількома діями і може вчинити будь-яке на свій вільний розсуд), кожне з можливих рішень в межах таких повноважень за пануючою в ФРН теорією адміністративного права вважається правомірним. Частина вчених заперечувала, що в разі прийняття хабара розсуд не може бути вільним, а знаходиться під впливом отриманої або очікуваної винагороди [3, 105-106; 1, 1055]. Такої думки дотримувався і Вищий суд Рейху. Така одназначна кваліфікація суперечила принципу *in dubio pro reo*, тобто "у разі сумніву — на користь обвинуваченого". Виходило, що в цьому випадку обвинувачення за кваліфікованим складом злочину ґрунтувалося б на припущенні неправомірності. Це не могло не викликати обурення юристів, що обстоювали права людини.

Федеральна судова палата ФРН зайняла більш виважену позицію, яка, однак, породила нові проблеми. Наприклад, у разі отримання хабара **після** використання дискреційних повноважень, вважалось, що хабар на формування волі службовця не вплинув і правильність використання дискреційних повноважень не порушив [3, 110]. В такому разі службовець, який приймає рішення на свій розсуд, знаходиться в кращому становищі, ніж той, що зв'язаний єдиним

можливим варіантом рішення. Наступне прийняття хабара "дискреційним держслужбовцем" завжди кваліфікувалося б за привілейованим складом злочину. І у разі викриття дачі хабара службовець завжди має можливість стверджувати, що хабар є винагородою за дію, вчинену раніше. Однак навіть якщо його пояснення відповідають дійсності, все одно ніхто не мастить колеса, в майбутніх обертах якого немає сенсу! Дача хабара за попередні послуги є декларацією наміру про майбутню "співпрацю". Прийняття наступного дискреційного рішення на користь хабародавця вже буде знаходитися під впливом отриманої винагороди. Мабуть, тому в одному з принципових вироків Федеральна судова палата ФРН вирішила, що "вирішальною є не неправильність застосування дискреційних повноважень⁵ і навіть не намір службовця неправильно їх застосувати, а протиправна домовленість, під час якої службовець демонструє свою продажність" [12, 242]; аналогічні міркування [4, 50].

У такий спосіб ФСП відступила від презумпції неправомірності дискреційного рішення і в водночас уможливила покарання за неправильне застосування дискреційних повноважень за кваліфікованим складом злочину.

Відносно **майбутніх** протиправних дій нам допомагає ч. 3 § 332: склад отримання хабара вважається закінченим з моменту, коли поведінка службовця свідчить про готовність порушити свої службові обов'язки або надати хабару впливу на здійснення дискреційних повноважень. Таким чином, майбутня *протиправна* дія менш за все потребує конкретизації.

Тлумачення терміну "цінності". Предметом хабара в німецькому кримінальному праві вважаються цінності. Щодо цінностей в німецькій кримінально-правовій літературі ведеться давній спір між матеріально-об'єктивною і нематеріально-суб'єктивною теоріями.

Згідно з матеріально-об'єктивною теорією, цінності в розумінні складів хабарництва можуть бути лише матері-

альними, а надання послуг нематеріального характеру не утворює складу злочину; а по-друге, те чи інше благо є цінністю об'єктивно, незалежно від того, як його сприймає особа, що отримує хабара.

Нематеріально-суб'єктивна теорія стверджує, що як хабар повинне кваліфікуватися будь-яке поліпшення матеріального або духовного становища держслужбовця, яке він не має права вимагати ані на підставі закону, ані на підставі договору; а чи є цінністю те, що надав хабародавець, є відносним і залежить від оцінки того, хто отримує хабара.

Критика нематеріально-суб'єктивної теорії наводить комічний приклад: навіть якщо дати представнику влади понюхати квітку, це може бути кваліфіковано як отримання нематеріальної цінності. Цей аргумент видається вдалим, але, за свідченням фахівців, дати хабара у такий спосіб ще ніхто не спробував [2, 1059]. Але навіть запах квітки міг би бути кваліфікований як цінність, якщо він міг би полегшити якусь рідкісну алергічну нежить.

На сьогоднішній день Федеральна судова палата дотримується нематеріально-суб'єктивної теорії. Проф. Ю. Бауман [2, 1059] аргументував її в 1961 році.

Можливість нематеріальної цінності. В редакції до 1.1.1975 року §§ 331-334 визначали предмет хабара висловом "подарунок або інші цінності". Аргументація за аналогією "якщо подарунок може бути тільки матеріальним, то й інші цінності — також тільки матеріальними" відхилялася як занадто нелогічна. Переконавав, навпаки, висновок а *contrario*: якщо термін "подарунок" охоплює лише матеріальні цінності, то терміном "інша винагорода" повинні охоплюватись всі інші цінності, які ставлять представника влади в ліпше становище, а отже, і нематеріальні.

Суб'єктивність оцінки не є прерогативою лише нематеріальної цінності. Матеріальні цінності також слід оцінювати в залежності від адресата. Класичним прикладом відносності цінності

е... вагон гною. Він може мати цінність для особи, що займається сільським господарством, і буде лише обтяжливим сміттям, якщо особа такої діяльності не веде. Орден Республіки, яким нагороджено переконаного монархіста, може розцінюватися лише як виклик. І, на рещті, приклад, який остаточно доводить відносність цінностей: публікація чиєїсь карикатури в журналі "Шпігель" може бути сприйнята як образа, а може — навпаки, як задоволення пихи та марнославства. Таким чином, нематеріально-суб'єктивна теорія стверджує, що цінностей "для будь-кого" не існує [2, 1060]. Якщо звузити поняття цінності лише до матеріальної цінності, це призведе не до одноманітності судової практики, а навпаки, лише до свавілля у відмежуванні матеріального від нематеріального.

В останній час суди схиляються до того, що зв'язок хабарника з отримувачем цінностей доводити не потрібно. Ознака "отримання" буде виконана навіть у разі спрямування цінностей до авторитетної благодійної організації на кшталт Червоного Хреста [1, 1049]. Визначальним є те, що виконання службової дії ставиться в залежність від такого спрямування цінностей.

"Протиправна угода". Необхідною ознакою всіх складів хабарництва є так звана (в цивільно-правовому розумінні недійсна) *протиправна угода*⁷. Отримання цінностей і виконання службової дії повинні знаходитися у відношенні "do ut des"⁸, тобто "я даю, аби ти дав". Такий зв'язок може впливати не тільки з співвідношення отримання винагороди і вчинення службової дії в часі ("вранці — гроші, ввечері — стільці"), а й з поведінки учасників. Наприклад: А. займає відповідальний пост в міністерстві оборони. Від нього залежить укладення договору про поставку озброєнь державі на мільйонну суму. А. надає обґрунтовану перевагу підприємству-постачальнику П. (найкраще співвідношення ціни й якості). Директор цього підприємства Б. запрошує А. на відпустку до своєї вілли на Майорці. Після багаторазових наполегливих запитань А. погоджується. Дії А. були

кваліфіковані як незаконне отримання цінностей (§ 331 КК ФРН). Для А. було зрозуміло, що запрошення Б. є формою подяки за укладення контракту.

Дотримання протиправної угоди для кваліфікації неістотне. Склад злочину допускає "погодження на отримання цінностей", тобто кримінальна відповідальність настає незалежно від того, чи виконав хабародавець свою пропозицію⁹: достатньо, щоб службовець на неї *погодився*. Для кваліфікації також не має значення, чи була виконана службова дія. Більш того, не має значення, чи було вчинення службової дії можливим [3, 110] і чи мав службовець намір її виконувати [11, 263]. Але якщо службовець не збирався виконувати протиправну угоду, виникають проблеми. Найбільш відомим прикладом є наступна справа [13, 300]: На прохання свого знайомого Б. прокурор А. розпитав у поліції про можливість повернення останньому вилученого посвідчення водія. В поліції прокурору А. відповіли, що Б. може забрати своє посвідчення. Б. передав ці слова А., додавши від себе, що він "все влаштував" і що "справа коштує 300 марок". Федеральна судова палата ФРН кваліфікувала дії А. як шахрайство. Цей вирок був підданий в літературі суворій критиці [4, 48; 1, 1051]. Хоча, за словами проф. Г. Арцта, "ФСП формально має рацію" [1, 1051], бо службову дію не було ані здійснено прокурором попередньо, ані заплановано на майбутнє, йдеться не про шахрайство, а про приховане вимагання хабара. Б. розумів, що якщо А. "підмастив колеса правосуддя", то він може і "вставити в них палки", якщо не піти на його умови.

Таким чином, вирішальним елементом для кваліфікації отримання і дачі хабара є домовленість, згідно з якою хабарник висловлює готовність виконати правомірну або протиправну дію по службі, а хабародавець — винагородити ці дії.

Проблеми співучасті. Логіка породжує проблему, до якої не може призвести здоровий глузд. З поділу складів хабарництва на активне і пасивне для німецької юриспруденції ще

не впливає, що дії хабародавця повинні кваліфікуватися тільки за параграфом "дача хабара". З визначення підмовництва випливає, що він є особою, яка схилила хабарника до отримання хабара. І навпаки, у разі вимоги хабара хабарник є особою, яка схилила хабародавця до дачі хабара. Для подолання такого "перехресного" підмовництва в німецькому правознавстві було створено так звану *теорію двох таборів*. Учасники злочинів, що входять у групу хабарництва, поділяються за цією теорією на два табори: службовці та інші громадяни. Згідно з цією теорією співучасть у формі підмовництва можлива лише з особами, що вчинили злочин "одного" табору. Наприклад, якщо хабарника А. і хабародавця Б. спільно підмовили до скоєння злочину їх жінки, то дії жінки А будуть кваліфікуватися лише як підмовництво А, а дії щодо підмовництва Б не будуть братися до уваги. Такий висновок також критикується [1, 1057].

Таким чином, незважаючи на певну спільність ознак складів хабарництва в німецькому і українському праві, ми бачимо великі розбіжності щодо глибини їх аналізу (наприклад, стосовно визначення протиправності службової дії) і щодо кримінально-політичної оцінки тих чи інших ознак (наприклад, ролі виконання протиправної домовленості в українському праві). Але за винятком явної поміркованості кваліфікації за ознакою протиправності службової дії, що безумовно пояснюється суворішою відповідальністю, яку тягне за собою така кваліфікація, німецьке право криміналізує хабарництво значно категоричніше, залишаючи набагато менше можливостей для незаконного збагачення. Однак не слід поспішати з висновком, чие кримінальне право є кращим, бо кожна держава створює норми, більш прийнятні для себе.

Література та судова практика

1. *Arzt Gunther, Weber Ulrich. Strafrecht. Besonderer Teil. — Bielefeld: Giesecking, 2000. — 1120 s.*
2. *Baumann Jurgen. Zur Problematik der*

Bestechungstatbestande. // Betriebsberater. — 1961. — S. 1058-1067.

3. *Fuhrmann H. Einzelfragen zu der Rechtsprechung uber den "Ermessensbeamten" // Goldammer's Archiv fur Straf- und Strafproze?recht. — 1959. — S. 105-111.*

4. *Geppert Klaus. Amtsdelikte // Juristische Ausbildung. — 1981. — S. 42-51.*

5. *Hafelin Ulrich, Muller Georg. Grundriss des Allgemeinen Verwaltungsrechts. — Zurich: Schulthess, 1998. — 3. Aufl. — XLVII, 562 s.*

6. *Lackner Karl. Strafgesetzbuch mit Erlauterungen. — Munchen: Beck, 1993. — 20. Aufl. — 1678 s.*

7. *Loos Fritz. Zum "Rechtsgut" der Bestechungsdelikte. // Festschrift fur Hans Welzel zum 70. Geburtstag. — Berlin-New York: Walter de Gruyter, 1974. — S. 879-895.*

8. *Schonke Adolf, Schroder Horst. — Strafgesetzbuch. — Munchen: Beck, 1997. — 25. Aufl. — XXVIII, 2388 s.*

9. *Schroder Horst. Rechtsgut der Amtsdelikte und Bestechlichkeit des Ermessensbeamten // Goldammer's Archiv fur Straf- und Strafproze?recht. — 1961. — S. 289 — 298.*

10. *Вирок Вищого суду Рєйху. RGSt 39. S. 193.*

11. *Вирок Вищого суду Рєйху. RGSt 58. S. 263.*

12. *Вирок Федеральної судової палати. BGHSt 15, S. 239. S. 242.*

13. *Вирок Федеральної судової палати. BGHSt 29. S. 300.*

Примітки

1. Цитується за оригіналом. Тут і далі - переклад автора статті.

2. До реформи кримінального кодексу 1974 року панувала протилежна точка зору [2, 1057; 4, 48].

3. Мається на увазі, що службовій дії не передував ані хабар, ані домовленість про наступне його отримання.

4. Див. проблему протиправної угоди.

5. На відміну від українського права!

6. Що є аналогом вислову "протиправність" стосовно звичайних повноважень.

7. Виняток становить вимога хабара,

яка є "офертою" до укладення протиправної угоди.

8. Підлабузництво з метою встановлення "добрих стосунків", надання вигід, які не ставляться в чітку залежність від службової дії, як і в українському праві, не становлять складу злочину.

9. Українське право, навпаки, ставить відповідальність в залежність від виконання "протиправної угоди" хабародавцем: незважаючи на вже порушений об'єкт (репутація державної влади), воно дає учасникам "ще один шанс" відмовитися від злочинного наміру.

Д. И. Крупко

Одесский национальный университет,
кафедра уголовно-правовых дисциплин и судебно-правоохранительных органов,
Французский бульвар, 24/26, Одесса, 65058, Украина

НЕКОТОРЫЕ ПРОБЛЕМЫ КВАЛИФИКАЦИИ ВЗЯТОЧНИЧЕСТВА В УГОЛОВНОМ ПРАВЕ ФРГ

РЕЗЮМЕ

Составы взяточничества в украинском и немецком уголовном праве имеют много общих признаков. Однако, несмотря на это, между нашими правовыми системами существуют серьезные различия относительно глубины анализа этих признаков и их уголовно-политической оценки. Эти различия имеют определенную направленность: за исключением выраженной сдержанности квалификации по признаку противоправного служебного действия, немецкое право криминализирует значительно более широкий круг деяний, оставляя намного меньше возможностей для незаконного обогащения.

О. М. Архипов, аспірант

Одеський національний університет,
кафедра кримінально-правових дисциплін та судово-правоохоронних органів,
Французький бульвар, 24/26, Одеса, 65058, Україна

ПРОБЛЕМА ВИННОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ДЕРЖАВ ЗА МІЖНАРОДНІ ПРАВОПОРУШЕННЯ

Розглянуто деякі концепції вирішення проблеми винної відповідальності держав за міжнародні правопорушення, представлені в доктрині і практиці міжнародного права.

Ключові слова: міжнародне правопорушення, держава, суб'єкт, вина, безвинна відповідальність.

Навколо категорії вини в доктрині міжнародного права традиційно розгортаються дискусії, суть яких зводиться, зокрема, до можливості про застосування категорії вини щодо держави як суб'єкта міжнародного правопорушення, а звідси — до можливості закріплення вини в якості обов'язкового елемента складу міжнародного правопорушення. Погляди на цю проблему умовно можна поділити на дві групи.

Один напрямок об'єднує прихильників винної відповідальності держави за міжнародні правопорушення, з уточненням, що вина в міжнародному праві є категорією специфічною, по суті не збігається з поняттям вини, що існує в національному праві [1, 61].

У протилежність цьому, інший напрямок об'єднує юристів-міжнародників, які обґрунтовують несумісність категорії вини з такими суб'єктами як держава, оскільки вина є психологічним ставленням індивіда до діяння та його наслідків, чого неможливо встановити в діях держави [2, 26].

Тлумачення вини як елемента будь-якого правопорушення, у тому числі й міжнародного, значною мірою зобов'язане впливу римського права. Оскільки основою відповідальності в римському праві є сама вина, без будь-яких вагань цю концепцію вини було покладено в основу відповідальності держав [3, 414]. Правило *Qui in culpa non est,*

natura ad nihil tenetur (хто невинен, того справа не торкається) було перенесено Г. Гроцієм у сферу міжнародного права і у поєднанні з теорією шкоди та відшкодування шкоди поширено на всі випадки відповідальності держави. У зв'язку з цим, правопорушенням стала вважатися будь-яка вина, яка полягає і в дії, і в утриманні від дії, протилежно тому, як люди повинні діяти взагалі або відповідно до певної якості [4, 419].

Ця концепція певний період безроздільно панувала в доктрині міжнародного права.

Одним з перших, хто піддав критиці теорію винної відповідальності держави, був Д. Анцилотті, який вважав, що вина є психологічним актом індивіда і тому не властива природі держави [3, 415-421]. З цього ж приводу В.М. Єлиничев відмічав, що: "...застосування доктрини вини, якщо воно і можливе, може зводитися до аналізу поведінки тільки конкретних фізичних осіб", тому що "вина — категорія виключно психологічна і передбачає наявність у суб'єкта, який діє умисно або необережно, свідомості, волі та інтелекту" [5, 124]. Таким чином, головною ідеєю прихильників концепції заперечення винної відповідальності держави є те, що вина — категорія саме психологічна і передбачає процес усвідомлення суб'єктом правопорушення протиправності своєї поведінки, який притаманний тільки людині. А оскільки

державі, суб'єкту міжнародного правопорушення, не властиві такі психологічні якості як усвідомлення або неусвідомлення, вина виступає як певна умовність або фікція, від якої легко відмовитися. Більше того, вимога встановлення вини, як обов'язкового елемента міжнародного правопорушення, дає державі-делінквенту можливість посилатися на відсутність намірів порушити принципи і норми міжнародного права [5, 127].

Треба підкреслити, що концепція відмови від вини як елемента міжнародного правопорушення є закономірним наслідком теорії розглядання держави як "абстракції", "правової ідеї", "фікції" і т.д. "Розглядаючи державу як "фікцію", "абстракцію", "правопорядок", "правову ідею" і т.д., буржуазні юристи-міжнародники гадають, що посилання на вину держави не повинні мати місця, оскільки вони позбавлені визначеності та реальності" [6, 147]. Однак сьогодні держава є основним суб'єктом міжнародного права, до того ж суб'єктом, який створює міжнародне право.

Центральним у концепції винної відповідальності держави за міжнародні правопорушення є поняття державної волі. При визначенні відповідальності держави необхідна оцінка свідомого вольового відношення держави до порушення норми права, тобто вина [7, 133].

Визнаючи вину невід'ємним елементом міжнародного правопорушення, прихильники цієї концепції, між тим, неоднаково розкривають поняття вини. Так, згадуваний вище В.М. Єлиничев, перш ніж відмовитися від теорії винної відповідальності держави, розглядав вину як вину державних органів [8, 88]. Таким же чином вирішується питання вини у А.Ф. Фердоса, який відмічав, що "...як правило, відповідальність може виникнути, тільки якщо шкода завдана або умисно, або з необережності", а для того щоб покласти відповідальність за конкретне правопорушення на державу, повинна мати місце вина будь-якого органу держави [9, 359].

Не поділяючи концепцію вини держави як вини державного органу, В.А.

Василенко пише, що "суб'єктом міжнародного правопорушення завжди виступає не окремий орган, а держава у цілому, і тому слід говорити не про вину окремих її органів, а про вину держави у цілому" [6, 151]. Інакше, вважає він, не виключено, що за деякі міжнародні правопорушення держави спробують уникнути відповідальності через ліквідацію або реорганізацію винного органу.

Сам В.А. Василенко визначає вину держави як неправомірно реалізовану волю держави-правопорушниці, яка виявляється в протиправних діяннях її органів [6, 149]. При скоєнні державою міжнародного правопорушення прояв її волі має винний характер.

Таким чином, вина держави визначається "не як її власне оціночне ставлення до своєї протиправної поведінки, а як об'єктивний факт безпосередньої вольової приналежності держави до скоєного, який підлягає встановленню на основі оцінки всіх обставин, які мають відношення до правопорушення, а "оскільки скоєння міжнародного правопорушення неможливе без участі волі держави-правопорушниці, то в силу цього її вина є неод'ємною умовою будь-якого міжнародного правопорушення і підлягає встановленню" [6, 153]. З наведеного видно, що В.А. Василенко відкидає такі психологічні поняття як "оціночне ставлення", та "усвідомлення", намагаючись визначити категорію вини держави через її волю.

Однак виникає закономірне питання, чи виправдане визначення вини держави через її волю, та які характерні ознаки притаманні поняттю вини. **По-перше**, якщо вину держави розуміти як "об'єктивний факт безпосередньої вольової причетності держави до скоєного", який підлягає встановленню, то це фактично означає: встановити, чи було конкретне правопорушення, як акт завжди вольовий, скоєне певною державою; тобто "як і у будь-якій системі відповідальності, юридичний факт має бути приписаний відповідальному за це правосуб'єкту" [10, 377], а звідси — втрачає сенс застосування категорії вини як суб'єктивного фактора.

По-друге, якщо вина є неправомірно реалізовувана воля, тоді обов'язково приходимо до того, що винним визнається суб'єкт (народ, клас, населення і т.д.), який не вчиняв правопорушення, більш того, не міг би його вчинити, оскільки не є суб'єктом міжнародного права, але вина держави відповідно до цієї концепції є проявом перш за все і головним чином волі класу, який стоїть при владі у даній державі, класу, чия політика призвела до скоєння даною державою міжнародного правопорушення [6, 150] або волі всього народу, яка обумовлює волю держави [1, 62].

До речі, це збігається з концепцією безвинної відповідальності Г. Кельзена, який відмічав, що колективна відповідальність щодо своєї природи є відповідальність абсолютна. У випадку колективної відповідальності санкція спрямовується проти індивідів, які не вчиняли делікту. Оскільки вони делікту не вчиняли, вони не могли вчинити його зі злим умислом або з необережності [11, 361-362]. Та якщо держава як суб'єкт міжнародного права — це політична організація влади і населення, яким належить певна територія [12, 61], тоді слід визначити вину також за населенням. У цьому випадку певна частина вини покладається на того, хто безпосередньо не вчиняє міжнародне правопорушення, або визнати, що вина певної фізичної особи-агента держави, яка безпосередньо вчиняє міжнародне правопорушення, трансформується у вину держави, мабуть, таким же чином, яким воля держави обумовлюється волею класу, народу і т.д., або зовсім відмовитися від категорії вини як правової фікції.

І, **по-третє**, можна вважати, що визначення вини через неправомірно реалізовану волю не розкриває змісту поняття вини, оскільки фактично дублює поняття міжнародного правопорушення, яке і є неправомірним вольовим діянням, оскільки "вчинення міжнародного правопорушення неможливе без участі волі держави-правопорушниці" [6, 153], крім того, об'єктивна відповідальність, тобто відповідальність, яка не охоплює поняття вини, теж ґрунтується на по-

нятті вольової дії: "якщо доведена наявність дії та причинного зв'язку, то порушення обов'язку визначається вже самим результатом" [13, 84].

Крім вищенаведених теоретичних питань, які виникають у зв'язку із концепцією винної відповідальності держави за міжнародні правопорушення, застосування цієї концепції, як відмічає В.Д. Вадапалас, породжує цілий ряд важких практичних питань: "чи тотожна вина посадової особи провині держави, яка несе відповідальність за її дії, який із суб'єктів міжнародних претензій несе тягар доведення вини і т.п." [14, 49].

У доктрині міжнародного права існує концепція компромісного вирішення проблеми вини. Так, П.М. Куріс відмічає, що "вина держави являє собою соціально-політичне явище, суть якого міститься в усвідомленні державою протиправності своєї поведінки, в вольовому ставленні держави до результатів цієї поведінки, яка виявляється як у бажанні їх отримати, так і в неухважності до прав інших суб'єктів або зневаженні їх" [15, 235]. Така вина, на думку П.М. Куріса, міститься у будь-якому міжнародному правопорушенні, а це означає, що вина є обов'язковим складовим елементом правопорушення, без доведеності якого неможлива міжнародно-правова відповідальність. Іншими словами, вина, як правило, може розглядатися як необхідний, кваліфікуючий елемент тих складів правопорушень, які або мають якість міжнародного злочину, або у відповідності до міжнародного договору мають розглядатися органом, який має право обов'язкової юрисдикції. Для накладення відповідальності за скоєння інших міжнародних правопорушень досить об'єктивного порушення обов'язку, покладеного нормою міжнародного права, факт вчинення якого сам по собі свідчить про винність держави-правопорушниці... [15, 236].

Як вже вказувалося вище, викликає сумніви можливість застосування при визначенні категорії вини держави таких понять, як "соціально-політичне явище" та "усвідомлення". Щодо застосування категорії вини до одних право-

порушень і не застосування до інших, то, як відмічає В.А. Василенко: "...виникає питання, чому вина може презумпуватися у випадку вчинення одних правопорушень і не повинна презумпуватися у випадках вчинення інших, чому в одних випадках вина може розглядатися як обов'язковий елемент складу правопорушення, а в інших — ні" [6, 154].

Підсумовуючи все вище сказане, розуміємо, що проблема вини держави має під собою іншу проблему, а саме — проблему визначення природи такого явища як держава, звідси визначення статусу держави як суб'єкта права. Як відмічає Ж. Тусказ "справжньою проблемою є проблема пошуку загального визначення того, що таке суб'єкт права"[10, 43].

Беручи до уваги неможливість чітко визначення на даному етапі поняття вини держави, Комісія міжнародного права відмовилася від закріплення елемента вини в складі міжнародного правопорушення. Крім того, Комісією міжнародного права було сформовано поняття міжнародного злочину, під яким розуміється порушення настільки важливого міжнародного обов'язку, що його порушення розглядається як злочин міжнародним суспільством в цілому [16, 221].

Таким чином, якщо за скоєння міжнародного злочину фізична особа несе кримінальну відповідальність, то держава — міжнародно-правову. Але якщо для притягнення до кримінальної відповідальності фізичної особи за скоєння міжнародного злочину вина є досить надійним критерієм, то по відношенню до держави виникає питання, яким критерієм керуватися, щоб можна було впевнено говорити, що державою скоєно міжнародний злочин, який, поперше, може бути скоєний тільки умисно, а, по-друге, може тягти за собою досить жадані міжнародно-правові санкції, такі, наприклад, як окупація чи відторгнення території держави.

Отже, важливість проблеми вини держави у скоєнні міжнародного правопорушення обумовлює необхідність подальшої детальної розробки цієї пробле-

ми, оскільки від цього залежить прийняття відповідних міжнародно-правових актів, які регулюватимуть відносини між державами у зв'язку з вчиненням міжнародних правопорушень.

Література

1. Левин Д.Б. Ответственность государств в современном международном праве. — М., 1966. — 152с.
2. Черкес М.Е. Международное право: Учебное пособие. — Одесса, 1998. — 180с.
3. Анцилотти Д. Курс международного права. — Т. 1., М., 1961. — 440с.
4. Гроций Г. О праве войны и мира. — М., 1959. — 731с.
5. Ельничев В.Н. Вина в международном праве // Сов. госуд. и право. — 1972. — №3. — С.123-127.
6. Василенко В.А. Ответственность государства за международные правонарушения. — Киев, 1976. — 286с.
7. Петровский Ю.В. О понятии вины и вменения в международном праве // Вестник ЛГУ. — 1968. — Серия: Экономика. Философия. Право. — Вып. 1.- С.132-136.
8. Ельничев В.Н. К вопросу о коллективном характере вины и ответственности по международному публичному праву // Вестник МГУ. — Серия XII Право. — 1970. — №1. — С. 87-90.
9. Фердросс А.Ф. Международное право. — М., 1959. — 652с.
10. Жан Тускоз. Міжнародне право. — Київ, 1998. — 416с.
11. H.Kelsen, Principles of International Law, 1967, p. 10; General Theory of Law and State. — New York, 1961. — P. 361-362.
12. Энциклопедический юридический словарь / Под общей ред. В.Е. Крутских. — 2-е издание. — М., 1999. — С. 61.
13. Броунли Я. Международное право в 2-х книгах. — М., 1977. — Кн. 2. — 511с.
14. Вадапалас В.Д. Развитие института международно-правовой ответственности // Международное право в современном мире. — М., 1991. — С.41-51.
15. Курис П.М. Международное правонарушение и ответственность государства. — Вильнюс, 1973. — 280с.
16. Курс международного права: В 7 т. — М., 1990. — Т. 3. — 270с.

А. М. Архипов

Одесский национальный университет,
кафедра уголовно-правовых дисциплин и судебно-правоохранительных органов,
Французский бульвар, 24/26, Одесса, 65058, Украина

**ПРОБЛЕМА ВИНОВОЙ ОТВЕТСТВЕННОСТИ ГОСУДАРСТВ
ЗА МЕЖДУНАРОДНЫЕ ПРАВОНАРУШЕНИЯ**

РЕЗЮМЕ

В концепциях виновной ответственности государств за международные правонарушения выявлены направления сторонников виновной и сторонников безвиной ответственности. Противоречия в этом вопросе обусловили отказ Комиссии международного права применять категорию вины, в связи с этим вина не была включена в состав международных правонарушений в проекте статей об ответственности государств.

Ключевые слова: международное правонарушение, государство, субъект, вина, безвиная ответственность.

УДК 348.97

Аль Соуд Санад Амджад, аспірантОдеський національний університет,
кафедра загальноправових дисциплін та міжнародного права,
Французький бульвар 24/26, Одеса, 65058, Україна

ОСОБЕННОСТИ МУСУЛЬМАНСКОГО ПРАВА

В статье исследуется история возникновения и основные особенности мусульманского права.

Ключевые слова: Ислам, Коран, Мусульманское право, Мухаммед, шариат.

В последние десятилетия активизировалось внимание к мусульманским социальным, в том числе и правовым доктринам. Нет необходимости это объяснять, — причины очевидны.

Мусульманское право — часть мировоззрения, которое возникло на рубеже VI-VII веков н.э. на Аравийском полуострове и которое известно в мире как Ислам. Создание этого учения связывается с именем Мухаммеда, жившего, по преданиям, с 571 по 632 год, — выходца из небогатой торговой семьи; он выступил против племенного многобожия и объявил себя пророком единого бога — Аллаха. Мухаммед нередко выступал в роли третейского судьи по спорам соплеменников и однажды заявил, что к нему явился посланник единого бога — Аллаха и научил его жить по-новому. "Мы устроили тебя на едином пути повеления. Следуй же по нему и не следуй страстям тех, которые не знают" — говорится в священной книге мусульман — Коране, где, по преданию, собраны многие проповеди пророка.

Позднее Мухаммеду пришлось бежать в Медину и после покорения созданной им армией Мекки он был провозглашен посланником бога и правителем Аравийского полуострова. В образованном им государстве — халифате, он занимал исключительное положение наместника бога, основателя и единственного толкователя новой религии, законодателя и судьи. Поучения и практика деятельности Мухаммеда явились

основой мусульманского права, нормы которого неразрывно связаны с моралью и религией. Мусульманское право чаще всего обозначается термином *шариат*; и его составляющими, помимо Корана, являются *сунны* — предания о поступках Мухаммеда, созданные много лет спустя после смерти пророка.

Фундаментальная кодификация мусульманского права относится к концу XIX века (1869 — 1876 гг.). Это была *Маджалла* — своего рода гражданский кодекс Османской империи, который действовал до 1926г. в Турции, до 1949г. в Сирии, до 1953г. в Ираке, до 1976г. в Иордании и до настоящего времени — в Ливане.

Вместе с тем, в ряде мусульманских стран проходили различные кодификации, которые под воздействием европейской цивилизации сузили сферу действия мусульманского права. Однако волна фундаментализма, которая прошла по арабским странам и более всего по Арабскому востоку, возродила влияние ислама на социальную жизнь этого региона, в том числе и на его право.

Достоинства шариата мусульманские правоведы видят в особом, божественном характере его происхождения. Мусульманское право — заявляют улемы, — это результат божественного откровения, оно даровано людям Аллахом через его пророка Мухаммеда. "Мусульманское право — божественное право по своим источникам и основным нормам. Оно черпает свою

силу не в государственной власти, а в воле Аллаха" [1, 14]. Исследователи шариата утверждают, что шариат позволяет иметь частную собственность, но не разрешает концентрировать богатства [2, 49], хотя, видимо, практика это опровергает.

К основным принципам шариата относят также справедливость, которая раскрывает обязанность обеспечить равенство перед судом.

Важной особенностью системы мусульманского права является то, что деление его принципов и норм на отрасли, в отличие от законодательно-нормативных правовых систем, не находится в тесной зависимости от его источников. Р. Шарль в этой связи вполне обоснованно отмечает, что в Коране нормы публичного и частного права перемешаны без всякого соподчинения [3, 14]. Классификация отраслей мусульманского права была разработана его доктриной, которая первоначально видела свою задачу в тематической группировке индивидуально-нормативных предписаний и лишь позднее (в частности, в связи с необходимостью принятия законодательства, закрепляющего положения мусульманского права) приступила к определению собственно отраслей. По данному вопросу высказывались различные точки зрения. Так, по мнению ряда исследователей, система мусульманского права в целом включает комплексы принципов и норм, регулирующих *три основные сферы жизни мусульман: отношения правоверных с Аллахом, взаимоотношения людей, а также связи между государствами или религиозными конфессиями*. Иногда в самостоятельную группу выделяют нормы, определяющие структуру мусульманского государства — халифата и его отношения с гражданами (подданными) [4, 125]. В других классификациях нормы этой последней группы наряду с предписаниями, касающимися отношений мусульманского государства с иными государствами, народами и не мусульманскими конфессиями, вообще не принимаются в расчёт. Например, ст. 1 Маджаллы делила все

нормы мусульманского права на правила отправления религиозных обязанностей и нормы, регулирующие отношения людей. Вторая группа норм в свою очередь подразделялась на три основные отрасли — так называемое *право личного статуса, деликатное (уголовное) право* и комплекс норм, условно именуемый *мусульманским гражданским правом (му'амалат)*. Мусульманско-правовая доктрина наряду с этими тремя отраслями выделяла три другие — отрасль *властных норм, судебное право* и *нормы сийар* — отрасль, которую условно называют *мусульманским международным правом*. Данная классификация в настоящее время является наиболее распространенной среди мусульманских правоведов.

Анализ системы мусульманского права показывает, что указанные отрасли характеризовались неодинаковым уровнем развития и заметными различиями механизма реализации своих норм. Особый интерес при этом представляет соотношение публично-правовых и частноправовых отраслей. Правда, традиционная мусульманско-правовая доктрина теоретически не проводила различия между ними и не использовала данной терминологии при определении отраслей. Однако на практике деление на публичное и частное мусульманское право в известном смысле существовало, если иметь в виду специфику норм, регулирующих отношения с участием мусульманского государства, в сравнении с правилами поведения, применявшимися в частных взаимоотношениях правоверных.

Мусульманское право в целом — это в значительной мере частное право, возникшее из отношений собственности, обмена, личных неимущественных связей. Главное место в нем занимают правила поведения, ориентирующиеся на религиозные принципы и религиозно-нравственные критерии. Закономерно, что особую и наиболее развитую отрасль представляет собой *право личного статуса*. По справедливому замечанию Р. Давида, "личное и семейное право, которое содержит нормы ритуально-

го и религиозного поведения, всегда считалось наиболее важным в шариате". Основными институтами данной отрасли являются: брак, развод, родство, материальное обеспечение семьи, обязанности по воспитанию детей, завещание, наследование "по закону", опека, попечительство, ограничение правоспособности и т.п. К частноправовым отраслям относится и *гражданское право (му'амалат)*, регулирующее вопросы собственности, различные виды сделок и их обеспечение, порядок исполнения обязательств и т.п. Современные авторы отмечают, что мусульманское право не знает самостоятельной отрасли торгового права, хотя и уделяет заметное внимание разнообразным формам коммерческих товариществ [5, 129].

Предписания гражданского права, если его можно называть без кавычек, в европейской литературе обеспечивались, и в большой мере обеспечиваются до сих пор не столько судьями — *кади*, сколько специальными органами мусульманской инспекции и контроля —

хисба, которые во многих случаях рассматривают на добровольное исполнение гражданско-правовых обязательств (например, при погашении долга), но могли прибегнуть и к принудительным мерам и даже телесному наказанию лиц, виновных в нарушении правил торговли, норм купеческой морали и т.п.

Література

1. *Махмасани Субхи. Философия права в исламе. Изд. 2-е. — Бейрут, 1952. — 417 с. (на арабск.яз.)*
2. *Hassan F. The Concept of State and Law in Islam . — Wash., 1981. — 264 p.*
3. *Шарль Р. Мусульманское право. — М.: Политиздат, 1959.- 311 с.*
4. *Али Али Мансур. Введение в право-ведение и изучение мусульманского права. Сравнение мусульманского и позитивного права. — Каир, 1967. — 114 с. (на арабск.яз.)*
5. *Абдель Азиз Амер. Введение в сравнительное изучение позитивного и мусульманского права. Ч. I. Теория права. — Каир, 1967. — 197 с. (на арабск.яз.)*

Аль Соуд Санад Амджад

Одеський національний університет,
кафедра загальноправових дисциплін та міжнародного права,
Французький бульвар, 24/26, Одеса, 65058, Україна

ОСОБЛИВОСТІ МУСУЛЬМАНСЬКОГО ПРАВА

РЕЗЮМЕ

Мусульманське право є формою вияву теократичного правління; в свою чергу, теократичне правління засноване на традиціях та нормах мусульманського права. Мусульманське право, засноване на догматах, сформульованих багато років назад, дає можливість консервації власних Ближньому Сходу звичаїв і порядків, соціальному укладу, політичних режимів та інститутів.

Ключові слова: Іслам, Коран, Мусульманське право, Мухаммед, шариат.

УДК 343.72(569.5)

Айман Хусейн Мухаммед аль Орими, аспірант

Одеський національний університет,
кафедра кримінально-правових дисциплін та судово-правоохоронних органів,
Французький бульвар, 24/26, Одеса, 65058, Україна

ПОНЯТИЕ МОШЕННИЧЕСТВА ПО УГОЛОВНОМУ ПРАВУ ИОРДАНИИ

В статье анализируются преступления мошенничества по Уголовному праву Иордании, сделан акцент на всех элементах этого преступления в теоретическом и практическом плане, а также выявлены недостатки действующего законодательства.

Ключевые слова: обман, завладение, цель, причинная связь, специальный умысел, недееспособные лица.

Мошенничество по уголовному праву Иордании — деяние, при котором собственник обманными действиями склоняется к необходимости добровольно передать имущество, что доказывает воздействие на волю собственника [1, 220]. Следует сказать, что преступление **злоупотребление доверием** по уголовному праву Иордании считается самостоятельным преступлением, в отличие от уголовного права Украины, которое признает мошенничество как преступление, совершенное путем обмана или злоупотребления доверием (ст.83, ст.143 УК Украины).

Злоупотребление доверием по уголовному праву Иордании — это нарушение доверия, основанного на гражданском договоре.

Объект преступления мошенничества

Объектом преступления мошенничества является право собственности, а предметом — движимое и недвижимое имущество или право на него.

Объективная сторона мошенничества:

Объективная сторона мошенничества складывается из трех основных элементов:

1) использование средств обмана или распоряжения движимым или недвижимым имуществом, использование ложного звания;

2) завладение имуществом другого лица;

3) наличие причинной связи между первым и вторым.

Ложность — это всякая искаженная информация, новость, не совпадающая с истиной, направленная на факт введения потерпевшего в заблуждение. Но если субъект сообщает любые сведения соответствующие действительности, то это не будет считаться обманом. Например, если какое-то лицо, знакомый потерпевшего, сообщает, будто бы он слышал, что его квартиру собираются ограбить сегодня вечером, потерпевший во избежание больших потерь перенес ему свой телевизор, деньги, драгоценности, и др. Впоследствии квартира действительно была ограблена, а виновный, которому как бы были сданы на хранение эти вещи, отказался их возвратить, сказав, что они принадлежат ему, т.е. он является их собственником. Этот случай не может быть квалифицирован как преступление мошенничество, так как сообщенная информация соответствовала действительности [2, 429].

1. Использование любых средств или способов обмана (ст. 417 ч.1).

Прежде всего следует сказать, что простой ложности (просто обещание или разговор) недостаточно для того, чтобы были образованы способы обмана, а они всегда должны сопутствовать друг

другу, то есть умолчания об истине по уголовному праву Иордании недостаточно для образования преступления мошенничества. Пленум Кассационного суда Иордании в своем Постановлении вынес решение о том, что простой ложности не достаточно для совершения преступления мошенничества, а должны быть и другие формы обмана [3, ст. 990].

Способы обмана могут быть самыми разнообразными. Ложные сведения могут касаться :

а) Предоставления подложных документов потерпевшему. Например, мошенник, используя подложные документы, подтверждает обман и еще больше убеждает потерпевшего в том, что он как бы говорит правду. Пленум Кассационного Суда Иордании принял решение по делу, что преступление мошенничества считается совершенным в случае если собственник магазина решил его продать и предоставляет покупателю подложные документы с завышенной сметой доходов для того, чтобы последний купил его за более высокую цену.

б) С помощью другого лица, которое поддерживает обман мошенника, для введения потерпевшего в заблуждение. Следует отметить, что в этом случае между соучастниками должен быть предварительный сговор. Например, если при проведении аукциона собственник вещи заранее договаривается с каким-то лицом о том, что оно будет постоянно поднимать цену на торгах, не имея цели купить эту вещь, действия собственника будут считаться мошенническими.

в) Присвоение свойств вещи, которыми она в действительности не характеризуется. Лицо, например, прибегает к тому методу обмана, когда оно выдает себя за других лиц известных, уважаемых, используют более высокое звание, чем есть на самом деле и т.д. Это может подтверждаться различными способами — переодеванием в богатую одежду, мундир, сюда могут подключаться и другие люди, и взятая напрокат машина, и др.

г) Использование материальных действий. Например, субъект объявляет

себя директором какой-либо фирмы, в подтверждение этому снимает помещение, где создает лжеофис, распространяет рекламу, делает вывески и т.д., все эти материальные действия утверждают обман. В понятие материальных действий также входит и предоставление фальшивых ценных бумаг и денежных знаков.

д) Предоставление документов, принадлежащих другим лицам. Эти документы могут принадлежать на праве собственности и другим лицам, они могут быть как фальшивыми, так и не фальшивыми, но главное — принадлежность их другому лицу. Например, если лицо использует коносамент на продавца (принадлежащий другому лицу), и указывает на то, что этот товар его.

е) Подложность материальных ценностей. Например, лицо, продавая „золотые часы, говорит об их повышенной стоимости, хотя на самом деле они позолоченные; или внешняя упаковка выдает его как качественный продукт, а на самом деле он испорченный или просроченный, то есть некачественный. Проф. Стрельцов. Е.Л., отмечает, что фальсификация предполагает обманное изменения свойства или вида вещи, предмета. Так, например, ухудшается качество изготавливаемых или ремонтируемых вещей и предметов при сохранении внешнего вида предмета с целью выдачи его за более дорогой или, показывается этим, что услуга оказана [4, 9].

е) Использование определенных обстоятельств — личности, места и времени.

Лицо использует свои качества в мошеннических действиях. Например, экстрасенс говорит лицу, что он может избавить человека от пристрастия к алкоголю и др., за это берет деньги, а результата нет.

Это может зависеть и от места, например, если человек стоит рядом с церковью и просит деньги на ее реконструкцию (при этом собирает немалую сумму), а сам использует их в своих целях.

Цель способов обмана :

— убеждение в существовании мни-

мых предприятий, власти или кредита. Например, мошенник вводит в заблуждение потерпевшего, что существуют предприятия торговые, промышленные, сельскохозяйственные, и др., при этом ожидает от потерпевшего выгоду. Пленум Кассационного Суда Иордании в своем Постановлении вынес решение по делу, что в „купле-продаже„ металла, которая осуществлялась через агента, действия последнего были признаны как преступление против собственности путем мошенничества, так как он сообщил о том, что может произвести сделку, при этом получил деньги и взамен пообещал доставить металл, впоследствии он сделку не осуществил и деньги присвоил [5, 1346].

— породить надежду или опасение в отношении какого-либо успеха, проишествия или иного вымышленного события. Например, мошенник вводит потерпевшего в заблуждение по поводу того, что его ожидает успех или выгода с целью получения у него имущества.

— заблуждение в существовании векселей, расписки, квитанций. Субъект, совершая преступление мошенничества, предоставляет расписку (как мы уже указывали выше пример с анонимом). Мошенничество с этой целью очень часто совершается ради получения наследства, а также при спорах между кредиторами и должниками.

Следует специально подчеркнуть, что иорданское законодательство не делает различия между способами, средствами обмана и целями этих способов, смешивает эти понятия. Например, существование мнимых предприятий может быть средством совершения преступления для убеждения в существовании мнимой выгоды, исходя из того, что цель и средства мошенничества объединяются в рамках заблуждения.

Законодательство Украины не рассматривает способы, средства и цели обмана. Речь идет об обмане или злоупотреблении доверием в целом, а средства и способы обмана разрабатывают в науке уголовного права.

2. Распоряжение имуществом других лиц.

Закон считает, что распоряжение недвижимым имуществом лицом, которое не имеет права распоряжения им, и которое не принадлежит ему на праве собственности, является способом мошенничества. Это проявляется с использованием обмана, введения в заблуждение других лиц. Например, мошенник сообщает, что это имущество принадлежит ему и он имеет право распоряжения им. Этого средства и способа достаточно для образования обмана. Следует иметь в виду, что это имущество не принадлежит ему и он не имеет права распоряжаться им. Эти обстоятельства подлежат доказанию для привлечения его к уголовной ответственности за мошенничество. Например, лицо, которое уже осуществило сделку купли-продажи недвижимости, имущество уже не принадлежит ему, и проданный, скажем, дом, еще раз предлагается лицу, которое не знает, что он не принадлежит такому лицу, и хочет повторно осуществить куплю-продажу, при этом берет задаток за него; действия бывшего собственника считаются мошенническими.

В случае, когда имущество не принадлежит лицу, следует различать следующие ситуации:

1) Лицо не считается собственником, но имеет право распоряжения. Например, опекуны и попечители; и если они использовали это право, то такое деяние не считается мошенническим.

2) Лицо не является собственником и не имеет права распоряжения имуществом. В этом случае, если субъект распоряжается этим имуществом, признается наличие мошенничества.

3) Лицо является собственником, но не имеет права распоряжения. Примером может послужить имущество, отданное собственником под залог.

Способы и средства мошенничества (ст.417 ч.3)

Использование ложного звания и качества. Уголовный кодекс Иордании в этой же статье в части третьей повторяет то, что уже было сказано в первой части. На наш взгляд, следует пересмотреть ее и соединить обе части.

Вручение имущества или права

на имущество виновному при мошенничестве

Предметом преступления мошенничества может быть движимое или недвижимое имущество или право на имущество (расписка, квитанции, документы, имеющие ценность). Предмет преступления мошенничества не отличается от предмета преступления кражи, они тождественны; что касается движимого имущества, отличие состоит лишь в том, что предметом преступления кражи может быть только движимое имущество. Предметом преступления мошенничества не могут быть морально-духовные ценности.

1) Условие вручения имущества. Перевод имущества от потерпевшего к мошеннику должен быть с намерением овладеть вещью навсегда, при этом образует новый собственник. Если лицо передает имущество для проверки или осмотра качества, то завладение им считается *кражей* по УК Иордании, и *грабжом* по УК Украины.

2) Введение в заблуждение. Передача имущества потерпевшим мошеннику с помощью способов и средств обмана. Если мошенник не использует средства и способы обмана, а просто с помощью угроз и устрашений заставляя потерпевшего передать ему вещь, то это не будет признаваться мошенничеством.

3) Ущерб, причиняемый потерпевшему. Ущерб, причиняемый потерпевшему может быть материальный и моральный. Законодательство не предусматривает размер материального ущерба для увеличения наказания за это преступление. А что касается морального ущерба, некоторые авторы считают, что он возникает тогда, когда есть посягательство на волю человека. Например, кредитор пришел к должнику и говорит, что если он даст ему деньги, то они вместе смогут купить какую-то вещь, за которую через месяц, продав ее, смогут получить большую прибыль; должник отдает ему деньги, а кредитор забирает и говорит, что они принадлежат ему [6, 2311].

Между деянием и последствием преступления должна быть причинная связь.

Передача имущества от потерпевшего к мошеннику должна быть после использования последним средств и способов обмана, а если передача имущества была до использования средств и способов обмана, то в таком случае мошенничество отсутствует. Например, если субъект просит показать ему золотую цепочку, продавец ему показывает, а в это время покупатель делает вид, будто бы его машину хотят угнать и выбегает..., это не может быть квалифицировано как преступление мошенничества.

Способы и средства обмана должны ввести потерпевшего в заблуждение. Если потерпевший знает, что это обман со стороны субъекта, но он передал это имущество по какой-то причине, то здесь будет отсутствовать причинная связь.

Пленум Кассационного Суда Египта принял решение, что если потерпевший знает, что знахарь не может вылечить человека, у которого болезнь с детства, но передает деньги, чтобы успокоить его морально, то здесь будут отсутствовать элементы мошенничества, потому что субъект не был введен в заблуждение [7, 1323].

Субъективная сторона мошенничества

Она состоит из двух признаков: общего и специального умысла.

Общий умысел — это воля субъекта, которая направлена на совершение мошенничества; субъект знает о том, что он использует способы и средства обмана для склонения потерпевшего передать ему имущество.

В содержание умысла мошенника входит не только сознание общественно опасного характера своих действий, но, в общих чертах, и предвиденье развития причинной связи, а также наступления общественно опасных последствий. Преступник осознает, что он совершает обман путем искажения истины или умолчания об истине, предвидит, что тем самым он вводит потерпевшего в заблуждение, в результате которого потерпевший передаст ему имущество либо право на имущество [8, 94].

Некоторые авторы считают, что в преступлении мошенничества суще-

ствует специальный умысел, то есть лишение имущества потерпевшего навсегда. А если субъект получает у потерпевшего имущество способом обмана, но как бы шутит, и позже возвращает его, то здесь отсутствует специальный умысел [9, 894].

Решение Пленума Кассационного Суда Иордании требует, что должен существовать специальный умысел в преступлении мошенничества [10, 1095].

Мошенничество, совершенное против недееспособных лиц (ст.418)

Уголовный кодекс Иордании выносит в отдельную специальную статью категорию преступлений, совершенных против таких лиц. Она гласит, что тот, кто использовал требования лицам не достигшим 18 лет, или лицам, страдающим слабоумием, или находящимся в невменяемом состоянии, и изымает у них право на имущество или расписку или денежные ценности, наказываются лишением свободы сроком от 6 месяцев до 2 лет, штрафом от 100 до 200 динаров.

На наш взгляд, законодатель не правильно изменил в 1988 году санкцию этой статьи за это преступление, установив размер наказания меньше, чем в общем за преступление мошенничества. Следует обратить внимание на то, что такое преступление более легко совершить, поскольку здесь присутствует очень специфический субъект, поэтому наказание должно быть соразмерно деянию и умыслу преступника и более высокое, либо это вообще можно отнести к преступлениям кражи по Уголовному кодексу Иордании, так как добровольности потерпевшего недостаточно для выражения его воли, и он не осознает сущность его действий, поэтому субъект овладевает им без средств и способов.

Вышесказанное позволяет сделать нам следующие вывод о том, что мошенничество — это изъятие имущества путем обмана, склонение собственника передать имущество виновному. Способы обмана в уголовном праве Иордании перечислены в конкретной статье (ст.417 Уголовного кодекса Иордании), и это дает основания утверждать, что

мошенничество согласно этой норме нельзя совершить негативным способом, а это, на наш взгляд, значительно сужает вообще понятие мошенничества. Способы обмана в уголовном праве Иордании — это ложность, предоставление подложных документов потерпевшему, обман, совершаемый с привлечением других лиц, предоставление документов, принадлежащих другим лицам, подложность материальных ценностей, использование определенных обстоятельств (личности, места, времени).

Относительно цели и способов обмана — это убеждение в существовании мнимых предприятий, власти или кредитов; порождение надежды или опасение в отношении какого-либо успеха; заблуждение в существовании векселей, расписок, квитанций.

Література

1. Мухамед наджем ,преступления против собственности по уголовному праву Иордании, Амман, 1995. 220 с.
2. Махмуд Махмуд Мустафа Уголовное право Египта. Особенная часть,. Египет. — 1990. — 429 с.
3. Постановление Пленума Кассационного суда Иордании № 13/76// Право Союза Адвокатов. — Амман, 1976. — 990 с.
4. Стрелцов Е.Л. . Ответственность за обман заказчиков по Советскому уголовному праву. Харьков, 1981. — 9 с.
5. Постановление Пленума Кассационного Суда Иордании № 120/85//Право Союза Адвокатов. — Амман, 1986. — 1346 с.
6. Голали Уголовное право. Особенная часть. — Каир, 1953. — 231 с.
7. Постановление Пленума Кассационного Суда Египта №6/930 Каир, 1955. — 1323 с.
8. Борзенков Г.Н. Ответственность за мошенничество. — М, 1971. — 94 с.
9. Абдель Мухеймен Баккер Уголовное право. Особенная часть. — Каир, 1978. — 894 с.
10. Постановление Пленума Кассационного Суда Иордании №120/77// Право Союза Адвокатов. — Амман, 1977. — 1095 с.

Айман Хусейн Мухаммед аль Орими

Одеський національний університет,
кафедра кримінально-правових дисциплін та судово-правоохоронних органів,
Французький бульвар, 24/26, Одеса, 65058, Україна

**ПОНЯТТЯ ШАХРАЙСТВА
ЗА КРИМІНАЛЬНИМ ПРАВОМ ЙОРДАНІЇ**

РЕЗЮМЕ

Шахрайство — це злочин, який вважається не менш небезпечним, ніж інші злочини проти власності, бо шахрайський обман завжди пов'язаний з таким впливом на власника майна, який здатний ввести особу в оману, щоб обумовити добровільну передачу майна. І саме це підтвержує значну суспільну небезпеку шахрайства.

Ключові слова: обман, заволодіння, мета, причинний зв'язок, спеціальний умисел, недієздатні особи.

Ясир Мусбах Саади, аспірант

Одеський національний університет,
кафедра кримінально-правових дисциплін та судово-правоохоронних органів,
Французький бульвар, 24/26, Одеса, 65058, Україна

СОУЧАСТИЕ В ПРЕСТУПЛЕНИИ ПО УГОЛОВНОМУ ПРАВУ ИОРДАНИИ

В предлагаемой статье рассматривается понятие, признаки и виды соучастия в преступлении в уголовном законодательстве Иордании

Ключевые слова: соучастие, исполнитель, пособник, подстрекатель, уголовное право, Иордания.

Понятие соучастия

В большинстве случаев преступление совершается одним лицом, однако в некоторых случаях — двумя или более лицами; тогда при наличии определенных признаков возникает соучастие в преступлении. Для признания совершения преступления в соучастии необходимо установить два момента: участие в преступлении нескольких лиц и единство деяния, которое было совершено ими.

В арабской уголовно-правовой доктрине различают два вида участия лиц в совершении преступления: 1) необходимое и 2) случайное. Первый вид имеет место, когда для совершения единого преступления в законе предусматривается участие двух лиц, без которого преступление не может быть совершено (например, взяточничество, супружеская измена и т.д.). Второй вид — участие в совершении преступления — имеет место, когда преступление может быть совершено одним лицом (например, убийство), однако в силу определенных обстоятельств его совершают два или более лиц. Именно этот последний вид характерен для соучастия в преступлении.

"Единство деяний для соучастников заключается в осознании причинной связи между совершёнными ими действиями и наступившим преступным результатом. Так, например, в убийстве, совершённом в соучастии, причинная

связь выражается в том, что смерть потерпевшего была вызвана коллективными действиями соучастников [2, 275-276].

Соучастие в совершении преступления характеризуется двумя признаками — объективными (внешними) и субъективными (внутренними). *Объективные признаки* соучастия характеризуются:

1. Совместным участием, по крайней мере, двух лиц в совершении преступления.

2. Наличием причинной связи между действием участников в совершении (непосредственными исполнителями преступления).

Первый, объективный, признак предполагает участие в преступлении двух субъектов, способных нести уголовную ответственность. Следовательно, нет соучастия в случаях, когда взрослый преступник использует несовершеннолетнего для совершения преступления.

"Второй признак означает, что каждый из участников своими действиями вносит вклад в совершение единого для него и других соучастников преступления" [3, 287-288; 2, 275-277].

"*Субъективный признак* заключается в том, что соучастник сознаёт, что его действия вместе с действиями других соучастников способны вызвать преступный результат. Вместе с тем он направляет свою волю на совершение этих действий" [2, 276].

Уголовное законодательство Иорда-

нии не даёт общего понятия соучастия в преступлении. Там речь идёт только о конкретных видах соучастников, поэтому считается целесообразным рассмотреть виды соучастников и меру их ответственности.

Виды соучастников.

"Уголовное законодательство большинства арабских стран различает два вида соучастия: соисполнительство и соучастие в узком смысле. Последнее включает в себя всех участников преступления, которые выполняют второстепенную роль при совершении преступления" [4, 368].

Уголовное законодательство Иордании различает три группы соучастников: *исполнитель* либо *соисполнитель*; *пособник* и *подстрекатель*.

Согласно статье 75 УК Иордании, *исполнитель* — это тот, кто своими действиями непосредственно выполняет свои элементы или принимает участие в выполнении элементов преступления.

Таким образом, по уголовному законодательству Иордании, соисполнительство имеет место, когда несколько лиц совместно или непосредственно выполняют материальный элемент, участвуют в совершении преступления.

Однако критерий для проведения различий между исполнителем и соучастником у разных арабских юристов не совпадают. Сторонники объективной теории исполнителем считают того, кто непосредственно выполняет материальный элемент, а тех, которые способствуют этому, — соучастниками.

Сторонники субъективной теории исходят из отношения лица к совершению преступлению в качестве основания для признания его исполнителем или соучастником. "В соответствии с их взглядом исполнитель — это тот, кто считает совершаемое преступление "своим", т.е. с его точки зрения он действовал как исполнитель. Соучастник — это тот, кто рассматривает совершаемое преступление как "чужое дело", т.е. он отводит себе только роль соучастника [5, 180].

В иорданской уголовно-правовой ли-

тературе еще различаются *материальный* и *моральный исполнители*.

Материальный исполнитель — это тот, кто непосредственно своими действиями совершает преступление, например, тот, кто сам стрелял в человека с целью убийства. Думается, что такого исполнителя правильнее было бы называть его фактическим исполнителем.

Моральный исполнитель — это тот, кто совершает преступление посредством лица, неспособного нести уголовную ответственность, например, сумасшедшего, несовершеннолетнего и др. Такого исполнителя, на наш взгляд, точнее было бы назвать юридическим, а не моральным исполнителем.

Необходимо провести различие между моральным исполнителем и пособником. Моральный исполнитель считает совершаемое преступление своим деянием, а пособник отводит себе лишь роль помощника, не считая при этом совершаемое преступление своим деянием" [5, 188].

Пособник — лицо, содействовавшее совершению преступления советами, указаниями, предоставлением орудий и средств совершения преступления либо устранением каких-либо препятствий, а также лицо, заранее обещавшее скрыть преступника, орудия или средства совершения преступления, следы преступления либо предметы, добытые преступным путём, а равно лицо, заранее обещавшее приобрести или сбыть такие предметы.

УК Иордании не содержит определение пособничества. Однако в доктрине уголовного права *пособничество* рассматривается как "действие, совершённое соучастником, способствующим совершению преступного деяния, но он не является исполнителем материального элемента преступления" [4, 379].

В то же время в УК Иордании статья 80, часть 2 указывает на следующие формы пособничества:

1. Наставление.
2. Предоставление орудий преступления.
3. Нахождение на месте преступления с целью преодолеть сопротивление потерпевшего, морально поддержи-

вать исполнителя либо гарантировать совершение преступления.

4. Обещание (до факта) скрыть следы преступления, укрыть преступника, а также вещи, добытые совершением преступления.

5. Предоставление укрытия, пищи либо места для проведения собрания лицам, совершившим преступление.

В последнем случае пособник должен знать о том, что лица, которым он предоставляет помощь, "замешаны" в совершении преступления.

Подстрекатель — это лицо, склонившее другое лицо, способное нести уголовную ответственность, к совершению преступления, т.е. умышленно возбуждившее у него решимость совершить уголовно-наказуемое деяние.

С объективной стороны подстрекательство характеризуется как активное действие, направленное на побуждение исполнителя совершить конкретное преступление.

Субъективная сторона подстрекательства характеризуется наличием прямого умысла. Виновный сознаёт, что своими действиями вызывает решимость у другого лица совершить преступление, активно направляет волю к достижению этой цели, желая совершения конкретного преступления. Прямой умысел, с которым действует подстрекатель, может быть неопределённым, когда склонение другого лица к совершению преступления может повлечь последствия различной тяжести.

В статье 80 части 1 УК Иордании говорится: "Подстрекателем признаёт-

ся лицо, которое склоняет другого к совершению преступления путём предоставления денег, подарков, обмана, угрозы, а также злоупотребления властью".

В УК Ливана даётся следующее определение подстрекательства: "Подстрекателем считается тот, кто склоняет либо пытается каким-либо способом склонить другого к совершению преступления" (ст. 217).

Необходимо отметить, что в этом определении законодатель предусмотрел ответственность за покушение на *подстрекательство*. Это означает, что подстрекательство имеет место с момента совершения действий, которые могут вызвать у другого лица решимость совершить уголовно наказуемое деяние. Правда, это необязательно должны быть действия; подстрекательство может также осуществляться путем обещаний чего-либо, угроз, просьб и т.д.

Литература

1. Уголовный кодекс Иордании. — Амман, 1960. — 132 с.
2. Али Абдель Кадер Эль-Кахваджи Уголовное право. Общая часть. — Бейрут, 1994. — 935 с.
3. Наумов А.В. Уголовное право. Общая часть. — М., 1996. — 432 с.
4. Назим Таульфид Аль-Маджали Уголовное право. Общая часть. Общая теория преступления, аналитическое исследование элементов преступления. — Амман, 1996. — 513 с.
5. Абдель Вахаб Хомад Уголовное право Кувейта. Общая часть. — Кувейт, 1987. — 732 с.

Ясир Мусбах Сааді

Одеський національний університет,
кафедра кримінально-правових дисциплін та судово-правоохоронних органів,
Французький бульвар, 24/26, Одеса, 65058, Україна

**СПІВУЧАСТЬ У ЗЛОЧИНІ
ЗА КРИМІНАЛЬНИМ ПРАВОМ ЙОРДАНІЇ**

РЕЗЮМЕ

Дослідження свідчить, що у кримінальному праві Йорданії є різні теорії щодо співучасті у злочині, але немає загального визначення поняття *співучасть*. Разом з тим йдеться про розрізнення співучасників. На наш погляд, прогалина у законодавстві Йорданії повинна бути ліквідована.

Ключові слова: співучасть, виконавець, підбурювач, підсобник, кримінальне право, Йорданія.

Акрам Трад Аль-фауз, аспірант

Одеський національний університет,
кафедра кримінально-правових дисциплін та судово-правоохоронних органів,
Французький бульвар, 24/26, Одеса, 65058, Україна

УГОЛОВНАЯ ОТВЕТСТВЕННОСТЬ ЗА ПОЛУЧЕНИЕ ВЗЯТКИ

В предлагаемой статье анализируются все элементы преступления получения взятки, а также рассматриваются спорные вопросы, возникающие при квалификации данного вида преступления в теоретических работах, следственной и судебной практике. Проводятся параллели с отдельными законами Иордании.

Ключевые слова: получение взятки, субъект и объект получения взятки, субъективная сторона, объективная сторона.

Взяточничество, особенно квалифицированные его формы, подрывает авторитет только зарождающихся принципов демократических институтов Украинского государства, дезорганизует нормальную работу органов власти и управления, дискредитирует их деятельность, негативно влияет на моральное положение общества, угрожает процессам реформирования экономики и возрождения украинской государственности.

В связи с этим неуклонное исполнение требований законодательства об уголовной ответственности за взяточничество имеет неоспоримо важное значение.

Согласно действующему уголовному законодательству Украины ответственность за получение взятки могут нести только должностные лица. Однако необходимо здесь обратить внимание на то, обладает ли то или другое лицо признаками должностного. В связи с чем, необходимо обратиться к ч. 1 ст. 164 УК Украины.

Здесь следует выделить, что должностными лицами признаются лица, которые постоянно или временно осуществляют функции представителя власти, а также занимают временно или постоянно на предприятии, в учреждениях или организациях, независимо от форм собственности, должности, связанные с ис-

полнением организационно-распорядительных или административно-хозяйственных функций, или выполняют такие обязанности по специальному полномочию.

Можно выделить следующие виды должностных лиц по действующему уголовному законодательству Украины:

- 1) представители власти;
- 2) лица, выполняющие организационно-распорядительные обязанности;
- 3) лица, выполняющие административно-хозяйственные функции;
- 4) лица, выполняющие указанные функции по специальному полномочию.

К представителям власти относятся работники государственных органов и учреждений, которые наделены правом, в пределах своей компетенции, предъявлять требования, а также принимать решения, обязательные для выполнения физическими и юридическими лицами независимо от их ведомственной принадлежности или подчиненности.

Организационно-распорядительные функции — это функции по осуществлению руководства отраслями промышленности, трудовым коллективом, участком работы, производственной деятельностью отдельных работников на предприятиях, в учреждениях или организациях независимо от форм собственнос-

ти. Такие функции, к примеру, выполняют руководители министерств, ведомств, государственных, коллективных или частных учреждений и организаций, их заместители, руководители структурных подразделений (начальники цехов, заводских отделами, лабораториями, кафедрами, их заместители в том числе), руководители участками работ (мастера, бригадиры и др.).

Административно-хозяйственные обязанности — это полномочия по управлению или распоряжению государственным, коллективным или частным имуществом (установление порядка его сохранения, обработки, реализации, обеспечение контроля за этими процессами и т.п.). Такие полномочия имеются в том или ином объеме, у начальников планово-хозяйственных, снабженческих, финансовых отделов и служб, их заместителей, у заведующих складами, магазинами, мастерскими, ателье, их заместителей, у руководителей отделов этих предприятий, ведомственных ревизоров и контролеров в том числе.

Лицо является должностным не только тогда, когда оно выполняет соответствующие функции или обязанности постоянно, но и тогда, когда оно их выполняет временно или по специальному полномочию при условии, что эти обязанности или полномочия возложены на него в установленном законом порядке правомочным органом или должностным лицом [1, п. 2].

В иорданском законодательстве считаются должностными лицами все государственные чиновники в административных или судебных учреждениях и офицеры гражданской и военной власти, а также рядовые и все рабочие, используемые в государстве или в администрации [10, 17].

При определении непосредственного объекта должностных преступлений, в целом, исходя из распределения управленческого процесса на взаимосвязанные и взаимодействующие звенья аппарата управления, каждая из которых имеет относительную самостоятельность и исполняет четко определенные функции, за основу следует брать функ-

циональный признак. Из чего следует, что непосредственным объектом получения взятки являются основные направления правильной деятельности отдельных звеньев государственного и общественного аппарата, или отдельных организаций, учреждений, предприятий (независимо от форм собственности), содержание которых определяется задачами построения правового государства.

Если должностное лицо посягает одновременно на общественные отношения, которые определяют правильную работу государственного или общественного аппарата, и, например, хозяйственную деятельность или собственность, его действия необходимо квалифицировать при наличии соответствующих признаков, как должностное преступление и соответственно хозяйственное преступление или преступление против собственности.

Объект преступления взятки в иорданском законодательстве является элементом одного из трёх составов преступления. Следует указать на то, что законодатель и судебная практика сходятся в едином мнении о вынесении приговора по факту взяточничества при наличии следующих признаков [9, 425]:

— обвиняемый действительно занимал должностное положение на момент получения взятки;

— был факт согласования с потерпевшим на обещание или прошение взятки.

Проанализируем предмет получения взятки. Среди криминалистов в настоящее время существует доминирующее мнение, что предметом взятки является любая выгода имущественного характера. Изучение судебной практики по Украине показывает, что более чем 94% случаев предметом взятки были деньги. Вместе с тем, в качестве предмета взятки выступало также имущество (ковры, мебель и т.п.), продукты и спиртные напитки, антикварные и коллекционные изделия (монеты, марки и т.п.). Конкретно — криминологическое исследование показало (в целом по стра-

нам бывшего СССР), что предметом взятки в 98,3 % были деньги, в 1,2% — драгоценные металлы или камни и изделия из них, в 0,2% — предметы роскоши (картины, антикварные вещи и т.п.) и в 0,3 % — ценные меха либо изделия из них [4, 13]. Кроме материальных ценностей, предметом взятки могут быть любые имущественные выгоды, т.е. получение за бесценок или по значительно меньшей цене какой-либо вещи или иные материальные блага [5, 197].

Некоторые юристы еще более широко рассматривают предмет взятки, относя к таковому случаи необоснованного (или внеочередного) получения квартиры, дачи или земельного участка, предоставление выгодной для должностного лица работы и иные подобные действия [5, 197]. Так Пленум Верховного Суда Украины в 1994 г. указал по конкретному делу, что предмет взятки имеет исключительно имущественный характер. Это может быть имущество (деньги, материальные ценности), право на имущество (документы, которые предоставляют право на получение имущества, предоставление права пользования имуществом или требования имущественных обязательств в т.ч.), какие-либо действия имущественного характера (передача имущественных выгод, отказ от них, отказ от прав на имущество, бесплатное предоставление услуг имущественного характера, санаторных или туристических путевок, проведение строительных или ремонтных работ в т.ч.) [1, п. 5].

Закон говорит о даче взятки "в каком бы то ни было виде". Законодатель правильно не обрисовывает виды и формы вручения материальных благ, так как они могут быть самыми разнообразными. В практике преобладает наиболее простой способ — вручение должностному лицу лично (непосредственно) материальных ценностей. Такой способ получения или дачи взятки можно определить как открытый, т.е. здесь ясно видна суть совершенных действий должностным лицом.

В последнее время нередко встреча-

ются случаи замаскированного взяточничества, когда получение взятки должностным лицом внешне облекается в какие-то законные формы. Например, среди них можно выделить незаконное совместительство, когда должностное лицо оформляется на работу как "совместитель", регулярно получает заработную плату, однако никакой работы не выполняет.

Так, Донецким областным судом было рассмотрено уголовное дело В. — начальника шлакового карьера Макеевского комбината шлакобетонных изделий. С этого карьера шлак по нарядам получали управления механизации № 2 и № 9 треста "Строймеханизация". За отпуск шлака сверх нарядов руководители этих управлений зачислили В. "на работу" — в управление № 2 временным рабочим, а в управление № 9 — слесарем, где он получил соответственно 216 и 875 крб. областной суд признал получение зарплаты по фиктивному совместительству взяточничеством, и В. был осужден по ст. 168 ч.2 УК Украины [5, 201].

Указанное положение закреплено также в постановлении Пленума Верховного Суда Украины, которое устанавливает, что дача и получение взятки может осуществляться и в завуалированной форме под видом заключения законного соглашения, безосновательного начисления и выплаты заработной платы или премий, неэквивалентной оплаты услуг различного характера (консультации, экспертизы и др.).

Закон предусматривает возможность получения должностным лицом взятки как непосредственно от взяткодателя, т.е. лица дающего, предоставляющего материальные блага, так и от посредника (третьего лица), выступающего связующим звеном между взяткодателем и взяткополучателем. Так, исследования, проведенные в Украине, позволили установить следующую закономерность: при получении взяток эпизодически или небольшими суммами посредников практически не бывает. Однако по мере того, как увеличивается количество случаев получения взяток и их размеры —

растет и количество посредников. В организованных группах взяточников, систематически занимающихся подобной преступной деятельностью, почти не встречаются случаи получения взятки непосредственно от взяткодателей [5, 201].

Большинство работ, посвященных ответственности за взяточничество, указывают, что состав получения взятки должностным лицом является окончательным преступлением с момента получения взятки должностным лицом независимо от выполнения или невыполнения им действий, обусловленных взяткой. По этому вопросу Пленум Верховного Суда Украины вносит некоторые уточнения: дача взятки, получение взятки и посредничество во взяточничестве признаются окончательными с момента, когда должностное лицо приняло хотя бы часть взятки...

Диспозиция ст. 168 УК Украины говорит, что взятка дается за выполнение или невыполнение в интересах дающего взятку какого-либо действия, которое должностное лицо должно было или могло совершить с использованием своего служебного положения.

Вначале рассмотрим, какие действия должностное лицо должно было совершить (или не совершить) в интересах дающего. В юридической литературе имеются две точки зрения по вопросу их "конкретности". Одни юристы считают, что за взятку могут быть совершены (или не совершены) любые, но конкретные действия в интересах дающего, и что взятки не будет, если материальные блага даются должностному лицу за "сохранение хорошего отношения", "на всякий случай" и т.д. [5, 205].

Сторонники другой точки зрения считают, что взятка может даваться вне зависимости от "конкретных обязательств совершить какие-либо определенные действия в пользу дающего" [6, 34]. "Выплачивая должностному лицу "на всякий случай" вознаграждение, взяткодатель желает гарантировать себя от любых неприятных случайностей и иметь в случае необходимости поддержку в будущем" [2, 85]. Они ут-

верждают, что состав данного преступления будет и в тех случаях, когда материальные блага предоставляются в целях обеспечения в общей форме определенной направленности в деятельности должностного лица, для содействия служебной карьере и т.п.

По нашему мнению, вторая точка зрения не соответствует законодательному определению данного преступления. Здесь следует обратить внимание на то, что закон связывает с получением материальных благ совершение (не совершение) действий в интересах дающего. В указанном случае действие рассматривается как нечто конкретное. Нельзя давать взятку за "общее благорасположение", о чем сказано выше, так как отношение должностного лица к взяткодателю не является действием в уголовно-правовом смысле. Можно привести наиболее характерный пример о даче взятки предпринимателями сотрудникам налоговых ведомств "просто так", "на всякий случай". По нашему мнению, нельзя подобным образом трактовать эти примеры. Здесь речь идет не о даче взятки "за общее благорасположение", а за конкретные действия (или бездействия), которые молчаливо подразумеваются. Если у предпринимателя все в порядке, он не будет давать взятку "налоговику" "за хорошие отношения". Каким бы это отношение не было, представитель налогового ведомства не сможет найти злоупотреблений или преступлений, если их нет.

В судебной практике нередко встречаются случаи, когда должностное лицо получает вознаграждение, обещая совершить те или иные действия, которые оно фактически не может осуществить в силу своего служебного положения.

Н.П. Кучерявый считает, что в этих случаях отсутствует состав преступления — получения взятки, так как закон говорит о тех действиях должностного лица, которые оно хотело и могло совершить [5, 13]. С нашей точки зрения, такое действие следует квалифицировать как получение взятки. Лицо, желая достичь определенных незаконных результатов, может и не иметь действительно-

го представления о компетенции и круге обязанностей должностного лица, которому оно передает вознаграждение. А последнее, получая деньги или иные материальные ценности и обещая совершить действия, далеко выходящие за сферу его служебного положения и влияния, тем самым подрывает авторитет государственного или общественного аппарата и по существу нарушает их правильную деятельность, создавая у взятокдателей мнение о возможности путем подкупа добиться желаемого результата.

Таким же образом, получение взятки следует квалифицировать как действия должностных лиц, которые, получая имущественные ценности от взятокдателей и, обещая совершить действия, входящие в их служебную компетенцию, таковых не совершают (и заранее предполагают, что их совершать не будут). В подобных случаях также есть нарушение правильной деятельности аппарата, и поддержание у взятокдателей убеждения о возможности подкупа должностных лиц.

Большинство криминалистов, занимающихся теоретической разработкой вопросов ответственности за взяточничество, придерживаются точки зрения, согласно которой использование служебного положения понимается в широком смысле этого слова, то есть действия, в связи с которыми получается взятка, могут быть и не связаны с обязанностями по службе. В таком случае совершение их становится возможным только благодаря служебному положению или авторитету виновного [7, 327]. Сторонники данной концепции считают, что использование служебного положения будет и тогда, когда должностное лицо воздействует на других лиц своим служебным авторитетом, использует свои личные связи: из этого следует, что должностное лицо может использовать свой служебный авторитет, который, как правило, определяется престижностью занимаемой должности, ее значимостью в системе государственного или общественного аппарата, в котором это должностное лицо работает.

Взятополучатель может использовать свои служебные связи с должностными лицами других звеньев государственного аппарата. Речь идет о ситуации, когда конкретные действия в интересах взятокдателя осуществляются не самим взятополучателем, а другими должностными лицами, которые совершают эти действия не за взятку, а по просьбе взятополучателя, по его рекомендации или даже по его прямому указанию.

При квалификации деяния как получение взятки, следует различать профессиональную, производственную деятельность, которая не является составным элементом деятельности отдельных звеньев государственного или общественного аппарата. Эта деятельность определяется, прежде всего, характером производства, в котором она осуществляется (слесарь-сантехник, рабочий-станочник и др.), либо совокупностью знаний и навыков, которыми определяется данная профессия (учитель, врач и др.). Служебная деятельность характеризуется совершением действий должностного характера. Согласно ст. 164 УК, это может быть организационно-распорядительная, административно-хозяйственная деятельность, а также действия, вытекающие из полномочий представителя власти или выполнение указанных функций по специальному полномочию. Именно эти действия определяют понятие и содержание служебной деятельности должностного лица или представителя власти, за которую может быть получена взятка. При извлечении незаконной имущественной выгоды из профессионально-производственной деятельности признаки взяточничества отсутствуют.

Для правильной квалификации действий должностного лица, получившего взятку, необходимо точно установить момент окончания преступления. Пленум Верховного Суда Украины пояснил, что получение взятки считается окончанным с того момента, как должностное лицо получило хотя бы часть взятки. Если должностное лицо выполняло определенные действия, направленные на получение взятки, но не получило ее

по причине, не зависящей от его воли, совершенное следует квалифицировать как покушение на получение взятки.

С точки зрения иорданского законодательства не только получение взятки считается окончанием момента преступления, а также обещание и другая выгода; это преступление по ст. 170 УК Иордании карается тюремным заключением на срок не менее двух лет и штрафом в размере полученной или обещанной взятки [8, ст. 170].

С субъективной стороны получение взятки может быть совершено только с прямым умыслом. Иные формы вины в этом преступлении невозможны. В случаях, когда должностное лицо, получая от граждан материальные блага, понимает (или считает), что они даются не в качестве взятки, состава получения взятки не будет. Учитывая, что данное преступление состоит в незаконном получении материальных благ — оно всегда совершается по корыстным мотивам.

Субъектом получения взятки может быть только должностное лицо. Определение должностного лица и его признаков даны в ст. 164 УК Украины и нами подробнее рассмотрены выше.

Література

1. *Постановление Пленума Верховного Суда Украины от 7 октября 1994 года № 12 с изменениями, внесенными постановлениями Пленума от 28 июня 1996 года № 7 и от 3 декабря 1997 г. № 12, п. 2.*
2. *Кирпичиков А.И. Некоторые вопросы борьбы со взяточничеством. — Правоведение. — 1968. — №3. — 145 с.*
3. *Кучерявый Н.П. Ответственность за взяточничество. — М., 1957. — 171 с.*
4. *Мельникова В.Е. Ответственность за взяточничество. — М., 1982. — 55 с.*
5. *Светлов А.Я. Ответственность за должностные преступления. — К.: 1978. — 302 с.*
6. *Соловьев В.И. Ответственность за взяточничество. — Сов. юстиция. — 1965, — № 10. — 75 с.*
7. *Утевский Б.С. Общее учение о должностных преступлениях. — 1948, — 375 с.*
8. *УК Иордании. — 216 с.*
9. *Д. Камел Ал Сауд. Преступления против государственного управления. — Амман, 1997. — 576 с.*
10. *Мухаммед Наджим. Преступления против государственного управления. — Амман, 1996. — 329 с.*

Акрам Трад Аль-фаїз

Одеський національний університет,
кафедра кримінально-правових дисциплін та судово-правоохоронних органів,
Французький бульвар, 24/26, Одеса, 65058, Україна

КРИМІНАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ОДЕРЖАННЯ ХАБАРА

РЕЗЮМЕ

Одержання хабара підриває авторитет держави на міжнародному рівні, негативно впливає на розвиток усіх галузей та інститутів держави. Кримінальна відповідальність, передбачена за цей злочин, абсолютна справедлива, бо вона сигналізує про суспільну небезпеку хабарництва та впливає встановленими санкціями на скорочення таких злочинів.

Ключові слова: одержання хабара, суб'єкт одержання хабара, об'єкт злочину хабара, суб'єктивний бік, об'єктивний бік.

Л. І. Лясота, виклад.

Одеський державний економічний університет, кафедра політології,
вул. Преображенська, 8, Одеса, 65026, Україна**ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ВИВЧЕННЯ І СОЦІАЛЬНІ МЕХАНІЗМИ
ФОРМУВАННЯ СИСТЕМИ ПОЛІТИЧНИХ ЦІННОСТЕЙ**

Проаналізовано теоретичні засади формування системи політичних цінностей. Досліджуючи дану проблему, автор використовує культурно-інституційний підхід. Проаналізовано сутність категорій *політичні цінності* (подано власне політологічне тлумачення), *інституціоналізація*, *політична соціалізація*. Виявлено особливості співвідношення впливу ранніх етапів соціалізації з досвідом пізніших впливів. Розкрито важливі аспекти еволюції двох моделей політичних цінностей у демократичних країнах, які пов'язані з державно-управлінською проблематикою: *управлінської ефективності* та *плюралістичної демократії*. Зроблено висновок, що деякі елементи системи політичних цінностей демократичних країн слід вмонтувати в систему політичної діяльності в Україні.

Ключові слова: політичні цінності, політична соціалізація, суспільні інститути, інституціоналізація, громадська думка.

Система політичних цінностей суспільства виступає одним із ключових ланок його політичної культури і втілюється у комплексі політичних інститутів. Вона формується за посередництва специфічних політичних процесів і, в свою чергу, складає могутній вплив на всю сукупність політичних процесів суспільства. Відповідно, характеристика теоретичних основ аналізу формування системи політичних цінностей повинна починатися з висвітлення елементів суспільної культури в цілому і політичної культури зокрема, з вивчення змісту відповідних категорій і взаємозв'язків між явищами, які вони відбивають.

Відповідно до усталених у сучасній соціальній науці уявлень те, що називається нормативними аспектами культури, включає знання, вірування, технології, цінності і норми. Перші три елементи суспільної культури повинні мати справу з тим, що існує чи існує за припущенням. Цінності, з іншого боку, стосуються стандартів бажаності: вони виражаються в категоріях "добра" чи

"зла", "прекрасного" чи "потворного", "приємного" чи "неприємного", "відповідного" чи "невідповідного". Норми є правилами поведінки. Вони визначають, що слід і чого не слід робити різним видам соціальних акторів у різних видах ситуацій. Взяті разом, далі ці нормативні аспекти культури, у тому числі культури політичної, складають виразний набір орієнтирів, за посередництва яких люди регулюють свою поведінку і поведінку свого найближчого оточення [1, 27].

Якщо говорити про спеціальну політологічне трактування цінностей, то, на наш погляд, досить перспективною є позиція, коли поняття трактується як таке, що відноситься до належного стану речей, на відміну від дійсного. Політичні цінності, за такого підходу, включають переваги щодо свободи, рівності, порядку і т. ін. Цінністю є оцінка дана позитивній якості або властивостям мети чи дії [2, 433].

Наступним важливим поняттям є центральна політико-соціологічна ідея інституту. Інституціональний підхід до

агентів складно, однак є вказівки на те, що найбільш сильний початковий вплив може бути модифіковано іншими агентами, що набувають активності на більш пізніх етапах процесу соціалізації [4, 203].

У ряді робіт подається розширене трактування політичної соціалізації. Вона розглядається як процес навчання, засобами якого індивіди набувають орієнтації щодо держави і політичного життя. Ці орієнтації включають, крім цінносних елементів, вірування і почуттєві компоненти. Коло можливих орієнтацій, що набуваються в процесі соціалізації, може бути досить широким. Воно може включати узагальнені настанови щодо понять на зразок влади, демократії і політичних забов'язань і такі специфічні орієнтації, як перевага, що надається певній політичній партії, або заперечення вуличних демонстрацій в якості форми вираження політичних вимог. У рамках даного підходу особливо вирізняється та обставина, що умови важливої ролі сім'ї і системи освіти, політичні орієнтації також можуть бути сформовані під впливом засобів масової інформації, організованих і неформальних груп чи якого-небудь іншого досвіду, що має відношення до політики [5, 321]. Вважаємо таке доповнення досить вагомим. Аналізуючи формування комплексу політичних цінностей, ми стараємося враховувати всі джерела впливу, застосування всього кола агентів політичної соціалізації.

Характеризуючи процес політичної соціалізації, досить корисно звернутися до результатів досліджень, проведених у рамках конфліктної парадигми. З позиції конфліктної теорії цінності і норми не є нейтральними, вони неоднаково впливають на всіх членів групи. Навпаки, те, що трактується як хороше, істинне і справедливе, є вигідним лише для частини членів групи. Ідеї не рідше, ніж речі, виступають культурними артефактами — творіннями даної групи, і її найбільш впливових членів. Поняття культурної гегемонії стосується контролю над виробництвом цінностей і норм, який здійснюється тими, хто за своїм статусом здатний створювати і нав'язу-

вати правила поведінки. Наприклад, в літературі докладно описано захисну функцію ідеології трудової етики, що захищає інтереси процвітаючих громадян за рахунок інших членів суспільства.

Маємо, іншими словами, те, що А.Вольф (Wolfe) назвав "непривабливою стороною демократії", в межах якої ціннісні допущення американського суспільства використовуються для заперечення рівності для тих, хто вважається, з яких-небудь причин, "менше заслуговуючим". Однак, демократичні цінності й ідеали можуть також використовуватись для зміни вимог.

Як відзначають американські спеціалісти, термін "політична соціалізація" стосується впливу і досвіду, які призводять до того, що люди визначають свою орієнтацію як консервативну чи ліберальну. Оскільки політичну свідомість вісімнадцятилітніх ніяк неможна порівняти з чистим листком — основне питання міститься у співвідношенні впливу ранніх (що протікали в домашніх умовах і за місцем проживання сім'ї) етапів соціалізації з досвідом, який набувається у дорослому віці, коли перепроверяються аттитюди, що сформувалися в юності.

Процес політичної соціалізації містить у собі елементи ранніх і пізніх впливів. Спостерігається пряма залежність між аттитюдами, які сформувалися до моменту вступу у вуз, і тими, які демонструють дорослі американці надалі. Але набутий досвід також має вплив. Професійні ролі в багатьох випадках посилюють сформовані раніше аттитюди, оскільки студенти консервативної орієнтації мають тенденцію обирати господарчу чи воєнну кар'єру, в той час як студенти ліберальної орієнтації тяжіють до роботи, пов'язаної з безпосереднім обслуговуванням людей і до занять наукою [6, 208].

Важливі аспекти еволюції системи політичних цінностей в високорозвинених демократичних країнах пов'язані з державно-управлінською проблематикою. Так, державне управління в Америці перебувало під глибоким впливом розвитку політичних цінностей і нещодавнього

перевороту в них. В свою чергу, адміністративні цінності складали посилений вплив на політичну сферу суспільного життя. Політолог Д. Йейтс (Yates) досліджував конфлікти між цими двома паралельними, однак відмінними ціннісними комплексами, трактуючи їх як нормативні моделі "плюралістичної демократії" і "управлінської ефективності". Д.Йейтс так викладає основні конфлікти [7, 40]:

1. У плюралістичній моделі влада роззосереджена і розподілена; в моделі ефективності влада сконцентрована. У зв'язку з цим в плюралістичній моделі здійснення державної політики децентралізоване в моделі ефективності — централізоване.

2. У плюралістичній моделі існує підозрілість щодо виконавчої влади фактично щодо будь-якої концентрації (влади); в моделі ефективності — акцентовано на централізації влади в руках керівника виконавчого органа для конкретизації відповідальності.

3. У плюралістичній моделі владу віддано у розпорядження політичним діячам, зацікавленим групам і громадянам; У моделі ефективності великий обсяг влади надано експертам і професійним бюрократам.

4. У плюралістичній моделі серцевиною демократичного процесу вважаються політичні домовленості і компроміси; в моделі ефективності наявне прагнення розвести політику і управління (адміністрування).

Плюралістична модель акцентує на самостійному визначенні індивідуумами і політичними акторами своїх інтересів; модель ефективності наголошує на технічній чи науковій раціональності, яка може бути краще виявлена шляхом незалежного експертного аналізу, ніж шляхом консультативного виявлення бажань виборців і політичних діячів.

Беручи до уваги наведену характеристику, не надто дивує те, що в той час як обидва комплекси цінностей продовжують впливати на американську державу, протиріччя між ними утруднено піддаються розв'язанню. Результат — структурно фрагментована держава, діюча на основі широких демокра-

тичних принципів, — робить певну не-ефективність більш вірогідною, ніж повну ефективність. З іншого боку, зусилля по підтримці ефективності операцій при збереженні підзвітності адміністраторів, до певної міри, принесли успіх. Тому спроби узгодження вказаних цінностей розглядаються американськими спеціалістами як такі, що продовжують заслуговувати на увагу.

Існуюча в високорозвинених демократичних державах система політичних цінностей знаходить втілення і вираження у суспільній думці з проблем політики. Хоча значні дані ставлять під сумнів кваліфікацію громадськості, політичні лідери насправді відчувають обмеження, навіть маючи справу з заплятаними питаннями, що зазвичай просянуються в рамках "тенет", які відомі, головним чином, їх членам. Розважливі політики завжди прислухаються до громадської думки і намагаються управляти нею. Рідко занадто очевидний провал, скандал чи будь-яка дія офіційних осіб, що зачіпають їх інтереси, можуть сколихнути громадськість. Саме в таких ситуаціях влада громадськості, як "резервної сили" відчувається більш безпосередньо [8, 1565].

Подібне ставлення до громадської думки і політичної культури народу слід, на наше переконання, вмонтувати в культурно-інституціональну систему політичної діяльності в Україні. Це дасть можливість повніше враховувати комплекс політичних цінностей українського суспільства в практичній роботі по удосконаленню державного управління і політичної системи, у тому числі процесів залучення широких мас до державного управління і здійснення адекватної сьогоденнішим потребам політичної соціалізації.

Література

1. Williams, Jr. R.M. *American society: a sociological interpretation*. — 3rd ed. — N.Y.: Alfred A. Knopf, 1970. — 639 p.
2. *Lexicon of terms and concept in public administration, public policy and political science*. — 2nd ed. — Kyiv: Osnovy, 1998. — 448 p.

3. Чернецкий Ю.А. и др. Культурно-институциональный подход к анализу социального института трансформационной экономики // Харьковские социологические чтения — 97. — Харьков: Основа, 1997. — С. 35-40.

4. *The encyclopedia of sociology: New & updated.* — Guilford (Conn.): DPG Reference, 1981. — P. 317 p.

5. *Lexicon...* — P. 321.

6. Hess B.B., Markson E.W., Stein P.J. *Sociology.* — 3rd ed. — N.Y.: Macmillan, 1988. — 719 p.

7. Gordon G.J., Milakovich M.E. *Public administration in America.* — 6th ed. — N.Y.: St. Martin's, 1998. — 513 p.

8. Lang K. *Public opinion // Encyclopedia of sociology / Ed. by E.F.Borgatta and M.L.Borgatta.* — Vol. 3. — N.Y.: Macmillan, 1992. — Pp. 1565-1571.

Л. И. Лясота

Одесский государственный экономический университет, кафедра политологии,
ул. Преображенская, 8, Одеса, 65026, Украина

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ИЗУЧЕНИЯ И СОЦИАЛЬНЫЕ МЕХАНИЗМЫ ФОРМИРОВАНИЯ СИСТЕМЫ ПОЛИТИЧЕСКИХ ЦЕННОСТЕЙ

РЕЗЮМЕ

Проанализирована сущность категории *политические ценности*, раскрыта их роль и значение в политической культуре общества. Выявлены особенности соотношения влияния ранних этапов социализации с опытом позднейших воздействий, а также важнейшие аспекты эволюции системы политических ценностей в демократических странах, связанных с государственно-управленческой проблематикой.

Ключевые слова: политические ценности, политическая социализация, социальные институты, институционализация, общественное мнение.

Е. Р. Петракова, аспірант

Одеська державна академія харчових технологій,
кафедра політсоціології і права,
вул. Канатна, 112, Одеса, 65039, Україна

ПОЛИТИЧЕСКАЯ РЕКЛАМА: ТЕХНОЛОГИЯ ДИСКРЕДИТАЦИИ КОНКУРЕНТА

В условиях усиления конкуренции претендентов на избрание во властные структуры особое значение приобретает корректность избирательных технологий. В данной статье на основании изучения избирательных кампаний второй половины XX века рассматриваются вопросы этичности манипулирования общественным сознанием путем технологий дискредитации конкурента.

Ключевые слова: политическая реклама, политический имидж, политические технологии, "черный пиар", "паблик релейшнз".

Как свидетельствует практика Украины и других стран, важнейшей частью избирательных технологий в стране является политическая реклама.

Сегодня политическая реклама максимально свободна по содержанию и форме; во время выборов для политической рекламы характерна "агрессивная" форма воздействия. Не менее важен и креативный аспект рекламных сообщений для того, чтобы они могли войти и закрепиться в массовом сознании. Напр., в избирательной кампании 1936 г. республиканцы в штате Канзас агитировали с помощью символа штата — подсолнечника. На что демократы ответили лозунгом "Подсолнечники умирают в ноябре", т.е. во время голосования.

Естественно, что главное пропагандистское воздействие на электорат непосредственно накануне выборов осуществляется применением организационно-политических и информационно-коммуникативных технологий. Практика организации демократических выборов в мире предлагает немало методик и почти неизменных технологий для влияния на формирование образа кандидата и его соперников в общественном сознании.

Не касаясь здесь наиболее сложной

проблемы — корректности манипулирования сознанием избирателей со стороны кандидатов (без этого невозможно организовать демократические выборы, когда на один мандат представительской или исполнительной власти претендует несколько депутатов), остановимся на технологиях, направленных на "снижения имиджа конкурента" [1, 71-72].

Эта технология заслуживает рассмотрения, ибо широко применяется в мировой практике. Место имеют технологии "корректной" дискредитации конкурентов, и "жесткого компромата", как правило, не имеющего подтверждения в жизни конкурента, так называемый "черный пиар". Это уже не "ложка дегтя", добавленная к положительному имиджу конкурента. Например, грязные избирательные технологии используются особенно активно на выборах в российской провинции. Так, в "Комсомольской правде в Украине" 19 января 2001 г. был опубликован рейтинг самых грязных выборных кампаний (составлен по опросу руководителей нескольких пиар-агентств):

— 1-е место — тюменская кампания. Самый невероятный слух (с намеком на происхождение одного из лидеров гонки Собянина) — после прихода

С. к власти область якобы заполнят тысячи китайцев. Самая мощная фальшивка — выпуск двойника газеты "Версия";

— 2-е место — брянская кампания. Самый невероятный слух — "голубизна" одного из фаворитов гонки. Фальшивка — вброс "левых" номеров газеты "Брянское дело";

— 3-е место — волгоградская кампания. Самый грязный телеролик — работники нефтяной кампании "ЛУКОЙЛ" (якобы поддерживающей губернатора Максюту), облаченные в форму гестаповцев, мародерствуют по волгоградским деревням. Самая мощная фальшивка — выход "левого" номера газеты "Советская Россия". Местной прокуратурой по этим фактам заведены два уголовных дела.

Свои впечатления изложил "Комсомольской правде" избиратель из Брянска: "...Это были современные выборы "по-русски". Реальных кандидатов — трое. Первый — действующий губернатор, ставленник прокоммунистического движения "Патриотическая Брянщина" Юрий Лодкин, второй — выдвиженец местного "Единства", директор ОАО "Птицефабрика "Снежка" Николай Денин. В Брянск приехала команда профессиональных политических пиарщиков, которая в кратчайшие сроки организовала избирательную кампанию по своим технологиям: на канале ГНТ транслируется по выходным дням программа "60 минут с Эдуардом Брянским". Каждые пять минут на экране появлялась подпись "ЛОДКИН", которая, покачнувшись, разваливалась, как карточный домик, и заменялась надписью "До конца правления Лодкина осталось... дней"; конкуренты провели анкетирование населения. В одной из анкет был вопрос: "Как вы отнесетесь к тому, что Денин зомбирует жителей области, включая особое излучение в автобусах (психотропное оружие), которые возят людей на птицефабрику?" (Денин — директор птицефабрики).

Корреспондент "Комсомольской правды" Ольга Герасименко это письмо направила в Центральную избиратель-

ную комиссию. Интервью дал Сергей Большаков — член ЦИКа, ответственный за агитацию. Он обратил внимание на необходимость повышения уровня правовой культуры российского электората, попенял в адрес журналистов. "Идет шквал заказных статей. Это угрожает национальной безопасности и даже может подорвать государственный строй!" На вопрос, многих ли кандидатов привлекли к ответственности за нарушение порядка агитации, Сергей Большаков честно ответил — на федеральном уровне пока "пострадал" лишь Александр Ручкой.

О "командах заказных пиарщиков" рассказывает гендиректор известной пиаровской компании "Старая площадь" Светлана Колосова — на их счету участие в семи из 44 региональных выборов. Подобные команды состоят из 5-7 человек, командир получает от заказчика около шести-семи тысяч долларов в месяц, остальные члены — не менее трех. В состав команды входят, как правило, журналист, психолог, юрист. Минимальный срок, за который можно "раскрутить" кандидата — три месяца. Пиаровские команды считают, что чем позже начнешь кампанию, тем грязнее она будет. Главную ставку по приезде "в поле" делают на контрпропаганду. Если времени совсем мало, прибегают к "удару" — это и есть черные, шоковые (для электората) технологии. Они, кстати, и самые дорогие. Если же время позволяет, делается "зачистка" местности — это означает, что в СМИ идут в основном позитивные материалы про кандидата...

Обходится заказчику кампания, подобная Брянской, по подсчетам профессиональных пиарщиков, в 3-5 млн. долларов. "Черный пиар" может вызвать эффект абсолютно противоположный желаемому и будет содействовать повышению рейтинга человека, против которого нацелена критика. Технологии "снижения имиджа" конкурента основываются на таких подходах: ненавязчивая информация об известных и неизвестных электорату деталях негативно-го имиджа, сравнение поведения конку-

рента с "нормальными образцами поведения", доказательства зависимости его от определенных лиц или организаций, его подчиненности, попадания под влияние извне. Наконец, антигероя сравнивают с негативными для избирателей образами.

В формировании общественного мнения — "паблик релейшнз" — используются такие средства и методы, как СМИ (пресса, телевидение, радиовещание), технологии социологических опросов с систематическим обнародованием итогов в тех же средствах массовой информации (т.е. побочное влияние на электорат). Значимость оценок общественного мнения все больше возрастает, поскольку массовое сознание в состоянии воспринять только небольшую часть из возможного набора проблем. В США Леон Панетта (глава администрации) заявил: "Боже, как же мог руководить Авраам Линкольн?", имея в виду его руководство без консультаций специалистов по опросам общественного мнения.

Современное общество не может совершить ни одного существенного действия без соответствующей информационной подготовки. Мы обратим внимание на значимость этих усилий для достижения негативной цели. Примерами этого могут служить "раскручивание" по каналам НТВ, ОРТ, РТР спирали скандала вокруг гонораров за книгу по истории приватизации в России в конце 1997 года (в связи с именами А. Чубайса, М. Бойко, П. Мостового и др.), приведшее к череде министерских отставок, или отставка П. Грачева с поста Министра обороны, "раскрученного" СМИ как "Паша-мерседес".

Телевизионная политическая реклама — сильнейшее средство в технологии снижения имиджа конкурента. Интересно наблюдение Чарльза Гуггенхайма, создавшего рекламу для Макговерена в 1972 году. Когда ему предложили начать делать негативную рекламу на радио, он ответил, что поскольку радио является холодным каналом, "мы можем атаковать по радио, но не получить негативного ответа. Но если мы разме-

стим негатив на телевидении, мы получим желаемый отклик". Тогда руководители кампании обратились к Тони Шварцу, который за одиннадцать дней до окончания избирательной кампании принял за работу и за три дня сделал шесть рекламных роликов.

О соотношении позитивных и негативных телевизионных рекламных роликов в президентских кампаниях США свидетельствует, в частности, следующая статистика. Все американские избирательные кампании с 1960 по 1988 г. имели в сумме 71% позитивных и 29% негативных роликов. Кампании 1980, 1984, 1988 гг. показали 65% позитивных и 35% негативных рекламных роликов [4, 37-75]. В 1992 году Клинтон /Буш имели их в таком объеме: у Буша 56% негатива и 44% позитива, у Клинтона 63% негатива и 37% позитива, т.е. избирательные кампании основной упор делали именно на этом аспекте.

В кампании Рейгана 1980 г. из 254 рекламных роликов 26% были антикартеровскими. Здесь действовала технология "корректной дискредитации конкурента" [5, 287]. Из предвыборной программы Картера 1976 года были отобраны невыполненные конкурентом обещания. Идея, например, одного из роликов возникла непосредственно из социологических опросов, когда выяснилось, что среди американцев лишь каждый 10-й может ответить на вопрос: "Выполнил ли Картер хоть одно из своих обещаний?". Именно так и был построен рекламный ролик. И эта реклама четко была на несовпадение предвыборных обещаний 1976 года и поведения Картера в Белом доме.

Технологии политической рекламы, создающей негативный образ конкурента, как уже говорилось, направляются на то, чтобы "открыть глаза избирателям на слабые места оппонентов" [2, 4]. Особенно широко используются для этого:

— *недостаточный опыт претендента* (информационная война против Б. Немцова);

— *отрицательные личностные качества*: "плохой семьянин", "гуляка",

"коррупционер", "не любит животных" и т.д. Здесь уместно привести парадоксальный пример, когда Линдон Джонсон в период предвыборной кампании поднял за уши своих двух собак, чтобы поставить их на задние ноги — в стране сразу же развернулась кампания активистов в защиту животных против Л.Джонсона. Хотя Джонсон оправдывался, что собакам не было больно, он спокойно вздохнул лишь тогда, когда в толпе операторы засняли девочку с плакатом "Вы можете тянуть меня за уши когда угодно, мистер Президент";

— *невыполнение претендентом своих прежних обещаний или отрицательные результаты работы на предыдущем месте деятельности*. Так, в предвыборной кампании Буш /Клинтон один из рекламных роликов был посвящен результатам работы Клинтона как губернатора Арканзаса. Показывали черно-белые картинки дождливого дня, а голос за кадром говорил, что Арканзас находится в числе наихудших штатов по уровню жизни. Ролик завершился словами: "И теперь Б.Клинтон хочет сделать с Америкой то, что он сделал с Арканзасом. Америка не может так рисковать". Эта реклама подняла негатив оценки Клинтона до 41%.

— *Огрехи и оплошности, демонстрирующие сегодняшнюю или прошлую некомпетентность претендента*. Так, одной самой известной негативной рекламой, использующей оплошности претендента, был удар по Дукакису в период президентской гонки США 1992 г., который поддержал систему отпусков для заключенных, во время которого один из них совершил тяжкое преступление. Реклама, использовав этот факт, возвела его в закономерность, а избиратель также получил напоминание, что таковы, видимо, взгляды М.Дукакиса на преступность. Через две недели на экране появились жертвы преступления со словами: "Майкл Дукакис и Уильям Хартон (преступник) изменили наши жизни навсегда". Население как бы реально ощутило, что 268 преступников, получивших подобные отпуска, совершили по преступлению [3, 119-128].

В создании негативной рекламы (телевизионной и др.) также можно выделить использование следующих методов:

— *метод "клапана"*, т.е. перевода общественного мнения на другие стрелки, с позитива на негатив. Даже сильные стороны кандидатов при умелой атаке могут оказаться слабыми. Экологическая программа М.Дукакиса была значительно интереснее позиции Дж.Буша. Но против Дукакиса была запущена реклама "Гавань", где главный тезис выглядел так: "Сегодня Бостонская гавань (штат Массачусетс) является одной из самых грязных в Америке, очистка ее обойдется в 6 млн. долларов. А Майкл Дукакис обещает сделать для Америки то, что он уже сделал для Массачусетса";

— *метод "живой мишени"*, т.е. переноса (трансфера) негатива с одного объекта на другой, если его невозможно применить там, где следует. В украинской ситуации в этой роли живой мишени достаточно долго выступал Д.Табачник, в российской — А.Чубайс;

— *метод, называемый "капля"*, когда постоянная фиксация знаков негативности постепенно делает событие негативным с точки зрения потребителя информации. Хрестоматийным примером "капли" стала негативная реклама против Голдуотера, которая рисовала его политическую позицию, как позицию приверженца ядерной войны: девочка, обрывающая лепестки ромашки и считающая в обратном порядке от девяти до одного, затем ядерный взрыв и голос Линдона Джонсона: "Таковы ставки...Мы должны или полюбить друг друга или умереть". Эти кадры сотни раз прошли по телевидению и были столь сокрушительными для Голдуотера, что все митинги предвыборной кампании были украшены плакатами: "Голосуйте за Голдуотера и отправляйтесь на ядерную войну";

— *метод "подсказки"*, как способ работы с массовой аудиторией: демонстрация в явной форме знаков, подтверждающих верность избранной интерпретации ситуации. Подсказка как бы

выводит понимание ситуации на заранее заданный уровень. К примеру, Г.Зюганов стараниями команды Б.Ельцина в президентских выборах 1996 г. в России превратился в злого демона. Все его действия объявлялись неправильными. Соответственно такая подсказка облегчает для избирателей ситуацию выбора. В подсказке была задействована эксплуатация страха, избавителем от которого был избран Б.Ельцин;

— *"резонансная технология"*: использование внезапного интереса массового сознания к чему-то. В этом случае имеется два возможных варианта развития ситуации: 1) когда приходит подтверждение долго бродившим слухам. Этот вариант был использован Сергеем Доренко (ОРТ) в программе "В субботу с Сергеем Доренко" (1999 г.), где жестко внедрялся в массовое сознание негативный имидж Ю.Лужкова — мэра Москвы. 2) Когда реальная ситуация вступает в противоречие с образом лидера. Примером может быть телевизионная раскрутка согласия спикера конгресса США Нюта Гингрича на получение гонорара в 4 млн. долларов за еще ненаписанную книгу о конгрессе. В этом случае образ кристально честного конгрессмена вступил в противоречие с полученным гонораром. Гингричу пришлось отказаться от гонорара, заявив, что он передается на благотворительные цели. Реноме конгрессмена было восстановлено. Этот ход вызвал впечатление более мощного игрока в публичной политике, чем те, кто заказал телевизионный скандал.

Для снижения имиджа конкурента широко используются пропагандистские технологии опроса общественного мнения. Главной задачей, решаемой таким путем, является побочное влияние на электорат с целью снижения имиджа

конкурента. Во время опросов используется:

— *технология побочного информационного влияния* (например, вопрос: "Знаете ли вы, что (он /она) был депутатом (Верховного, местного совета) и уже внес свою долю в решение проблемы (размер коммунальных услуг, уровня зарплаты и т.д.)").

— *технология задания критериев оценки кандидатов*. Эта методика, применяемая в "паблик релейшнз", состоит в том, что респонденту предлагают для самостоятельного сравнения и оценки разнообразные качества кандидатов и их конкурентов и избиратель сам должен осмыслить выгоду принятия собственного решения [4, 37-75].

Література

1. Бебик В.М. *Політичний маркетинг і менеджмент* — К., 1996. — 280 с.
2. Герасименко О. *Выборы по-русски: голубые против психов. — Комсомольская правда в Украине. — 2001. — 19 янв. — № 9. — С. 4.*
3. Гринберг Т.Э. *Политическая реклама: портрет лидера* — М., 1995. — 182 с.
4. Петров О., Полторак В. *Опитувальні технології у виборчій кампанії // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. — 1998. — № 4 — 5. — С. 437-75.*
5. DEVLIN L.P. *Contrasts in presidential campaign commercials of 1992 // Campaign'92: New frontiers in political communication. — American Behavioral Scientist. — 1993. — Vol.37. — № 2. — p. 287.*
6. Иванов В.Н, Матвиенко В.Я., Патрушев В.И., Молодых И.И. *Технологии политической власти: зарубежный опыт. — К., 1994. — 119 с.*
7. Мельник Г.С. *Масс-медиа: психологические процессы и эффекты. — СПб., 1996. — 97 с.*

Є. Р. Петракова

Одеська державна академія харчових технологій,
кафедра політсоціології і права,
вул. Канатна, 112, Одеса, 65039, Україна

**ПОЛІТИЧНА РЕКЛАМА:
ТЕХНОЛОГІЯ ДИСКРЕДИТАЦІЇ КОНКУРЕНТА**

РЕЗЮМЕ

Технології зниження іміджу конкурента дуже різноманітні у формах, методах та засобах упровадження негативу у масову свідомість, але позитив у публічній політиці достатньо часто виглядає етичнішим і сильнішим. Переповнення негативною інформацією масової свідомості може, за принципом бумеранга, зіграти на конкурента. У аналізованих технологіях виявляється конфлікт політики і моралі, що протирічить принципам демократичного суспільства, отже, посилення вимог до культури, відповідальності і засобів інформації та іміджмейкерів — важливе і незаперечне. Навіть дуже коректна дискредитація конкурента вимагає найтонших підходів, урахування морально-етичних норм суспільства, уміння вплинути на людину за каналами найменш контрольованими.

Ключові слова: політична реклама, політичний імідж, політичні технології, “чорний піар”, “паблік релейшнз”.

Д. В. Яковлев, аспірант

Одеський національний університет,
Інститут соціальних наук, кафедра політології,
Французький бульвар, 24/26, Одеса, 65058, Україна

СОЦИОЛОГИЧЕСКИЕ ИНТЕРПРЕТАЦИИ ПОЛИТИЧЕСКОЙ РЕАЛЬНОСТИ

В статье рассматриваются социологические теории символического интеракционизма и феноменологической школы, интерпретирующие политическую реальность. Анализируются теории повседневно-го и "жизненного мира", которые демонстрируют взаимосвязь социального конституирования и политического конструирования реальности, обозначают теоретические основы изучения политического действия.

Ключевые слова: интеракция, политическая реальность, коммуникация, феноменология.

Согласно теории символического интеракционизма Дж. Мида, развитие индивида заключается в овладении посредством коммуникации и интеракции "ролью, позицией, и видением перспектив своих сограждан", "участии в жизни корпораций, организаций, социальных институтов, таких как государство, другие политические сообщества, закон" [1, 35].

Дж. Мид разработал процессуальный подход к объяснению отношения между индивидом и обществом, причём поднял значение индивида для общества как творца своего социального мира: "действующий субъект создаёт свой социальный мир в процессе коммуникации с другими людьми" [1, 42], и если ещё полтора десятилетия назад в Украине был принудительный политический порядок, который требовал приспособления, и который можно было объяснить при помощи теорий Маркса и Парсонса, то теперь все мы участвуем в возникновении и формировании социального порядка — как его свободные творцы. Исчезновение идеи "коммунистического рая" как цели, к которой направлено движение общества, поставило субъекты политического поля в ситуацию, которую интеракционисты объясняют так: "Если социальное дей-

ствие рассматривать не с точки зрения результата, а как процесс, то есть поистине с позиций действующего лица, то очевидно, что оно действительно зависит от конкретной ситуации, а не направлено однозначно и прямолинейно к ясной цели. Критерии, с помощью которых участники интеракции взаимно измеряют свои действия, не являются наперёд заданными..., а являются результатом структурирующей деятельности участников взаимодействия. При этом структурирование означает не что иное, как процесс интерпретации ситуации" [1, 46]. Иными словами, человек является существом, интерпретирующим себя и политический мир, в котором он действует. Кризис общезначимой системы символов коммунизма поставил общество в ситуацию "коммуникативного выбора". В этой ситуации действующие лица политического процесса "не просто обладают статусами с чётко установленными правилами и ролевыми ожиданиями, а ставят смысл и значение социальной роли в зависимость от личной оценки ситуации, специфических возможностей проявления роли в ситуации и от того, как сказывается на политическом взаимодействии общее определение ситуации всеми её участниками" [1, 46]. Используя данную

парадигму, мы получаем возможность говорить не только и не столько о том, как объективная реальность определяет наши действия, но прежде всего, о том, как агенты политического поля изменяют своими действиями (символическими, в том числе) "объективную" реальность и тем самым изменяют условия своего политического действия. Политическое действие можно определить как ориентацию на предполагаемый смысл действия другого человека. А значит "реальность", в том числе и политическая, есть общее определение ситуации, достигающееся посредством коммуникации, и принимаемое большинством участников политического процесса. Так можно понять и известный афоризм У. Томаса, который цитируется в работе "Интеракция. Идентификация. Презентация" Х. Абельса: "Если ситуация определяется как реальная, то она реальна по своим последствиям" [1, 49]. Люди совершают действия, вступают в политическую игру не потому, что они ведут себя функционально по отношению к структурным условиям, а потому, что они придают этим условиям значения и тем самым создают, конструируют эти условия. Субъект политического действует, рассматривая себя в качестве предмета, на который направлено его действие. Значит, он выбирает, упорядочивает и структурирует вещи, наделяя их определённым значением. Отсюда можно сделать и такой вывод: внутренняя коммуникация любого участника политической игры является реакцией на внутреннюю коммуникацию любого другого участника. Результатом взаимного учёта значения вещей, которые участники взаимодействия демонстрируют друг другу, является общее символическое определение ситуации, а "общество представляет собой непрерывный процесс взаимного согласования действий своих членов" [1, 53].

Для символического интеракционизма не существует никаких иных "миров", кроме миров (или пространств), какими люди конструируют их для себя и для друг друга. Значение политичес-

кого пространства заложено не в самом мире политического, а в его определениях, которые действующие люди постоянно и взаимно демонстрируют друг другу, сами объекты являются продуктами действий субъектов политического пространства. С точки зрения символического интеракционизма совместная (политическая) жизнь людей представляет собой процесс, в котором значение объектов создаётся, подтверждается, изменяется и отрицается, — именно так мы будем понимать термин "конструирование", несколько технократический по форме, но абсолютно гуманистический по содержанию.

Конечно, нельзя отрицать и значение "прямого" воздействия институтов политических, таких, как государство и власть, на политическую реальность, — но можно и государство рассматривать не как Левиафана, с центром в Кремле или на Грушевского, но как открытые структуры значений, сосредоточие не только материальных, но и символических ресурсов, ансамбль властеотношений, интерпретирующих реальность. Современное государство, посредством демократических процедур, становится участником диалога, даже его инициатором, играет ведущую роль в конструировании моделей политического, социального и экономического развития.

В своей работе "Философский спор вокруг идеи демократии" Хабермас разделяет власть, рождающуюся в процессе коммуникации, и административную применяемую власть: "в деятельности политической общественности встречаются и перекрещиваются два противоположных процесса: с одной стороны, коммуникативное формирование легитимной власти, которая рождается в свободном от всякой репрессивности процессе коммуникаций политической общественности, а с другой — такое обеспечение легитимности через политическую систему, с помощью которой административная власть пытается управлять политическими коммуникациями" [2, 50]. Такая картина теоретической реальности политологии предполагает объяснение предпосылок индиви-

дуального политического действия. "Откуда у агента в сознании появляется представление о политической реальности?" Этот вопрос затрагивает отдельную область политического знания — политическую идеологию и культуру. И если раньше политологи акцентировали своё внимание исключительно на политической системе, то мы сейчас попытаемся открыть для анализа область, которую Ю. Хабермас (вслед за феноменологами Э. Гуссерлем и А. Шюцем) определяет как "жизненный мир" в интервью Х.-П. Крюгеру "Производительная сила коммуникации", которое опубликовано в сборнике Института философии РАН "Демократия. Разум. Нравственность" в 1995 году. Излагая позицию Хабермаса по этому вопросу, А. Денежкин пишет: "Нестабильный консенсус, достигаемый в ходе коммуникативной социализации, всегда покоится на массивном фундаменте "фонового" консенсуса, составляющего "ткань" каждого особенного жизненного мира. Жизненный мир представляет собой горизонт не критических убеждений, разделяемых членами определённого сообщества. Они имеют структуру образцов — образцов интерпретации, лояльного поведения, личностных структур" [2, 200]. В развитие этого сюжета, достаточно нового для политической науки, приведём рассуждения Х. Абельса о феноменологической позиции в отношении "жизненного мира": "Социальный опыт возникает вместе с новой ситуацией, в которой человек вспоминает первое переживание. Опыт есть воплощение совокупности всего "рефлексивного использования" собственного Я в его текущих переживаниях. Путём установления связи с другим опытом наш опыт не только накапливается, но и обобщается. Лишь так он приобретает смысл. Основываясь на вышеупомянутом тезисе о том, что опыт является рефлексивным применением Я к текущим переживаниям, А. Шюц уточняет понятие подразумеваемого смысла у Макса Вебера: "Подразумеваемый смысл переживания является не чем иным, как самоистолкованием пе-

реживания о новом переживании". Поэтому он называет смысл отношением. Смысл означает, что между двумя единицами опыта (феноменами) возникает связь, которая имеет значение для обеих. Тем самым смысл означает нечто, лежащее вне самих феноменов. Анализ процесса конституирования реальности в нашем сознании говорит о том, что оно, как минимум, с момента первого сравнения нашего опыта с предшествующим уже является процессом социального конституирования реальности... Вышеописанный процесс ни в коем случае не происходит сознательно в том смысле, что в каждый момент времени человек сознаёт, как он упорядочивает свою реальность. Тем не менее, социальный порядок возникает не случайно, а систематическим образом. Социальный порядок есть процесс, в котором прежний опыт сравнивается с новым и соединяется с ним в свободной от противоречий "теории" [1, 78]. Теории "жизненного мира", повседневные теории защищают человека от всяких сомнений, и являются, по сути, конструкцией, благодаря которой мы упорядочиваем окружающую действительность.

В результате мы можем прийти к следующим выводам:

1. Политическая коммуникация предполагает наличие у субъектов определённого знания о политической реальности. Это знание носит символический характер, и является основой коммуникации как отношения по поводу распределения властных ресурсов.

2. Структурирование жизненного мира, являющегося основой коммуникативного процесса, происходит посредством политических институтов и действий агентов политического.

3. Цель феноменологического анализа политических явлений заключается в исследовании того, как человек шаг за шагом организует политическую реальность. Созданные в результате исторического развития действий агентов, политические конструкции оказывают на своих создателей прямое воздействие. Но также верно (и наука о политике обязана с этим считаться), что мы действуем

в своєму життєвому світі, який сам по собі дає рамки нашій думці і дії. В цій зв'язі можна нагадати про освітню функцію політології: відкриває владу ідеології, в широкому сенсі цього слова, як принципові установки "життєвого світу", без яких неможливо існування будь-якої політичної системи, в тому числі тоталітарної і неідеологічної, політолог допомагає людині орієнтуватися в світі політичному, а значить, і успішніше діяти в повсякденному житті.

Політична реальність, як ми її сприймаємо, виходячи з своєї соці-

альної позиції, є для нас подовженою політичною реальністю. Соціальне знання, з допомогою якого ми систематизуємо політичну реальність, представляє собою знання, безпосередньо пов'язане з соціальною позицією. Воно є знанням, яке вже закладено в існуючих соціальних відносинах комунікації.

Література

1. Х. Абельс. *Інтерація, ідентифікація, презентація*. СПб. — 1999. — 272 с.
2. Ю. Хабермас. *Демократія. Розум. Нравність*. М. — 1995. — 245 с.

Д. В. Яковлев

Одеський національний університет,
Інститут соціальних наук, кафедра політології,
Французький бульвар, 24/26, Одеса, 65058, Україна

СОЦІОЛОГІЧНІ ІНТЕРПРЕТАЦІЇ ПОЛІТИЧНОЇ РЕАЛЬНОСТІ

РЕЗЮМЕ

У ситуації, коли цінності і норми комуністичної епохи втратили свою значущість, на зміну монополії КПРС в галузі ідеології прийшла багатопартійна політична система, а теорія марксизму-ленінізму не є єдиною правильною (у посткомуністичний період), розуміння і пояснення дій політичних агентів — одне з основних завдань політології. Звернення до теоретичних концепцій символічного інтеракціонізму та феноменологічної школи соціології дозволить відкрити для політологічного аналізу сферу повсякденних комунікацій, де структуруються символи, цінності і норми політичної реальності. Саме повсякденний світ основоположник феноменологічної школи соціології А. Шюц називав "вищою реальністю", а теоретики демократії оголошують повсякденність "плавильним котлом демократії".

Ключові слова: ітерація, політична реальність, комунікація, феноменологія.

УДК 340.15:321.1(477)“9/12”

Б. С. Бачур, доц.

Одеський національний університет,
кафедра загальноправових дисциплін та міжнародного права,
Французький бульвар, 24/26, Одеса, 65058, Україна

ПОЗЕМЕЛЬНІ ВІДНОСИНИ ЗА ЗВИЧАЄВИМ ПРАВОМ УКРАЇНИ У X — XIII СТ.

У статті розглядається одна з найважливіших історико-правових проблем — природничо-історичні умови виникнення та розвитку поземельних відносин за звичаєвим правом ранньофеодальної держави — Київської Русі. На основі аналізу письмових нормативних актів, перш за все Руської Правди, досліджується роль звичаєвого права, як одного з її джерел, щодо встановлення правових норм, які регулюють поземельні відносини, а також первинні способи набування права власності на землю за звичаєвим правом України.

Ключові слова: звичай, звичаєве право, власність, спільна власність, общинна власність, володіння, заволодіння.

Дослідження еволюції певного юридичного інституту в історико-правовому аспекті надає йому особливої значущості, бо юридичні норми мають глибоке історичне коріння, і зміни сутності права, його соціальної природи залежать, зрештою, від реальних конкретно-історичних умов.

Правові інститути не можуть суттєво відрізнитися від досягнутого рівня матеріального виробництва. Л.С. Явич підкреслював, що взаємодія між економікою та правом — це взаємодія історично нерівних сил, бо економічний рух кінець кінцем виявляється вирішальним і визначає право, як будь-який зміст визначає свою форму [1,27].

Слід звернути особливу увагу на те, що поняття *форми права* знаходиться у тісному зв'язку з поняттям *джерело права*. Щоб зрозуміти природу діючого права, нам необхідно визначити простір між джерелом права і його формами, тобто дослідити шлях, яким ішла свідомість людини до розуміння природи права. "Момент зародження потреби порядку (а звідси потреби в праві) збігається з тим часом, коли свідомість відділяє людину від предметного світу і ставить її поряд з іншими людьми. Роз-

ширення дії права наочно виражене у переході від особистої сфери потреб і інтересів до інтересів сім'ї, роду, общини, а потім і держави" [2,43].

Першим і основним джерелом права є звичай як творча сила народу, і звичаєве право як продукт цієї сили. В основі виникнення звичаєвого права лежить загальнонародне переконання в необхідності діяти лише так і не інакше, тобто "у свідомості народу виникає деяка загальна юридична норма, яка визначає характер дій окремих осіб і споглядає звичаєве право. Сила, що створює звичай, є відповідно народною свідомістю, якій природно відповідає народне (національне) право" [3,4].

Питання про розмежування понять *звичай* і *звичаєве право*, як у XIX столітті, відколи, по суті, почалася його наукова розробка, так і сьогодні, викликає численні суперечки. В теоретичному плані вони стосуються проблеми виникнення звичаєвого права, його еволюції, в практичному — можливості його використання у судовій та адміністративній практиці. Дослідження цієї проблеми досить складне ще й тому, що, як правильно відзначають З.М.Черніловський і А.Г.Кузьмін, історики і юрис-

ти не зовсім ідентично розуміють природу звичаєвого права.

Але коли ж виникає звичаєве право? З цього приводу існують різні точки зору, але всі вони ґрунтуються перш за все на вивченні давньої історії України.

П.О.Єфіменко, Г.Б.Гальперін, розглядаючи військову демократію як стадію у процесі виникнення держави у східних слов'ян, вважали, що саме в цей період були створені перші державні об'єднання, і, відповідно, у цей час виникає звичаєве право. В.В.Мавродін також дотримується думки про існування звичаєвого права ще до виникнення державного об'єднання — Київська Русь, відзначаючи, що уже "в племінних князівствах існувало і звичаєве право, яке передувало закону ... Можливо, вже тоді закладалися основи "Закону Руського", про який говорять договори Русі з Візантією" [4,97]. Р.Л.Хачатуров досить справедливо підкреслював необхідність відрізнити *правовий звичай*, тобто звичай, виконання якого у необхідних випадках (при порушенні) забезпечується силою держави від *звичаю родового ладу*, виконання якого забезпечується без примусу у силу авторитету самого звичаю. Відмінність полягає у тому, що, санкціонуючи звичаєву норму, держава перетворює її в правову норму, а звичай — у правовий звичай" [5,89].

Іншими словами, держава є зовнішнім органом для вираження загальної волі народу шляхом законодавчої діяльності. Але діяльність держави, у порівнянні зі звичаєм, носить більш формальний характер, оскільки законодавець, не маючи своєї особливої правової свідомості, використовує народну. "Будь-яке право є національним і справжнє його джерело одне — народне переконання" [3,5].

У період становлення Київської Русі творцем норм звичаєвого права був народ; суспільство своїм схваленням надавало сили рішенню, яке потім ставало звичаєм, законом. Сила юридичного звичаю корінилася у народній свідомості: саме так потрібно чинити. Норми звичаєвого права, поряд з іншими обста-

винами, визначали характер народу, його менталітет.

Збіг термінів *закон* і *звичай* не випадковий і історично обґрунтований. Цікавий у цьому розумінні підхід С.С.Бобчева до розуміння цих термінів. Народ і досі продовжує дотримуватися своєї давньої термінології, використовуючи *закон* як синонім до слова *звичай* і цим немов підкреслює свої вимоги законодавцю: "ти повинен творити для мене закони, які повністю збігаються з моїм світобаченням, з моїм звичаєм" [6,15].

В. Сергієвич вважав, що слово *закон* і слово *покон*, позначаючи в однаковій мірі слово *звичай*, походять від слова *кон*, яке означає "початок", а разом з тим "обмеження", "рамки" і деяке "визначене місце у певних межах". Цікаво, що слово "lex" у середньовічних германських пам'ятках вживалося не в тому значенні, яке воно мало у Римі. В середньовічній латині воно означало не лише закон, але і звичай [3,19]. Він також звертав увагу на те, що Нестор, наш перший літописець, в "Повести временных лет" згадує не лише *закони батьків*, але і *звичаї батьків*. Слова *закон*, *звичай* є взаємозамінними. Перекази, які йдуть від батьків, він без розрізнення називає то *звичаєм*, то *законом* [3,27]. Саме слово *закон*, яке, вірогідно, спершу визначало *звичаєве право*, відоме, крім російської, болгарської, сербохорватської, чеської і польської мовам [7,231].

Таким чином, якщо ми підходимо до дослідження звичаєвого права з історичної точки зору, то повинні визнати, що ще у VIII — IX ст. у середньому Подніпров'ї норми звичаєвого права були призначені для регулювання всієї сукупності соціально-економічних і правових відносин. Саме тоді, на думку М.Б.Свердлова, відбулась уніфікація близьких за складом і соціальною природою норм права племен в Закон Руський, юрисдикція якого поширювалась на територію південного державного об'єднання східних слов'ян з центром у Києві [8,71].

З юридичної точки зору *звичаєве*

право — це сукупність норм, утворена шляхом санкціонування звичаїв державою. Знайти межу, де закінчується *звичаєве право* (і чи закінчується воно взагалі) і де починається закон, дуже важко, тому що державна влада ще досить довго змушена визнавати старий звичай, бо він все ще продовжує відповідати інтересам народу, завжди відповідає його потребам, охороняє ті суспільні відносини, які найбільш притаманні даному часу, а шляхом законодавчої діяльності цього не завжди можна досягти.

Слід погодитися з думкою Р.Л. Хачатурова, який справедливо вважає, що важливіше питання, за яким вчені можуть визначити характер суспільного ладу Київської Русі, прослідкувати еволюцію норм звичаєвого права в закон, це питання про *землеволодіння* [9,26].

Історія звичаєвого права органічно пов'язана з найбільш важливим соціальним і господарським інститутом — сільською общиною. Дослідження сільської общини і звичаєвого права не є паралельним в історичному і правовому аспекті, а у їх взаємозв'язку, тобто в історико-правовому, виводить нас на ще одну проблему — історію власності. Розвиваючись з суспільством, поземельна власність у свою чергу стає умовою історичного прогресу.

Для визначення природно-історичних умов виникнення земельної власності в Україні необхідно насамперед звернутися до вивчення первинних форм поземельних відносин східних слов'ян, у яких поземельні відносини дуже довго регулювались нормами звичаєвого права і пов'язано це було з тим, що земля у них знаходилася в колективному володінні, у сімейних, а потім у територіальних общин, а в таких групах, як підкреслює Г.С. Мен, "звичай повільно підлягає руйнуючій дії індивідуалізму і є більш стійким" [10,17]. На жаль, початковий етап виникнення і розвитку земельної власності на території України не піддається дослідженню, тому що практично немає письмових пам'яток. Однак до часу створення Київської Русі письмові джерела свідчать про існування земельної влас-

ності як економічного і юридичного явища в історичному процесі розвитку суспільства.

Д. Дорошенко у "Нарисі історії України" писав, що "Україна у X-XIII ст. представляла типovu картину феодальних відносин: у нас була земельна власність як економічна основа, і натуральне господарство як господарська форма" [11,73].

Здавалося б, спростувати це твердження досить важко, однак довготривала відсутність в Україні поняття "права власності на землю" не лише гальмувала створення цивільно-правових актів, але і призвела до необхідності по-новому осмислити сутність природи виникнення власності на землю. Досліджуючи різноманітні аспекти даної проблеми у цій статті, ми зупинилися на розгляді двох, на наш погляд, найбільш важливих питань.

По-перше, це питання про сутність, виникнення та еволюцію общинного землеволодіння, і це особливо важливо у зв'язку з тим, що у XIX ст. історики державного права взагалі не досліджували цю проблему, оскільки сільська община як інститут існувала поза законодавчим визнанням, а у XX ст. і до цього часу це питання хвилює, як правило, не юристів, а істориків.

По-друге, слід звернути особливу увагу на той факт, що у давні часи (а практично до розповсюдження в Україні у 1840-1842 рр. Зводу Законів Російської імперії, у якому вперше подається визначення поняття власності) [12,423] у праві східних слов'ян поняття *володіння* і *власність* зливались.

Щодо питання про общинне землеволодіння, то, насамперед, необхідно розмежувати два поняття *спільна власність* і *общинна*.

З'ясувати це можна, лише досліджуючи джерела давнього українського права і насамперед "Руську Правду".

Право власності — це право індивідуальне, і воно не допускає права власності на цю річ іншої особи — (*duorum vel plurium in solidum dominium esse non potest*).

Але у деяких випадках одна річ на-

лежить не одному власнику, а декільком одночасно (communio) у сучасному цивільному праві у таких випадках говорять про право *спільної власності* [13,121].

На думку М. Товстоліса, *спільна власність*, за українським звичаєвим правом, "має характер часткової організації. Кожен власник є представником ідеальної частини цілого; якщо ж хто-небудь із співвласників забирав свою ідеальну частину, то за звичаєвим правом кожному з тих, хто залишився співвласником, належить право переважної купівлі" [14,19]. Іншими словами, кожен із членів сімейної общини мав право власності лише на ідеальну частину землі, право ж користування належало всім однаково. Разом з тим, давнє право не схвалювало інституту спільної власності і робило все можливе, щоб полегшити вихід з неї шляхом розподілу [14,20].

При існуванні *сімейної общини* право власності окремих її членів було прихованим: воно зовнішньо виявлялося лише при відчуженні землі. Можливо, спершу земля не була предметом відчуження. Вона складала основу сім'ї, що володіла нею, і продавати її — означало б підірвати цю основу.

А. Енгельман підкреслював, що передача права власності здійснювалася символічно, "бо абстраговані поняття не були притаманні тій віддаленій епосі". Звичайно, частина землі pars pro toto, передавалася під час урочистого обряду в присутності родичів та сторонніх людей, які були свідками угоди. Спочатку угоди укладались словесно, потім стали записуватися як зміст самої угоди так і імена свідків [15,8].

Сімейні общини, як одна з перших форм общинної організації, на думку Г.Ф. Блюменфельда, проіснували до XVII століття (в Україні практично до XX століття, про що свідчать історичні джерела), могли складатися не лише з родичів, але й "із осіб сторонніх одна одній, які домовились жити разом в одному дворі" [16,306]. *Спільна власність* сім'ї була основною догмою селянської правової свідомості. Це виявляється

перш за все у нормах звичаєвого права, що регулюють спадкові відносини.

"Руська Правда" містить ряд вказівок про спільну власність на майно і перш за все на землю, що переходить у спадок. "Если кто умирает, разделить детям своим, на том же стояти: паки ли без ряду умрет, то всем детям, а на самого часть дати по душе" [17]. Іншими словами, якщо хто помирав без заповіту, його майно розподілялося поміж усіма дітьми. Разом з тим, виходячи з аналізу статей "Руської Правди", важко зробити висновок про те, що ж конкретно являв собою інститут спільної власності на землю.

Спираючись на дослідження звичаєвого права, К.Аксаков прийшов до висновку про те, що суспільні відносини у слов'ян ще до виникнення Київської Русі створювалися не за родовим, а за общинним принципом, а у приватноправовому побуті фігурувала сім'я, яка створювалася не стільки за фізичним, скільки за економічним началом, у вигляді артілі [18,139].

Як справедливо помітив І.Г. Оршанський, "праця — це єдине джерело, з якого виникають для людини визначені, які охороняються звичаєвим правом користування, різного роду майнові вигоди. Землеробство за своєю суттю не може бути успішним без участі багатьох осіб, а звідси, звичайно ж, висновок: добуте цією працею складає спільну приналежність усіх співучасників робіт, якими звичайно були члени однієї сім'ї" [19,61]. Такий стан речей зберігався, майже, до кінця XIX століття, а можливо, і довше.

Вивчаючи сімейно-майнові відносини селян східної України для збирання матеріалу про звичаєве право, М. Ганенко звернула увагу на те, що з часів Київської Русі ці відносини мало в чому змінилися. Сім'я селянина — це робоча асоціація: "прибутки з польового господарства (хліб, худоба) надходять у розпорядження чоловіка і йдуть на податки, на покращання господарства; жонаті, але не відділені сини нічого не отримують, їх прибутки ідуть у загальну касу. Прибутки з жіночого господарства (пти-

ця, молоко) надходять у розпорядження жінки і йдуть на дрібні витрати" [20,14]. Це положення доводять і дані етнографічного аналізу. Перехід від роду чи первісної общини до сусідської проходять традиційно через сімейну общину, при чому визначне значення мали господарські осередки-двори [21,76].

В умовах дрібного виробництва, коли саме володіння землею є головною умовою привласнення продукту праці, єдиною формою земельної власності є вільна власність селян, які самостійно ведуть своє господарство. Але з розвитком феодальних відносин дрібне господарство, чи те, що ми називаємо *сімейною общиною*, занепадає. У цих умовах селянин починає відчайдушно захищати закріплені звичаєвим правом свої права на земельні наділи.

Сама по собі земля не мала цінності, вона отримувала її лише при можливості обробки. Тому в давні часи не було передачі землі в оренду; в оренду здавалася не земля, а худоба, землеробні знаряддя; справжня вартість виникає при достатності робочих рук.

Виникнення справжнього шанобливого ставлення особи до землі було обумовлене обробкою землі, а умовою її придбання було фізичне *заволодіння*; пусті землі, які не мали ціни внаслідок обробки, отримують значення особистої приналежності людини [22,6].

Потрібно підкреслити, що, поряд з даруванням, передачею землі у спадок, *заволодіння* і *давність* були первинними засобами отримання права власності на землю за звичаєвим правом. *Заволодіння* було одностороннім актом, у якому виявлялася воля особи, що бажала придбати землю, яка нікому не належала. В. Завітневич відзначає, що за звичаєвим правом України майже до XIX століття інститут *заволодіння* мав дві умови: 1) щоб річ була *нічия* (це відносилось і до землі); 2) щоб той, хто хоче нею володіти, *встановив факт свого володіння* [23,118].

Вживання слова *володіння* — пише Ф.Л. Морошкін, ми зустрічаємо в глибокій давнині, в літописі Нестора у статті про початок Києва. Чисельність

земель і водних просторів створювали всі умови для розвитку сільського господарства¹, а оскільки землі було багато, то (власність нерухома, тобто земля була у спільному родовому володінні), і насильницькі заволодіння нерухомістю повинні були зустрічатися рідше, ніж заволодіння рухомим майном [24,90].

Немає сумніву, що до часу виникнення "Руської Правди" вже існувало поняття індивідуальної земельної власності. Норми "Руської Правди" передбачали дуже високу плату за знищення польової межі (рілейної): "А иже межу переореть любо перетес, то за обиду 12 гривне" [25,51].

М. Грушевський справедливо зазначає, що тут ми бачимо право власності не тільки на подвір'я, але й на "реальну землю, і це не тільки право власності на землю, що оброблена в даний момент, тобто на працю, вкладену в землю, але і на всяку зайняту землю незалежно від того, підлягає вона в даний момент господарській експлуатації чи ні" (26,341).

Цікаво, що у більш ранніх виданнях "Руської Правди" практично немає постанов, що спрямовані безпосередньо проти *заволодіння* землею. Пояснити це можна лише тим, що у свідомості народу вкорінилося поняття недоторканності землі, яка була у власності сім'ї, і тому насильницьке *заволодіння* вважалося неможливим, а у Правді Ярославічів таке *заволодіння* передбачає достатньо суворі заходи стягнення, подекуди вони прирівнювались або навіть перевищували покарання за вбивство. Іншими словами, питання про поземельне володіння тісно пов'язане з питанням про суспільний побут народу, ... "розвиток понять про власність у застосуванні до нерухомості, до землі іде паралельно з історією суспільного права. Всяка зміна у відносинах володаря до землі викликала зміну у суспільних відносинах і навпаки" [27, 2].

Крім *заволодіння*, найбільш розповсюдженим способом отримання права власності за звичаєвим правом була *давність*, яка ґрунтувалася на безспірному довготривалому володінні. За звичаєвим правом України строк для давності

був 10 років. Але, як підкреслює В. Завітневич, у юридичному побуті населення, крім *безспірності* і *давності володіння*, велике значення мав і спосіб виникнення права володіння (тобто, якщо у його основі був злочин, то воно не мало строку давності). Однак, як правило, визначити це було надзвичайно важко. За звичаєвим правом України давність володіння як спосіб отримання права власності на землю й інше майно не розповсюджувалося на майно сиріт, якщо воно якимось чином виявлялося у руках третіх осіб, а також на тих, хто знаходився на військовій службі [23, 119].

У X–XIII ст. в основі володіння був не самий факт володіння, а більша чи менша його тривалість. Такому поняттю володіння відповідає і спосіб його придбання через обробку і давність.

Але зі створенням держави просте *заволодіння* і *володіння* уже не є достатніми умовами прав на землю. Отримання прав на землю проходить уже з участю представників держави, оскільки держава вважає всю незайняту землю своєю власністю, виникає реальна необхідність визначити способи придбання права на земельну власність, а також "визначити, як вона виникає, зміцнюється, передається у спадок, охороняється і припиняється" [28, 2].

Подальша еволюція поземельних відносин доводить правильність *задружно-общинної* теорії Ф. Леонтовича і К. Аксакова. Вони визначають зближення верви² "Руської Правди" з *задругою* у південних і західних слов'ян. "Роди Нестора можна сприймати саме у розумінні задруг і вервей — обшин із сімейним характером ... залишки задруг можна знайти у сучасному побуті простого народу південно-західної Росії" [29, 19].

Умови сучасного життя призвели до розширення здавна існуючої сімейної *задруги*, нові соціально-економічні умови призвели до виникнення нових, раніше не існуючих обшинних елементів. *Верв* — це перехідна сходинка до обшинних форм життя.

Для того, щоб зрозуміти зміст подальшої еволюції поземельних відносин, необ-

хідно розмежувати два поняття *земельна власність* і *землеволодіння* (на відміну від історичної, в юридичній літературі розрізняють ці поняття дуже рідко).

В умовах існування феодальної держави та сама земля може знаходитися у власності однієї особи, а володіє нею інша. Власником землі є князь, і основна маса землі йому належить за правом тимчасового користування, іншу він розподіляє між своїми васалами на тих чи інших умовах; вони, у свою чергу, розподіляють частину землі між тими, хто залежить безпосередньо від них. Виникає складна ієрархія: знизу знаходяться ті, хто безпосередньо обробляє землю — селяни, а на вершині власник усієї землі — князь.

Досліджуючи державність і право на території України в ранньофеодальний період, І.А. Греков помічав, що "община і окремі селянські сім'ї мали традиційні права на землю. Однак у розчленованому праві феодальної земельної власності їм діставалося лише право безпосереднього *володіння* та обмежене право *користування*. Розпоряджання землею, навіть у питанні її успадкування було обмежене звичаями та правами верховного власника" [30, 36].

Феодальні відносини проіснували на Україні до XX століття, змішування понять *власність* і *володіння*, на наш погляд, проходило насамперед в силу того, що у конкретних соціально-економічних умовах кожне поняття і термін застосовувалися в залежності від реальної економічної необхідності.

У період виникнення державності селянському *володінню*, заснованому на факті (як уже було сказано вище, ступінь затраченої праці визначав ступінь володіння), поступово протиставляється *володінню*, яке визнавалося державою і вже ставало власністю.

У X — XIII ст. селянська община здійснювала право колективного володіння на неподільні землі, як соціальна організація; вона турбувалася про захист своїх членів та про їх власність у конфліктах з державою, сусідніми общинами, реалізовувала норми звичаєвого права. Общинне володіння землею було

невідгідне привілейованим станам, оскільки заважало зосередженню у їх руках земельної власності. Однак подальший розвиток феодальних відносин не міг відбуватися без існування вільного селянського землеволодіння. Феодальна ієрархічна власність включала землеволодіння селян і общини не лише при збереженні ними особистої свободи, але і при втраті її" [31,51]. Таким чином, у процесі історичного розвитку виникло й еволюціонувало право селян і феодала на ту саму землю. Змішування понять *володіння* і *власність* виявлялося, на наш погляд, в існуванні двох взаємно обмежуючих прав на землю: права *володіння* землею селян, *закріпленого нормами звичаєвого права*, а пізніше і *державою*, і права *власності на землю*, що належала *феодалам*.

Говорячи про еволюцію поземельних відносин, ми не випадково переважно зупинилися на дослідженні виникнення понять *володіння* і *власність*.

У юридичній свідомості народу, виробленій самим життям, протягом усієї історії України, саме ці поняття визначали сутність поземельних відносин, від яких в результаті залежала їх доля.

Література

1. Явич Л.С. Дialeктика формы и содержания в праве // *Философские проблемы государства и права*. — Л., 1970. — С.24 — 44.
2. Чижов-Метла Н. Обычай и закон как формы права // *Юридический вестник*. — 1878. — №8. — С.38 — 56.
3. Сергеевич В. *Лекции и исследования по древней истории русского права*.-СПб., 1903. — 663 с.
4. Мавродин В.В. *Образование Древнерусского государства и формирование древнерусской народности*. — М., 1971. — 192 с.
5. Хачатуров Р.Л. *Становление права (на материалах Киевской Руси)*.-Тбилиси, 1988. — 260 с.
6. Бобчев С.С. *Обычай и закон*.-СПб., 1906. — 15 с.
7. Зимин А.А. *Феодальная государственность и Русская Правда*. // *Исторические записки*. — 1965. — Т. 76 — С. 230 — 275.

8. Свердлов М.Б. *От Закона Русского к Русской Правде*. — М., 1988. — 174 с.
9. Хачатуров Р.Л. *Становление древнерусского права: Автореф. дис...д-ра юрид.наук*. — К., 1988. — 45 с.
10. Мэн Г.С. *Древний закон и обычай*. — М., 1844. — 312 с.
11. Дорошенко Д. *Нариси історії України*.-Мюнхен-Київ, 1992. — Т.1. — 238 с.
12. *Свод Законов Российской империи*.- 2-е изд. — СПб., 1832-1833. — Т.10. — Ч.1. — 772 с.
13. Новицкий И.Б. *Основы Римского гражданского права*. — М., 1972. — 288 с.
14. Товстоліс М. *Спільна власність за звичаєвим правом України. Праці комісії для вивчення звичаєвого права України*. — К.: ВУАН, 1928. — Вип. 2. — № 8. — С. 1 — 39.
15. Энгельман А.О. *приобретении права собственности на землю по русскому праву*. — СПб., 1859. — 184 с.
16. Блюменфельд Г.Ф. *К вопросу о землевладении в древней Руси Записки императорского Новороссийского университета*. — Одесса, 1884. — Т.39. — С. 1 — 360.
17. Владимирский-Буданов М.Ф. *Хрестоматия по истории русского права*.-3-е изд. — К., 1885. — Вип. 1. — Ст. 105 Русской Правды. — С. 253.
18. Аксаков К. *Московский сборник*.-М., 1852. — Т.1. — С. 51 — 139.
19. Оршанский И.Г. *Исследования по русскому праву обычному и брачному*. — СПб., 1879. — 453 с.
20. Ганенко М. *Степь Херсонский беллетристический сборник*. — СПб., 1886. — С. 14-15.
21. Семенов Ю.И. *Первобытная коммуна и соседская крестьянская община// Становление классового государства*. — М., 1976. — 349 с.
22. Гладков. *О влиянии общественного состояния частных лиц на право поземельной их собственности по древнему русскому законодательству*. — М., 1855. — 150 с.
23. Завітневич В. *Первісні способи набування права власності за звичаєвим правом с. Замістя на Прилуччині Праці комісії для вивчення звичаєвого права України*. — К.: ВУАН, 1928. — Вип. 2. — № 8. — С.117 — 124.
24. Морозкин Ф.Л. *О владении по на-*

чалам російського законодавства. — М., 1873. — 237 с.

25. Русская Правда (краткая редакция). История государства и права СССР Сборник документов. — М., 1968. — Ч.1. — С. 45 — 85.

26. Грушевський М. Історія України-Русі. — К., 1993. — Т.3. — 587 с.

27. Победоносцев К.П. Курс гражданского права. — СПб., 1848. — 687 с.

28. Лакиер А.О. вотчинах и поместьях. — СПб., 1848. — 230 с.

29. Леонтович Ф.И. О значении верви сравнительно с задругой // Журнал министерства народного просвещения. — Апрель. — 1867. — С. 1-19.

30. Греков И.А. Государственность и право на территории УССР в раннефеодальный период. — Одесса, 1966. — 36 с.

31. Свердлов М.Б. Генезис феодальной

земельной собственности в Древней Руси // Вопросы истории. — 1978. — №8. — С.40 — 56.

Примітки:

1. Південні території Київської Русі досягли більших успіхів, ніж північні, у сільськогосподарській діяльності. Цьому сприяли не лише природні умови, але й давні звичаї та традиції, що брали початок з плужної, рільничої обробки землі, особливо в середньодніпровських областях.

2. Л.В. Черепнін вважав, що на Україні перехід до сільської общини, відомої на півдні під назвою "верви" (на півночі "мир", "погост") виник набагато раніше, ніж на півночі Київської Русі, і до X-XII століть землеволодіння верви становило собою компроміс між общинним і приватним (сімейним) землеволодінням.

Б. С. Бачур

Одесский национальный университет,
кафедра общеправовых дисциплин и международного права,
Французский бульвар, 24/26, Одесса, 65058, Украина

ПОЗЕМЕЛЬНЫЕ ОТНОШЕНИЯ ПО ОБЫЧНОМУ ПРАВУ УКРАИНЫ В X — XIII ВВ.

РЕЗЮМЕ

В условиях существования раннефеодального государства — Киевской Руси совпадение понятий "владение" и "собственность" было связано со спецификой земельных отношений, заключающихся в существовании двух взаимно ограничивающихся прав на землю: права владения землей крестьян, закрепленные нормами обычного права, а позже и государством, и право собственности на землю, принадлежащую феодалам. Вместе с тем исследование природы возникновения собственности на землю невозможно без выяснения содержания таких понятий как "общая собственность" и "общинная". Что же касается первичных способов получения права собственности на землю, закрепленных обычным правом, то на территории Украины в X — XIII веках наиболее распространенными были — *завладение* и *давность*.

Ключевые слова: обычай, обычное право, собственность, общая собственность, общинная собственность, владение, завладение.

УДК 349.15:321.1(477)

В. Н. Патлачук, здобувач

Одеський національний університет,
кафедра кримінально-правових дисциплін та судово-правоохоронних органів,
Французький бульвар, 24/26, Одеса, 65058, Україна

КОМПЕТЕНЦІЯ РАДИ СТАРШИН (ЗОВНІШНЯ ПОЛІТИКА І МІЖНАРОДНІ ВІДНОСИНИ)

Проаналізовано роль Ради старшин у провадженні зовнішньої політики, у становленні міжнародних відносин України з іншими державами (середина — друга половина XVII ст.).

Ключові слова: Рада старшин, міжнародні відносини, міжнародні справи, зовнішня політика.

У середині та другій половині XVII ст. міжнародно-правовий статус України як держави був хиткий, швидкозмінюваний, часто-густо дуже невпорядкований, а звідси — й обмежений. І саме тому для історика та політика (особливо в наш час) надзвичайно інтересний.

Тут досить легко за достатньо виразними ознаками визначаються три періоди державоіснування: 1648-1654 рр. — Україна *de facto* незалежна держава з незалежною міжнародною політикою; 1654-1658 рр. — Україна ще виявляє достатньо самостійну українську політику у міжнародних стосунках; 659-1660 рр. — простежується вже все більша і помітніша політична залежність України Лівобережної від Росії; Правобережної — від Польщі; а за гетьмана Дорошенка — і від Туреччини [1].

У XVII ст., у добу після Мазепи є період (часи Гетьманщини), коли Україна втрачає свою незалежну до того державну природу, стає краєм автономним, але політично несамостійним. Правителі країни зберегли, на думку деяких дослідників, лише вузьке і нечітко окреслене коло політичних прав, наприклад, право листуватися з країнами-сусідами у справах прикордонних, у деяких непринципових питаннях.

І велику роль у цей період у зовнішній (хай і "вузькій") політиці відіграє Рада старшин.

Обмежені обсягом статті та її темою,

свідомо не включаємо до висвітлених питань надзвичайно важливу для розуміння описуваного періоду характеристику складу, принципів формування Ради старшин, портретних характеристик окремих членів Ради.

У центрі нашої уваги — дослідження складного і болючого періоду вжитті *держави Україна*, надзвичайно цікавих фактів історії: *функціонування, діяльності*, зокрема, особливо — *меж компетенції* Ради старшин.

Найправдивіше про цю діяльність свідчать ретельно дібрані окремі факти, документовані посиланнями на авторитетні джерела. Діяльність — слово широке, всеосяжне. Ми ж прагнемо мовою документів конкретизувати, простежити, чим займалися деякі члени Ради і Рада старшин в цілому; певним чином узагальнити і кваліфікувати "парламентську" працю старшини у далекому і цікавому періоді історії України.

Прослідкуємо факти у хронологічному порядку.

В лютому — березні 1650 р. Старшинська рада Б. Хмельницького провадить у Києві переговори з київським воєводою А. Киселем [2, 284]. Перед тим на Старшинській раді під час облоги Замостя провадили переговори з польським посланцем Я. Смяровським [3, 454].

Того ж 1650 року Старшинська рада має вирішити питання міжнародного

приватного права. Царський посланець В. Унковський вимагав від Б. Хмельницького видати самозванця Т. Акундінова. Гетьман казав: "отдать де мне его не мочно: кто де в которую землю не придет, техъ людей не отдають", Але згодом погодився: „пошлю по всехъ полковниковъ і по старшинъ и съ ними договорясь, пришлю подлинно” [3, 454]. Ця рада мала вирішити й інші справи міждержавної політики. 20 жовтня 1650 р. генеральний писар І. Виговський писав самому В. Унковському: „гетманъ де, помнишь, приказаль мне при васъ послать по всехъ полковниковъ и по старшинъ чтобъ ехали все тотчасъ въ Чигиринъ, для того: стануть думать, что по вашему съ гетманомъ договору, Тимошку Акишева послать къ Государю къ Москве, и о томъ съ чемъ отпустить къ королю пана Воронича (польського посланця) и кого послать на сеймъ въ Польшу пословъ, и о чемъ на сеймъ послать, и про ссоры въ городехъ, которые наши города въ границехъ сошлись съ государевыми городами, и о иныхъ многихъ потребахъ, о всемъ будетъ у гетмана съ полковники и съ старшинами ныне дума” [4, 355]. Того ж таки 1650 р. Старшинська рада розглядає питання про допомогу Венеції. В першій половині листопада 1650 р. Старшинська рада обмірковує справи про взаємини з Волощиною та Росією і ухвалює „Петицію запорозького війська до короля і Річі Посполитої” [5, 153-154]. На великодньому з’їзді 1652 р. обговорювалися взаємини з Польщею та, можливо, із Росією. В листопаді 1652 р. Рада старшини, „мала рішати про посольство до Московського царя, яке властиво розв’язало ... багато важну для всієї дальшої історії справу сполучення України з Московським царством” [5, 468]. На Водохрещу наступного 1653 р. з’їзд Ради старшини знову таки розглядає цю справу [5, 471].

У липні 1653 р. Старшинська рада ухвалює виправу на Волощину [5, 572]. У жовтні 1653 р. військовий толмач (перекладач) Ясно казав царським посланцям Стрешньову і Бредіхінові: „какъ де гетманъ былъ въ Чигирине и стоялъ подъ Боркомъ, и у гетмана де и у всехъ

у нихъ были рады, чтобъ съ королемъ, за его присяги въ неправде, миру не быть, хотя де всемъ пропасть..., а быть де имъ подъ твоею государевою высокою рукою” [6, 56]. Мова тут, як видно, мовиться саме про Старшинську раду; справа в тому, що це були „ради”, Генеральну ж раду скликати було не так легко, і не так часто можна було її скликати. Того самого року в бурхливому засіданні Старшинська рада обмірковувала про перехід під протекцію Туреччини.

Року 1654 в Переяславі приєднання України до Росії було оформлено на Генеральній раді. Але перед цим це найважливіше питання зовнішньої політики стояло перед Радою старшини. 7 січня до російських уповноважених „отъ гетмана Богдана Хмельницького приходил писарь Иванъ Выговской и сказывалъ боярину Василью Васильевичу съ товарищи: была де у гетмана тайная рада съ полковники, и съ судьями, и съ войсковыми ясаулы; и полковники де й судьи, и ясаулы подъ Государеву высокою руку поклонилися” [8, 217-218].

У той самий день відбулася Генеральна рада. Але на ній не розв’язали питання про присягу — питання явно дипломатичне — міждержавне. Гетьман 7 січня обіцяв бояринові Бутурліну, що „завтра де рано полковники все будутъ у него и онъ де, съ ними поговоря, будетъ на съезжей двор; и выслушавъ государеву грамоту и государевъ милостивой указъ, поговорить ему будетъ съ полковники, а поговоря съ полковники и съ начальными людьми, итти въ соборную церковь и учинити государю веру” [8, 216]. Таким чином, питання про присягу мала вирішити Рада старшини. І справді, вона обмірковує його і далі. Після того як російські бояри відмовилися присягти від імені царя, „гетманъ Богданъ Хмельницкой говорилъ имъ: что онъ о томъ поговорить съ полковники и со всеми людьми, которые ныне при немъ, гетмане. И вышел изъ церкви, пошоль на дворъ къ переяславському полковнику къ Павлу Тетері и говорилъ о томъ съ полковники и со всеми людьми многое время; а они стояли въ

церкве" [8, 226–228]. Після довгих переговорів погодилася зрештою українська старшина присягати без відповідної присяги бояр. Але опріч цієї справи треба було домовитися в інших справах, що вяснили б ступінь залежності від Росії. Отож „генваря въ 10 день у боярина у Василья Васильовича Бутурлина на дворе были гетманъ Богданъ Хмельницкой и писарь Иванъ Выговской, и обозной, и судьи, и полковники и ясаулы войсковые и говорили о государевыхъ делехъ боярину Василью Васильовичу съ товарищи" [8, 242]. Очевидно, ці переговори на словах не зовсім задовольнили Старшинську раду, хотіла вона більшої гарантії — писаної умови, як це і зроблено було потім у березні в Москві. „Генваря въ 12 день приходили къ боярину къ Василью Васильовичу Бутурлину съ товариши писарь Иванъ Выговской да войсковой судья Самойло, да полковники Переяславской Павелъ Тетеря, Миргородцкой Григорей Сахновичъ и иные полковники, и говорили: не изволили де вы присягать за великого государя нашего... и вы дайте намъ писмо за своими руками, чтобъ волностямъ ихъ и правами и маетностямъ быть по прежнему... А будетъ они имъ такова писма не дадутъ, — не сотникомъ де и дворяномъ въ города ѝхати (вони мали ѝхати приводити „до віри" нових підданих царя) не для чего, для того, что всемъ людемъ въ городехъ будетъ въ сомненье" (Бояри вперто відмовлялися дати зобов'язання на письмі. — В. П.) „И Выговской съ товарищи говорили, что они пойдуть къ гетману и те ихъ речи ему, гетману и полковникомъ скажуть (отже, це була делегація від Старшинської ради); а на чомъ гетманъ и полковники положать, и они де о томъ имь... весно учинять" [8, 246–248]. Гетьман і полковники — Рада старшини — зрештою погодилися надіслати дворян збирати присягу. Всю справу цих „трактатів" із упертими російськими уповноваженими проводить у даному разі, як ми бачимо, Рада старшини.

Пройшло після цього щось із три роки, і знову бачимо Раду старшини, що

обмірковує справи зовнішньої політики. У жовтні 1657 р. на Раді старшини „Шведцкогo де короля съ посланцы у нихъ укрепленось...: будетъ кто на нихъ козаковъ наступить, и ему, Шведу, имъ помогать и съ ними заодно стоять" [8, 36]. На тій самій Раді довго дебатували про те, чи триматися далі спілки з Росією [8, 43–44]. Все це — питання зовнішньої політики, що їх обмірковує і вирішує Рада старшини. Питанням зовнішньої політики України була і пропозиція царської грамоти з 5 квітня 1658 р. гетьманові Виговському, щоб цей „собрать... полковниковъ и иныхъ знающихъ людей, и съ ними поговориль, и на чертежъ велель начертить, какъ межъ нашими... Малыя Росіи украинными города съ Польскими корунными земли... учинить рубежъ" [9, 196].

Рада старшини в справах зовнішньої політики згадується й у травні 1658 р. Миргородський міщанин Мих. Коликів свідчив, ніби кримський хан пропонує військові запорозькому бути в його підданстві, „о томъ де была у гетмана и у Старшинъ рада" [9, 228].

В липні 1658 р. київський російський воевода боярин В. Шереметьєв писав гетьманові Виговському, щоб він приїхав до Києва „для... великого государя дель и войсковыхъ, для договору, взявъ съ собою полковниковъ и иныхъ знатныхъ людей" [10, 313]... Отож міжнародні переговори мав вести, на думку Шереметьєва, гетьман не сам, а з радою старшини. Це на той час був діючий і впливовий, владний орган. В жовтні 1658 р. полковник Ів. Сербин свідчив у Києві, що „гетманъ де... учиниль полковникомъ съездъ для рады въ Чигирине; и на Раде де полковники говорили, чтобъ великого государя воеводамъ въ Черкаскихъ городехъ не быть, а быть бы имъ полковникомъ по прежнему безъ воеводъ". На той час це було принципово важливим питанням політики зовнішньої.

У грудні 1658 р. сівський воевода Куракін сповіщав Москву, що йому писали ніженський полковник Гр. Гуляницький, стародубський полковник Кир. Гуляницький та сотник глухівський

Пил. Уманець про повідомлення від гетьмана Виговського, що вони з Шереметьєвим та Ромодановським „под Варвою учинили договори і на договорах многия полковники и старшини тебе, великому Государю, веру учинили, что им быть под твоєю... рукою по прежнему в подданстве” [11, л. 264]. У складі Ради старшини, що виробила умови цього перемир'я, були полковники переяславський (Я. Сомко), чернігівський, ніженський та прилуцький „и сотники и иные черкасы” [11, л. 5]; останні, мабуть, із полкової старшини і козаків значних. Того ж року була рада у Виговського з полковниками та осавулами — тобто Рада старшини — з приводу змін, що їх запровадив польський сейм у статтях Гадяцької умови [12, 61]. Можна думати, що й Гадяцьку умову ухвалила Рада старшини.

У травні 1659 р. черкашенин „виходець”, казав кн. Куракінові, що „какъ де он был в Чигирине і слышел, что до него была рада у Выговского с полковники, что де будут ли они чинить войну с твоими Государя ратными людьми или не будут? І полковники де Уманской да Белоцерковской сказали ему, Выговскому, что они болши того кровопролития чинить не учнут” [13, л. 372]. Про аналогічну Раду старшини в справах війни чи миру з Росією — це за часів Виговського було питання зовнішньої політики України — Гетьманщини — оповідав у серпні 1659 р. кн. Трубецькому і виходець із українського полону, московський стрілець, що в полоні перебував у м. Переяславі. В середині серпня приїхав із Чигирини козак Ів. Довгаль, що в нього перебував стрілець. Цей Довгаль казав: „какъ де он Івашко ныне былъ в Чигирине, — у ізмненника у Івашка Выговского с полковники была рада. І на раде де приговорили, чтоб им с великим Государемъ помиритца на время, для того чтоб великій Государь велел им выдать Гетмана Івана Безпалого да полковника Павла Ефремова, да и для того, что у них ныне в Нежине голод великой, хлебных запасовъ у них никакихъ нет, і чтоб де имъ, помирясь, хлебомъ запастись із Государевыхъ го-

родовъ. И хотел де Івашко Выговской со всеми полковники із Чигирини быть в Переясловль августа къ 21 числу” [13, 514].

26 липня 1659 р. до Ів. Безпалого писала з пропозицією відступитися від Росії Рада старшини гетьмана Виговського. Заклик підписали — наказний гетьман Гр. Гуляницький, генеральний обозний, 2 генеральних суддів та 10 полковників [14, 405-406]. У цім самім складі — опріч Гуляницького — вона звертається до кн. Трубецького, пропонуючи розпочати переговори [14, 413-416]. 5 лютого 1661 р. свідчив перед кн. Ромодановським „виходець” із польського полону, який пройшов через правобережні міста (це був „черкашенин” із Царевборисова), що в Ю. Хмельницького були в Чигирині подольський та калницький полковники і скаржилися на утиски поляків. А звідси: „полковники де поехали в Черкаской город въ Смелой на раду иных полковников. І в Смелом де черкаския полковники все на раде приговорили при нем Андрюшке: ляховъ, призван на сю сторону Днепра къ Переяславлю, побить... И хотели итти Переяславлю с ляхи и козаками вскоре, какъ станет Днепръ” [15, л. 536].

У листопаді 1663 р. гетьман Ів. Бруховецький сповіщав Москву, що король польський „в нынешнихъ временах имел раду в Белой Церкви с своими начальными людьми, с ызменниками и с салтаномъ”, де розв'язували питання про війну з Росією [16, л. 3]. Ця звістка означала, що правобережна Старшинська рада (бо поруч із польськими „начальними людьми” засідали, мабуть, українські старшини-„ызменники”) брала участь у цій конференції. Такі конференції бували й пізніше. „18 дня августа (р. 1665) тотъ Іюда Опара со всею старшиною ездиль того дня къ мурзамъ на советъ” [10, 308].

У звістці про старшинську раду в лютому 1666 р. під Лисянкою є згадка про постанову, що в обставинах того часу була по суті постановою в справах зовнішніх — вислати з Правобережної України польське військо: „Приговорили послать к королю Полскому Лысенского

сотника Верещагу с товарищи 10 человек, чтобъ король войско свое ляхов и немец и Серденева полку козаков, которые в Малоросійскихъ городах на той стороне Днепра, велелъ всехъ вывестъ в Польшу, потому что де с них емлютъ стацію многую и налоги чинятъ великие, а великого Государя от ратныхъ людей и сее стороны Днепра от казаков, которые им чинятъ досады, — не обороняютъ их. А им стації и хлеба давать нечего, потому что уже три лета хлеба не сеяли. И что б их во всем в стародавнихъ ихъ правахъ уволнить. А они де всегда ево королевское повеление будутъ исполнять. И сей бы стороны Днепра городов жители жити им в совете ж, хотя де они и под высокой державною великого Государя рукою, для того что де имъ между собою воюючись надокучило. А будетъ де король ляхов и немец и Серденева полку из Малоросійскихъ городов не выведет и они де все з женами и детми, оставя города и места и дома свои, пойдутъ врознь, хто куды похочет". Про цю ж раду в березні 1666 р. так писав і гетьман Бруховецький: „февраля 20 дня подъ Лысянкою Дорошенко съ старшиною договоръ учинили, чтобъ ляхов, на Украинѣ въ городехъ будучихъ, въ Польшу всехъ выслатъ, а самими со всеми Заднепрскими городами к хану Крымскому приклонитца" [11, 88]. Якщо Лівобережний гетьман тут правий (він міг мати інші відомості, але міг додати щось й від себе), то ця Рада старшини говорила і про підданство Кримові.

5 січня 1668 р. — цей рік багатий на відомості про діяльність старшинських рад, і то здебільшого в справах міжнародної політики — російський „стряпчий" В. Тяпкін писав до боярина Ордина Націона, що Григорій Дорошенко, який мав для переговорів із ним приїхати до Переяслава, надіслав листа, „въ которомъ пишеть, что брать его гетьманъ) и вся рада старшины въ Переяславль ехатъ ему не велели" [11, 244], тобто ця рада не схотіла такі переговори провадити. 28 січня 1668 р. казав у Києві шляхтич Ян Сіножацький: „при немъ де Янь была рада у Дорошенка съ митрополитомъ Тукалским и съ Юрас-

комъ Хмельницкимъ и съ полковники, и со всею старшиною; а на той де раде были посланники отъ хана Крымского, да отъ епископа Мефодія чернецъ, а отъ гетмана Брюховецкого казакъ или какой знатной человекъ, того онъ доведатца не умель... Й гетьманъ де Дорошенко... со всею старшиною на раде положилъ и затвердили, что по обе стороны Днепра жителемъ быть в соединеніи й жить бы особно и давать дань Турскому царю и Крымскому хану, также какъ Волоской князь платить, а чтобъ подъ рукою великого государя и королевского величества отнюдь не бывать... Да на той же раде положили, что в Малоросійскихъ де городехъ великого государя воеводе и ратныхъ людей побить. А отъ Запорожскихъ де казаковъ посланники на той раде были жъ и Дорошенку присягу учинили, что всемъ Запорожцомъ быть подъ властью у Дорошенка" [9, 30-31].

Ця Рада старшини у Дорошенка вирішила, таким чином, почати змагання за відокремлення обох Гетьманщин — Україн з-під Росії і Польщі та за сполучення їх в одне ціле під владою Туреччини. Цим постановам і зборам на правому березі відповідали постанови і збори Ради старшини Лівобічної. Під 1668 роком записує Самовидець: „на початку, о Богоявленіи з'єхалися усе полковники в Гадячое, и гетьманъ Бруховецкій учинилъ раду с полковниками, судьями й усею старшиною, и поприсягли себе, же юже конечно отступить от его царского величества и по орду слати и воеводъ и Москву з городовъ отсилати, albo з ними битися, ежели бы не уступили з городовъ; на що усе доброволне позволили усе обще" [17, 92]. Що Самовидець пише тут правду, стверджує нам універсал гетьмана Бруховецького від 10 лютого 1668 р. до новгородського сотника, козаків та поспільства про те, як повстав, він супроти Росії: „не съ нашего единого, но съ общего всей старшины войска Запорожского совету то учинилось" [9, 39]. І хоч у дальшому універсалі, туди таки заадресованому, він висловлюється, що зробили це „мы не сами, но за згодною всею старшини и черни войска Запорожского радою" [9, 40]..., то

слово „чернь” тут просто для прикраси. Шо ухвалила повстання саме Рада старшини, кажуть нам і свідчення таких добре поінформованих інформаторів Москви, як протопоп Адамович і єпископ Методій.

Слід відзначити діяльність Ради старшинської за Мазепи в справах зовнішньої політики. Рада старшини ще виступає в ролі регулятора зовнішніх справ і політики Гетьманщини під час „факції”, а потім повстання Мазепи. Отже, року 1707 єзуїт Заленський, що приїхав від польського короля Ст. Лещинського, казав генеральному писареві П. Орликові „что онъ, ведая о ъезде въ дни сіе празничные полковниковъ и старшинъ съ повеншованиемъ гетмана, нарочно на тотъ ѡездъ до Батурина поспешалъ, дабы могли уневерсалъ Станислава, до целой Украйны выданный, а чрезъ его присланный, всемъ об’явить и словесно всякими волностями и королевскимъ призреніемъ и милостію асекуровать” [18, 18]. Це значить, що в Польщі знали: таку важливу справу, як зміна зверхності царя російського на короля шведського чи польського за українським правом і практикою мала вирішити Рада старшини. Тільки ж під час приїзду Заленського гетьман уважав, що зарано ставити це питання на її розгляд. У всякому разі, мала цю справу вирішити Рада старшини. Ще незадовго перед тим, як група Мазепи перейшла до шведів, Орлик, за його словами, гадав, „что онъ, Мазепа, не меючи о той своей факції жадного согласія съ старшиною енеральною и полковниками, не можетъ самъ безъ нихъ и безъ войска одноєю своею головою явственно царскому величеству изменить” [18, 19]. Справу мали розв’язати за згодою членів Старшинської ради. От чому Орлик згодом побачив, що та „факція можетъ по времени укрепитца и свое воспріять совершенство, когда енеральная старшина й полковники начали уже приступать къ единомыслию” [18, 21]. Орлик свідчить, що за головних ініціаторів переходу до шведів були: генеральний обозний Ломиковський та миргородський, лубенський і прилуцький полковники, що „до той его (Мазепи) факції... присовокупилися яко первейшіи и

началнеши въ Войску Запорожскомъ особы” [18, 27]. Отож, універсали Карла XII в 1708 р., де він запевняв українців, що Мазепа вирішив пристати до нього за „...установившимъ прошеніемъ и побудкою первенствующихъ въ народе семь” [19, 473]..., як видно, цілком правдиві.

Після переходу до шведів у Бахмачу, можна думати, відбулася Старшинська рада, що цілком оформила його. Тут Мазепа „першъ самъ публично на Евенгеліи святомъ присягль предъ всеми енеральною старшиною, полковниками, сотниками и знатнымъ товариствомъ, что онъ не для приватной своей пользы, но для общого добра целой отчизны и Войска Запорожского принялъ протекцію короля Шведского; потомъ всемъ енеральной старшине, полковникомъ и сотникомъ и всему знатному товариству казаль присягти на верность къ себе и на тую жъ короля Швецкого протекцію” [18, 25].

Саме цю Раду міг мати на увазі гетьман Мазепа у своєму листі з 30 жовтня 1708 р. до Скоропадського, де, пропонуючи йому покинути російську „протекцію”, гетьман каже, що „удалимся за согласіемъ и общимъ з панами Енеральными особами, полковниками и всею войска Запорожского старшиною постановленемъ,, до боку шведського [20, № 63].

Висновки

Ми свідомі того, що представлений матеріал може бути розширений, що він потребує порівняння з трактуванням окремих фактів у інших джерелах, що потребує систематизації за різними принципами. Але певні попередні висновки вже зробити можна.

1. Впадає в око, на перший погляд, незапланованість, „хаотичність” у часі, строках проведення Старшинської ради. Проте уважний погляд вбачає дуже цікавий принцип у послідовності засідань: *нагальна життєва потреба, необхідність державна*, на яку Рада старшин завжди оперативно реагувала.

2. *Компетенція Старшинської ради яскраво виявляється у обсязі питань*, які виносилися у порядок денний кожного засідання. Це були питан-

ня животрепетні, якнайважливіші для України на кожний конкретний період. - Див., напр., лише у наших матеріалах: про війну і мир з Росією; про процедуру присяги Московському царю; про виведення Польського війська з Правобережної України і т.ін.

3. Вражає глибина, бурхливість обговорення цих важливих питань: їх обдумують, неодноразово повертаючись до кожної проблеми по кілька разів, вимагаючи від послів та делегацій додаткових свідчень, деталей, гарантій. Див., напр., питання про присягу Московському царю; "письмо про вольности и права на маестности"; вимогу представити "чертежи меж українських та польських кордонів" і т.д.

4. У такому робочому активному процесі, мабуть, і виникає життям поставлена потреба у формуванні певних правил (пізніше-законів!) та ще додаткових "управлінських апаратів", — за сучасною термінологією. Див., напр., про вимогу "писаної угоди" від Москви при переговорах, коли йдеться про ступінь залежності від Росії; про засідання Таємної ради перед засіданням Ради старшин; про скликання Генеральної ради, яку, за свідченням документів, було скликати "не так легко" і т.н.

5. У цілому ж, за свідченням досліджуваних документів, можна твердити, що Рада старшин була достатньо авторитетним органом, мобільним і безперечно компетентним органом влади України.

Література

1. Шевченко Ф.І. Політичні та економічні зв'язки України з Росією в середині XVIIст. — К., 1959.
2. Грушевський М. Хмельниччина в розповіді. — К., 1992.
3. Краусгар А. Посольство Я.Смярвского къ Б.Хмельницкому//Киевская старина. — 1894. — Т.VIII.

4. Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России, собранные и изданные Археологической комиссией: В 15 т. — СПб., 1863-1892. — т.VIII.

5. Грушевський М. Історія України-Руси. — Т.IX; ч.1.

6. Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России, собранные и изданные Археологической комиссией: В 15 т. — СПб., 1863-1892. — Т.IX, ч.1.

7. Грушевський М. Історія України-Руси. — Т.IX.

8. Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России, собранные и изданные Археологической комиссией: В 15 т. — СПб., 1863-1892. — Т.X.

9. Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России, собранные и изданные Археологической комиссией: В 15 т. — СПб., 1863-1892. — Т.VII.

10. Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России, собранные и изданные Археологической комиссией: В 15 т. — СПб., 1862-1892. — Т.V.

11. Древлехранилище РСФСР. Столб. № 429. Білгородського стола Разряда; л.264.

12. Праці комісії для вивчення історії західно-руського права. — Вип. 8. — К., 1930.

13. Древлехранилище РСФСР. Столб. № 308. Приказн. стола Разряда; л. 372.

14. Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России, собранные и изданные Археологической комиссией: В 15 т. — СПб., 1862-1892. — Т. XV.

15. Древлехранилище РСФСР, Столб. № 315 Московського стола Разряда; л. 536.

16. Малорос. Справи Москва Закард. Справи 1663 р., № 12; л. 3.

17. Литопис Самовидца по новооткрытым спискам. — К., 1878.

18. Лист Орлика до С. Яворського // Основа. — 1862, № 10.

19. Костомаров Н. И. Мазепа и мазепици. — Птб. — 1885.

В. Н. Патлачук

Одесский национальный университет,
кафедра уголовно-правовых дисциплин и судебно-правоохранительных органов,
Французский бульвар, 24/26, Одесса, 65058, Украина

**КОМПЕТЕНЦИЯ РАДЫ СТАРШИН
(ВНЕШНЯЯ ПОЛИТИКА И МЕЖДУНАРОДНЫЕ ОТНОШЕНИЯ)**

РЕЗЮМЕ

Изученные нами документы свидетельствуют, что Рада старшин, которая активно функционировала в Украине (1648 — 1660 г.), была достаточно авторитетным, мобильным и безусловно компетентным органом власти.

Ключевые слова: Рада старшин, международные отношения, международные дела, внешняя политика.

О. А. Чуваков, доц.

Одеський національний університет,
кафедра кримінально-правових дисциплін та судово-правоохоронних органів,
Французький бульвар, 24/26, Одеса, 65058, Україна

УГОЛОВНОЕ НАКАЗАНИЕ В УКРАИНЕ (1917-1922 гг.)

Исследованы вопросы применения мер уголовного наказания за преступления в первые годы существования Советской власти в Украине.

Ключевые слова: уголовное наказание, смертная казнь, тюремное заключение, этапы применения наказания.

После событий февраля 1917 года и свержения самодержавия в России власть перешла к Временному правительству, в Украине была создана Центральная Рада, которая наряду с решением социально-экономических проблем, добивалась украинской автономии.

Дальнейшие процессы, связанные с событиями в октябре 1917 года в Петрограде и провозглашением в ноябре 1917 года Центральной Радой своим Третьим универсалом Украинской Народной Республики.

В начале 1919 года советская власть стала распространяться практически на всей территории Украины. Государство получило название *Украинская советская социалистическая республика*.

С первых дней установления советской власти большевикам пришлось вести ожесточенную борьбу со "свергнутыми классами", которые не "соглашались" с установленными порядками новой власти. Одним из основных орудий подавления сопротивления большевики видели в применении ужесточенных мер уголовной репрессии.

Наказание в этот период являлось одним из средств, с помощью которых существующая власть (речь идет о территории Украины, где уже была установлена Советская власть) применяла принуждение к лицам совершившим общественно-опасные деяния [5, 180]. Нужно отметить, что наказание рассматривалось в первую очередь как

средство охраны социалистического базиса с его надстройкой, а затем лишь как охрана прав и интересов советских граждан от преступных посягательств на них.

В те годы советский законодатель определял принуждение как элемент необходимый, но не самый главный. Главным, основным и решающим элементом при новом строе являлось убеждение, воспитание и перевоспитание граждан в духе строжайшего соблюдения новой, общественной дисциплины. Руководители российского пролетариата указывали, что "с первых дней советской власти наказание наряду с подавлением враждебных классов преследовало задачу воспитания нового отношения к труду у неустойчивых граждан из среды трудящихся"[4, 219].

Вопрос о гуманизации наказаний в новом социалистическом государстве был поставлен непосредственно В. Лениным. При разработке проекта новой программы РКП(б) в начале 1919 года Ленин требовал, чтобы в системе наказаний было больше: 1) % условного осуждения; 2) % общественного порицания; 3) замены лишения свободы принудительным трудом с проживанием на дому; 4) замены тюрьмы воспитательными учреждениями; 5) введения товарищеских судов для известных категорий и в армии, и среди рабочих [5, 85].

Указанные принципы гуманности

нашли свое отражение в "Руководящих началах по уголовному праву" 1919 года, в которых указывалось: "при выборе наказания следует иметь в виду, что преступление в классовом обществе вызывает укладом общественных отношений, в котором живет преступник; поэтому наказание не есть возмездие за "вину", не есть искупление вины. Являясь мерой оборонительной, наказание должно быть целесообразно и в то же время совершенно лишено признаков мучительства и не должно причинять преступнику бесполезных и лишних страданий" (ст.10). Поэтому "с исчезновением условий, в которых определенное деяние, или лицо, его совершившее, представлялись опасными для

данного строя, совершившие его не подвергаются наказанию" (ст. 16) [5,182].

Указывая лишь примерные виды наказания (ст.25), законодатель в этих началах разъясняет, что "в соответствии с задачей ограждения правопорядка, общественного строя от нарушения, с одной стороны, и с необходимостью наибольшего сокращения личных страданий преступника с другой, наказание должно разнообразиться в зависимости от особенностей каждого отдельного случая и от личности преступника" [7,69].

Статистическими данными, говорящими о применении наказания нарсудами и трибуналов, мы располагаем, начиная лишь с 1919 года. См. таблицы 1, 2, 3.

Таблица 1

Из 100 осужденных в пределах РСФСР народными судами было приговорено (в процентном соотношении):

К какому наказанию:	1919 г.	1920 г.	1921 г.
К лишению свободы	36	34	39
(из них условно)	(30%)	(40%)	(44%)
К принуд. раб. без лиш. своб.	8	23	28
К имуществен. взысканиям	46	30	16
К общественным порицаниям	6	6	6
К другим наказаниям	4	7	11

При этом из 100 присужденных к лишению свободы за 1918 год на срок до 6 месяцев было заключено 72% осужденных, на срок более 1 года — всего 11%.

Таблица 2

Из 100 осужденных ревтрибуналами было приговорено:

К какому наказанию	1-е полугод. 1919 г.	1-е полугод. 1920 г.	2-е полугод. 1920 г.	1-е полугод. 1921 г.	2-е полугод. 1921 г.
К высшей мере нак.	14	11	7	5	2
К лишен. свободы	50	62	74	78	58
(из них условно)	(27%)	(40%)	(48%)	(45%)	(51%)
К принудит. раб. без лишен. свободы	8	8	7	6	6
К имущ. взыскан.	8	6	2	1	6
К обществ. пориц.	8	3	2	4	1
К другим наказан.	12	10	8	6	27

Имеющиеся у нас статистические данные по советской Украине гораздо более скудны.

Здесь за 1920 год в нарсудах было приговорено к лишению свободы — 37% всех осужденных (из них 37,5%

условно); к принудительным работам без лишения свободы было приговорено 36,6% (из них условно — 28%); 0,3% приходится на приговоренных к лишению прав.

В ревтрибуналах за первую полови-

ну 1921 года — 75% всех осужденных было приговорено к лишению свободы (из них — 27% условно); 6% приходится на лишение прав [8, 70-71]

Руководствуясь архивными документами (в фонде ревтрибунала представлены уголовные дела, возбужден-

ные против 1232 человек, 6 человек привлекались к ответственности дважды), находящимися в Государственном архиве Одесской области, мы предлагаем таблицу приговоров ревтрибуналов по Одесской области (с учетом амнистии):

Таблица 3

Приговоры ревтрибунала с учетом амнистии

Приговоры	1920 г.	1921 г.	1922 г.	1923 г.	всего	% (от 1232)
Расстрелять	18	3	-	-	21	1,7
Освободить под подписку о невыезде	8	13	6	-	27	2,19
Освободить	32	103	13	2	150	12,17
До 1-го года	13 (2)	4	7(1)	2	26(3)	2,11
1-2 года	7 (4)	30	45(33)	-	82(37)	6,66
3-5 лет	9(3)	44(8)	16(2)	-	69(13)	5,6
1-5 лет условно	-	18	-	-	18	1,46
Более 5 лет	5(1)	1	1	1	8(1)	0,65
Оправдать	33	43	10	-	86	6,98
Дело прекратить	41	227	194	-	462	37,5
Дело прекрат. в связи со смертью обвиняемого	1	5	9	-	15	1,22
Дисциплинарн. взыскание	3	4	24	-	31	2,52
Конфиск. имущ.	-	28	-	-	28	2,27
Др. приговоры	15	8	25	-	48	3,9
Итого	185(10)	531(8)	350(36)	5	1071(54)	

Исходя из этих сравнительно кратких статистических сведений можно сделать *два вывода*. *Первый* — в первые годы советской власти практиковались достаточно "несуровые" приговоры такого, как известно, боевого органа правосудия, как ревтрибунал. Хотя есть значительное количество и смертных приговоров — 14 на 100 осужденных, по советской России в целом и значительно меньше — 21 на 1232 осужденных по Одесской области. Но по данным советских историков первых годов советской власти 1919 год признается очень сложным для Советской России (с его внешними и внутренними фронтами, шпионажем, заговорами, саботажем и хищениями), чтобы понять, что подобное противодействие к наиболее опасным врагам большевиков в то время были неизбежны. Хотя в 1919 году около 30% осужденных трибуналом к лишению свободы приговариваются условно, и 36% всех приговоров приходится на наказания более мягкие,

чем лишение свободы...и дальше от полугодия к полугодию число смертных приговоров падает, число условно осужденных растет, доходя во втором полугодии 21-го года до 51% всех приговоренных к лишению свободы.

Нельзя не упомянуть здесь и об амнистиях, провозглашенных в тот период. Так, например, 1 мая 1918 года Совет комиссаров Петербургской коммуны принял документ об амнистии, по которому освобождались от наказания "все лица, осужденные за политические преступления". В амнистии к 3-ей годовщине Октября ВЦИК постановляет, что "считает возможным облегчить участь всех тех, приговоренных народными судами, революционными трибуналами и административными органами, или привлеченных к следствию за преступления, направленные против Советской Республики, лиц, лишение свободы которых не вызывается крайней необходимостью" [3, 25].

Вот несколько примеров. Как указывается в материалах уголовного дела, Омельченко Василий Наумович арестован по обвинению в преследовании красноармейцев и комиссаров при белогвардейцах. Одесский губернский ревтрибунал приговорил Омельченко В.Н. к 10 годам тюремного заключения. Комиссия по применению амнистии в связи с IV Всеукраинским съездом Советов приняла решение сократить срок до 5 лет [6,254].

Трайстер Илья Тимофеевич арестован Одесской ГубЧК по обвинению в выдаче подпольщика А.Лейбмана, расстрелянного белогвардейской контрразведкой. Одесский губернский ревтрибунал в составе председателя Пренского, членов Житецкого и Бахарева постановил: "обвиняемый Трайстер подлежит расстрелу, но ввиду его малосознательности и принадлежности к рабочему классу приговорить к 8 годам принудительных работ с лишением свободы". Комиссия по применению амнистии в связи с V Всеукраинским съездом Советов приняла решение сократить срок до 5 лет [6,259].

Второй вывод — народные суды и ревтрибуналы при вынесении наказания часто исходили из оценки личности преступника, о чем говорит более широкое применение таких мер, как общественное порицание и принудительные работы без лишения свободы. Такие приговоры были не единичны. Оба таких вида наказания становятся постоянными в советской карательной системе и вместе с условным осуждением должны были вытеснить, как считалось, характерный для "старого" уголовного права вид наказания — тюремное заключение.

В зависимости от степени опасности совершенного деяния и личности виновного, суды, вынося приговор по преступлениям, по которым декретирована была высшая мера наказания, могли приговорить виновного к условному расстрелу, пока Народный Комиссариат Юстиции не прекратил эту практику.

Вместе с тем, о мягкости уголовной репрессии в столь сложный период

свидетельствуют следующие факты и примеры. Так, бывшие министры Временного правительства: Кишкин, Коновалов, Маслов, Гвоздев, Терещенко и др., арестованные 25 октября 1917 года по постановлению Военно-революционного комитета и заключенные в Петропавловскую крепость, через два дня были освобождены под честное слово.

Атаман Краснов был пленен после разгрома его отряда под Петроградом. В условиях боевой обстановки, формально, он вероятно, мог быть расстрелян или содержаться в плену. Однако атаман Краснов был сначала подвергнут домашнему аресту, а после этого, дав честное слово о том, что больше не будет противодействовать советской власти, был отпущен на свободу. Вполне естественно, атаман своего "честного слова" не сдержал, вскоре на Дону собрал новый отряд и продолжал активное сопротивление новой власти¹.

Местные народные суды, окружные народные суды и революционные трибуналы в рассматриваемый период часто применяли за тяжкие преступления достаточно мягкие наказания. Так, например, продармейцами в селе Черново были арестованы Бородин П.Г. и Иванов И.К. по обвинению в участии вместе с отрядами Казакова и Тютюнника в еврейских погромах (участвовали в убийствах, грабежах, истязаниях, встречали хлебом-солью Деникина). Одесский губернский ревтрибунал в составе председателя Волощенко, членов трибунала Житецкого и Чока приговорил П.Г. Бородину к 15 годам, а И.К. Иванова — к 5 годам принудительных работ с лишением свободы. Приговор вынесен с учетом амнистии в связи с IV-м Всеукраинским съездом Советов [6,265].

Одесской ГубЧК арестован Бурмистров Иван Федорович за службу в государственной страже в период деникинской оккупации, (участвовал в подавлении крестьянского восстания и грабеже мирного населения). По постановлению следователя Полюшкина дело передано в ревтрибунал с рекомендацией расстрелять. Комиссия по применению

первомайской амнистии приняла решение И.Ф. Бурмистрова освободить и отправить на фронт [6,262].

Конечно, говоря о малом количестве случаев применения смертной казни или тюремного заключения, следует учитывать: сегодня уже известно, что в это время имели место факты незаконного применения таких видов наказания через судебную систему или минуя ее. Однако в процентном выражении, по отношению к общим официальным статистическим данным, цифра эта небольшая.

Мягкость репрессий в исследуемый период, по мнению большевиков, не способствовала укреплению власти рабочего класса, а ослабляла его. В этом руководители советского государства видели серьезную ошибку, которую следовало исправить.

По проекту декрета Совета Народных Комиссаров "О революционных трибуналах" 1917 года В.Ленин сделал очень серьезные замечания, адресованные членам коллегии Наркомюста, в связи со слабой карательной политикой советских судов. В указанных замечаниях В.Ленин писал, что необходимо обратить внимание на практические результаты работы коллегии юстиции в деле "создания суда действительно революционного, строгого и беспощадно строгого к контрреволюционерам, хулиганам, лодырям и дезорганизаторам". После чего Совет Народных Комиссаров поручил Народному комиссару юстиции переработать указанный проект "в духе замечаний", сделанных В.Лениным [2,150].

Следует также отметить, что на первоначальном этапе развития советского уголовного законодательства в советской Украине, как и в России, не было единого акта, в котором перечислялись бы все виды наказаний. Первый шаг в этом направлении был сделан Наркомюстом, который 18 декабря 1917 года издал постановление "О революционном трибунале печати" и 19 декабря 1917 года инструкцию "О революционном трибунале, его составе, делах, подлежащих его ведению, налагаемых им наказаний и о порядке ведения его заседаний" [5,188].

Инструкция Наркомюста от 19 декабря 1917 года предусматривала следующие виды наказания: 1) денежный штраф, 2) лишение свободы, 3) удаление из столиц, отдельных местностей или пределов Российской республики, 4) объявление общественного порицания, 5) объявление виновного врагом народа, 6) лишение виновного всех или некоторых политических прав, 7) секвестр или конфискация (частичная или общая) имущества виновного, 8) присуждение к обязательным общественным работам.

Указанная инструкция исключила из числа видов наказаний, которые могли применять революционные трибуналы, высшую меру наказания — расстрел, чем значительно ослабила силу репрессий большевиков, что не позволяло большевикам расправляться с "врагами революции".

В связи с этим 16 июня 1918 года Наркомюст принял специальное постановление "Об отмене всех донныне изданных циркуляров о Революционных Трибуналах", согласно которому революционным трибуналам предоставлялось право применять любое наказание, в том числе и высшую меру наказания — расстрел. Статья 2 указанного постановления гласила: "Революционные трибуналы в выборе мер борьбы с контрреволюцией, саботажем и проч. не связаны никакими ограничениями, за исключением тех случаев, когда в законе определена мера в выражениях: "не ниже" такого-то наказания [5,190]. К чему же привело, особенно впоследствии, указанное постановление — хорошо известно.

Впервые развернутый перечень наказаний был дан в "Руководящих началах по уголовному праву РСФСР" 1919 года. В этот перечень включались: 1) внушение, 2) выражение общественного порицания, 3) принуждение к действию, не представляющему физического лишения (например, пройти известный курс обучения), 4) объявление под бойкотом, 5) исключение из объединения на время или навсегда, 6) восстановление, а при невозможности его — возмещение причиненного ущерба, 7) отрешение от должности, 8) воспреещение

занимать ту или иную должность или исполнять ту или иную работу, 9) конфискация всего или части имущества, 10) лишение политических прав, 11) объявление врагом революции или народа, 12) принудительные работы без помещения в места лишения свободы, 13) лишение свободы на определенный срок или на неопределенный срок до наступления известного события, 14) объявление вне закона, 15) расстрел, 16) сочетание вышеуказанных видов наказания. Здесь же оговаривалось, что народные суды не могут применять расстрел [5,191].

Данный перечень наказаний не является исчерпывающим, он включал в себя подавляющее большинство тех видов наказаний, которые были созданы в период революционных событий 1917 года. Исчерпывающий же перечень наказаний появился впервые в Уголовном кодексе Украины 1922 года [1, 15].

Выработанная в ходе гражданской войны система наказаний в советском уголовном праве обеспечила проведение единой карательной политики в пределах территории нового советского государства, в которую входила и Украина.

Итак, можно вполне обоснованно выделить *два основных этапа* в применении уголовных наказаний в анализируемый период.

Начальный этап связан с первыми годами существования советской власти в Украине и России, когда провозглашенные программные положения большевиков находили определенное отражение в реализации уголовного наказания, несмотря на то, что в правовых актах были указаны суровые виды наказания, их применение в реальной жизни достаточно часто смягчалось. Можно предположить, что в эти годы сопротивление контрреволюционных сил было значительно слабее, чем в последующий период. На данной стадии еще не обнаруживалась вся сила организации и ожесточенности деятельности антибольшевистских сил, проявившаяся особенно в

период гражданской войны и иностранной интервенции, который вполне можно отнести ко *второму этапу*.

Второй этап характеризуется ужесточением карательной политики большевиков, на что указывает практика применения уголовных наказаний рассматриваемого периода.

Література

1. Збірник Установ УРСР. — 1922. — № 36. — 157с.
2. Исаев М.М. Общая часть уголовного права РСФСР. — М.: Госиздат, 1925. — 125с.
3. Исаев М.М. Уголовно-правовые тенденции переходного периода. // Право и Жизнь. — 1924. — Кн.1. — 155 с.
4. Ленин В.И. Полное собрание сочинений: В 54 т. — Т. 4. — 315 с.
5. Мишунин П.Г. Очерки по истории советского уголовного права (1917 — 1918 г.г.). — М., 1954. — 315 с.
6. Одесский мартиролог: в 2 т. — Т. 2. — Одесса, 1999. — 799 с.
7. Чечельцов-Бебутов М. Социалистическое правосознание и уголовное право революции. — Харьков., 1924. — 167 с.

Примітки

1. В сообщении Военной коллегии Верховного Суда СССР, опубликованной в газете "Известия" 17 января 1947 года, указывалось, что агент германской разведки, главарь вооруженных белогвардейских частей в период гражданской войны атаман Краснов П.Н., ведший по заданию германской разведки в период Отечественной войны посредством сформированных им и другими белогвардейскими главарями белогвардейских отрядов вооруженную борьбу против Советского Союза, проводивший активную шпионско-диверсионную и террористическую деятельность против СССР, приговорен, в соответствии со ст. 1 Указа Президиума Верховного Совета СССР от 19 апреля 1943 года, к смертной казни через повешение. Приговор приведен в исполнение.

О. А. Чуваков

Одеський національний університет,
кафедра кримінально-правових дисциплін та судово-правоохоронних органів,
Французький бульвар, 24/26, Одеса, 65058, Україна

КРИМІНАЛЬНЕ ПОКАРАННЯ В УКРАЇНІ (1917 — 1922 рр.)

РЕЗЮМЕ

Науковий аналіз, проведений у статті, дає можливість виділити декілька етапів у застосуванні міри кримінального покарання у перші роки Радянської влади в Україні.

Ключові слова: карне покарання, смертна кара, тюремне ув'язнення, етапи застосування покарання.

М. С. Магарін, канд. юрид. наук, доц.

Одеський національний університет,
кафедра кримінально-правових дисциплін і судово-правоохоронних органів,
Французький бульвар, 24/26, Одеса, 65058, Україна

ДЕЯКІ ЗАУВАЖЕННЯ ЩОДО ПРАВОВОГО ВИХОВАННЯ В НЕЮРИДИЧНИХ ВИЩИХ УЧБОВИХ ЗАКЛАДАХ

Наголошено на важливості і необхідності посилення правової освіти та правового виховання у вищих учбових закладах, зокрема неюридичного профілю.

Ключові слова: правове виховання, правова освіта, правосвідомість.

Необхідність посилення уваги питанням правової роботи зі студентами, в неюридичних вищих навчальних закладах, обумовлюється тим, що рівень правосвідомості, який формується в роки навчання, визначає перспективу розвитку правової культури всього населення, країни в майбутньому.

Необхідність посилення правового виховання впливає також з того, що в нашій державі дієздатність і політичне повноліття громадян виникають значно раніше, ніж, наприклад, у розвинутих державах Європи. В більшості цих країн повноліття настає в 21 рік (Бельгія, Іспанія, Італія, Франція), або в 20 років (Данія, Норвегія). В Україні трудова і частково цивільна дієздатність вповнюється в 16 років, а політичне повноліття настає одночасно з повною дієздатністю — у 18 років.

Оскільки, по-перше, всі наші студенти є дієздатними, то повинні знати, які права вони можуть набувати своїми діями і які обов'язки повинні нести перед суспільством. Інакше кажучи, вони повинні повністю знати свій юридичний статус — громадянина України.

По-друге, необхідність посилення правовиховної роботи продиктована презумпцією, (тобто припущенням, що засноване на ймовірності) знання права, відповідно до якої, кожен громадянин вважається таким, що досконально знає законодавство своєї країни, а тому

жодні посилання громадянина, який вчинив правопорушення, на те, що він не знав про дану норму права, до уваги правоохоронними органами не приймаються.

Здійснюваний в університеті процес формування у студентів правових знань, загальної культури базується на двох взаємопов'язаних складових частинах: *правова освіта; правове виховання.*

Правова освіта здійснюється відповідно до затверджених програм, учбовий процес проходить у традиційних формах. Кількість правових дисциплін в учбових планах за останній рік значно розширено, до них відносяться (залежно від факультетів, на яких вони вивчаються): основи конституційного права, фінансове право, підприємницьке право, міжнародні публічне та приватне право, правознавство тощо.

Питання правового виховання студентів вирішуються не тільки в процесі викладання правових дисциплін, а й у процесі вивчення таких загальних дисциплін, як філософія, історія України, політологія, соціологія і т. ін.

Правовиховна робота тоді може бути ефективною, коли вона проводиться не лише в учбовий, але й у позааудиторний час. Основою цієї роботи є *правова пропаганда*, тобто розповсюдження (головним чином усне), роз'яснення основ законодавства і основ юридичної науки.

На жаль, рівень правового навчання і виховання студентської молоді ще не відповідає сучасним вимогам, завданням формування в Україні правової держави. Це перш за все пояснюється тим, що немає єдиної комплексної цільової програми, у якій би була чітко визначена на період всього навчання відповідна *концепція постійного правового виховання* студентської молоді.

Проводити виховну роботу і зокрема правовиховну — це обов'язок не тільки викладачів-юристів, оскільки правове виховання — це не якийсь особливий, самостійний вид виховання, а складова і невід'ємна частина всієї системи виховання, яка, звісно, неможлива без правового виховання. Слід зазначити, що правове виховання має свій самостійний предмет дослідження — *формування правосвідомості*, але наявність самостійного предмета і методів правового виховання не означає виведення цього напрямку виховання за межі цілісної виховної системи і тим більше — протиставлення іншим напрямкам виховання.

У генезі (тобто, в походженні) девіантної поведінки, у тому числі злочинності, найбільш вагомі не недоліки в правовій інформації, а викривлення моральної позиції в сфері оцінки правових фактів. Таким чином, правове виховання — це складова частина виховання взагалі, його структурний елемент, воно повинне пов'язуватися з іншими напрямками виховання, проводитися в комплексі з іншою виховною роботою і всім колективом викладачів.

Треба мати на увазі, що недостатність правовиховної роботи завжди заповнюється діями сил і обставин, які негативно відбиваються на стані правосвідомості, загальної культури молоді.

Особливо негативний вплив відчувається з боку засобів масової інформації, зокрема телебачення, яке систематично показує різні бойовики, пропагуючи насильство (безконечні постріли, вбивства тощо). А який виховний вплив має передача "Про это?" Яке виховне навантаження несе так звана "Інтересна газета" та інші подібні видання?

Наші студенти не ізольовані від

усього, що відбувається навколо нас. Ось чому цю велику справу — правове виховання студентської молоді — треба починати на державному рівні. Треба, щоб були оцінені і переглянуті засоби впливу на свідомість студентів з боку джерел масової інформації, і ця важлива справа була відкоригована.

Для посилення правової виховної роботи, на наш погляд, у масштабах навчального закладу треба здійснити такі заходи:

1. Організувати лекторій, чи штаб виховної роботи, назвавши його, наприклад, "Феміда" або "Закон і ми". Його завдання повинне полягати в тому, щоб переконливо доносити ідеї нових законів про перебудову суспільства до студентської спільноти. Цим штабом повинна бути розроблена єдина комплексна цільова програма, у якій би була чітко визначена на період всього навчання відповідна концепція постійного виховання студентської молоді.

2. Слід значно пошквалити роботу кураторів. Саме куратор є центральною фігурою в академічній групі вузу, саме його робота повинна відіграти значну роль у виховному процесі.

3. Слід поновити практичний зв'язок вузу, факультету з працівниками судів, прокуратури, органів внутрішніх справ.

4. Очевидно, доцільно ввести виконання дипломних робіт, які б мали юридичне обґрунтування, аналіз правової освіти, правового виховання. Раніше написання таких робіт здійснювалось, але з часом припинилось з невідомих причин. Слід залучати викладачів права як консультантів та керівників дипломних робіт студентів на такі теми на різних факультетах.

5. Провести роботу щодо створення кабінету права і правового виховання, а також предметної аудиторії, забезпечивши їх необхідною методичною документацією, навчальними посібниками, а також юридичними періодичними виданнями.

7. Вести суворий облік правопорушень, допущених студентами та співробітниками вузів. Відповідно реагувати на них, живляючи певних заходів.

Вважаємо, що внаслідок посилення виховної роботи, правового виховання і якості підготовки суспільство буде одержати не тільки людину, підготовлену до виконання певного виду про-

фесійної діяльності в ринкових умовах, але й особистість з творчим мисленням, спарвжнього інтелігента, патріота, активного учасника розбудови української правової держави.

Н. С. Магарин

Одесский национальный университет,
кафедра уголовно-правовых дисциплин и судебно-правоохранительных органов,
Французский бульвар, 24/26, Одесса, 65058, Украина

НЕКОТОРЫЕ ЗАМЕЧАНИЯ О ПРАВОВОМ ВОСПИТАНИИ В НЕЮРИДИЧЕСКИХ ВЫСШИХ УЧЕБНЫХ ЗАВЕДЕНИЯХ

РЕЗЮМЕ

Предлагаются конкретные практические рекомендации для усиления правового воспитания в вузах.

Ключевые слова: правовое воспитание, правовое образование, правосознание.

ІНФОРМАЦІЯ ДЛЯ АВТОРІВ

1. Профіль журналу

1.1. Журнал **Правова держава** здійснює такі типи публікацій:

1. Наукові статті.
2. Короткі повідомлення.
3. Матеріали конференцій.
4. Бібліографію.
5. Рецензії.
6. Матеріали з історії науки.

1.2. У певному конкретному випуску один автор має право надрукувати тільки одну самостійну статтю.

1.3. Мова видання — українська, російська.

1.4. До редакції подається:

1. Текст статті з анотацією — 1 примірник "роздруківки" з дискети; дискета.

2. Резюме українською/російською мовами — 1 примірник (див. далі).

3. Колонтитул.

4. Рекомендація кафедри або наукової установи до друку.

5. Відредагований і погоджений з редколегією текст статті, записаної на дискеті у редакторі Word 6.0 або Word 7.0 (кегель 14, відстань між рядками 1,5 інтервали), та один екземпляр "роздруківки" з неї.

2. Підготовка статті — обов'язкові складові

Оригінальна стаття має включати:

1. Анотацію — мовою оригіналу статті.

2. Вступ.

3. Матеріали, методи і результати дослідження.

4. Висновки.

5. Список літератури (Література).

6. Резюме російською мовою (для українських текстів) або українською мовою (для російських текстів).

7. Ключові слова (до п'яти) мовою оригіналу статті та мовою резюме.

8. Колонтитул мовою оригіналу статті (на окремому аркуші з прізвищем автора).

3. Оформлення рукопису. Обсяг. Послідовність розташування обов'язкових складових статті.

3.1. Обсяг рукопису наукової статті (з урахуванням таблиць і підписів до них, анотації, резюме, ключових слів, списку літератури) — не більше 10 сторінок машинопису ("роздруківка" з дискети через 1,5 інтервалу), оглядів — до 12 сторінок, рецензій — до 3 сторінок, коротких повідомлень — до 2 сторінок.

Рукописи більшого обсягу приймаються до журналу тільки після попереднього узгодження з редколегією.

3.2. Послідовність друкування і розташування окремих складових наукової статті має бути такою:

1. УДК — зліва над назвою статті.

2. Назва статті. Вона повинна точно відбивати зміст праці, бути короткою (в межах 9 повнозначних слів), містити ключові слова.

3. Ініціали та прізвище автора (згідно з паспортом, український варіант) — нижче назви статті; науковий ступінь, вчене звання, посада.

4. Назва наукової установи (в тому числі відділу, кафедри, де виконано працю); повна поштова адреса установи (за міжнародним стандартом, з індексом); телефон для співпраці з авторами (бажано домашній).

5. Анотація мовою оригіналу праці друкується перед початком основного тексту після інтервалу 20 мм від лівого поля.

6. Під анотацією друкуються ключові (основні) слова (не більше п'яти) мовою оригіналу статті.

7. Далі йде текст статті і список літератури.

8. Резюме російською/українською мовою друкується на окремому аркуші паперу. Під текстом резюме тією ж мовою друкуються ключові слова; якщо текст статті російською мовою — резюме подається (як і ключові слова) мовою українською; прізвище авто-

ра та ініціали — відповідно до мови резюме.

3.3. Стаття повинна бути підписана автором (або авторами).

4. Мовне оформлення тексту: термінологія, умовні скорочення, посилання.

4.1. Автори несуть повну відповідальність за бездоганне мовне оформлення тексту, особливо за правильну українську наукову термінологію (її слід звіряти за фаховими термінологічними словниками).

4.2. Якщо часто повторювані у тексті словосполучення автор вважає за потрібне скоротити, — такі аббревіатури при першому вживанні обумовлюють у дужках. *Наприклад*: селекційно-генетичний інститут (далі СГІ); локальні правові акти (далі ЛПА).

4.3. Посилання на літературу подаються у тексті статті, обов'язково у квадратних дужках, двома цифрами: перша цифра позначає номер праці у *Літературі*, друга — сторінку цитованої праці. *Наприклад*: [2, 434].

5. Література

5.1. Список літератури (*Література*) друкується мовою оригіналу відповідної праці. Він оформлюється згідно з ДОСТом і повинен містити назви праць, на які посилається автор. Назви праць у списку літератури розташовуються *за порядком посилань у статті*.

5.2. Назви праць у списку літератури оформлюються за правилами ВАКУ (див. "Бюлетень ВАК України", 1997, № 2, с. 29-31; "Бюлетень ВАК України", 2000, № 2, с. 36-37; див. також оформлення посилань у цьому номері журналу).

Ось приклади кількох з цих обов'язкових правил.

Для монографій слід вказати: прізвище, ініціали автора (чи авторів), повну

(без будь-яких скорочень) назву праці, місце видання, видавництво, рік видання, загальну кількість сторінок праці.

Для періодичних видань: прізвище та ініціали автора, назву журналу (чи збірки) без будь-яких скорочень, рік видання, том (випуск) і номер (або тільки номер), першу і останню сторінку статті.

Наприклад: Новицкий И. Б. Основы Римского гражданского права. — М., 1972. — 288 с.

Коломієць Л. І. Український ренесанс. У пошуках індивідуальності // Слово і час. — 1992. — № 10. — С. 64-66.

(Особливу увагу звернути на розділові знаки).

6. Анотація. Резюме. Колонтитул.

6.1. *Анотація* (коротка стисла характеристика змісту праці) подається мовою оригіналу статті, містить не більше 50 повнозначних слів і передує (окремим абзацом) основному тексту статті.

6.2. *Резюме* (короткий висновок з основними висновковими положеннями праці) подається російською/українською мовами, містить не більше 50 повнозначних слів і друкується на окремому аркуші (див. вище п. 3.2.6).

6.3. *Колонтитул* (короткий або скорочений чи видозмінений заголовок статті для друкування зверху на кожній сторінці тексту праці) подається українською мовою разом з прізвищем та ініціалами автора на окремому аркуші.

* * *

Редколегія має право редагувати текст статей, погоджуючи відредагований варіант з автором, а також відхиляти рукописи, якщо вони не відповідають вимогам. Рукописи статей, що прийняті до публікування, авторам не повертаються.